

30/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2015

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

30

č. 1

Historický ústav
Praha 2015

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Martin HOLÝ (zástupce vedoucího redaktora)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Tomáš KNOZ, Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR, Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova), Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMI-TEREK (Lublin), James R. PALMITESSA (Kalamazoo), Karl VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2015

I

STUDIE

TÉMA

Konfesní násilí

Kateřina P r a ŝ á k o v á

KONFESNÍ NEPOKOJE V KRAKOVĚ POHLEDEM ROŽMBERSKÉHO ZPRAVODAJSTVÍ*

ABSTRACT

Confessional unrests in Krakow from the perspective of the Rosenberg news service

The essay concentrates on the question to what extent William of Rosenberg and Peter Vok were informed about confessional frictions in the Kingdom of Poland. It introduces one of the most remarkable written newspapers, which were sent to them. The report concerns unrests in Krakow in May 1591. The unknown reporter described transformation of a festive service in the main parish church into a campaign against evanĝelic chapels. Although the chapels were initially defended, they were destroyed within several days.

The mentioned newspaper, which has survived in the State Regional Archives in Třeboň, is characterized by certain confusion alongside the dramatic recount. This is because the writer drew information from an extinct source, which he hastily tried to shorten. Such a report thus demanded comparison with other contemporary materials, much like understanding aspects in which the described assault followed previous unrests, which features were new and why the author contacted noblemen who lived abroad.

Keywords: Rosenberg news service, written newspapers, Kingdom of Poland in the 16th century, confessional unrest, protestant congregations in Poland, Sigismund III Vasa, Catholic festivities, Jagiellonian University

V průběhu 15. století se stále větší počet vlivných a vzdělaných lidí zajímal o vývoj politické situace na místním panovnickém dvoře i daleko za hranicemi své vlasti. Díky narůstající snaze získat spolehlivé zprávy o vojenských, politických i hospodářských událostech vznikly v polovině 15. století psané noviny, které celých

---

* Tato studie vznikla v rámci činnosti výzkumného centra FF JU *Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku* a v rámci projektu GA ČR č. 14-25417S *Tváře komunity. Obrazy, symboly a performace pozdně středověkého a raně novověkého města (1400-1700)*.

200 let představovaly hlavní zdroj informací ze zahraničí.¹⁾ Ačkoliv byly dosti drahé,²⁾ vynakládali na ně ochotně prostředky nejen členové císařských a královských dvorů, nýbrž také vyšší šlechta, církevní instituce, zámožné obchodnické rodiny či městské rady.³⁾ Převážná část avíz, která v závěru 15. a průběhu 16. století ve střední Evropě kolovala, byla ovšem zničena. Noviny nebyly ceněny tolik jako úřední akta nebo osobní korespondence. Při požárech či povodních se často zachraňovaly naposled a v některých případech byly zřejmě z archivů vyňaty při jejich reorganizaci.⁴⁾ Poměrně často je tudíž doloženo, že si členové některého šlechtického rodu noviny předpláceli, ale avíza samotná chybí úplně (páni z Pernštejna, Karel starší ze Žerotina) nebo se jich zachoval jen zlomek (páni z Hradce, pražští arcibiskupové).⁵⁾

Tím cennější jsou ty novinové sbírky, jež se dochovaly až do současné doby. Na území České republiky je to především soubor psaných novin a relací, které shromáždili páni z Rožmberka.⁶⁾ Obsah této sbírky z hlediska oblíbených námětů je představen v první části studie. Důraz je přitom kladen na konfesní tematiku, která se zvláště ve druhé polovině 16. století těšila značné pozornosti. Mezi klíčové otáz-

¹⁾ Klíčovou práci o psaných avízech vydal Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011.

²⁾ Z výzkumů Oswalda Bauera vyplývá, že novelanti požadovali 30 až 40 zlatých za noviny z jedné oblasti. Tuto částku navyšovaly ještě výdaje za poštovné; Oswald BAUER, *Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605) und das frühmoderne Nachrichtensystem*, Berlin 2011, s. 106–108.

³⁾ Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschriebene Zeitungen in den böhmischen Ländern um 1600 und ihr Entstehungs- und Rezeptionszusammenhang mit den gedruckten Zeitungen*; in: *Presse und Geschichte II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*, München–London–New York–Oxford–Paris 1987, s. 71–82. Ve městech se zájemci na drahé předplatné skládali. Zdeněk ŠIMEČEK, *Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách*, FHB 11, 1987, s. 287–303 a TÝŽ, *Dva příspěvky k poznání českobudějovického zpravodajství v 16. a 17. století*, *Novinářský sborník* 2, 1957, s. 532–549.

⁴⁾ K podceňování starých novin docházelo přibližně od 18. století. V 16. a 17. století se naopak avíza shromážděná předky prodávala za značné sumy, jak doložil na případě fuggerovské kolekce O. BAUER, *Zeitungen*, s. 60.

⁵⁾ Více Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz Polsko-litevského státu a Moskevského velkoknížectví v rané novověké zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, České Budějovice 2013 (dizertační práce), s. 53–55 a Z. ŠIMEČEK, *Počátky*, s. 95–104.

⁶⁾ Noviny objednané pány z Rožmberka či v některých případech též Švamberky tvoří spolu s dalšími písemnostmi osobní povahy součást sbírky *Historica Třeboň* ve Státním oblastním archivu Třeboň; SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 795–6227b. O vzniku a uspořádání sbírky *Historica Třeboň* Vladimír HAŠEK a kol., *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech 2*, Praha 1958, s. 96–101. K jiným významným souborům novin ve středoevropském prostoru O. BAUER, *Zeitungen*, s. 347–368 a Alena RICHTEROVÁ, *Novinové zpravodajství o císařském dvoře v Praze na počátku 17. století*, *Pražský sborník historický* 33, 2004, s. 81–108, zvláště s. 83–90.

ky náleží, jak se odlišné postoje Viléma z Rožmberka a Petra Voka odrazilo ve skladbě novin, které objednávali.

Další zásadní téma této studie spočívá v představení jedinečné písemnosti, která se mezi rožmberskými avízy dochovala. Jde o popis konfesních střetů v Krakově, jež v květnu 1591 vyvrcholily bořením evangelických kostelů a ničením protestantského hřbitova. Tato relace, jež popisuje, jak slavnostní bohoslužba přešla v krvavé boje, zapalování modliteben a vylupování hrobů, zasluhuje podrobnou analýzu. Vyžaduje nejen zasazení do kontextu dobové mocenské a politické situace, nýbrž také srovnání s dalšími zpravodajskými prameny.

Celkově představuje významný doklad kontaktů mezi polským a českým prostředím.⁷⁾ Naznačuje, že se polští protestanti snažili získat podporu nejen doma, nýbrž i za hranicemi. Informace o jejich situaci se přitom setkávaly se zájmem. Zvláště v Českém království řešili jejich souvěrci i umírnění katolíci stejný problém. Také se střetávali s prvními protireformačními postupy katolických elit a hledali cestu, jak zachovat náboženské svobody všech vyznání pod vládou katolických panovníků.⁸⁾

Konfesní tematika v rožmberském zpravodajství

Členové rožmberského rodu se o zprávy ze vzdálených míst zajímali prokazatelně už v průběhu 15. století.⁹⁾ Žádali své klienty o zaslání posledních novinek, jejichž znalost jim umožňovala vhodně reagovat na proměňující se politickou i hospodářskou situaci. Není tudíž nijak překvapivé, že právě nejvýraznější představitelé rodu,

⁷⁾ K vývoji polsko-českých vztahů v pozdním středověku a raném novověku Henryk GMITEREK – Wojciech IWAŃCZAK (edd.), *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X-XVIII wiek*, Lublin 2004 a Wojciech IWAŃCZAK – Ryszard GŁADKIEWICZ (edd.), *Polaków i Czechów wizerunek wzajemny (X-XVII w.)*, Wrocław – Warszawa 2004. Faktograficky je stále hodnotná též práce Josef MACŮREK, *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. století (1573–1589). Tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, Praha 1948.

⁸⁾ K problematice soužití více konfesi nejnověji Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013, zvláště s. 125–284. Dále Ferdinand HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912; Václav BŮŽEK, *From a Compromise to the Rebellion. Religion and Political Power of the Nobility in the First Century of the Habsburgs' Reign in Bohemia and Moravia*, *Journal of Early Modern History* 8, 2004, s. 31–45; Jaroslav PÁNEK, *Zápas o Českou konfesi*, Praha 1991. Ze zahraničních prací je nutné zmínit Joachim BAHLCCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*, München 1994 a Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter (1522–1699) I–II*, Wien 2004.

⁹⁾ Podrobně K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 46–47.

jmž se podařilo dosáhnout největšího vzestupu a vlivu, patřili současně k hlavním objednavatelům zpráv.

Již v 15. století to platilo pro Oldřicha II. z Rožmberka, který vybudoval rozsáhlou zpravodajskou síť.¹⁰⁾ Jeho informátoři mu zaslali nejen vlastní líčení nejnovějších událostí,¹¹⁾ nýbrž také opisy některých zahraničních materiálů.¹²⁾ Dalším významným objednavatelem zpráv se stal Petr IV. z Rožmberka.¹³⁾ Sledoval především mocenský zápas na území Apeninského poloostrova, na němž se střetávaly zájmy Francouzského království a Habsburků.¹⁴⁾ Ale zajímal se také o novinky ze Španělska, východní Evropy či oblastí ovládaných Turky.¹⁵⁾

Po smrti Petra IV. rožmberské zpravodajství výrazně upadlo. Příčinou se staly finanční potíže Petrových následníků, kteří museli vydat obrovské sumy na zneplatnění závěti z roku 1521, která prakticky likvidovala rožmberskou rodovou doménu.¹⁶⁾ Nedostatek financí a nutnost úsporného hospodaření vedl Rožmberky ve třicátých a čtyřicátých letech 16. století k poměrně skromné politické aktivitě, s níž bylo též

¹⁰⁾ Více k politické činnosti této mimořádné osobnosti Anna KUBÍKOVÁ, *Oldřich II. z Rožmberka*, České Budějovice 2004, s. 85–128.

¹¹⁾ Například list Prokopa z Rabštejna z 5. června 1499 s novinkami z Vídně, Uher a Itálie (SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 1138) nebo list přešpurského měšťana Štěpána Renneise ze 13. srpna 1450, v němž podával Oldřichovi II. z Rožmberka zprávy o situaci ve městě (tamtéž, sign. 1489a). O novinky žádal Oldřich II. z Rožmberka v listu pro Oldřicha Eizingera ze 17. srpna 1450 z Českého Krumlova, kdy se vyptával na dění v Rakousích (tamtéž, sign. 1489b).

¹²⁾ Klíčový je pamětní zápis o sporech urozených osob v římskoněmecké říši z konce čtyřicátých let 15. století (tamtéž, sign. 795), stejně jako anonymní zpráva z Říma popisující korunovací císaře Fridricha III. z 16. března 1452 (tamtéž, sign. 1587). Zmínku si však zasluhuje i opis anonymního vyprávění o válečné výpravě Jiřího z Poděbrad k Mišni z 10. října 1450. Tamtéž, sign. 1508.

¹³⁾ K jeho osobě Roman LAVIČKA – Robert ŠIMŮNEK, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011, s. 22–24.

¹⁴⁾ Přehledně o tomto dlouhodobém vojenském konfliktu Michael MALLETT – Christine SHAW, *The Italian Wars 1494–1559*, Harlow 2012. Zprávy o střetech mezi Francouzským královstvím, Benátkami a papežským státem obsahovaly i první dochované noviny z 2. a 8. března 1512; SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 3565. Dále byly popisovány také v nedatovaných novinách z téhož roku (tamtéž, sign. 3570), v listu Ladislava ze Šternberka z 13. dubna 1514 (tamtéž, sign. 3607) či dopisu Jana ze Šelmberka (tamtéž, sign. 3615).

¹⁵⁾ Dochovala se například relace o vpádu Turků do Uher z 20. června 1513 (tamtéž, sign. 3571), psané noviny z 9. srpna 1520 z Augšpurku o cestě Karla V. do Brugg a přípravě korunovace v Cáchách (tamtéž, sign. 3750), opis vyjádření Karla V. k bojům mezi Francouzi a Španěly v Pamploně z 23. července 1521 (tamtéž, sign. 3789), česká úvaha o významu Bělehradu a ohrožení Budapešti z roku 1521 (tamtéž, sign. 3811) či relace o porážce Turků u Rhodu z roku 1522 (tamtéž, sign. 3824).

¹⁶⁾ Podrobně R. ŠIMŮNEK – R. LAVIČKA, *Páni z Rožmberka*, s. 41–43.

spjato omezenější objednávání novin a relací.¹⁷⁾ V písemnostech této doby se však přesto projevilo zaměření na nové téma, jímž se staly války s osmanskou říší.¹⁸⁾ Šok z úspěchů i krutosti tureckých dobyvatelů způsobil, že se celá společnost dlouhodobě zajímala především o to, jak se vyvíjejí boje v Uhrách i celé středomořské oblasti, zda turecký sultán plánuje další tažení a jakou roli může sehrát politika Persie.¹⁹⁾

Současně však začal vystupovat do popředí také problém soužití různých konfesí v římskoněmecké říši a nespokojenost některých teritorií s habsburskými panovníky. V roce 1542 se například objevil satirický spis, který narůstání napětí mezi císařem a určitými říšskými knížaty naznačoval za pomoci biblických citátů.²⁰⁾ Také ze šmalkaldské války se v bývalém rožmberském archivu dochovalo několik zajímavých písemností.²¹⁾ Z pramenů není možné dovodit, zda k výchově mladých Rožmberků náležela i reflexe tohoto konfliktu. Avšak je to velmi pravděpodobné v případě staršího a k vládě určeného Viléma, kterému bylo v roce 1547 již 12 let.²²⁾

¹⁷⁾ K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 48–49.

¹⁸⁾ K prvním zprávám o válkách s Turky náleží zpravodajský list Mikuláše Jurišice a psané noviny z pevnosti Kőszeg z léta 1532 (SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 3393a–b), zpravodajský list Ondřeje Garnstachera o plánech Turků ze srpna 1532 (tamtéž, sign. 3994), dvoje psané noviny z roku 1535 o pohybech tureckých flotil (tamtéž, sign. 4019 a 4025), psané noviny o bojích v jižních Uhrách z 10. června 1540 (tamtéž, sign. 4079), tři zpravodajské listy různých informátorů z léta 1541 (tamtéž, sign. 4089, 4092 a 4093) a čtveřice psaných novin o bojích v okolí Budapešti v letech 1541 a 1542 (tamtéž, sign. 4095, 4099A, 4106 a 4107).

¹⁹⁾ Vztah české společnosti k tureckému nebezpečí představil z různých úhlů pohledu zvláště Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002. Dále Václav BŮŽEK, *Türkische Motive in der Selbstdarstellung von Adeligen in den böhmischen Ländern zu Beginn der Neuzeit*, in: Gabriele Haug-Moritz – Ludolf Pelizaeus (edd.), *Repräsentation der islamischen Welt im Europa der Frühen Neuzeit*, Münster 2010, s. 95–126; Jiří HRUBEŠ – Josef POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, *Historický časopis* 7, 1959, s. 74–103; zvláště Jaroslav PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, *Československý časopis historický* 36, 1988, s. 856–872; 37, 1989, s. 71–84 a Josef POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka v evropské politice v 16.–17. století*, in: Miroslav Šesták – Zdenka Veselá (edd.), *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.–17. století. Sborník prací z vědeckého zasedání Československo-jugoslávské historické komise v Brně 3.–5. 11. 1975*, Praha 1977, s. 266–286. Klíčovou zahraniční publikací, jejíž výsledky se dají vztáhnout i na oblast českých zemí, představuje Almut HÖFERT, *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr“ und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt am Main – New York 2003.

²⁰⁾ Ironizující spis o stavu Německa z roku 1542; SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4118.

²¹⁾ Střety před výbuchem hlavního konfliktu ličily psané noviny pojednávající také o tažení saského vévody Mořice z roku 1545; tamtéž, sign. 4155. Události roku byly zachyceny v psaných novinách (sign. 4208), v tištěném oznámení Ferdinanda I. Habsburského o vítězství (tamtéž, sign. 4209) i opisech mírových podmínek a trestů (tamtéž, sign. 4211 a 4212).

²²⁾ K výchově raně novověkých šlechticů Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechticů z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010 a TÝŽ, *Ve služ-*

Své politické schopnosti začal Vilém z Rožmberka nepřehlédnutelným způsobem projevovat od roku 1551, kdy se ujal správy jihočeské domény. Protože si uvědomoval, jaký význam může mít znalost aktuálního dění, posiloval své vazby k různým informátorům a nakupoval stále větší počet novin. Ačkoliv obdržené zprávy třídil a uchovával pouze ty nejzajímavější, rozšířil zásadně rožmberskou sbírku novin a relací. Obstaral totiž nejméně dvě třetiny z 835 psaných novin a desítek dalších zpravodajských písemností, jež se do dnešního dne zachovaly.²³⁾

Značná část těchto avíz byla věnována zápasu mezi Habsburky a Vysokou Porotou.²⁴⁾ Vilém z Rožmberka však objednával i zprávy z mnoha dalších míst,²⁵⁾ přičemž se zaměřoval zvláště na ty události, jež mohly výrazněji ovlivnit situaci v habsburské monarchii. Z tohoto důvodu pozorně sledoval papežskou politiku,²⁶⁾ povstání v Nizozemí,²⁷⁾ mocenská zápolení ve Francii i v některých oblastech římskoněmecké říše²⁸⁾ stejně jako události v Polském království, jež stálo několikrát před možností zvolit dalším králem Habsburka.²⁹⁾

Do značné části těchto témat se promítalo soupeření mezi různými náboženskými vyznáními, které politiku všech evropských států ve druhé polovině 16. století

bách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620), Praha 2011. Konkrétně o rožmberském prostředí a schopnostech Viléma z Rožmberka Pavel KRÁL, *Dětský svět rožmberských bratrů*, in: V. Bůžek, Světy, s. 515–525, zde s. 522–524.

²³⁾ K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 50.

²⁴⁾ Z velkého počtu výběrově SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 4554, 4555, 4688, 4809, 4861/2, 4864, 4875, 4886, 4887, 4892, 4893, 4977, 5034A, 5066, 5072, 5418, 5422, 5450 a 5507. Václav BŮŽEK, *Setkání s tureckým nebezpečím*, in: Václav Bůžek a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011, s. 111–125.

²⁵⁾ Soupisy novin a jejich rozbor Zdeněk ŠIMEČEK, *L'Amérique au 16e siècle à la lumière des nouvelles du service de renseignements de la famille des Rožmberk*, *Historica* 11, 1965, s. 53–93 a TÝŽ, *Rožmberské zpravodajství o nových zemích Asie a Afriky v 16. století*, *ČsČH* 13, 1965, s. 428–443.

²⁶⁾ Zvláštní pozornost si zasluhují psané noviny o církevním koncilu v Tridentu z 6. března 1563 (SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 4512), zprávy o papežských vyslancích v protestantských oblastech (tamtéž, sign. 4443) či noviny o nemoci papeže Řehoře XIII. (tamtéž, sign. 5152). Další avíza o záležitostech Svatého stolce tamtéž, sign. 4435, 4511, 4516, 4520, 4556, 4568, 4569, 4751, 4864 a 4874.

²⁷⁾ Z velkého počtu výběrově tamtéž, sign. 4738, 4862, 4890, 4987, 4991, 5009, 5041, 5060, 5063, 5064 a 5106.

²⁸⁾ Například pamětní zápis o jednání kalvinistů v Heidelbergu z roku 1563 (tamtéž, sign. 4508), zasvěcená zpráva o intervenci kurfiřtů u císaře v roce 1580 (tamtéž, sign. 5059D), opis císařského zákazu knihy urážející nekatolíky z roku 1573 (tamtéž, sign. 4860a) či podrobná líčení průběhu francouzských náboženských válek (tamtéž, sign. 4510a–b, 4513, 4515 a 4516).

²⁹⁾ Tamtéž, sign. 4834/1–4834/64 a 5399/1–5399/56c.

čím dále více ovlivňovalo.³⁰⁾ Vilém z Rožmberka se v průběhu života stále výrazněji přikláněl na stranu katolíků.³¹⁾ Na politické rovině sice přispíval k zachování značného vlivu stavů a zemských sněmů, avšak současně si uvědomoval, že jeho oslnivou kariéru umožnily vedle značného rodového jmění dobré vztahy s Habsburky.³²⁾ Když posuzoval zprávy ze zahraničí, stavěl se jednoznačně na jejich stranu, neboť se obával, že by mocenský úpadek tohoto rodu oslabil pozici všech zemí, v nichž vládli. S nelibostí proto například sledoval vojenské úspěchy Viléma Oranžského.³³⁾

Náboženské citění Viléma z Rožmberka se projevilo také v jeho vztahu k oslavným a satirickým pamfletům. Ačkoliv tento žánr celkově neodpovídal jeho zájmům a praktickému založení, několik spisů tohoto typu se z doby jeho vládařství zachovalo. Jejich společným rysem je výrazná katolická a prohabsburská orientace.³⁴⁾ Naopak satiry proti katolickým hodnostářům či svátostem, jež byly u mnoha jeho současníků velmi oblíbené, Vilém z Rožmberka do své sbírky nezařazoval.³⁵⁾ To ovšem rozhodně neznamenalo, že by mezi svými informátory nevítal také protestanty. Jejich kritické výroky vůči Habsburkům či katolické církvi respektoval, pokud byly doplněkem spolehlivých a podrobných psaných novin či relací.³⁶⁾

³⁰⁾ Literaturu k problematice postupující konfesionalizace a z ní pramenících sporů shrnul Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století*, ČČH 106, 2008, s. 80–108.

³¹⁾ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 218–219. Projevilo se to též ve sňatkové politice. Zatímco ve svém mládí uzavřel dva sňatky s protestantkami z významných říšských rodů, pocházely další dvě manželky z předních katolických rodin. Pavel MAREK – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Sňatkové strategie se zahraniční šlechtou*, in: V. Bůžek a kol., *Světy posledních Rožmberků*, s. 152–165, zde s. 152–162.

³²⁾ Habsburkům a členům jejich dvorů vycházel Vilém z Rožmberka vstříc zvláště v posledním desetiletí svého života; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 225–226.

³³⁾ V listě Vratislavovi z Pernštejna z 26. července 1568 například o domnělém vítězství Viléma Oranžského prohlásil: „Což bych jistě nerad uslyšel, aby tak beyti mělo, kdyby se to tak knížeti z Oranzy zdařiti mělo,[...] netolik posměch ale i nemalý pád téměř toho všeho do[mu] beyti by musylo, snad by se jiní větší a mocnější o nás také pokaušely. Což Pán Buoň bohda uchovati ráčí.“ Lobkovický archiv, zámek Nelahozeves, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. B 207.

³⁴⁾ Šlo například o ódu přednesenou u příležitosti vjezdu Maxmiliána II. do Prahy v roce 1562 (SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4489), oslavné rekapitulace celého života Maxmiliána II. (tamtéž, sign. 4968a a 4968b) či naopak hanopis o kolínském arcibiskupovi Gebhardovi Truchsessovi, který se přiklonil k luterství (tamtéž, sign. 5190).

³⁵⁾ Obsáhlý soubor letáků, které vznikly v rámci konfesního soupeření a zpravidla podporovaly stanoviska protestantů zpřístupnili Wolfgang HARMS (ed.), *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts II. Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Tübingen 1980* a Wolfgang HARMS – Michael SCHILLING (edd.), *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts VI–VII. Die Wickiana I (1500–1569)*, Tübingen 1997–2005.

³⁶⁾ Například noviny o válce v nizozemských provinciích byly často psány protestantskými novelanty, jež plně sympatizovali s povstalci (SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4987 a 4991).

Také v diplomatických rozhovorech si Vilém z Rožmberka udržoval velmi tolerantní přístup. Projevilo se to mimo jiné při jednáních o novém polském králi v sedmdesátých letech 16. století. V průběhu diplomatické cesty, jejímž cílem bylo prosazení volby některého z císařových synů, navázal Vilém z Rožmberka styky s mnoha polskými magnáty.³⁷⁾ Nemalý dojem přitom udělal právě na ty, kteří se přikláněli k reformovaným vyznáním a hledali jinou alternativu než panovníka z habsburského rodu.

Při první volbě v květnu 1573 si Rožmberka na polském trůně dokázalo představit pouze několik jednotlivců.³⁸⁾ Když se však o čtrnáct měsíců později vyrovnávala polská šlechta s útekem krále Jindřicha z Valois, začala skupina zastánců rožmberské kandidatury narůstat.³⁹⁾ Vilém z Rožmberka se zpočátku snažil své příznivce podpořit. Vyměňoval si s nimi listy a některým z nich poskytl též nemalé finanční částky.⁴⁰⁾ Avšak v důsledku stále se protahujících jednání na svou kandidaturu v květnu 1575 rezignoval.⁴¹⁾

Kontakty, jež se mu v předchozích měsících podařilo navázat, však neomezoval. Naopak se je snažil dále posilovat. Nabádali ho k tomu i císařové Maxmilián II. a Rudolf II., kteří v něm spatřovali potřebného znalce poměrů ve východní Evropě.⁴²⁾ Tento přístup se vyplatil zvláště na přelomu let 1588 a 1589, když Vilém z Rožmberka využil svých vědomostí i diplomatického talentu při jednáních o osu-

---

Jiné sice pocházely z pera katolických, prohabsbursky orientovaných zpravodajů, kteří se ovšem nijak netajili s kritikou válečných výsledků svých pánů (tamtéž, sign. 4890). Dalším příkladem byly psané noviny z počátku sedmdesátých let 16. století, jejichž autor odsuzoval válečnou taktiku Juana d'Austria (tamtéž, sign. 4816a).

³⁷⁾ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 170–171 a Henryk GMITEREK, *Lublinská epizoda mise Viléma z Rožmberka do Polska v době bezkráloví v letech 1572–1573*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek (edd.), *Andros Probabilis*. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. k jeho 70. narozeninám, Brno – Olomouc 2005, s. 403–411.

³⁸⁾ Již při volbě v květnu 1573 získal Vilém z Rožmberka hlas luterána Stanislava Górki; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 172.

³⁹⁾ Podrobně Josef Jan KOŘÁN, *Vilém z Rosenberka. Kandidát trůnu polského a jeho poselství do Polska*, ČČM 40, 1866, s. 197–202, K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 94–95 a Miroslav SLACH, *Kandidatura Viléma z Rožmberka na polský trůn v l. 1573–1575*, Jihočeský sborník historický 33, 1964, s. 130–148.

⁴⁰⁾ Edici korespondence mezi jihočeským velmožem a polskými šlechtici připravil Fedor VERŽOVSKIJ, *Dve kandidatury na polskij prestol Vilgelma iz Rozenberga i ercgercoga Ferdinanda 1574–1575 po neizdannym istočnikam*, Varšava 1889.

⁴¹⁾ Ch. AUGUSTYNOWICZ, *Die Kandidaten*, s. 62–63; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 178–179 a K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 97–98.

⁴²⁾ Z korespondence s císařem Maxmiliánem II. se dochoval například koncept Rožmberkova vyjádření k polským záležitostem z 13. srpna 1574; SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4884. Z doby Rudolfa II. zůstal zachován císařův list z 18. listopadu 1577, v němž žádal Viléma z Rožmberka o zprávu, co bylo projednáváno na polském sněmu; tamtéž, sign. 5001. Dále listy

du arciknížete Maxmiliána zajatého v bitvě u Byčiny.⁴³⁾ Jihočeský velmož se tehdy několikrát setkal s Janem Zamojským, nejlivnější osobou v Polském království.⁴⁴⁾ Současně se pravděpodobně pozdravil také s některými ze svých polských přátel a informátorů.⁴⁵⁾

Vzhledem k dlouhodobému zájmu Viléma z Rožmberka o dění v Polsko-litevském státě není nijak překvapivé, že se v rožmberském archivu objevila též relace o zničení protestantské modlitebny v květnu 1591.⁴⁶⁾ Předpoklad jejího určení pro staršího z Rožmberků podporuje skutečnost, že patrně vznikla v okruhu vlivné rodiny Zborowských. Jak vyplývá z následného rozboru, vycházela značně vstříc názorům a zájmům členů tohoto rodu. Navíc zobrazovala Jana Zborowského jako jednoho z klíčových kladných hrdinů.

Právě rod Zborowských udržoval s Vilémem z Rožmberka velmi přátelské kontakty. Petr Zborowský náležel k vedoucím osobnostem té skupiny šlechticů, která ho chtěla v letech 1574 a 1575 dosadit na polský trůn.⁴⁷⁾ Politické úsilí angažovaného Petra Zborowského podporovali i jeho bratři. S nimi patrně Vilém z Rožmberka udržoval kontakt i po Petrově smrti v roce 1580. Nedochovala se sice korespondence, jež by to nezvratně dokazovala, avšak mnoho zpravodajských písemností dokládá zvláštní zájem o osudy Zborovských.⁴⁸⁾

Ačkoliv vyprávění o útoku na krakovský protestantský kostel logicky náleží do skupiny novinek z Polska, které Vilém z Rožmberka pozorně sledoval, nesmí zů-

---

Rudolfa II. adresované Vilémovi z Rožmberka 12. ledna 1578 a 4. března 1578; tamtéž, sign. 5007 a 5008.

⁴³⁾ Tažení arciknížete Maxmiliána Habsburského do Polska zachytil Henryk BARYCZ (ed.), *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595*, Kraków 1930, s. 28–56; Marek PLEWCZYŃSKI, *Bitwa pod Byczyną 24. 01. 1588*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 17, 1971, č. 1, s. 125–170 a Włodzimierz KACZOROWSKI, *Bitwa pod Byczyną*, Opole 1988.

⁴⁴⁾ Popis Rožmberkovy cesty a jednání s Janem Zamojským přináší Jaroslav PÁNEK, *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků*, Praha 1985, s. 351–353. K osobnosti korunního hejtmana Stanisław GRZYBOWSKI, *Jan Zamojski*, Warszawa 1994; Piotr KONDRACIUK – Jerzy KUŚNIERZ – Andrzej URBAŃSKI (edd.), *Jan Zamojski. Wódz – mecenat – polityk 1542–1605. Jan Zamojs'kij. Vožd' – mecenat – politik 1542–1605*, Zamość 2005 a Halina MICHALAK, *Jan Zamojski – propaganda i autoreklama*, Przegląd historyczny 77, 1986, s. 25–43.

⁴⁵⁾ K jednomu z Rožmberkových klíčových informátorů Henryk GMITEREK, *Andrzej Dudycz a kandydatura Wilhelma z Rožemberka do tronu polského (1573–1575)*, Res Historica 7, 1999, s. 11–21.

⁴⁶⁾ SOA Třeboň, Historica třeboň, sign. 5548B.

⁴⁷⁾ Christoph AUGUSTYNOWICZ, *Die Kandidaten und Interessen des Hauses Habsburg in Polen-Litauen während des zweiten Interregnums 1574–1576*, s. 41–43 a J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 174–178.

⁴⁸⁾ Vilém z Rožmberka například sledoval aktivity Zborovských při obléhání Gdaňsku, válekách s Moskevským carstvím i spor vlivných bratrů s polským králem Štěpánem Báthorym. K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 106–131.

stat opomenuta možnost, že se autor relace přednostně obracel na Petra Voka z Rožmberka. Naznačovala by to konfesní tematika i naléhavý způsob, jaký autor zvolil. Bezpochyby se hlásil k některému z reformovaných vyznání a chtěl upozornit na útlak, jemuž začínali být jeho souvěrci v Polsko-litevském státě vystavováni.

Právě podobný typ zpráv mladšího Rožmberka značně zajímal. Naznačují to jeho styky s říšskými i nizozemskými protestanty,⁴⁹⁾ stejně jako skladba rožmberských písemností z doby po roce 1592, v němž zemřel jeho starší bratr. Petr Vok, který konvertoval od umírněného utrakvismu k jednotě bratrské,⁵⁰⁾ sledoval v osmdesátých a devadesátých letech 16. století pozorně dění v římskoněmecké říši, nizozemských provinciích i dalších částech Evropy.⁵¹⁾ Na rozdíl od svého bratra přitom oceňoval nejen strohé zprávy uznávaných informátorů, nýbrž také pamflety s podrobným rozbořem teologických otázek či ostrou kritikou katolické církve.⁵²⁾

Pod tíhou dluhů, jež ho nutily k odprodeji částí panství a úvahám, na jakých výdajích by bylo možné ušetřit,⁵³⁾ začal v závěru devadesátých let omezovat podporu poskytovanou soukromým informátorům a současně objednával podstatně méně zpráv ze vzdálených částí Evropy. O události, které mohly ovlivnit dění v Českém království, však nadále projevoval zájem. Zvláště postavení různých konfesi věnoval značnou pozornost a diskutoval o nich s podobně smýšlejícími

⁴⁹⁾ Ojedinele zachovaný list Petra Voka z 6. ledna 1564 například dokazuje, že Rožmberk udržoval častý písemný kontakt s Vilémem Oranžským, přičemž ho zásoboval zprávami z císařského dvora. List Petra Voka z Rožmberka z 6. ledna 1564 z Dolní Lužice uložený v Koninklijk Huisarchief Den Haag, Briefwisseling van Willem van Oranje, B 12–13, inv. č. 4414. Fotokopie byla zveřejněna na stránkách Nizozemského historického ústavu, avšak s chybnou identifikací pisatele jako „Petra Walhera“; <http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/brief/4414>, staženo 16. ledna 2015.

⁵⁰⁾ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 214–217.

⁵¹⁾ Dokládá to například zpravodajský list Václava Lavina z Ottenfeldu z 6. srpna 1588 o nemoci arciknížete Arnošta Habsburského, polských záležitostech, porážce španělské Armady a situaci ve Francii (SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5459) či zpravodajský list Václava Budovce z Budova z 13. října 1599 o těžce porážce Španělů, zbrojení německých knížat a moru v Polsku a Slezsku (tamtéž, sign. 5461).

⁵²⁾ K rozdílnému pohledu Rožmberků na zpravodajství K. PRAŽÁKOVÁ, *Protireformační politika Svatého stolce*, in: V. Bůžek a kol., *Světy posledních Rožmberků*, s. 46–57. Rozbor jedné z relací o konfesních poměrech, jež byla určena Petru Vokovi, Václav BŮŽEK, *Obraz konfliktu papeže a benátského dóžete z let 1606 až 1607 v očích české a moravské šlechty*, in: Pavel B. Kůrka – Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka (edd.), *Angelus pacis*. Sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové, Praha 2008, s. 341–351.

⁵³⁾ Alois MÍKA, *Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970, s. 187–194 a J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 274–276 a 285–286.

přáteli.⁵⁴⁾ Právě v důsledku těchto listovních i osobních kontaktů mohl získat relaci o zboření hlavní protestantské modlitebny v Krakově.

Konfesní střety v Polsko-litevském státě

Útok na protestantský kostel v krakovské ulici sv. Jana nebyl v dějinách Polska ničím ojedinělým. Do sedmdesátých let 16. století se reformovaná vyznání v Polsko-litevském státě značně rozšířila.⁵⁵⁾ Poté však počala stagnovat a ztrácet příznivce.⁵⁶⁾ Současně se začal projevovat vliv postupující konfesionalizace. Stejně jako v dalších částech Evropy omezovali příslušníci jednotlivých vyznání postupně kontakty s jinověrci a konflikty se vyostřovaly. Malicherné spory přerůstaly v pouliční bitky a útoky na řeholníky, účastníky pohřbů, hřbitovy, kostely i soukromé domy.⁵⁷⁾

Počet násilných střetů začal narůstat v období interregna po smrti tolerantního krále Zikmunda II. Augusta. Nejistota, jakým směrem se bude ubírat další vývoj země, živila konflikty, které se zvláště výrazně projevovaly právě v Krakově. Město totiž hrálo klíčovou roli v mocenském zápolení díky zážitě představě, že úspěšný kandidát na královský trůn musí být korunován jedině v katedrále na Wawelu.⁵⁸⁾ Díky královskému dvoru i univerzitě sídlilo v Krakově mnoho významných osobností, jež se ovšem střetávaly kvůli sympatiím k různým navzájem znepřáteleným frakcím.⁵⁹⁾ Napětí dále posilovala nevráživost katolicky orientované masy drob-

⁵⁴⁾ Ke schůzkám v Třeboni Otakar HULEC, *Konspirační charakter předbělohorské protestantské opozice*, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 97–102; TÝŽ, *Politická činnost Petra Voka z Rožmberka*, Jihočeský sborník historický 37, 1968, s. 144–159; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 312–318 a Josef SALABA, *K politicko-náboženské činnosti Petra Voka z Rožmberka*, Tábor [s. d.].

⁵⁵⁾ Více Oskar BARTEL, *Protestantyzm w Polsce*, Warszawa 1963; Gottfried SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation*, Wiesbaden 1965, s. 6–161 a Janusz TAZBIR, *Dzieje polskiej tolerancji*, Warszawa 1973, s. 8–89 a 106–200. Nejnovější zjištění, že zvláště na severu Polsko-litevského státu byla reformovaná vyznání rozšířena více, než se předpokládalo Juhan KREEM, *Das Augsburger Interim in Livland. Evangelische und Altgläubige in den baltischen Landen in der Mitte des 16. Jahrhunderts*, Historisches Jahrbuch 134, 2014, s. 121–141.

⁵⁶⁾ K příčinám G. SCHRAMM, *Der polnische Adel*, s. 162–181 a Janusz TAZBIR, *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa 1987, s. 15–30 a 53–116.

⁵⁷⁾ Klíčová edice pramenů Roman ŽELEWSKI, *Materiały do dziejów reformacji w Krakowie. Zburzenia wyznaniowe w latach 1551–1598*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962.

⁵⁸⁾ K významu Katedrální baziliky sv. Stanislava a sv. Václava na Wawelu Michał ROŻEK, *Katedra Wawelska w XVII wieku*, Kraków 1980.

⁵⁹⁾ Podrobně Jerzy TOPOLSKI, *Polska. Dzieje narodu, państwa i kultury II. Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501–1795)*, Poznań 1994, s. 330–340. Doklady vzdělání osobností spjatých s krakovskou univerzitou shromáždila

ných řemeslníků a chudších obyvatel města vůči patriciátu, který se okázale hlásil k reformovaným vyznáním.⁶⁰⁾

V sedmdesátých letech 16. století vyvolávali střety katolíci i protestanti. Každá ze znepřátelených stran přitom měla odlišnou taktiku. Za útoky ze strany protestantů byli zpravidla odpovědní jednotliví šlechtici, kteří spolu se svou družinou napadli některého z katolických duchovních či dokonce celý klášter.⁶¹⁾ Ačkoliv jejich doprovod nebýval příliš početný, získávali převahu díky své výzbroji i společenskému postavení. Často jednali z náhlého popudu, výjimkou nebyly střety s náhodným kolemjdoucím či noční potyčky při návratu z hospod.⁶²⁾ Vedle řeholníků se oblíbeným cílem protestantských útoků stávali také studenti.⁶³⁾ Vedení univerzity, jež v předchozích desetiletích ztratila na významu a byla současně označována jako Krakovská akademie, totiž zaujalo jednoznačně protireformační postoj, který zpravidla vyznávali i studující.⁶⁴⁾

Ve světle této skutečnosti není nijak překvapující, že se studenti Krakovské akademie s oblibou účastnili potyček s protestanty a mnohé z nich přímo vyvolávali.⁶⁵⁾ V řadě případů šlo o stejně nahodilé střety, do jakých se rádi pouštěli protestantští šlechtici.⁶⁶⁾ Některé útoky však vykazovaly zřetelné stopy promyšleného plánování. Navazovaly zpravidla na oslavu některého významného svátku v době, kdy byly městské i zemské elity oslabeny či nepřítomny, a proto nemohly včas zasáhnout. Po

Wacława SZELIŃSKA, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, Wrocław 1966.

⁶⁰⁾ Zdzisław NOGA, *Krakowska Rada Miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Kraków 2003.

⁶¹⁾ Například v roce 1570 zaútočil Jan Palczowski na františkánský kostel. R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 18. Střety vyhledával též Jan Stadnicki, který se například pokusil o kastraci jednoho z řeholníků. Tamtéž, s. 77. Služebníci Stadnických byli svými pány natolik inspirováni, že v září 1578 napadli na ulici dokonce papežského nuncia Giovannioho Andrea Caligariho; tamtéž, s. 110–111. V témže roce poranil kněze a studenta také šlechtic Mikuláš Wielogłowski se svým doprovodem; tamtéž, s. 109–110.

⁶²⁾ Například v roce 1582 zabil sloužící Mikuláše Dłuského jednoho ze studentů, když začali při nočním návratu z krčmy střílet na školu u sv. Jana. Tamtéž, s. 130–132.

⁶³⁾ Na studenty velmi rád útočil již zmíněný Jan Stadnicki, který se svou družinou poničil v roce 1577 univerzitní hřbitov či nechal v noci pro výstrahu otevřenou bránu přiléhající ke studentské čtvrti; R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 77–78. V roce 1581 zaútočil na studenty přímo v budovách univerzity; tamtéž, s. 124.

⁶⁴⁾ Více Henryk BARYCZ, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935. Výraznou osobností byl například Marcin Glicjusz z Pilzna, který se v sedmdesátých a osmdesátých letech 16. století stával opakovaně rektorem a jehož protireformační zápal byl pověstný. Józef SZCZEKLIK, *Pilzno i jego dzieje*, Pilzno 1994, s. 31–32.

⁶⁵⁾ Stížnosti na studenty Krakovské akademie R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 24–25 a 100–101.

⁶⁶⁾ Například útok na pohřební průvod neznámé protestantky v červnu 1578 (tamtéž, s. 97) nebo využití požáru v tiskárně Alexeje Rodeckého 24. března 1578 k ničení i těch knížek, které se podařilo z ohně zachránit (tamtéž, s. 96). Komentář J. TAZBIR, *Szlachta*, s. 165.

slavnostní bohoslužbě podnítli blíže neurčení iniciátoři shromážděné katolíky k útoku, jenž se tak proměnil v masovou záležitost.⁶⁷⁾ Ke studentům se připojili drobnější řemeslníci, služebnictvo i městská chudina.⁶⁸⁾

Zpravidla napadli modlitebnu v ulici sv. Jana, kterou využívali od roku 1572 společně kalvinisté, luteráni i čeští bratři.⁶⁹⁾ Kromě toho, že byl hlavním shromaždištěm krakovských protestantů, přitahoval tento kostel útočníky i svým vybavením, na němž se mohli obohatit. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let 16. století byl vydrancován nejméně třikrát, přičemž několik dalších pokusů bylo odraženo.⁷⁰⁾ Dalším oblíbeným cílem se stával protestantský hřbitov a vzácněji také domy některých evangelíků.⁷¹⁾

Jak již bylo zmíněno, docházelo k těmto útokům zpravidla při oslabení městské i zemské zprávy, nejčastěji v dobách interregna.⁷²⁾ Výraznou přestávku si naopak vynutil Štěpán Báthory, který důsledně trestal prohřešky proti mírovému soužití.⁷³⁾ Schopný vojevůdce si uvědomoval, že rozdělená země by jen těžko vzdorovala nebezpečným útokům Moskevského carství, s nímž na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 16. století intenzivně válčil.⁷⁴⁾ Ačkoliv si díky této politice vysloužil pověst ochránce jinověrců,⁷⁵⁾ přispěl tento panovník k posílení katolické církve tím,

⁶⁷⁾ K typickým rysům podobných konfliktů a jejich průběhu Natalie Zenon DAVIS, *The Rites of Violence. Religious Riot in Sixteenth-Century France*, Past and Present 59, 1973, s. 51–91.

⁶⁸⁾ Poprvé se tento vzorec chování projevil v roce 1574; Roman ŹELEWSKI, *Akta i relacje dotyczące zburzenia zboru kalwińsko-luterańskiego w Krakowie w r. 1574*, in: Adam Stebelski (ed), *Teki archiwalne 2. Z dziejów odrodzenia w Polsce*, Warszawa 1954, s. 109–137.

⁶⁹⁾ Jednotný postup těchto tří vyznání v konfesních záležitostech, sdílení modliteben, vzájemné uznávání platnosti křtů i kazatelských pověření a v některých případech též společné bohoslužby byly výsledkem tak zvané Sandoměřské dohody z 14. dubna 1570. Krystyna DŁUGOSZ-KURCZABOWA, *Konfesja Sandomierska*, Warszawa 1995.

⁷⁰⁾ R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 20–61, 70–72, 78, 118–119 a 129.

⁷¹⁾ Například útok na protestantský hřbitov 21. června 1577 (tamtéž, s. 82) či loupení v domech jinověrců v červenci téhož roku (tamtéž, s. 84–85).

⁷²⁾ Největší nepokoje proběhly v Krakově v období bezkráloví v letech 1574 až 1575, během války s Gdaňskem v roce 1577 a po smrti Štěpána Báthoryho v roce 1587. J. TAZBIR, *Szlachta*, s. 164–169.

⁷³⁾ J. TAZBIR, *Szlachta*, s. 165. Text králova mandátu R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 113–115.

⁷⁴⁾ Podrobně Jerzy BESALA, *Stefan Batory*, Warszawa 1992, s. 215–374.

⁷⁵⁾ Například Wojtěch Węgierski prohlásil: „*Gdy tedy tak za Szczęśliwego panowania S. P. Krola Stephana (ktoremu Hystoryk to dawa Eulogium: Justitia tanta fuit, ut vita prius, quam Sententia recta decederet) Pokoju neinaygorszego, y poządaney prawdziwego Nabożeństwa wolności...*“ Jerzy Samuel BANDTKE (ed.), *Kronika zboru ewangelickiego Krakowskiego w ktorey erekta zboru tego, przywileie, kaznodzieie, abo sludzy Bozy, starszy zborowi, rozne przesladowania, zboru zburzenia, y wiele innych pamietnych rzeczy przypominaią się y opisuią. Z roznych księg historycznych, synodowych, y zborowych więc y niekterych prywatnych abo domowych manuscriptów, y listow, zebrana y opisana przez X. Woiciecha Węgierskiego etc. roku pańskiego MDCLL*, Kraków 1817, s. 38.

že dosti štědře podporoval zakládání jezuitských kolegií.⁷⁶⁾ Členové Tovaryšstva Ježíšova se měli záhy stát další silou, jež výrazně zasáhla do konfesních poměrů v Polsko-litevském státě.⁷⁷⁾

Po smrti Štěpána Báthoryho vypukly sice v roce 1587 další ozbrojené střety,⁷⁸⁾ ale po korunovaci Zikmunda III. Vasy došlo postupně k uklidnění. Ve skutečnosti se však schylovalo k dalšímu zápasu, jenž vypovidal mnohé o politické i společenské proměně, kterou polská společnost v uplynulých letech prošla.⁷⁹⁾ Díky ní se v událostech roku 1591 projevil zcela nový rys. Zatímco v předchozích dvaceti letech se podněcovatelé nepokojů právem obávali vladařova odsouzení a rychlého zásahu, přistoupili nyní k likvidaci protestantského kostela, ačkoliv se panovník právě zdržoval v zámku nad městem. Dalo se totiž předpokládat, že Zikmund III. Vasa, ochotně naslouchající jezuitům,⁸⁰⁾ nebude již klást zachování náboženského míru a tolerance na první místo. Umožňovala mu to též skutečnost, že po sérii porážek a smrti Ivana IV. Hrozného nepředstavovalo Moskevské carství hrozbu, jež by polskou a litevskou šlechtu sjednocovala. Nastala velmi příhodná situace k postupné proměně konfesní mapy celé země. Protestanti, kteří si to velmi dobře uvědomovali a obávali se, jaké intenzity podpora katolíků dosáhne,⁸¹⁾ se proto snažili vyburcovat všechny skutečné i domnělé podporovatele. Relace z bývalého rožmberského archivu představuje jeden z dokladů této snahy upozornit na tento konfesní zápas.⁸²⁾

⁷⁶⁾ Kateřina BICANOVÁ, *Jezuité jako nositelé katolické reformy v polskolitevském státě*. Královský kazatel Piotr Skarga, Brno 2004 (diplomová práce), s. 17.

⁷⁷⁾ Vice Stanisław OBIREK, *Działalność kulturalna jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1564–1668). Próba syntezy*. Kraków 1996; TÝŽ, *Jezuici na dworach Batorego i Wazów 1580–1668. Wpływ kapelanów dworskich i wychowawców książy na postawy panujących i politykę państwa*, Kraków 1996 a Anna OHLIDAL – Stefan SAMERSKI (edd.), *Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700*, Stuttgart 2006.

⁷⁸⁾ R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 159–169.

⁷⁹⁾ O situaci v prvních letech Zikmundovy vlády Walter LEITSCH, *Sigismund III. von Polen und Jan Zamoyski. Die Rolle Estlands in der Rivalität zwischen König und Hetman*, Wien 2006, s. 22–44.

⁸⁰⁾ Podrobně S. OBIREK, *Jezuici*, s. 219–312 a Stanisław ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce. W skróceniu: 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908, s. 455–463 a 502–515. K postupné proměně náboženského klimatu za vlády Zikmunda III. starší, avšak faktograficky stále velmi přínosná publikace Waclaw SOBIESKI, *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III.*, Warszawa 1902.

⁸¹⁾ V Polsko-litevském státě bylo například naprostou výjimkou uplatňování trestu smrti v náboženských otázkách. Janusz TAZBIR, *Wzorce osobowe szlachty polskiej w XVII wieku*, *Kwartalnik historyczny* 83, 1976, č. 4, s. 784–797, zde s. 785–786.

⁸²⁾ Ke kontaktům mezi různými reformovanými vyznáními v Polsko-litevském státě i vztahům k kontaktům v zahraničí Henryk GMITEREK, *Bracia czescy a kalwini w Rzeczypospolitej połowa XVI – połowa XVII wieku. Studium porównawcze*, Lublin 1987 a TÝŽ, *Związki intelektualne polsko-czeskie w okresie Odrodzenia (1526–1620)*, Lublin 1989.

Relace o zboření protestantského kostela v ulici sv. Jana

Relace z roku 1591 se stala jedinou zachovanou písemností z rožmberské sbírky, která podrobně líčí krvavé střety mezi katolíky a protestanty v prostředí polských měst. To však rozhodně neznamená, že by Rožmberkové nebyli informováni o náboženské rozmanitosti v Polsko-litevském státě i o potížích, jež z této skutečnosti plynuly. Otázka mírového soužití různých konfesí byla ostatně projednávána již během Vilémovy diplomatické cesty v letech 1572 a 1573.⁸³⁾ Poté vystoupila do popředí v roce 1575 v souvislosti s volbou Štěpána Báthoryho, kterého doporučovali za polského krále mnozí protestanti.⁸⁴⁾ Ti také informovali Viléma z Rožmberka o Báthoryho kandidatuře i dalších událostech. Svě o náboženské přesvědčení přitom nikterak netajili, o čemž svědčí například vyprávění o zjevení duchů v jednom z livonských kostelů z roku 1584.⁸⁵⁾ Popisovaný zázrak, během něhož údajně z hrobů vystoupily dávno zemřelé osoby a oznamovaly blížící se konec světa, sloužil mimo jiné k propagaci Lutherova učení.⁸⁶⁾

Také relace z roku 1591 pocházela z protestantského prostředí. Rožmberský zpravodaj nebyl jejím autorem, nýbrž pracoval s podrobným popisem události z pera některého ze svých souvěrců, jehož vyprávění se zřejmě v německy mluvícím prostředí dosti rozšířilo. O čtyři roky později ho využil také protestantský historik Konrád Memmius. Zařadil ho do své knihy *Relatio historica quinquennalis*, která vyšla v roce 1595.⁸⁷⁾ Memmiovo líčení má totožnou strukturu jako rožmber-

⁸³⁾ Náboženská tolerance zvyšovala popularitu císaře Maxmiliána II., avšak současně umenšovala vyhlídky jeho synů. Více Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Vláda Maxmiliána II. pohledem rožmberského zpravodajství*, *Folia historica Bohemica* 29, 2014, č. 2 s. 257–283. Vilém z Rožmberka jako oficiální císařův vyslanec hojně navštěvoval polské magnáty a vedl s nimi rozsáhlou korespondenci, v níž patrně často též jednal o pozicích a vyhlídkách jednotlivých konfesí. Tyto listy však Rožmberk zřejmě z obavy před zneužitím zničil. Dochovaly se pouze písemnosti SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 4834/1–4834/64.

⁸⁴⁾ Právě konfesní aspekty této volby byly v českém prostředí výrazně diskutovány. Svědčí o tom například satirická báseň *Páni Poláci, hrozná novina*; SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 4834/30. K interpretaci Václav BŮŽEK, *Dvojitý obraz Polska v politické satirě z poloviny sedmdesátých let 16. století*, in: Wojciech Iwańczak – Ryszard Gładkiewicz (edd.), *Polakowie i Czechowie wzajemny (X–XVII w.)*, Wrocław – Warszawa 2004, s. 169–180 a K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 101–102.

⁸⁵⁾ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5247A.

⁸⁶⁾ Tato tendence byla ještě posílena v tištěném letáku *Neue zeyttung auß Lyfland*, který na základě předchozího psaného vyprávění vznikl. Wolfgang HARMS – Michael SCHILLING (edd.), *Deutsche Illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts VII. Die Wickiana I (1500–1569)*, Tübingen 1997, č. 153, s. 308–309.

⁸⁷⁾ Conrad MEMMIUS, *Relatio historica quinquennalis. Warhafftige Beschreibung aller fürnemmen, denckwürdigen Geschichten, so sich innerhalb fünff Jahren, nemlich, von Anno 90. biss auff 95. zugetragen haben*, Franckfort am Mayn 1595. Protestantický humanista Konrád Memmius, který

ská relace. Zdůrazňuje stejné okamžiky, užívá dokonce mnoha stejných obrátů a vět, avšak celek je delší, podrobnější a také srozumitelnější. To naznačuje, že se Konrád Memmius důsledněji držel původní předlohy, jež byla zdařilá, avšak poměrně obsáhlá.

Naopak autor staršího pojednání, které bylo doručeno Rožmberkům, původní relaci upravoval. Chtěl vypustit údaje, jež byly odtaziťé pro čtenáře ze zahraničí. Za takové považoval například jména některých krakovských míst či zúčastněných osob, líčení jejich pohybu či předchozí činnosti. Krácení však bylo v několika případech tak radikální, že výsledný text znejasňovalo. Nejvýrazněji se to projevilo při dataci události. Odstavec s detailním vylíčením katolické bohoslužby na den Nanebevstoupení, jimiž nepokoje začaly, nahradil rožmberský zpravodaj pohrdlivou poznámkou, že katolíci házeli podle svého zvyku d'ábľa z věže.⁸⁸⁾ To se podle něj stalo „*auff Zeyt vergangenen Asstermontags*“.⁸⁹⁾ Omyl, jenž takto vznikl, ukazuje, že pisatel tuto část předlohy nepochopil a v Krakově se během útoku nezdržoval. Kdyby nepokoje ve městě zažil, jistě by si pamatoval, že protestantský kostel v ulici sv. Jana zbořil dav v noci z 23. na 24. května 1591 po oslavách Nanebevstoupení⁹⁰⁾ a nespojoval by události s Velikonočním ponděĺím, které toho roku připadlo na 15. dubna.⁹¹⁾

Závěrečný údaj „*Schreiben aus Craccaw von 28. May An[no] 91*“⁹²⁾ se tudíž spíše vztahuje k předloze, z níž zpravodaj opisoval, než k místu a datu vzniku rožmberské relace. Ta byla patrně vytvořena v průběhu června 1591 v některém ze zpravodajských center, v nichž se shromažďovaly a dále zpracovávaly novinky z východní Evropy. S ohledem na obvyklé zpravodajské toky je možné předpokládat, že to bylo

své práce vydával v letech 1578 až 1596, užíval pseudonym Jacob Francken či Franci, pod nímž se též často vyskytuje v databázích starých tisků. Další známé údaje k jeho osobě shromáždilo a zpřístupnilo Consortium of European Research Libraries na webových stránkách <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01427160>. Staženo 16. prosince 2014. Část Memmiova díla, jež se vztahuje k polské historii, zpřístupnil ve své edici R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 181–184.

⁸⁸⁾ „...*die Catholisch[en] [...] gehen himmelgestand, und dargegen den Teufel Herab geworffen,...*“ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B.

⁸⁹⁾ Kvůli zohlednění všech možných hypotéz je nutné zmínit fakt, že ve zpravodajských písemnostech z okolí Augšpurku se poměrně hojně označovalo úterý termínem „*Aftermontag*“. O. BAUER, *Zeitungen*, s. 62. Ani předpoklad, že autor sledované písemnosti pocházel z okolí Augšpurku a použil tento nezvyklý obrat, by nevedl ke správné dataci. „*Minulé úterý*“, na než by zpráva odkazovala, totiž připadalo na 21. května 1591.

⁹⁰⁾ Edice deníkových zápisků i oficiálních stížností a výpovědí se správnou datací R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 170–175.

⁹¹⁾ Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 552.

⁹²⁾ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B.

ve Vratislavi či Praze.⁹³⁾ Jako další, méně pravděpodobné možnosti se nabízejí Gdaňsk, Vídeň, Augšpurk či Norimberk.⁹⁴⁾

Obě vyprávění začínají stručnými dějinami krakovského evangelického kostela. Konrád Memmius se pokusil ponořit hlouběji do historie. Stavbu kostela přitom ovšem mylně kladl až do roku 1583.⁹⁵⁾ Poté připomínal jeho zboření po smrti Štěpána Báthoryho.⁹⁶⁾ Autor rožmberské relace údaje o starší historii vypustil a své dílo uvedl připomínkou zničení modlitebny v roce 1587.⁹⁷⁾ Téměř totožnými slovy jako Konrád Memmius chválil následnou obnovu a upozorňoval na její nákladnost i skutečnost, že byla provedena se souhlasem Zikmunda III. Vasy.⁹⁸⁾ Právě tento údaj považoval za klíčový, neboť v jeho světle mohli být útočníci považováni za odpůrce královny vůle.

Následoval již zmíněný popis slavnostní bohoslužby, která dne 23. května 1591 celou akci uvedla. Oba autoři se shodovali v tom, že na dav zapůsobilo představení, při němž byl nejprve na provaze vytažen vzhůru do chrámové kopule obraz nebo dokonce živý člověk symbolizující Krista a následně spuštěna figurina poraženého ďábla.⁹⁹⁾ Ačkoliv se Kristovo vítězství tímto symbolickým divadlem oslavovalo v mariánské bazilice na hlavním náměstí pravidelně každý rok, přešlo nyní plynule

⁹³⁾ Z. ŠIMEČEK, *Počátky*, s. 33–38 a 110–123; TÝŽ, *Pražské noviny a zpravodajství o východní Evropě v polovici 17. století*, Slovanský přehled 59, 1973, s. 301–311 a TÝŽ, *Zprávy o Polsku a východní Evropě a úloha Vratislavi v 17. století*, Slovanský přehled 58, 1972, s. 293–298.

⁹⁴⁾ O. BAUER, *Zeitungen*, s. 47–50 a 63–69; Václav BŮŽEK, *Komunikace bez hranic. Mezi Norimberkem a českými zeměmi na sklonku předbělohorské doby*, Dějiny a současnost 17, 1995, č. 6, s. 11–14.

⁹⁵⁾ „Zu Cracaw in Polen hatten die Euangelischen, wie man sie nennet, vor 8 Jahren ein eigen Hauß erbawen, darin sie ire Predigten und Gottesdienst, beydes in Teutscher und Polnischer Sprach, angestellet und ein zeitlang gehalten,...“ R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 181. Povolení k přestavbě a užívání městského domu v ulici sv. Jana jako modlitebny udělil ve skutečnosti již v květnu 1572 Zikmund II. August. J. TAZBIR, *Dzieje*, s. 117.

⁹⁶⁾ R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 181–182.

⁹⁷⁾ „Es würdt euch Zweifels ohne noch guet wißent sein, wellich gestallt vor 5 Jahun durch die Catholischen der Euangelischen Steinhaus (darin sie Pollnisch und Teutsch predigen laßen) mit zue thon der Studenten ganz zerstert, und verprändt,...“ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B. K události i jejím souvislostem J. TAZBIR, *Szlachta*, s. 166.

⁹⁸⁾ „...das ist iedoch mit bewilligung des Königs durch hilf viller Landtherrn Iner 2 Jahren widerumb erbauet, und 10 000 guld[en] Costet...“ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B.

⁹⁹⁾ Zatímco výše citované líčení rožmberského zpravodaje nebylo příliš srozumitelné, popsál Konrád Memmius celý obřad podrobně a jasně: „Es haben die Baepstischen zu Cracaw, wie auch an andern orten, im brauch, daß sie iaerlich am tag der Himmelfahrt Christi ein Bildt, oder lebendigen Menschen mit sonderliche Ceremonien in ihren Kirchen hinauff uber das Gewoelb oder Buene ziehen, und hergegen ein Bildt, welches den Teuffel representieren soll, herab lassen, damit die Himmelfahrt und den Sieg christi wider den Teuffel fuerzubilden.“ R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 182.

v útok na protestanty. Dav se totiž chopil shozené figuríny a táhl ji k ulici sv. Jana.¹⁰⁰⁾

Zůstává utajeno, kdo shromážděné katolíky k této akci podnítil. Popsaná situace naznačuje, že obrovskou možností manipulace s věřícími měl celebrující kněz.¹⁰¹⁾ Avšak o tom, že by ji skutečně využil, se prameny nezmiňují. To platí pro obě zkoumané zprávy stejně jako další svědectví, která zpřístupnil Roman Želewski.¹⁰²⁾ Autor rožmberské relace zdůrazňoval podíl blíže neurčeného „plebsu“ a studentů,¹⁰³⁾ v čemž se shodoval se závěry naprosté většiny svých současníků.¹⁰⁴⁾ Následně velmi dramaticky vyličil, jak se dav snažil proniknout do protestantského kostela. Popsal, že dveře i okna byly opatřeny železnými mřížemi, a proto likvidace neprobíhala tak hladce, jak si iniciátoři představovali.¹⁰⁵⁾ Mezitím proti nim vyslala městská rada hlídku. Ta však uprchla, když po ní začal dav házet kameny.¹⁰⁶⁾ Když svůj neúspěch oznámila, vydal se jeden z radních na zámek ke králi.¹⁰⁷⁾

Zatímco okamžiky, v nichž se rozlícený dav snažil proniknout do kostela, líčil autor rožmberské relace prakticky totožně jako později Konrád Memmius, dění na

¹⁰⁰⁾ „...deßelbige Monstrum der gemeine Böfel, und andere der Bäbstlichen anheger genom[m]en, das für der Euangelischen Stainhaus geschlaipffti,...“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B. „Dasselbige teuflische Bildt haben die Baepstischen vor der Euangelischen Predigthauß geschleiffet, es hin und wider gezogen und auch allgemach angefangen auff der Euangelischen Predigthauß zuwerffjen...“ R. ŽELEWSKI, *Materiały*, s. 182.

¹⁰¹⁾ Konkrétní osoba nemohla být na základě dochovaných pramenů určena. Pokud byl již nově jmenovaný biskup Jiří Radziwiłł ve městě, sloužil pravděpodobně mši ve wawelské katedrále za přítomnosti krále. Slavnostní bohoslužbu v Bazilice Panny Marie tudíž pravděpodobně celebrouval některý z kanovníků. Mnoho z nich, včetně rektora Krakovské akademie Marcina Glicjusze, zastávalo myšlenku důrazného protireformačního postupu. Janusz TAZBIR, *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*, Warszawa 1978, s. 21.

¹⁰²⁾ R. ŽELEWSKI, *Materiały*, s. 170–186.

¹⁰³⁾ Opakované označování iniciátorů slovy „die Studenten und böfel“; SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

¹⁰⁴⁾ Například starosta Przedecze si poznamenal, že evangelické modlitebny bořili „zacy a hultajstwo pomogło“. R. ŽELEWSKI, *Materiały*, s. 170. Obdobně královský sekretář Reinhold Heidenstein. Tamtéž, s. 179–180.

¹⁰⁵⁾ „...solch hin und wider mit Stainen auf Ime geworfen, auch allgemach mit großen Tumult dem Steinhauß zuegemacht, die Thür mit gewallt einstoßen und blindern wöllen, demnach aber sollich hauß mit eißin Türin, wie auch die fünster mit gättern wolversehen und starckh verwart, deßwegen nichts außbrichten könn[en],...“ Tamtéž.

¹⁰⁶⁾ „...und obwol der Rath Ire waacht dahin gestand, Im meinung sollich übel Zue steiren, so ist doch solche dermaßl mit steinen empfangen, und alsbaldt entlaufen mües[en],...“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

¹⁰⁷⁾ „...darauf wolerwelter Rath zuem Khönig auf d[as] Schlos gestandt,...“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B. „Es hat auch der Rath unverzueglich auff das Schloß zum Koenig, welcher eben damals zu Cracaw gewesen, geschicket und ihm die gegenwertige Unruhe vermelden lassen.“ R. ŽELEWSKI, *Materiały*, s. 182.

Wawelu uchopil z jiné perspektivy. Uvedl sice stejná fakta, avšak podal je tak, aby obviňovala Zikmunda III. Vasu. Podle Memmiovy relace hrál panovník právě míčovou hru a nechtěl udělovat zvláštní audience. Nakonec však vyslal skupinu 10 či 12 vojáků, aby zjednala pořádek.¹⁰⁸⁾ Zpravodaj korespondující s Rožmberky naopak tvrdil, že zmíněnou jednotku nevyslal král, nýbrž jeden z přítomných dvořanů. Vladař podle něj nejen odmítal zasáhnout, nýbrž dokonce radnímu nadával.¹⁰⁹⁾

Nabízejí se různá vysvětlení, proč neznámý informátor zachytil Zikmunda III. Vasu v tak nepříznivém světle. Hlavní příčina zřejmě spočívala v osobní nechuti vůči panovníkovi, jenž se obklopoval katolickými duchovními, zvláště jezuity. Dalším doprovodným vysvětlením mohla být úvaha, že se v habsburské monarchii lehce rozšíří text, který bude k polskému králi kritický. Vždyť teprve před několika měsíci byl propuštěn arcikníže Maxmilián Habsburský, kterého by převážná část rakouské i české šlechty viděla na polském trůně raději než švédského prince.¹¹⁰⁾ Aby vyšel vstříc názorům svých čtenářů loajálních vůči habsburské dynastii, mohl autor spojit své obvinění polských katolíků s náznakem, že mladý král špatně vykonává svou vládu. K tomuto bodu se ostatně vrátil i v závěru relace.

Po vylíčení vypjaté audience se však zaměřil na zásah demžiny z Wawelu, přičemž se znovu opíral o zdroj, z něhož čerpal i Konrád Memmius. Podle něj se rozzuřený dav nenechal zastráshit, nýbrž vrhal na přichozí ozbrojence kameny tak odhodlaně, že museli uprchnout do jednoho z městských domů.¹¹¹⁾ V této chvíli vstoupili do dění Severin Boner a Jan Zborowský.¹¹²⁾ V obou relacích náleželi k ne-

¹⁰⁸⁾ „Weil er aber deß Ballens gespielet, hat er nicht sonderliche Audienty geben woellen, doch endlich seiner Hoffleut einen mit 10 oder 12 Knechten hinab gesandt, und Frieden gebieten lassen.“ R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 182.

¹⁰⁹⁾ „Irer Mayst[ät] solches angezeigt, die aber nit Audienz geben woellen, sonder den Pollen gespükt. Jedoch seiner Edelleüt einer mit 10-12 ir Knechten hinab gestand und friedt zuehalten gebieten lassen.“ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B.

¹¹⁰⁾ K neúspěšnému pokusu arciknížete Maxmiliána získat polský trůn Kazimierz LEPSZY, *Obłężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiliana*, Kraków 1929, s. 77–104 a K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 136–143.

¹¹¹⁾ „ist er [šlechtic s ozbrojenci, pozn. aut.] auch von gemainen Böfel alsomit Stainen empfangen und tractieret worden, das Er mit großer müehet an marckht in ein haus einkhom[m]jen.“ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B. „Als nun gemelter Hoffman auff den Platz kommen, von Leder gezuckt [...] ist er vom gemienen poefel mit Steinen also geworffen unnd empfangen worden, daß er mit aller noth in deß Herrn Spieglers Hauß am Marckt entkommen.“ R. ŹELEWSKI, *Materiały*, s. 182.

¹¹²⁾ Severin Boner zastával v letech 1590 až 1592 funkci krakovského kastelána. Byl jedním z mladších synů významného královského bankéře Severina Bonera (1486–1549). Vice Marian HANIK, *Trzy pokolenia z rodziny Bonerów*, Kraków 1985, s. 51–59. Jan Zborowski byl jedním z vlivných bratří, kteří kdysi zvažovali královskou kandidaturu Viléma z Rožmberka. Protože ze všech sourozenců udržoval s králi Štěpánem Báthorym i Zikmundem III. Vasou nej-

početné skupině osob, jež jsou uvedeny jménem a představují kladné hrdiny. Vypravěči se shodli na tom, že se oba evangeličtí šlechtici rychle vydali na Wawel a byli přijati králem, který na jejich stížnost vypravil „*etliches volckh seines furnembsten Adels*“.¹¹³⁾ V následné potyčce byl dav před protestantským kostelem rozehnán, přičemž bylo pět nebo šest osob zabito a nejméně 60 zraněno.¹¹⁴⁾

Relace protestantských pisatelů včetně rožmberské samozřejmě považovaly zmíněné střetnutí za nastolení práva a v tomto smyslu ho též představovaly. V polském prostředí se ovšem dochovaly i takové prameny, které se celou událost snažily zakotvit v paměti města jako nepřiměřený útok ozbrojenců na shromážděné katolíky.¹¹⁵⁾ Značnou aktivitu vyvíjel tímto směrem především jezuitský kazatel Petr Skarga, který se těšil Zikmundově přízni.¹¹⁶⁾ Již v roce 1592 vydal polemiku *Upominanie do ewangelikow i do wszystkich spolem niekatolikow*, která se od celé události odvíje-la.¹¹⁷⁾ Násilné rozeznání davu před protestantskou modlitebnou připomněl v roce

---

lepší vztahy a projevoval značný vojenský talent, získal hodnost dvorního hejtmana. Vice J. BESALA, *Stefan Batory*, s. 188–192.

¹¹³⁾ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

¹¹⁴⁾ „...und dapfer auf alle seitten angriffen, die Studenten und böfel abgetriben, also d[ass] baldt 5 in 6 P[er]sonen todt gebliben, und deren 60 in 70 Harrt verwundet, und d[as] Haus vor gewallt und blinderung erhalten worden.“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B. Obdobnou zprávu, jen s několika podrobnějšími upřesněními, podal i Konrád Memmius: „...welche dann dapfer auff allen Seiten drauff gegriffen und durch huelff der Schotten und Frantzosen, so auff dem Markt ire Boden und feyl gehabt, den Poebel und die Studenten von dem Predigthauß abgetrieben. Darueber 5 oder 6 Personen bald todt blieben und auff die 68 oder 70 auff der Baeptischen Seiten hart verwundet, und also das Predigthauß denselbigen Abendt vor Gewalt und Pruenderung errettet und erhalten worden.“ R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 183.

¹¹⁵⁾ Tento pohled šířil například biskup Bernard Maciejowski. Jeho list pro kardinála Pavla Emilia Sfondrato z 16. června 1591 vydal Augustin THEINER, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. T. 3, A Sixto PP. V usque ad Innocentium PP. XII. 1585–1695*, Romae 1863, s. 200. Také královský sekretář Reinhold Heidenstein kladl důraz na tvrdost zásahu: „*Ipsi haereticos occasione praebuisse non falso iactabatur. Etenim Scoti (qui frequentes ad nundinas Cracovienses advenerant) in foro aliquot homines de religione controvertentes miserabiliter occiderunt; quam eorum audaciam in sequenti die ulciscendo tam studiosi, quam promiscua plebs, cuius ibi maxima reperitur multitudo, eorum delubra solo aequarunt. Inde multi nobiles eiusdem sectae, postquam Cracoviam venissent, regem adeunt et suam iniuriam proponunt.*“ R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 179–180. Někteří zranění katolíci se později snažili obžalovat zasahujícího Severina Bonera a Jana Zborovského. Srov. například protest Jeronýma Łapkeho z 6. června 1591; tamtéž, s. 171.

¹¹⁶⁾ Klíčovou práci představuje J. TAZBIR, *Piotr Skarga*. Dále též K. BICANOVÁ, *Jezuité a Stanisław OBIREK, Wizja kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*, Kraków 1994.

¹¹⁷⁾ *Spis Upominanie do Ewangelikow y do wszystkich spolem nie Kátholikow. Iż o stázenie zborow Krakówskich gniewác siel y nic nowego y burzliwego zaczyńác niemaia* byl vydán v roce 1592

1600 i ve spise *Kazania o siedmi sakramentach*.¹¹⁸⁾ Zdůrazňoval, že katolíci se vraceli z nedělní mše, a proto neměli s sebou žádné zbraně. Útočili podle něj tudíž spíše jen slovy, když tu je měli napadnout dobře ozbrojeni a vycvičení evangelíci.¹¹⁹⁾ Obdobně se vyjadřoval i neznámý autor krakovské kroniky. Ačkoliv odsuzoval ničení protestantského kostela, představil nájezd protestantských ozbrojenců i královských mužů jako neúměrně krvavou odplatu: „*Jeszcze pan marszałek był nie przyjechał do miasta, ci panowie zborowi jęli ludzie siec, bić, kto sie nawinął, a zwłaszcza tych, czo sie dziwowali w rynku. Do tego sie panowie szotowie przymieszali, bili, kłóli, kogo jedno dopadli.*“¹²⁰⁾ Stejný postoj zaujal také Jan Wielewicki. V kronice krakovských jezuitů se sice útočících studentů a městské chudiny přímo nezastával, avšak položil značný důraz na jejich následné pobíjení.¹²¹⁾

Střet v každém případě rozbouřil emoce, a proto se ještě v noci z 23. na 24. května 1591 sešla početná skupina katolíků. Podle rožmberského zpravodaje si nejprve

---

dvakrát, poprvé v krakovské tiskárně Łazarzowa a podruhé v Poznani. Znovu byl vydán v letech 1600, 1610, 1691 a 1738.

¹¹⁸⁾ Spis *Kazania o siedmi sakramentach kościoła s. katolickiego* patřil k nejoblíbenějším ze Skarogových děl. Samostatně i v souboru s dalšími pracemi byl vydán v letech 1600, 1609, 1618, 1737, 1833, 1871, 1891 a 1900. Část věnovaná zboření krakovského kostela v něm byla prakticky totožná jako ve spise *Upominanie do ewangelików i do wszystkich spolem niekatolików*. K drobným odchylkám R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 177–178.

¹¹⁹⁾ „*Abo kto ludowi, który się z wielkiego kościoła Bogarodzice po nieszporce z nagłą wysypał, tak rychło zakazać mógł, aby dziwować się i na dziecinne igrzysko patrzyć nie bieżeli; wszak chłopięta u drzwi zborowych poigrawszy, a swej dziecinnej fantazyjej dosyć uczyniwszy, rozpedzeni od mistrów już się byli uspokoiłi, gdy wypadli zapaleni i gniewliwi bracia waszy, którzy się mianować mogą, jako wilcy między owce z ostremi mieczmi, lud niewinny stojący bili, kłulu, siekli, mordowali. Nie pomniąc na niewiasty i dzieci, na stare, na młode, na niezbrojne męże, którzy żadnej broni w rękę nie mając, nie do boju wysli, ale z kościoła do domó się wracając, na patrzeniu onego igrzyska dziecinnego postawali.*“ Piotr Skarga, *Upominanie do Ewangelików y do wszystkich spolem nie Kátholikow. Iż o stázenie zborow Krákovskich gniewác siel y nic nowego y burzliwego zacząć nie maia*, Poznań 1592, s. 4. Rozbor Skragových polemik s evangeliky Iwo HRYNIEWICZ, *Wolanie na tumult. Prolegomena do badań nad przemocą w stosunkach międzywyznaniowych w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, Acta Universitatis Lodziensis – Folia litteraria polonica 3, 2013, s. 67–80 a J. TAZBIR, *Piotr Skarga*, s. 164–192.

¹²⁰⁾ H. BARYCZ, *Kronika*, s. 94.

¹²¹⁾ „*Post representatam more consueto in templo Parochiali Beatissimae Virginis Christi in coelos ascensionem, et post larvam daemonis e templi fornice deiectam, Scholares varii cum adiuncta plebe larvam praedictam ad synagogam Calvinistarum in platea S. Ioannis sitam protraxerunt, ibidemque variis ludis ac iocis ac varia contra synagogam iactatione, cum se aliquamdiu occupasset, dicesserunt. Tum vero impatientes ac temerarii haeretici in plebem inermem, quae adhuc circa synagogam plurima manserat, gladiis variisque armis instructi irruunt, non paucos occidunt, et ad 200 (ut Petrus Skarga in suo diario refert) vulnerant.*“ Stefan MUCZKOWSKI (ed.), *Ks. Jana Wielewickiego S. J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie od r. 1579 do r. 1599 (włącznie)*, Kraków 1881, s. 142.

připravili beranidlo, s nímž se jim podařilo vyrazit dveře kostela v ulici sv. Jana. Ten následně vyplenili a zapálili.¹²²⁾ Poté vyloupili domy neznámého počtu Skotů a Francouzů, kteří ve dne bojovali na straně protestantů.¹²³⁾ Nakonec vydrancovali i modlitebnu antitrinitářů.¹²⁴⁾

Zatímco výše uvedené plenění evangelických domů zachytil autor rožmberské relace poměrně stručně, rozepsal se podrobně o ničení protestantského hřbitova v noci z 25. na 26. května 1591. Ve snaze vyvolat co největší pobouření popisoval detailně, jak útočníci ničili náhrobky, vyjímali z hrobů těla, olupovali je a plánovali všechna spálit či vhodit do řeky Visly.¹²⁵⁾ Údajně se též zabývali myšlenkou pokračovat v loupení v domech protestantů. K tomu však již nedošlo, neboť je už na hřbitově dopadli královí vojáci. Ti jich v potyčce přibližně 50 zabili a dalších 30 odvedli na zámek.¹²⁶⁾

Až do tohoto okamžiku se anonymní zpráva z rožmberského archivu shodovala s pozdějším vyprávěním Konráda Memmia. V závěrečné části se však obě ličení

¹²²⁾ „...srottieren sich die Student[en] widerumb, sambt Iren anhangern, zuesam[m]en laufen, d[as] Euangelisch Haus mit gewallt, und großen Beumen auf zerbrach, und werffen da gewelber Zue boden, steckhen baldt den brandt darin, verderben alles in grundt, d[ass] nichts dann etliche mauldern stehen bleiben.“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

¹²³⁾ Zkrácené vyprávění z rožmberského archivu zmínilo Skoty a Francouze pouze jednou a poměrně nejasně: „Nach solchen haben sie die Schotten und frantzosen (so zuuor wid[er] sie gewest) gefang, und geblind[er]t,...“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B. Naopak Konrád Memmius objasnil, že Skoti a Francouzi pomáhali spontánně ve dne ozbrojencům, kteří rozháněli dav shromážděný před kostelem. „...welche dann dapffer auff allen Seiten drauff gegriffen und durch huelff der Schotten und Frantzosen, so auff dem Marckt ire Boden und feyl gehabt, den Poebel und die Studenten von dem Predigthauß abgetrieben.“ R. ŽELEWSKI, *Materiały*, s. 182–183.

¹²⁴⁾ „...laufen sie der Aryaner Haus zue, zerschlagens und plünd[er]ns von oben bis zue underst, habens auch in brandt steckhen wöllen, yedoch verhüettet.“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

¹²⁵⁾ „Volgend[en] Sambstag laufen sie durch die Stadt hinaus auf der Euangelisch[en] Kirchhof, zerschlagen und zerboch[en] die grabstein, auch großer Heern Monumenten, und Begräbunken reißen sy ab. Ja der Todten Cörper so unverwesen würd nit verschont, haben die aus den gräbern genom[m]en. Im meinunge die zuverbrännen und ins waßer zue werff[en]. Ja eines großen Herrn dochter (so nit über 14 tag im grab gelegen) na[m]men sie heraus, an welcher sie ein guld Kettele gefang[en], d[as] beraub[en] sy...“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B. Na scéně s tělem evangelické šlechtičny se zaměřil též Konrád Memmius: „Wie auch allbereit eines grossen Herrn tochter, so nit 14 Tag begraben gelegen, geschehen, die sie aus dem Grab gezogen, ihr ein gueldens Kettelein, so sie an gehabt vom Halß gerissen und sie also ihres Grabs beraubet.“ R. ŽELEWSKI, *Materiały*, s. 183.

¹²⁶⁾ „...hat er alsbaldt seine Heÿduckhen auf die begräbtmußen gesandt, unnd bevolh zue schlagen, die dann auch in sie geßezt, und was nit baldt entlauf[en], alles darind[er] geschlagen, sein also über 50 todt gebliebe[n], der entlauf vill verwundt, 30. gefangen, auf d[as] Schlos gefüert.“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

rozešla. Příčina spočívala v době jejich vzniku. Memmius psal svůj kronikářský zápis s odstupem několika let. Věděl proto, že popisované události, jakkoliv dramatické a krvavé, nevyústily v žádný mocenský převrat. Polská šlechta sice v následujících měsících Zikmunda III. Vasu ostře kritizovala, sesadit se ho však nepokusila. Král překonal i tak zvaný inkviziční sněm na podzim 1592,¹²⁷⁾ oženil se s habsburskou princeznou¹²⁸⁾ a nadále při všech možných příležitostech upřednostňoval katolíky.¹²⁹⁾ Vliv evangelíků pozvolna, avšak nezadržitelně upadal.¹³⁰⁾ Projevilo se to mimo jiné na osudu zbořených protestantských kostelů. Zikmund III. Vasa rozhodl, že již nebudou obnoveny, a společnost to přijala.¹³¹⁾ Právě tato skutečnost Konráda Memmia dráždila. Jeho vyprávění o zničení krakovského sboru proto pokračovalo líčením kritiky, kterou si musel panovník vyslechnout od protestantské šlechty na sněmíku v Chelmu v červenci 1591.¹³²⁾ Celý oddíl pak uzavíral prohlášením, že Zikmund III. Vasa přece sliboval náboženskou svobodu, a proto by měl povolit obnovu modlitebny.¹³³⁾

Zatímco Memmius řešil postavení protestantů v roce 1595, rožmberská relace odrážela vypjatou atmosféru bezprostředně po útoku. K ní náležely i dobové domněnky, jak se vše bude vyvíjet. Její autor na jednu stranu rozhořčeně přiznával, že „*die Babisten lachen heimblich durch die faust*“,¹³⁴⁾ neboť dosáhli svého. Současně se znepokojením i naději popisoval pobouření protestantské šlechty, jež se podle něj chystala k nějaké akci.¹³⁵⁾

¹²⁷⁾ O průběhu takzvaného inkvizičního sněmu, který se konal od 7. září do 19. října 1592, Kazimierz LEPSZY, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589-1592)*, Kraków 1939, s. 354-414.

¹²⁸⁾ K politickému zápasu o Zikmundův snátek W. LEITSCH, *Sigismund III.*, s. 201-210. Podrobně k osobnosti mladé královny TÝŽ, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen 1-4*, Wien - Kraków 2009, s. 1144-1351.

¹²⁹⁾ J. TAZBIR, *Szlachta*, s. 273-274.

¹³⁰⁾ Tamtéž, s. 268-299.

¹³¹⁾ Zákaz výstavy nových kostelů rozhodně nepředstavoval ukončení protestantských bohoslužeb. Ty se přesunuly do soukromých domů. J. S. BANDTKE, *Kronika*, s. 46-47 a R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 173-174.

¹³²⁾ „*Der gemeine Adel war sehr ubel zufrieden [...], kamen derhalben zu Chmiolinski zusammen, rathschlagten, wie diesen unruhigen Wesen zu begegnen, schrieben an den Koenig [...]. Darneben auch vermeldet, das sie vorhabens auff den nechstkuenfftigen 23 Herbstmonats in grosser Anzahl mit der Littawischen Ritterschaft zusammen zukommen und Rath zuhalten.*“ R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 183-184.

¹³³⁾ „*Dieweil er inen aber bey seiner Kroenung zugesagt, Jeden seine Religion frey zulassen, so solle inen erlaubet seyn entweder das verwueste Hauß wider auffzubawen, oder einen andern Platz zu einer neuen Kirchen zukauffen.*“ R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 184.

¹³⁴⁾ SOA Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 5548/B.

¹³⁵⁾ „*Was halt aus diesem Spihl volgen, ist gott bewüst [...],die Euangelische Landtherrn sein gar still, nem[m]en noch Zur Zeit nichts fur, Es kombt aber täglich mer Adelsch[en] und ist der gemaine*

Dále upozorňoval na spor krále s Janem Zamojským. Nezmiňoval se o tom, že kancléř proti panovníkovi dlouhodobě vystupoval,¹³⁶⁾ nýbrž představil jen nejnovější sporný bod. Tím byla hodnota krakovského biskupa. Podle zpravodaje král kdysi slíbil, že po smrti Petra Myszkowského podpoří Ondřeje Báthoryho,¹³⁷⁾ kterého s Janem Zamojským pojily dobré vztahy i vzdálené příbuzenství.¹³⁸⁾ Když však jednaosmdesátiletý krakovský biskup skutečně zesnul, doporučil král na jeho post litevského kardinála Jiřího Radziwiłła.

Informátor měl patrně více důvodů, proč celou záležitost představil tak, aby vrhla špatné světlo na krále i nového krakovského biskupa. Prvním byla zřejmě již zmíněná nechuť vůči panovníkovi, který byl upřímně oddán katolické církvi. Ale ještě důležitější roli mohl hrát odpor vůči Jiřímu Radziwiłłovi. Litevský kardinál byl totiž synem magnáta Mikuláše „Černého“ Radziwiłła, který za svého života využíval svého ohromného vlivu a majetku k podpoře reformovaných vyznání.¹³⁹⁾ Jeho synové se však vrátili ke katolictví, přičemž zvláště Jiří dával mnohými činy najevo, jak vážně svou konverzi bere. Už v roce 1581 přispěl k vyhocení počínajících útoků na nekatolíky ve Vilniusu. Zakázal totiž vydávání nekatolických knih a nařídil, aby se již vytištěné svazky spálily na náměstí.¹⁴⁰⁾ Proti jeho akci tehdy rázně zakročil král Štěpán Báthory, který v zemi důsledně prosazoval náboženský mír. Zikmund III. Vasa však s biskupovou snahou o důslednější protireformaci souhlasil. Nekatolíci se tudíž mohli právem obávat, že přesun Jiřího Radziwiłła na post krakovského biskupa značně zhorší jejich pozici a povede k dalším střetům. Bylo tedy pochopitelné, že jeho jmenování představil protestantský zpravodaj jako sporné a zatížené křivou přísahou.

Svou pozoruhodnou relaci posléze ukončil zprávou, že v rámci sporu o biskupství předal Jan Zamojský králi rozhořčený dopis. Po jeho přečtení se Zikmund III.

Adel gar übel zuefriden, d[ass] d[er] König nit Zeitlicher Zur sachl gethan umb Zur furkom[m]en solichen übel.“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B. Ke sněmíkům nespokojené protestantské šlechty S. GRZYBOWSKI, *Jan Zamojski*, s. 245–247.

¹³⁶⁾ Podrobně Stanisław GRZYBOWSKI, *Król i kanclerz*, Kraków 1988 a Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Konflikt mezi polským králem Zikmundem III. Vasou a kancléřem Janem Zamojským v dobových pramenech i paměti následujících generací*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 9–51.

¹³⁷⁾ K jeho osobnosti Tadeusz GLEMMMA, *Batory, Andrzej*, in: *Polski Słownik Biograficzny I*, Kraków 1935, s. 351–353.

¹³⁸⁾ Janu Zamojskému se podařilo uzavřít prestižní sňatek s neteří předchozího polského krále Griseldou Báthoryovou. Ta byla opět sestřenicí zmíněného Ondřeje Báthoryho. Ačkoliv byla Griselda Báthory v roce 1591 již po smrti, využíval Jan Zamojský i nadále s úspěchem vztahy s jejími příbuznými. S. GRZYBOWSKI, *Jan Zamojski*, s. 266–281.

¹³⁹⁾ Jeho biografii vytvořil Józef JASNOWSKI, *Mikolaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Warszawa 1939.

¹⁴⁰⁾ J. TAZBIR, *Szlachta*, s. 166.

rozhodl rozšířit noční stráž o 100 mužů.¹⁴¹⁾ Zmíněnou informaci podal novelant takovým způsobem, že čtenáři nemohlo být zcela jasné, zda k posílení stráže došlo proto, aby se zamezilo dalším nepokojům ve městě, nebo zda se panovník obával ozbrojeného střetu s kancléřem. Nejednoznačnost byla zřejmě záměrná. S její pomocí se pravděpodobně informátor snažil zaujmout čtenáře a zajistit si objednávku dalších novinek. Současně šlo o další výpad proti Zikmundovi III. Vasovi, o němž takový popis naznačil, že si neumí poradit s poddanými, a proto čelí bezprostřednímu nebezpečí vzpoury.

Skutečnost, že podobné náznaky zaznívaly z protestantského prostředí, nejsou nijak překvapující. Polští i zahraniční evangelíci tohoto panovníka vnímali jako nebezpečí a připisovali mu odhodlanější a nelitostnější snahu o rekatolizaci, než skutečně prokazoval. Svědčilo o tom například vyprávění Vojtěcha Węsierského, který o několik let později prohlašoval, že král noční požár protestantského kostela s radostí pozoroval.¹⁴²⁾ Ve skutečnosti přistoupil Zikmund III. Vasa k potrestání viníků, byť mírnějším než zastánci reformovaných vyznání požadovali.¹⁴³⁾

Závěr

Analyzovaná relace dokládá na prvním místě vysokou úroveň rožmberského zpravodajství. Dosvědčuje, že poslední Rožmberkové byli velmi dobře zpraveni o dění v Polsko-litevském státě nejen v obdobích královských voleb, nýbrž také v následujících letech. S různými informátory a novelanty udržovali pravidelný kontakt, díky němuž získali mnohem více zpráv, než se jich v rodinném archivu dochovalo. Ve zkoumané relaci tomu nasvědčuje skutečnost, že jim autor nic zdlouhavě nevysvětloval. Předpokládal například, že dobře znají pozici kancléře Jana Zamojského i situaci krakovských evangelíků. Očekával, že slyšeli o stavbě společného nekatolického kostela i přetrvávajících střetech mezi krakovskými protestanty a katolíky, což jasně naznačil úvodní formulaci: „*Es würdt euch Zweifelß ohne noch guet wißent sein.*“¹⁴⁴⁾

¹⁴¹⁾ „.....solle der Canczler dem König nit vill guets zuegeschrib[en] haben. Nemblich d[ass] er sich nit verlangen sol laßen, Er baldt frembde gässt im Landt haben werde, und sind der könig von gemel[en] Canzler solliche Briefempfangen, soll Er die nachtguardia mit 100 Soldaten gestereckht hab[en], und also nit vill guets zuehofen.“ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

¹⁴²⁾ „.....nie tylko wszystko wyłupili y wybrali, ale oraz Ogniem cale znieśli, tak ze same tylko Mury zostaly, na ktory Ogien, iako twierdzili niektorzy, sam Krol Jego Mć. zapatrowac się miał.“ J. BAND-TKE, Kronika, s. 46.

¹⁴³⁾ R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 174 a 177.

¹⁴⁴⁾ SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5548/B.

Za pozornost dále stojí, že rožmberský informátor zasílal svým patronům nejen všeobecně rozšířené zprávy o útocích na protestantský kostel, nýbrž také poměrně zasvěcené údaje o stupňování konfliktu mezi polským králem a kancléřem. Scéně, v níž Zikmundu III. Vasovi předal Jan Zamojský osobní list, přihlíželo jen několik přítomných. Panovníkovo rozrušení bylo následně přetřásáno pouze v okruhu nejvýše postavených členů polského a habsburského dvora.¹⁴⁵⁾

Také z konfesního hlediska nabízí rožmberská relace důležitý pohled na dění za hranicemi Českého království. Její tvůrce totiž podrobně vylíčil jeden z klíčových střetů mezi polskými katolíky a protestanty ve druhé polovině 16. století. Zachytil přítom typické rysy, jež podobné nepokoje v Krakově provázely. Mezi ně náleželo využití velkolepé slavnosti k rozvášnění davu, skrytí hlavních organizátorů za studenty i motivování shromážděných možností obohatit se při ničení vybraných cílů.¹⁴⁶⁾ Současně se tu projevil nový rys, který byl pro další vývoj významný. Byl jím předpoklad, že nový král stojí natolik na straně katolíků, že proti útočnickům vážněji nezakročí. Tato skutečnost značně vychýlila dosavadní poměr sil a představovala patrně jednu z hlavních příčin, proč se polští evangelíci snažili na celou událost upozornit.

---

¹⁴⁵⁾ W. LEITSCH, *Sigismund III.*, s. 185–186.

¹⁴⁶⁾ Dokumenty k trestání krádeží, k nimž během nepokojů došlo, R. ŻELEWSKI, *Materiały*, s. 177.

Kateřina Prařáková

CONFESSIONAL UNRESTS IN KRAKOW FROM THE PERSPECTIVE OF THE ROSENBERG NEWS SERVICE

SUMMARY

The State Provincial Archives in Třeboň deposit an exceptional collection of written newspapers. It was collected by members of the Rosenberg family, who held a leading position in the Bohemian estate community. Several monothematic newspapers have survived together with the regular written newspapers, which brought news from various spheres. These include a remarkable report on confessional unrests, which occurred in Krakow in May 1591. The author of the essay concentrates on this valuable document of news-service contacts between the Polish and Bohemian milieus. She searched for replies to questions in what aspects the described assaults followed previous unrests, which features were new and why the author addressed noblemen who lived abroad.

Replies to the last questions were suggested by looking at the life stories of William and Peter Vok of Rosenberg. While the older William maintained rich contacts with the Polish noblemen who greatly respected him, Peter Vok's religious attitudes matched attitudes cherished by the unknown author of the researched report. The writer thus assumed that his recount would meet with great interest at Rosenberg estates. This is what he wanted to achieve, because he professed the reformed confession and became aware of the gradual deterioration of circumstances in which the Polish Protestants appeared.

Religious unrests occurred relatively often in Polish towns after the late 1560s. Protestant confessions were readily adopted by many noblemen, but also the large towns' patricians. In a contrast, small craftsmen and poor citizens remained faithful to the Catholic church.

The tactics in clashes between the parties differed. Attacks launched by the protestants were usually conceived by the individual noblemen, who attacked the Catholic priests or even the whole monastery with their cohorts. Although they attacked only with small escorts, they prevailed thanks to their equipment, training and the social status. They often acted of a sudden impulse, occasionally during their night returns from the pubs. As a contrast, clashes conducted by the Catholics show traces of well-thought planning by persons who wanted to stay in the background. A typical impulse came from a festive service commemorating a sig-

nificant Catholic festival. During the festival, the believers became radicalized under the effect of the sermon and impressive ceremonies with theatrical features, while the leading role was usually assumed by students of Krakow University.

The unrest, which escalated on the night from 23rd to 24th May 1591 by destruction of an Arian chapel and church shared by more evangelic confessions, had a similar progress. However, there was one significant new element. While over the past twenty years, similarly large attacks had been launched only at the time of anarchy or longer absence of the king, this time, the students with small craftsmen and poor citizens engaged in the fight when Sigismund III Vasa was residing in the castle above the town. They obviously believed that the king, influenced by the Jesuits, sympathized with them. This assumption was confirmed to some extent. Sigismund III Vasa avoided an action until the evangelic chapels were destroyed. However, he resolutely stopped the pillaging when it touched a protestant cemetery where remains of important noblemen were buried.

Translated by Miroslav Košek

Jiří J u s t

INTERNACE JANA AUGUSTY NA KŘIVOKLÁTU JAKO PŘÍKLAD KONFESNÍHO NÁSILÍ A PROBLÉM JEJÍ INTERPRETACE

ABSTRACT

Internment of Jan Augusta in Křivoklát as an example of confessional violence and the problem of its interpretation

The internment of Jan Augusta (1548–1564) is one of the best-known examples of confessional violence against the historical Bohemian Brethren. Although the goal of the detention was Augusta's conversion to one of the legal religious parties in the country, it did not proceed until he became excluded from participation in management of the Bohemian Brethren as a result of a conflict with leaders of this minority confessional community. However, interpretation of Augusta's case is more complicated by the fact that according to representatives of the royal power, but also testimony of several representatives of the non-Catholic representatives, he was persecuted for his political engagement. The existing research has not paid sufficient attention to this aspect so far.

Keywords: The Bohemian Brethren – Jan Augusta – confessional violence – religious conversion

V náboženském prostředí Čech a Moravy se v průběhu první poloviny 16. století etablovalo několik nekatolických konfesních kultur, které překračovaly legální rámec utrakvisticko-katolického dvouvěří, vymezený tzv. kutnohorským náboženským mírem z roku 1485.¹⁾ Vedle poměrně velkého počtu komunit, které se odvolávaly k reformaci Martina Luthera, avšak nevytvořily si centrálně organizovanou církevní správu, a několika skupin křtěneckého hnutí, které ve významné míře zasá-

---

¹⁾ Srov. Jiří JUST, *Der Kuttener Religionsfrieden von 1485*, in: Joachim Bahlcke – Stefan Rohdewald – Thomas Wunsch (edd.), *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*, Berlin 2013, s. 838–850.

hlo jižní a jihovýchodní Moravu, patřila k těmto útvarům i jednota bratrská. Jako samostatné konfesní společenství se etablovala již po polovině 15. století oddělením od utrakvistů, z jejichž prostředí pocházela téměř celá generace „otců zakladatelů“. Existenci jednoty provázela téměř od jejich počátků nepřítel zeměpána a některých představitelů legálních církevních útvarů. Průvodním jevem tohoto latentního napětí byla pronásledování, která opakovaně postihovala zejména české sbory jednoty, zatímco na Moravě, kde se již od druhé poloviny 15. století prosazovala větší míra náboženské snášenlivosti, k nim docházelo jen sporadicky a v lokálním rozsahu.²⁾ Přestože následky perzekuce nebyly pro jednotu zdaleka tak drastické, jako zákroky proti moravským křtěncům, které nezdávka vedly k četným obětem na životech, přičteme-li i osoby, zachycené při cestě na Moravu ještě před zemskou hranicí,³⁾ lze uvést řadu případů, na něž můžeme vztáhnout označení „konfesní násilí“.⁴⁾

- ²⁾ K problému náboženské snášenlivosti v českých zemích na počátku raného novověku srov. Jaroslav MEZNÍK, *Religious toleration in Moravia in the 16th century*, Kosmas. Journal of Czechoslovak and Central European Studies 3–4, Winter 1984/Summer 1985, No. 1–2, s. 109–123; TÝŽ, *Tolerance na Moravě v 16. století*, in: Milan Machovec (ed.), *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*, Praha 1995, s. 76–85; Winfried EBERHARD, *Entstehungsbedingungen für öffentliche Toleranz am Beispiel des Kuttenberger Religionsfriedens von 1485*, *Communio Viatorum* 29, 1986, s. 129–154; František ŠMAHEL, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, *Český časopis historický* 92, 1994, s. 644–679; Jaroslav PÁNEK, *The question of tolerance in Bohemia and Moravia in the age of the Reformation*, in: Ole Peter Grel – Bob Scribner (edd.), *Tolerance and intolerance in the European Reformation*, Cambridge – New York – Melbourne 1996, s. 231–248; Winfried EBERHARD, *Toleranz und Religionsfreiheit im 15.–17. Jahrhundert in Mitteleuropa. Probleme und Prozesse*, in: Petr Hlaváček (ed.), *Bruncvik a vila. Přemýšlení o kulturní a politické identitě Evropy – Bruncwik und die Nympe. Die Überlegungen zur kulturellen und politischen Identität Europas*, Praha 2010, s. 55–72.
- ³⁾ Srov. Martin ROTHKEGEL, *Anabaptism in Moravia and Silesia*, in: John Roth – James Stayer (edd.), *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*, Leiden 2007, s. 163–215; TÝŽ, *Die Austerlitzer Brüder: Pilgram Marpecks Gemeinde in Mähren*, in: Astrid von Schlachta – Anselm Schubert (edd.), *Grenzen des Täuferturns / Boundaries of Annabaptism. Neue Forschungen*, Gütersloh 2009, s. 232–270; TÝŽ, *Die Sabbater. Täuferischer Sabbatarismus in Mähren im 16. Jahrhundert*, in: Anselm Schubert (ed.), *Sabbat und Sabbatarismus in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2015 (v tisku).
- ⁴⁾ Problémem typologie konfesního násilí v prostoru českých zemí se v rámci mezinárodní konference „Náboženské střety a konfesní násilí ve Střední Evropě v 15.–18. století“, konané v Praze ve dnech 5.–7.11.2014, ve svém příspěvku *Beitrag zur Typologie der konfessionellen Gewalt in den böhmischen Ländern der Frühen Neuzeit* (v době vydání této studie v redakčním zpracování) zabýval Jiří Mikulec. K problému „konfesního násilí“, resp. „náboženského násilí“ v době raného novověku v evropském prostoru srov. především Claudia ULBRICH – Claudia JARZEBOWSKI – Michaela HOHKAMP, *Gewalt in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2005; Kaspar VON GREYERZ – Kim SIEBENHÜNER (edd.), *Religion und Gewalt. Konflikte, Rituale, Deutungen (1500–1800)*, Göttingen 2006; Angel ALCALÁ et al. (edd.), *Violence et identité religieuse dans l’Espagne du XVe au XVIIe siècles*, Paris 2012.

Jednou z nejznámějších kauz je zatčení a dlouholetá internace Jana Augusty, literárně činného bratrského biskupa a správce sboru ve východočeské Litomyšli.⁵⁾ Před vylíčením jeho případu je třeba zmínit hlavní předěly Augustovy předchozí kariéry a aktivity, které ovlivnily jeho osudy po potlačení českého stavovského povstání v roce 1547. Jan Augusta se narodil v roce 1500 v rodině pražského kloboučnicka utrakvistického vyznání a vyučil se otcovu řemeslu. Od mládí jevil silný zájem o náboženské otázky, které spojoval s hledáním ideálního společenství věřících. Z rozčarování nad poměry v církvi podoben se během pobytu v Táboře, kam se dostal vandrem jako řemeslník, dočasně přidal k sektě mikulášenců. Nadále však přijímal svátosti od utrakvistických kněží a na doporučení jednoho z nich obrátil svůj zájem k jednotě bratrské, do níž kolem roku 1524 vstoupil.⁶⁾ Pobýval nejprve u Lukáše Pražského v Mladé Boleslavi, kde dosáhl základního poučení o bratrské věrouce a po určitý čas také v Turnově. V roce 1529 se stal jáhnem, o dvě léta později byl na synodu v Brandýse nad Orlicí posvěcen na kněze a rok nato se stal správcem sboru v Benátkách nad Jizerou. Již v roce 1532 byl zvolen jako tzv. konsenior do úzké rady a v roce 1537 se stal biskupem. Vzhledem k jeho časově nepříliš vzdálené konverzi byl jeho kariérní postup poměrně rychlý, členy úzké rady se bratrští duchovní (zásadně pouze kněží) stávali obvykle až v pokročilém věku.⁷⁾ Z Benátek nad Jizerou Augusta po několika letech odešel do Litomyšle, kde působil až do roku 1548 jako správce

⁵⁾ Jediné moderní zpracování Augustova života, zaměřené na jeho úsilí o dohodu mezi jednotou a utrakvisty, představuje práce profesora katedry praktické teologie na někdejší Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (dnes ETF UK Praha) vydaná ve formě skript: Josef SMO-LÍK, *Bratr Jan Augusta*, Praha 1984; srov. též Augustův medailon z pera J. Smolika v lexikonu osobností staré a obnovené jednoty bratrské in: Dietrich MEYER (ed.), *Lebensbilder aus der Brüdergemeine*, Herrnhut 2007, s. 16–23 a další lexikony: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ a kol., *Biografický slovník českých zemí*, sešit 1, Praha 2004, s. 137–138; Vladimír FORST a kol., *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, sv. 1, Praha 1985, s. 89–90. Ze starších prací o Augustovi lze ještě zmínit: Otakar ODLOŽILÍK, *Two Reformation Leaders of the Unitas Fratrum*, *Church History* 9, 1940, s. 253–263.

⁶⁾ Augustovu konverzi k jednotě bratrské zasadil do širšího náboženského kontextu Martin NODL, *Utrakvismus a Jednota bratrská na rozcestí. Dobový kontext náboženské konverze Jana Augusty*, *Marginalia Historica* 4, 2001, s. 137–154; k časovému určení Augustova vstupu do jednoty srov. Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952, s. 119.

⁷⁾ Jan Augusta se stal členem úzké rady ve svých dvaatřiceti letech, biskupem v sedmatřiceti. Jeho kariéra je srovnatelná např. s postavou Matěje Červenky (členem úzké rady v 29 letech, biskupem v 32 letech), nebo Jana Blahoslava (členem úzké rady i biskupem v 34 letech). Přitom je třeba zmínit, že Červenka, původem z utrakvistické rodiny, se stal členem jednoty až ve svých dvanácti letech a Blahoslav byl původem z bratrské přerovské rodiny. Srov. Joseph FIEDLER (ed.), *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder*, *Fontes rerum Austriacarum*. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Abt. 1. Scriptorum, Bd. V. Codex Strahoviensis. *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder*, Wien 1863, s. 213–310, zde s. 252 a 257.

sboru a biskup pečující o bratrské duchovní ve východních Čechách. Toto období patří z hlediska jeho literární činnosti k nejdůležitějším. V Litomyšli Augusta nechal vytisknout přinejmenším osm svých spisů a jedno dílo jiného autora, jehož vydání redakčně sám připravil,⁸⁾ jiné Augustovy spisy se dochovaly v rukopisech.⁹⁾

Byly to snad také Augustovy někdejší vztahy s utrakvistickým prostředím, které podnítily jeho úsilí o sblížení jednoty s nejsilnější náboženskou stranou v zemi. Ve třicátých letech navázal kontakty s některými utrakvistickými kněžími.¹⁰⁾ Je doloženo, že okolo roku 1530 přátelsky diskutoval s záteckým farářem Matějem Lounským.¹¹⁾ Augustovým záměrem bylo přimět utrakvisty k větší vstřícnosti vůči Lutherově reformaci. Považoval ji zřejmě za platformu, na níž bude možné oba domácí proudy sblížit. Inspiraci učením Martina Luthera posiloval svými opakovanými návštěvami přímo u reformátora ve Vitemberku.¹²⁾ Proluterskou orientaci jednoty razil v této době zejména první mezi bratrskými biskupy Jan Roh, který se s Martinem Lutherem sešel ještě jako řadový kněz již v roce 1522.¹³⁾ Opatrné oboustranné poznávání však nedoprovázely nějaké výraznější akty spolupráce, pomineme-li Lutherovo dobrozdání sepsané pro bratrské konfese a apologie tištěná ve třicátých letech 16. století.¹⁴⁾ Od počátku čtyřicátých let jednata navíc rozšířila svůj zájem i směrem k reformačnímu kvasu ve Štrasburku a k protagonistům nastupující švýcarské reformace, jak svědčí několik dochovaných listů z roku 1540 mezi Janem

⁸⁾ Srov. Zdeněk TOBOLKA – František HORÁK, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, Praha 1925–1967, č. 845–848, 850, 854, 856, 857, 5128.

⁹⁾ Jsou to řád pro vizitaci sborů z r. 1537, dochovaný v rkp. Knihovna Národního muzea Praha, sign. I H 37, nebo *Kázání o stavu manželském*, dochované v rkp. Knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG IV 21.

¹⁰⁾ Tyto kontakty zachycuje tisk *Ohlášenie a ozvánie Jana Augusty proti té knižce kněžské pod titulem kněze Petra faráře v Zásadí u Litoměřic* vydané, Litomyšl 1541 (Knihopis č. 848), který tendenčně, ale zjevně poučeně pojednal o dřívějších Augustových snahách o sblížení s utrakvisty.

¹¹⁾ Joseph Theodor MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*. Bd. 2, Herrnhut 1931, s. 137–138, 152; Amedeo MOLNÁR, *Augustova vzpomínka na Matěje Lounského*, Kostnické jiskry 69, 1984, č. 33, s. 2. Matěj Lounský je ve starší literatuře označován za novotrukvistu, sympatizoval s Lutherovou reformací a v roce 1562 se podílel na pokusu o obnovu utrakvistické konzistoře podobojí, jejímž administrátorem byl zvolen, avšak na popud M. Havla Gelasta Vodňanského jej český král Maxmilián II. v tomto úřadu nepotvrdil; srov. Kamil KROFTA, *Boj o konsistoř podobojí v letech 1562–1575 a jeho historický základ*, Český časopis historický 17, 1911, s. 28–57, 178–199, 283–303, 383–420; zde s. 292–303.

¹²⁾ J. SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, s. 53–59.

¹³⁾ A. MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, s. 94–96.

¹⁴⁾ Kontakty bratří s Martinem Lutherem se nejnověji ve svém celku pokusil zachytit Michael ROHDE, *Luther und die Böhmischen Brüder nach den Quellen*, Brno 2007.

Augustou na straně jedné a Martinem Bucerem, Wolfgangem Capitem a Janem Kalvínem na straně druhé.¹⁵⁾

Dobré vztahy mezi jednotou, zastoupenou Rohem a Augustou, a utrakvisty, se však začaly kalit ještě v polovině 30. let. Došlo k tomu částečně následkem malé ochoty utrakvistů nechat se výrazněji ovlivnit postupujícím reformačním procesem v okolních zemích.¹⁶⁾ Definitivní ránu jim pak zřejmě zasadil konflikt mezi vedením jednoty a bývalým bratrem Václavem Mitmánkem,¹⁷⁾ který po návratu z vitemberských a pařížských studií v roce 1537 konvertoval k utrakvistům a ve čtyřicátých letech se stal vůdčí osobou zamýšlené reformy církevní organizace podobojích, z níž však pro odpor většiny duchovních sešlo.¹⁸⁾ Ostatně i v jednotě bratrské zápal pro evropskou reformaci značně ochladl poté, co se Jan Roh na synodu v Mladé Boleslavi v roce 1546 demonstrativně zřekl luterské orientace před shromážděným kněžstvem a vyhlásil návrat ke spisům Lukáše Pražského.¹⁹⁾

Nedlouho poté došlo k politickým událostem, jejichž následky velmi brzy pocítila také jednota bratrská. Český král Ferdinand I. využil vítězství dosaženého ve šmalkaldské válce a potlačení české stavovské rezistence k částečnému prosazení svých představ o uspořádání náboženských poměrů v Českém království.²⁰⁾ V říjnu 1547 obnovil svatojanský mandát proti pikartům, na jehož základě zapověděl veškeré aktivity jednoty bratrské a nařídil zatčení a předvedení jejich kněží, pokud nebudou ochotni přestoupit ke straně pod jednou či pod obojí.²¹⁾ Jan Augusta se

¹⁵⁾ Korespondenci Jana Augusty a bratrských biskupů s reformátory ve Štrasburku zachycuje rukopisné *Poznamenání a spolu shromáždění některých věcí pamětihodných* Jana Černého, NK Praha, sign. XVII C 3. Tiskem ji vydal Amedeo MOLNÁR (ed.), *Čeští bratři a Martin Bucer. Listy kritického přátelství*, Praha 1972.

¹⁶⁾ J. SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, s. 43–52.

¹⁷⁾ Celý spor zachytil a korespondenci, týkající se Mitmánkovy roztržky s bratřími, vydal Kamil KROFTA, *Václav Mitmánek a Bratři*, Časopis Musea Království českého 91, 1917, s. 2–20, 143–156; TÝŽ (ed.), *Doktor Václav Mitmánek panu tatíkovi milému. Listy z let 1533–1553*, Praha 1931.

¹⁸⁾ Tento proces přehledně zachytil Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská, I/I*, Praha 1968, s. 197–206.

¹⁹⁾ Rohovu sebereflexi náboženského postoje, veřejně prezentovanou na bratrském synodu v Mladé Boleslavi v roce 1546, zaznamenává synodní zápis: Antonín GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1865, s. 164–165.

²⁰⁾ Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982, s. 32–34.

²¹⁾ A. MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, s. 165–169. Text Vladislavského mandátu zaznamenávají *Acta Unitatis Fratrum*, NA Praha, depozit Unitätsarchiv Herrnhut, sign. AB II R 1.1, sv. 7, fol. 32v–34r. Do dnešních dní 14 dochovaných svazků *Akt* představuje významnou sbírku pramenů k dějinám jednoty bratrské, jejíž základ položil Jan Černý a Jan Blahoslav v reakci na perzekuci zahájenou proti jednotě v roce 1547. O vzniku a významu *Akt* naposledy pojednal Jiří JUST, *Acta Unitatis Fratrum*, Folia Historica Bohemica 29, 2014, č. 2, s. 451–462.

jako čelný představitel jednoty ocitl v přímém ohrožení,²²⁾ šestnáct členů jeho litomyšlského sboru skončilo na dlouhé týdny ve vězení Pražského hradu.²³⁾ Sám litomyšlský správce byl 25. dubna 1548 po několikaměsíčním skrývání v okolí Lito-myšle zdejším královským hejtmanem Sebastianem ze Schönaichu lstivě vylákan ke schůzce, zajat, dopraven do Prahy, podroben mučení a převezen do vězení na královský Křivoklát, který se mu stal na dobu čtrnácti let nedobrovolným útočištěm.²⁴⁾

Zárok proti bratrskému biskupovi byl ze strany zeměpána podnícen jednak Augustovými aktivitami, které mařily provádění obnoveného protipikartského mandátu,²⁵⁾ jednak mu byl přisuzován politický rozměr, který se opíral o domnělé politické aktivity bratrského biskupa již v době před stavovským povstáním.²⁶⁾ Jako takový jej vnímalo – nebo alespoň mu tento rozměr částečně přisuzovalo – také množství Augustových současníků z řad české i moravské utrakvistické šlechty, včetně těch, kteří s jednotou bratrskou sympatizovali, či se k ní dříve dokonce hlásili. To jednoznačně potvrzují dopisy osob, k nimž se Augusta neúspěšně obracel s prosbou o přimluvu: Jana z Pernštejna, Jindřicha z Plavna a Václava z Ludanic.²⁷⁾ Posledně jmenovaný vyjádřil toto mínění o někdejších ambicích Jana Augusty v listě, který bratrskému biskupovi adresoval 31. října 1547, nejotevřeněji a současně jeho chování označil za příčinu neštěstí osob potrestaných králem Ferdinandem I. po potlačení stavovského povstání:

²²⁾ Po smrti Jana Roha v únoru 1547 se stal Augusta prvním mezi bratrskými biskupy, tzv. biskupem-sudím, neboť byl mezi zbývajícími biskupy nejdéle ve svém úřadě; A. GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 165. K institucím bratrské duchovní správy srov. Jiří Just, „*Hned jsem k Vám dnes naschválí poslíka svého vypravil.*“ *Kněžská korespondence jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, Praha 2011, s. 15–23.

²³⁾ *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. 80r–86r; J. Th. MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*. Bd. 2, s. 223–224.

²⁴⁾ J. Th. MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*. Bd. 2, s. 225–235. V jistém rozporu s doposud užívaným označením Augustova pobytu na Křivoklátu jako „věznění“ (srov. Josef SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, Středočeský sborník historický 8, 1973, č. 1, s. 167–180; J. SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, s. 62–83) se příkláním spíše k termínu „internace“. K tomu přistupuji s ohledem na charakter vazby, který – s výjimkou několika nepříliš dlouhých period přechodně vyhrocené situace – umožňoval Augustovi nejen komunikovat s jeho spolupracovníky z vedení jednoty bratrské, ale i vytvářet a tiskem šířit literární díla a tímto způsobem tedy nadále, byť značně omezeně, ovlivňovat život konfesního společenství, k němuž se sám hlásil.

²⁵⁾ J. SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, s. 62–64.

²⁶⁾ Úvaha o politickém podtextu zákroku proti Augustovi se opírá o skladbu otázek při výsleších, kterým byl Augusta po svém zatčení podroben; J. Th. MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*. Bd. 2, s. 228.

²⁷⁾ Srov. Augustovu korespondenci s těmito osobami zachycenou ve sbírce *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. 17r–32r.

„*Bratře Jene milý, psaní Tvému obšírnému a v něm Tvým mnohým jalovým a prázd-
 ným omluvám [tj. výmluvám, vytáčkám; pozn. aut.] vyrozuměl sem. (...) Psaní Tvé to
 se všecko a ve všech artikulích za omluvu a se očistění, že si jako nejvyšší správce bra-
 trský s Janem Frydrychem, někdy korfirtem saským, v žádná jednání, rokování, ani
 jeho proti císařské a královské Milosti panů mých milostivých předsevzetí se nedával,
 toho se žádným obyčejem nedotýkal, ani jakživ neviděl, vztahuje. A protož toto na to
 sobě za odpověď ode mne měj: Což dobře víš, že ne sám Jan Frydrych, někdy korfiršt,
 ale i jiní mnozí poddaní Jeho Milosti královské pána mého milostivého z Království
 českého z vyšších i nižších stavuov jednoty bratrské Jeho Milosti královské se protivili
 a mnoho, což se k znamenitému ublížení a ourazu duostojenství Jeho Milosti královské
 i zkázu a záhubu té země dotýkalo, předsevzali. Ješto ty jsa biskup a nejvyšší správce
 vyššího, prostředního i nižšího stavu, mohl si to dobře a velmi snadně spokojiti, ale
 v tom ve všem, jednáním, rozpisováním i oustně posilováním a mnohou lstí, jakož to
 široce vědomé a zjevné jest, původem, přední příčinou a toho z gruntu počátkem si byl
 a tak tím svým – netoliko proti lidem, ale více proti všemohúcímu našemu Stvořiteli –
 předsevzetím svou všetečnost si provozoval a tudy mnohé znamenité lidi o hrála, pocti-
 vosti, statky, do smrti vězení a v mnohou nouzi přivedl. Z čehož samo Tvé svědomí,
 jestli že v sobě dobré máš, Tě nejvíce trestati a nad tím těžce sobě stejskati i hrozné
 pomsty za to očekávati má.“²⁸⁾*

Skutečný rozsah Augustových konspiračních jednání, byla-li vůbec jaká, se patrně již těžko podaří zjistit, stejně tak míru a závažnost jeho informovanosti o politicky citlivých úmyslech bratrské šlechty, které Augusta jako bratrský biskup sloužil duchovní správou.²⁹⁾ Protože Augusta při prvním výslechu z počátku května 1548 nedsdělil informace, které by zakládaly důvodné podezření z účasti na domnělém protikrálovském spiknutí, byl vystaven mučení a mezi 10.–12. květnem opět vyslýchán.³⁰⁾ Totéž potkalo i Augustova litomyšlského pomocníka, kněze Jakuba Bílka, který s Augustou následně sdílel osud vězně. Bílkovo mučení živě zachycuje zápis v bratrských *Aktech*: „*Nejprve vzali bratra Jakuba hned v pátek po Božím vstoupenie u večer, tu*

²⁸⁾ *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. 22v–23r.

²⁹⁾ Jakoukoliv politicky motivovanou činnost Jana Augusty při jednáních s českými a moravskými šlechtici vylučuje Josef SMOLÍK, *Jan Augusta na pomezí víry a politiky*, Křesťanská revue 67, 2000, s. 264–269 (zde s. 266–267) a opakuje přitom závěry některých historiků; totéž stanovisko hájí též autor i ve studii *Ekumenický přínos Jana Augusty*, in: Pavel B. Kůrka – Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka (edd.), *Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové*, Praha 2008, s. 323–339, zde s. 333–335. Kontaktům Jana Augusty s bratrskou šlechtou a rizikům z toho vyplývajícím věnoval pozornost Jan Blahoslav ČAPEK, *Rozpornost osobnosti Jana Augusty*, Z kralické tvrže 6, 1972–1973, s. 10–18 (zde s. 12–13), který v tom však tendenčně vidí protiklad k domnělé Augustově „lidovosti“.

³⁰⁾ J. Th. MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*. Bd. 2, s. 229.

v noci na sobotu mučili jej, táhli, pálili, smolou horkou boky namazovali a zapalovali. Potom tu smolu kat zase s kleštěmi i s koží od boku odtrhoval a namučivše se s ním tak až příliš, když na něm nic mít nemohli, že jim nepravil toho, což oni chtěli, kázali jej v kozel svázati a na hřeb neb na hák zavěšovati, i kamení naň v kozle svazaného kladli a tak se s ním katovali, že sotva živ ostal.³¹⁾ Podobným způsobem bylo o dva dny později naloženo s Janem Augustou. Protože se od nich nepodařilo získat přiznání k činům, z nichž byli nařčeni, byli oba převezeni na hrad Křivoklát, kde k nim byl – podle bratrských pramenů teprve po dvou nedělích – povolán lékař.³²⁾

Augustův a Bílkův křivoklátský pobyt poutavě líčí vyprávění Jakuba Bílka, obecně známé jako *Život Jana Augusty* a dochované v několika rukopisech.³³⁾ Z líčení vyplývá, že oba duchovní byli v prvních měsících hlídání větším počtem strážných, kteří znemožňovali jakýkoliv kontakt obou osob s okolním světem. Teprve na začátku roku 1550 se oběma ulevilo alespoň v tom smyslu, že jim mohl jeden z hlídačů, sám původem z Litomyšle, začít dodávat „*listů anebo psaní od bratří a přátel jejich milých, černidla, papíru a všeho nástroje písařského, aby měli čím a na čem psáti.*“³⁴⁾ Kromě toho zásoboval Augustu i Bílka knihami a spisy, jidlem, penězi a svíčkami. Bílkovo líčení zaznamenává také vstřícnost křivoklátského hejtmána, který v polovině června 1550 zajistil Bílkovi Nový zákon a Augustovi celou Bibli. Sám potom půjčil na více než rok svou Bibli Bílkovi.³⁵⁾ Ještě na konci dubna 1552, kdy již měl tento hejtmán službu na Křivoklátu opustit, zajistil Augustovi velký notovaný kancionál a Bílkovi Bibli.³⁶⁾ V roce 1552 byly na popud arciknížete Ferdinanda oběma vězňům dodány též olejové lampy a nová lůžka.³⁷⁾ V únoru 1553 však

³¹⁾ *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. 158v.

³²⁾ Tamtéž, fol. 159v.

³³⁾ Prozatím poslední vydání tohoto pramene připravil na základě dvou vybraných rukopisů František BEDNÁŘ (ed.), *Jakub Bílek. Jan Augusta v letech samoty 1548–1564*, Praha 1942. Kompletní kritický rozbor textu všech dochovaných rukopisů doposud nebyl podniknut. Německý překlad vydal Josef Theodor MÜLLER (ed.), *Die Gefangenschaft des Johann Augusta, Bischofs der böhmischen Brüder 1548 bis 1564 und seines Diakonen Jakob Bílek von Bílek selbst beschrieben*, Leipzig 1895. František J. ZOUBEK, [recenze: Ludvík B. Kašpar (ed.), *Život Jana Augusty čili vypravování o zajetí a uvěznění Jana Augusty a Jakuba Bílka v l. 1548–1564*, Praha 1880], *Časopis Musea Království českého* 54, 1880, s. 576–577 označil Bílkovo líčení za „nejkrásnější vypravování v našem písemnictví“. Ve zvláštní studii vyličil Augustův a Bílkův pobyt na Křivoklátu J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*.

³⁴⁾ F. BEDNÁŘ, *Jakub Bílek*, s. 93.

³⁵⁾ Tamtéž, s. 95–96.

³⁶⁾ V případě kancionálu jde snad o vydání Jana Roha z roku 1541: *Piesně chval Božských*, Praha (Pavel Severýn) 1541; Knihopis č. 12.856.

³⁷⁾ Karel KÖPL (ed.), *Nové zprávy o Janu Augustovi a jiných vězňích na Křivoklátě, z let 1549–1556*, Sborník historický 3, 1885, s. 366–368. Podle nařízení arciknížete ze 7. října 1552, o něž v tomto případě jde, měl být oběma vězňům konečně dodán i Starý a Nový zákon.

byly písemné styky jednoty s Augustou kvůli neopatrnému chování doručovatele vyzrazeny a u obou osob byla provedena prohlídka. Došlo při ní k objevení Augustovy skrýše s rukopisy, mezi nimiž bylo také několik spisů přepsaných načisto Jakubem Bílkem. Ty byly Augustovi zabaveny, zatímco nalezené tištěné tituly byly oběma ponechány.³⁸⁾ Toto odhalení mělo za následek zpřísnění vazby a dočasné přerušování Augustova spojení s vedením jednoty.³⁹⁾

Následný nedostatek komunikace a kumulace vzájemných nedorozumění pak vyvolaly vleklý a stupňující se konflikt mezi uvězněným biskupem-sudím, jenž chtěl ve svých rukou udržet vedení jednoty, ačkoliv výkon jeho úřadu výrazně omezovaly vnější okolnosti, a nově zvolenými biskupy.⁴⁰⁾ Augusta totiž striktně odmítal, aby se bratrský synod bez jeho účasti otázkou nových biskupů vůbec zabýval. Situace však byla neudržitelná a na synodu v Přerově v červnu 1553, tedy v době, kdy nebylo kvůli překážkám v komunikaci jisté, jestli je Augusta vůbec ještě naživu, byli k biskupskému úřadu zvoleni Jan Černý a Jan Blahoslav.⁴¹⁾ Konfliktní potenciál pak dále narůstal kvůli rozdílným představám o konfesní orientaci jednoty. Augusta stále neopouštěl myšlenku unie s utrakvisty, zatímco noví biskupové dávali nepokrytě přednost větší samostatnosti jednoty a její nezávislosti, zejména na moravských luteránech, kteří v 50. letech učinili první vážné pokusy o celozemskou církevní organizaci.⁴²⁾ Bouřlivou diskusi vyvolaly též Augustovy žádosti o vydání

³⁸⁾ F. BEDNÁŘ, *Jakub Bílek*, s. 102–104.

³⁹⁾ Srov. K. KÖPL, *Nové zprávy o Janu Augustovi*, s. 367–368. Na konci prosince 1554 však bylo vězňům opět uleveno a každý z nich měl denně dostávat konvici bílého piva. Místo knechtů je měly hlídat dvě spolehlivé osoby. Od července 1556 měli potom vězňové dostávat k obědu, k večeři i na noc tolik bílého piva, o kolik by sami požádali. Tamtéž, s. 368. Jiné zprávy o Augustově a Bílkově pobytu na Křivoklátu otiskl Václav SCHULZ, *Jak byl Jan Augusta, biskup Bratří Českých, na Křivoklátě vězněn. Drobné příspěvky*, Časopis Musea Království českého 73, 1899, s. 77. Podle hlášení duchovního písaře na Křivoklátu radám královské komory dohlížel na oba vězně „nějaký tkadlec“, který mohl oba sledovat z vedlejšího sklepení. Navštěvovali jej však rozličné osoby, které by Augustovi „mohli i něco dodávatí, aneb toho něco před se vzítí tak, jak se zámek dosti špatně zamyká“. V jiném dopise líčí hejtman hradu Kašpar Mecerod, jak na hlídání vězňů najal jakéhosi Vaňka, jehož posléze přijal za obročního písaře. Ten však pouštěl „toho jednoho vězně“ [tj. zřejmě Augustu, pozn. aut.] k sobě nahoru do světnice.

⁴⁰⁾ V průběhu několika málo let po smrti Jana Roha († 11. 2. 1547) zemřel také biskup Mach Sionský († 16. 4. 1551) a členové úzké rady s pravomocí potvrzovat nové osoby k biskupskému úřadu: Václav Vroutecký († 23. 10. 1552) a Daniel Hranický († 14. 1. 1553). Tím byla ohrožena existence samotného biskupství v jednotě, neboť vězněný Jan Augusta, nyní jediný bratrský biskup, nemohl nové osoby k tomuto úřadu řádně (tj. vzkládáním rukou) potvrdit. J. FIEDLER (ed.), *Todtenbuch der Geistlichkeit*, s. 233, 237, 238; A. GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 170; k této situaci srov. J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 169–170.

⁴¹⁾ A. GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 171–172.

⁴²⁾ K organizaci moravských luteránů v této době srov. Jiří JUST – Ondřej MATĚJKA – Zdeněk NEŠPOR, *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 77–85. O úrovni vzta-

některých jeho spisů tiskem, především rejstříku perikop, který byl nakonec vydán po důkladné revizi, provedené Janem Černým, Matějem Červenkou a Janem Blahoslavem bez Augustova vědomí.⁴³⁾ Vydání dalšího Augustova díla, tzv. *Summovníku*, rozsáhlé sbírky výkladů perikopních textů na celý církevní rok, rukopisně hotové již roku 1553, avšak zničené v důsledku prohlídky Augustovy cely a v celém rozsahu znovu sepsané přibližně o tři roky později,⁴⁴⁾ pak výše uvedení biskupové oddalovali natolik, že jej mohl začít realizovat Augusta – bez vědomí jiných biskupů – teprve několik let po svém propuštění z vězení.⁴⁵⁾

K vyvrcholení Augustových sporů s vedením jednoty bratrské došlo na počátku šedesátých let, kdy byla oběma vězňům učiněna nabídka propuštění, pokud se přihlásí k jedné ze dvou v Čechách legálních církví. Augusta, jemuž toto řešení umožňovalo jeho vlastní přesvědčení o blízké příbuznosti bratří s utrakvisty, se přitom pokoušel vyjednávat takové podmínky přiznání, které by neohrožily jeho další setrvání v jednotě bratrské. Sám totiž podobné návrhy činěné členům bratrských sborů v počátcích perzekuce roku 1547 a 1548 striktně odmítal.⁴⁶⁾ Augusta však nyní ve

hů jednoty s moravskými luterány podává svědectví Blahoslavova polemika *Sepsání o rozdile jednoty bratrské od luteránské* z roku 1558; Ota HALAMA (ed.), *Jan Blahoslav o rozdile mezi správcí Jednoty a luterským kněžstvem*, Teologická reflexe 9, 2003, s. 70–86. Srov. též A. GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 217–218, kde je zaznamenáno usnesení bratrského synodu, jednajícího v roce 1565 o otázce, mají-li bratři přistoupit k Augsburské konfesi.

⁴³⁾ K tomuto problému srov. Eliška BAŤOVÁ, *Koncepce liturgického roku v hymnologické činnosti Jana Augusty*, Hudební věda 49, 2012, č. 1–2, s. 33–44; TÁŽ, *Augustovo Registrum aneb Zpráva, co se kdy a o čem čísti má a jeho kontext: nové pohledy*, in: Petr Hlaváček (ed.), *O Felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*, Praha 2013, s. 195–213; Tabita LANDOVÁ, *Lekcionář Jana Augusty a jeho role v bratrském sporu o perikopy*, Listy filologické 135, 2012, s. 333–365 a TÁŽ, *Liturgie Jednoty bratrské (1457–1620)*, Červený Kostelec 2014, s. 124–146 a 349–360. Navzdory pobytu na Křivoklátu se Augustovi z vězení podařilo zorganizovat vytištění některých spisů, srov. např. jeho *Umění práce díla Páně služebného (...)*, vytištěné v únoru 1560; Knihopis 855; František BEDNÁŘ (ed.), *Jan Augusta: Umění práce díla Páně služebného*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii 1941, č. 2; srov. J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 172. Všechny tyto tisky vyšly anonymně, Augusta zjevně nechtěl dráždit své vězňatele. Jiné spisy, které v době internace vznikly, zůstaly v rukopisech. J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 173.

⁴⁴⁾ Srov. J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 172–173.

⁴⁵⁾ K problému a identifikaci Augustova *Summovníku*, o jehož vydání informují bratrské dekrety (A. GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 229–230) a který se z části dochoval v několika vytištěných exemplářích, unikajících doposud pozornosti moderních badatelů, bude autorem této studie, Eliškou Baťovou a Tabitou Landovou v brzké době publikována zvláštní studie.

⁴⁶⁾ Srov. listy Jana Augusty bratrským sborům v Litomyšli, *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. 55v–56r, 56v–57r a 58v–62r. Augustův nekompromisní postoj nesdílel Jan Černý, který v listu sboru v Brandýse nad Labem takovou možnost podmínečně připouštěl, srov. *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. 57r–58v a 64v–66v. Tohoto rozdílu si povšiml i J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 168.

svých úvahách vycházel z ideje, která stála v pozadí jeho snah o sblížení s utrakvisty ve 30. letech. Totiž že pod pojem „podobojí“ lze fakticky zahrnout i samotné bratrské společenství, neboť oba proudy jsou následovníky reformy církve, kterou započal Jan Hus.⁴⁷⁾ Augustovi učiněný návrh podmíněčného propuštění ovšem považovali za nepřijatelný bratrství biskupové, kteří ideu sblížení s utrakvisty již opustili a požadovali hájit dosavadní nekompromisní postoj i za cenu pokračující vazby. Augusta se tak ocitl pod dvojitým tlakem. Bez větších rozpaků odmítl možnost zřici se jednoty bratrské a přihlásit se ke katolické církvi, jak to po něm požadoval panovník, s jakoukoliv formou přiznání se k utrakvismu zase nepočítalo vedení jednoty.

Během těchto vyjednávání byli Augusta s Bílkem v květnu 1561 převezeni do Prahy k rozhovoru s jezuitu. Augusta k němu svolil patrně v naději, že mu bude umožněn také rozhovor se členy konzistoře podobojí.⁴⁸⁾ Jednání s *patres*, zastoupenými Jindřichem Blissemiem, k němuž došlo v Klementinu mezi 6. květnem a 25. červnem 1561, přineslo částečné rozuzlení, neboť Augusta s Jakubem Bílkem se ještě v Klementinu tváří v tvář pokusům o jejich získání pro konverzi ke katolické církvi opatrně přihlásil k utrakvistům.⁴⁹⁾ K propuštění Augusty však nedošlo, byl odvezen zpět na Křivoklát, zatímco jednata bratrská se je kvůli vynucené přihlášce k podobojím bez okolků zrekla.⁵⁰⁾ Jakub Bílek byl poté, co přijal od utrakvistického kněze svátost Večeře Páně, propuštěn. Situace vyhlížela pro Augustu beznadějně, neboť v roce 1563 došlo v Praze k dalšímu neúspěšnému jednání s administrátorem dolní konzistoře Janem Mystopolem, po němž byl Augusta, stále odmítající jednoznačně odvolat svou příslušnost k bratřím, odvezen zpět na Křivoklát. Zde mu byla určitou útěchou přítomnost Jakuba Bílka, který se po svém propuštění nechal křivoklátským hejtmanem najmout do služby právě proto, aby mohl být svému biskupovi dále nablízku.⁵¹⁾

⁴⁷⁾ Srov. J. SMOLÍK, *Ekumenický přínos Jana Augusty*, 326–327 a dále; TÝŽ, *Jan Augusta na pomezí víry a politiky*, s. 268–269; TÝŽ, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 174.

⁴⁸⁾ J. SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, s. 76–77; TÝŽ, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 175; Karel BERÁNEK, *K pobytu Jana Augusty u Jezuitů r. 1561. K věrohodnosti Bílkova spisu*, Listy filologické 83, 1960, s. 333–336; J. Th. MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*. Bd. 2, s. 321–329.

⁴⁹⁾ K. BERÁNEK, *K pobytu Jana Augusty*, s. 334 podle *Diaria klementinských jezuitů*, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DC III 20, fol. 44v, 45r a 46r; F. BEDNÁŘ, *Jakub Bílek*, s. 183–185; J. SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, s. 79–80.

⁵⁰⁾ O vyloučení Jana Augusty z jednoty bratrské rozhodl synod v Přerově v dubnu 1562, srov. synodní zápis „O věznicích Augustovi a Bílkovi“, otištěný in: A. GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 212–213; na s. 203–207 tamtéž je otištěn list synodu, zasedajícího roku 1561 v Přerově, jímž je Jan Augusta s užitím celé řady argumentů důrazně varován před přihláškou k utrakvistům. J. SMOLÍK, *Jan Augusta na Křivoklátě*, s. 177.

⁵¹⁾ F. BEDNÁŘ, *Jakub Bílek*, s. 201.

Príslib brzké změny poměrů vyvolalo až nařízení Ferdinanda I. Habsburského ze 17. srpna 1563, jímž bylo Augustovi vězení ulehčeno natolik, že se mohl pohybovat v „obyvatelnější“ části hradu, ačkoliv jej stále nesměl opustit.⁵²⁾ Teprve následujícího roku byl Augusta poněkud překvapivě bez jakýchkoliv písemných závazků propuštěn na svobodu. Bylo mu pouze zapovězeno činit veřejná kázání.⁵³⁾ To však sám brzy opakovaně porušil, načež se ještě v červnu 1567 opět dostal do ohrožení, když nejvyšší zemští úředníci zaslali Krajířům z Krajku na Mladé Boleslavi list, v němž boleslavské vrchnosti vyčítají podporu jednotě. Krajířové měli „zatlouct kolím“ sbor a Augustu neprodleně odeslat do Prahy k hejtmanovi Pražského hradu, neboť mu dovolili svobodně kázat ve sboru a posluhovat svátostmi.⁵⁴⁾ Krajířové se v odpovědi vmlouvali, že Augustu „*pod sebou nemají*“ a tedy ho ani nemohou vydat, ale zemští úředníci je ještě jednou napomenuli, aby Augustu odeslali do Prahy.⁵⁵⁾ Krajířům se neustálým oddalováním příkazu a dalším vyjednáváním podařilo docílit toho, že Augusta nakonec v relativním klidu v Mladé Boleslavi pod jejich ochranou dožil.⁵⁶⁾ Zemřel zde v lednu 1572, jen několik týdnů po smrti jednoho ze svých rivalů z řad bratří, o generaci mladšího Jana Blahoslava.

Zatčení a uvěznění bratrského biskupa Jana Augusty, k němuž došlo po potlačení prvního stavovského povstání v roce 1548, je jedním z nejznámějších příkladů konfesního násilí v prostředí jednoty bratrské, dobře dokumentovaný prameny historiografické povahy. Interpretace tohoto případu však může narazit na některé problematické momenty a vést k určité korekci starších pohledů, ovlivněných kontextem konfesního dějepiscectví. Zatímco v podání dobových bratrských historiografů jde o jasný příklad násilí, jehož důvodem byla odlišná konfesní příslušnost, z pozice státní moci byl tento zákrok obhajován jako adekvátní reakce na Augustovy konfesně-politické ambice, které měly dokonce ohrožovat postavení vládnoucího rodu Habsburků v českých zemích. Klíčovým momentem tohoto rozporu je zjevně Augustovo postavení biskupa s jeho kompetencemi duchovního správce bratrské šlechty, která se z velké části aktivně angažovala během doby prvního stavov-

⁵²⁾ František DVORSKÝ, *Jan Augusta. Dodatky a opravy k biografickým starším spisovatelům českých a k starší české bibliografii*, Časopis Musea Království českého 52, 1878, s. 295–296.

⁵³⁾ Tamtéž, s. 295.

⁵⁴⁾ Tamtéž, s. 296.

⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 296; *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 10, fol. 361v zaznamenávají nařízení, kterým císařští místodržící ještě 9. září 1568 nařizují Konrádovi, Karlovi a Adamovi Krajířům z Krajku, aby se zachovali podle vydaných mandátů, netrpěli pikartské pokoutní schůze a kazatele s jejich posluchači vsadili do vězení. Jan Augusta v této souvislosti již zmiňován není. Srov. též A. MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, s. 206.

⁵⁶⁾ O posledním období Augustova života, stráveném v Mladé Boleslavi, pojednal A. MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, s. 203–210, který shrnul také poslední Augustovy pokusy o dohodu s utrávkou prostřednictvím jednání vedeného s administrátorem Martinem Mělnickým.

ského povstání. Přesto nelze přehlédnout nápadnou shodu ve výpovědích českých a moravských šlechticů, u nichž hledal Jan Augusta v roce 1547 zastání a kteří jej podezřivali z aktivit namířených proti českému panovníkovi. Nakolik se však Augusta sám snažil při své činnosti „pastýře Božího lidu“ prosazovat určité konfesně-politické představy, bude možné posoudit patrně jen s pomocí dalších, dříve nevyužitých pramenů, a to jak původu bratrského, tak písemností vzniklých v prostředí bratrských vrchností (zejména korespondence), pokud se takové vůbec dochovaly.

Poměrně dlouhá doba Augustovy internace na Křivoklátu – byl propuštěn teprve v roce 1564 – silně poznamenala jeho schopnost rezistence vůči nabídkám ke konverzi k jedné ze dvou legálních náboženských stran v Českém království. V tomto smyslu lze považovat užité prostředky konfesního násilí za úspěšné. Schopnost vedení jednoty bratrské na nastalou situaci adekvátně reagovat a personálně zajistit vrcholné orgány své církevní organizaci (byť přes odpor samotného Augusty) však na straně druhé oslabuje celkový efekt tohoto postupu. Pozoruhodné je, jak se na tomto pozadí odvíjí paralelní Augustův konflikt s bratrskými biskupy, který Augustův obraz příkladného mučedníka za víru, patrný ještě v době redakce sedmého svazku *Act Unitatis Fratrum*,⁵⁷⁾ pronikavě mění. V momentě, kdy Augusta pod tíhou okolností jeví ochotu ke kompromisu – tj. k přiznání se k utrakvistům, byť pokud možno co nejobecněji formulovaného – je souvřemě odmítnut a z řad jednoty dokonce vyloučen. Ačkoliv se v době po návratu z internace jeho vztahy s novým vedením jednoty narovnávají a Augustovi je navrácen úřad biskupa-sudiho (dokud mu jeho vykonávání nebude v závěru jeho života odepřeno definitivně), je jeho někdejší autorita z doby před rokem 1547 nenávratně ztracena, stejně jako vzorový obraz martyra, který dá přednost dlouhodobému utrpení před životem „na svobodě“ za cenu zapření své víry.

⁵⁷⁾ Sedmý svazek *Act Unitatis Fratrum* (současné číslování této sbírky pramenů provedl herrnhutský archivář Johannes Rhenatus Plitt († 1841) nedlouho po jejím získání pro Unitätsarchiv v Herrnhutu), který zachycuje Augustův případ v jeho počáteční fázi, je z hlediska chronologie vzniku sbírky svazkem počátečním. Jeho redakce spadá do období kolem roku 1553 a prováděl ji právě Jan Blahoslav; srov. *Acta Unitatis Fratrum*, sv. 7, fol. IIIv–IXr předsádky. O vzniku sbírky obsáhle pojednala Edita BLAŽKOVÁ, *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, dizertační práce Komenského evangelické bohoslovecké fakultě, Praha 1960 (dnes ETF UK Praha, sign. II K 8397), výtah nejdůležitějších zjištění publikovala TÁŽ, *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, Theologická příloha Křesťanské revue 31, 1964, s. 81–88, 97–105.

Jiří Just

INTERNMENT OF JAN AUGUSTA IN KŘIVOKLÁT AS AN EXAMPLE OF CONFESSIONAL VIOLENCE AND THE PROBLEM OF ITS INTERPRETATION

SUMMARY

The case of the Brethren bishop Jan Augusta, who was interned at the royal castle of Křivoklát between 1548 and 1564, was repeatedly presented as one of the best-known examples of confessional violence against a highly positioned representative of the Bohemian Brethren (Augusta was the first so-called bishop-judge among the Brethren bishops following 1547). Although the goal of the detention was Augusta's conversion to one of the legal religious parties in the country, i.e. either communion in the both kinds or in one kind, it did not proceed until he became excluded from participation in management of the Bohemian Brethren as a result of a conflict with leaders, the so-called narrow council, of this minority confessional congregation. In the meantime, the body of the Brethren bishops was supplemented by clergymen of the new generation (especially Jan Blahoslav with whom Augusta engaged in repeated conflicts) and, after his conversion to Utraquism, Augusta was temporarily excluded from the Unity. The act of Augusta's enforced conversion thus could not threaten existence of its key structures. During the actual detention (except for several brief periods when the situation temporarily escalated), the Brethren bishop was allowed to make literary works, some of which were printed and, with help from his associates, distributed or even communicated to leadership of the Unity. These facts somewhat correct the traditional conception of the confessional historiography, which had largely adopted interpretations of the Brethren historiographers written as early as the first years of Augusta's internment.

The interpretation field of Augusta's case is extended and partially complicated by the fact that, according to representatives of the royal power, but also testimony of several non-Catholic, highly positioned noblemen in offices of the Bohemian and Moravian land administration, he became persecuted for his political involvement in the period preceding the first uprising of the Bohemian estates. The existing research has not paid sufficient attention to this aspect, which moves Augusta's case outside the borders of purely confessional violence.

Translated by Miroslav Košek

Josef Hrdlička

VYMEZOVÁNÍ HRANIC

A PREZENTACE PŘÍTOMNOSTI

Pohřby jako konfliktní téma vícekonfesní společnosti přebělohorských českých a moravských vrchnostenských měst¹⁾

ABSTRACT

Delimitation of borders and demonstration of the presence. Funerals as a confrontational issue of multicultural society in the Bohemian and Moravian post-White-Mountain seigneurial towns

The study analyses conflicts, which occurred in the Bohemian and Moravian seigneurial towns in the 16th and early 17th century in connection with funerals of the burghers and other citizens in these towns. In the conflicts, the author applies a thesis by one of the authors of the confession-alization concept according to which the individual confessions paid increased attention to discipline of religious rituals to strengthen their own inner cohesion and determine themselves against their religious opponents. He interprets the inter-confessional conflicts in the context of individual confessions, which occurred in the multi-confessional milieu of seigneurial towns especially in the last quarter of the 16th and the first two decades of the 17th century. He also follows the gradual politicization of these local conflicts, which the evangelic estates used in their disputes with the Catholic ruler and their application in the contemporary propaganda.

Keywords: Early modern age, the Czech lands, seigneurial towns, confession-alism, conflicts, funerals

---

¹⁾ Studie vznikla při řešení projektu Evangelické církevní řády v Čechách a na Moravě 1520–1620. Příspěvek k poznání multikonfesionalita a šlechtické konfesionalizace v českých zemích, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (č. 14-23509S).

V roce 1983 publikoval Wolfgang Reinhard, jeden z „otců“ v té době již vlivného konceptu konfesionalizace, přehled sedmi postupů či metod, které měly jednotlivým konfesím – v jeho pojetí šlo o kalvinismus, katolictví a luterství – sloužit k upevnění vlastní organizace, integraci směrem dovnitř i vymezení se vůči svým oponentům navenek. V předposledním šestém bodě věnoval Reinhard pozornost disciplinaci náboženských rituálů a jejich významu pro zpevnění vnitřní soudržnosti tří uvedených konfesí. Zvýšená pozornost byla podle něho rituálům věnována proto, že byly vhodnými vymežovacími znaky konfesí, které se jejich prostřednictvím symbolicky prezentovaly navenek, a odlišovaly je od ostatních náboženských skupin. Na druhou stranu zmiňované rituály úzce souvisely s vnitřní integritou každé konfese, kterou – zejména prostřednictvím kontroly účasti na nich – pomáhaly zformovat a upevnit.²⁾

Příspěvek se pokusí tuto Reinhardovu tezi použít při snaze o interpretaci konfliktů, k nimž ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století docházelo v českých a moravských vrchnostenských vícekonfesionálních městech v souvislosti s průběhy pohrbů tamních měšťanů nebo dalších obyvatel.³⁾ V těchto vnitroměstských konfliktech se různým způsobem angažovali rozmanití aktéři veřejného dění, především městské rady a případně další instituce městské správy, městské obce a jejich jednotliví členové, řemeslnická uskupení stejně jako představení farní správy a případně také řádoví duchovní. Důležitá role ve vrchnostenských městech připadla jejich pozemkovým vrchnostem stejně jako exponentům vrchnostenské konfesionální politiky, k nimž patřili zejména vrchnostenští úředníci stojící v čele správy jednotlivých panství. Vedle individuálních či korporativních zájmů vycházejících přímo z městského prostředí nebo od pozemkových vrchností nelze vynechat ani zásahy směřující

---

²⁾ Wolfgang REINHARD, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Zeitschrift für historische Forschung 10, 1983, s. 257–277, zejména s. 263–267, ke zmiňovanému šestému bodu na s. 266. Přehledně také Stefan EHRENPREIS – Ute LOTZ-HEUMANN, *Reformation und konfessionelles Zeitalter*, Darmstadt 2002, s. 65–67. K uvedeným sedmi postupům v českém prostředí Olga FEJTOVÁ, *Německá diskuse ke konfessionalizaci v evropském kontextu*, Český časopis historický 109, 2011, s. 739–785, zvláště s. 745–746; TÁŽ, „Já pevně věřím a vyznávám...“. *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012, s. 24–25; Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013, s. 10–11.

³⁾ K širokému spektru vnitroměstských konfliktů na počátku raného novověku Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 534–558. K vývoji městské autonomie v kontextu reformace v širším středověkoevropském kontextu Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřítel. Město středověčného Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, s. 198–213.

do městského prostředí zvenčí, od institucí nebo jiných autorit světské nebo církevní správy.⁴⁾

Právě multikonfesionalita jednotlivých vrchnostenských měst představovala jeden z důležitých faktorů, který podmiňoval konflikty, k nimž docházelo v souvislosti s konáním pohřbů. Společně s ní se do nich důležitou měrou promítaly rovněž změny náboženského klimatu v obou korunních zemích ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století. Lokální rovina přitom nebyla pouhým „odrazem“ dění na zemské úrovni, které se do ní nepochybně promítalo, ale některé vnitroměstské konflikty, jež dosáhly násilné podoby, nebo takové, jež se odehrávaly na panstvích významných aktérů zemské politiky, ji zase zpětně ovlivňovaly a podílely se tak na polarizaci (či konfesionalizaci) veřejného života, k níž v uvedených desetiletích docházelo.⁵⁾ Na příkladu jednoho z mnoha typů sporných situací, k nimž docházelo v českých a moravských vrchnostenských městech na počátku novověku, se příspěvek pokusí ukázat, jak se právě konflikty související s konáním pohřbů podílely na vzájemném vymezování jednotlivých konfesí zastoupených v městské společnosti stejně jako na jejich prezentování v náboženském a veřejném životě předbělohorských vrchnostenských měst.

Ze širokého spektra přístupů, které nabízí téma smrti v dějinách, se studie zaměřuje pouze na velmi úzkou výseč, jež souvisí s rolí pohřbů ve vnitroměstských konfesně motivovaných konfliktech v období před rokem 1620.⁶⁾ Právě z druhé

⁴⁾ K roli světských pozemkových vrchností v konfesionalizace poddaných Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für historische Forschung* 19, 1992, s. 317–339; TÝŽ, *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 307–338; Josef HRDLIČKA, *Konfesní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, *Český časopis historický* 108, 2010, s. 406–442. K roli vrchnostenských úředníků, ovšem zejména s ohledem na situaci ve dvacátých letech 17. století, TÝŽ, *Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin?*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien – München 2007, s. 357–366.

⁵⁾ Kromě panství katolických šlechticů, jimž bude věnována pozornost v dalším textu, srov. alespoň zprávu o provádění protireformačních opatření na panství Jaroslava Bořity z Martinic, kterou publikoval Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623 I*, Praha 1865, s. 49–50.

⁶⁾ Ke smrti jako badatelskému tématu pro městské prostředí nověji Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009, s. 19–59. Ke „klasickému“ prameni využívanému k výzkumům smrti a umírání v měšťanském prostředí, jimž byly testamenty, zejména Michaela HRUBÁ, *„Nedávěj statku*

poloviny 16. a prvních dvou desetiletí 17. věku se dochovalo množství písemných pramenů, které vznikly v souvislosti se zaváděním a prosazováním nových pravidel pro konání pohřbů, se zakládáním nových hřbitovů stejně jako s využíváním stávajícím pohřebišť nebo s průběhem a následným šetřením konfliktů, které uvedená opatření doprovázely. I když o obdobných konfliktech slyšíme rovněž v předchozích desetiletích,⁷⁾ domnívám se, že jejich častější výskyt ve zkoumaném období není náhodný a vypovídá o nárůstu konfesního napětí v lokálním vícekonfesním prostředí. Právě pohřby přitom představovaly často využívaný, „veřejným míněním“ citlivě vnímaný a také hojně reflektovaný přechodový rituál, který jednotlivé konfesní tábory zastoupené v prostředí jednotlivých měst využívaly k prezentování sebe sama navenek stejně jako k vymezování se vůči svým oponentům.

Přestože takové prameny se dochovaly z prostředí vrchnostenských stejně jako královských⁸⁾ nebo komorních měst,⁹⁾ vzhledem k rozsahu se v tomto příspěvku dostane pozornosti pouze prvnímu zmíněnému typu lokalit. Ke konfliktům mezi evangelicky smýšlejícími členy městských obcí a katolickými autoritami představovanými zejména olomouckými biskupy a faráři, kteří se snažili do této sféry městské každodennosti zavádět a prosazovat nová protireformační opatření, docházelo v poslední třetině 16. a prvních dvou desetiletích 17. století rovněž v moravských

---

žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002; Kateřina JÍŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, Praha 2006.

⁷⁾ Srov. zprávy, které publikoval Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století I–II*, Praha 1895–1896.

⁸⁾ K situaci v Plzni, kde v souvislosti se snahami o etablování evangelické minority v dosud prakticky „jednobarevně“ katolickém městě docházelo rovněž ke sporům o konání pohřbů a využívání katolických hřbitovů, např. Josef STRNAD (ed.), *M. Šimona Plachého z Třebnice Paměti Plzeňské*, Plzeň 1883, s. 164–165; Miloslav BĚLOHLÁVEK a kol., *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*, Plzeň 1965, s. 136–140; M. BĚLOHLÁVEK, *Plzeň, protireformace a české stavovské povstání*, *Folia Historica Bohemica* 8, 1985, s. 133–155, zejména s. 136–138; TÝŽ, *Plzeň – obraz města předbělohorské doby*, *Folia Historica Bohemica* 15, 1991, s. 101–138, především s. 114–117; Jaroslav DOUŠA, *Význam Plzně v zápasech před vydáním Rudolfova Majestátu*, in: Marie Wasková (ed.), *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*, Plzeň 2011, s. 106–113.

⁹⁾ Z. WINTER, *Život* I, s. 254–256; K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká I*, s. 346–248. Nověji např. Anna SVOBODOVÁ, *Obsazování děkanů při kostele sv. Bartoloměje v Pardubicích v letech 1607–1618*, *Východočeský sborník historický* 14, 2007, s. 87–108, ke sporům mezi katolickým děkanem Janem Tešnerem a pardubickou městskou obcí, které se týkaly zvonění při pohřbech nekatolíků a udělování souhlasu s jejich pohřby na hřbitově u kostela sv. Jana Křtitele na Zeleném předměstí, na s. 104–106.

královských městech.¹⁰⁾ Práce Vladimíra Buriana¹¹⁾ a Tomáše Sternecka¹²⁾ pro Brno a Ondřeje Jakubce¹³⁾ pro Olomouc přesvědčivě ukázaly, že organizace pohřebních průvodů nebožtíků, kteří se před svou smrtí hlásili k německé reformaci, stejně jako využívání hřbitovů u svatostánků s katolickou farní správou patřily k častým tématům sporů mezi oběma konfesními tábory.

K uvedeným konfliktům docházelo přesto, že pohřební rituál měl ve všech konfesích v podstatě totožný průběh a skládal se z přenesení mrtvého těla z domu do kostela, pobožnosti a jeho uložení do hrobu.¹⁴⁾ V souvislosti s vymezováním mezi-konfesních odlišností a inovací, které do podoby pohřebního rituálu vnesla reformace, se literatura zmiňuje především o novém způsobu komunikace mezi mrtvými a živými, které si vynutilo odmítnutí očistce, zádušních mší a přímlyvných modliteb. Naopak katolická kultura vzpomínání si ponechala tradiční systém přímlyvných modliteb a mší či zbožných odkazů. Důraz, který luterství kladlo na sociální funkci pohřbu, se projevoval mimo jiné v rozmachu nově koncipované komemorativní kultury zahrnující pořizování epitafů a vydávání pohřebních kázání.¹⁵⁾ V českém prostředí však tyto rozdíly do značné míry stírala dlouholetá tradi-

---

¹⁰⁾ K rozdílu mezi vrchnostenskými lokalitami a královskými městy na moravském příkladu Josef VÁLKA, *Tolerance, nebo koexistence? (K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století)*, *Studia Comeniana et historica* 18, 1988, č. 35, s. 63–75, zejména s. 71–73; T. MALÝ, 'Confessional Identity' in *Moravian Royal Towns in the 16th and 17th Centuries?*, in: Milena Bartlová – Michal Šroněk (edd.), *Public Communication in European Reformation. Artistic and other Media in Central Europe 1380–1620*, Praha 2007, s. 323–334.

¹¹⁾ Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948.

¹²⁾ Tomáš STERNECK, „*Chtějí krchov, by pak třeba na několik zámkuov zamčen byl, mocně odevřítí a to mrtvé tělo samu pochovati*“. *Pohřby v konfesijně rozděleném prostředí na příkladu předbělhorského Brna*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Cirkev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 79–113.

¹³⁾ Ondřej JAKUBEC, *Město a biskupové*, in: *Dějiny Olomouce 1*, Olomouc 2009, s. 286–287, 293–295. Dále srov. Václav NEŠPOR, *Dějiny města Olomouce*, Olomouc 1998², s. 119–120. Množství informací o mezikonfesním soupeření obsažených v kopiích olomouckých biskupů zpřístupnil Zdeněk KAŠPAR, *Prameny k dějinám Olomouce 16. století v kopiích olomouckých biskupů*, in: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 8 (27), 1999, Olomouc 2000, s. 179–196; 9 (28), 2000, Olomouc 2001, s. 197–208; Olomoucký archivní sborník 2, 2004, s. 190–203; 3, 2005, s. 176–186; 4, 2006, s. 178–192; 5, 2007, s. 174–185; 6, 2008, s. 174–179; 7, 2009, s. 180–185; 8, 2010, s. 164–170; 9, 2011, s. 197–203; 10, 2012, s. 138–145; 11, 2013, s. 145–150.

¹⁴⁾ Josef UNGER, *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, Brno 2006, s. 64; TÝŽ, *Pohřbívání v šestnáctém století*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 49, 2002, s. 41–48.

¹⁵⁾ T. MALÝ, *Smrt*, s. 82, 142; TÝŽ, *Komemorativní kultura v českých zemích raného novověku*, in: Ondřej Jakubec a kol., *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*,

ce soužití dvou a posléze více konfesí, která se projevovala jistou teologickou nevyhraněností, dobře patrnou například v dobové literatuře o smrti.¹⁶⁾ Pohřební rituál přitom měl, a to nejen v měšťanském prostředí, vedle náboženského významu rovněž neopominutelnou světskou roli, neboť jeho prostřednictvím docházelo k vyjádření sociálního statutu zemřelého a jeho rodiny.¹⁷⁾ Pohřby nesymbolizovaly pouze význam a postavení osoby, rodiny a případně i rodu nebožtíka v prostředí jednotlivých měst, ale v době vícekonfesního soupeření tvořily rovněž nedílnou součást působení jejich duchovních na účastníky a další přihlížející, stejně jako byly způsobem prezentace své přítomnosti ve veřejném prostoru multikonfesních měst.¹⁸⁾

Konání pohřbů v konfesně smíšených lokalitách bylo jako konfliktní vnímáno již na sklonku 15. století.¹⁹⁾ Z této doby také pocházejí první právní zásahy vymezující pravidla soužití v tehdy ještě bikonfesním prostředí. Český zemský sněm přijal v červenci 1471 usnesení, že všechen „*obecný lid*“ má právo navštěvovat katolické nebo utravvistické kostely podle svého svobodného rozhodnutí. Duchovní jim měli posluhovat všemi svátostmi stejně jako konat pohřby, a to „*bez útískuov obojí strany*“, tedy vyznavačů druhé konfese.²⁰⁾ Tuto zásadu následně deklaroval také Kutnohorský náboženský mír uzavřený na sněmu v březnu 1485, který problematiku pohřbů výslovně nezmiňoval. Apeloval však na obě strany, aby nijak neutískovaly

---

Olomouc 2007, s. 36–43. K pohřebním kázáním zejména Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008, zde zejména s. 17–19.

¹⁶⁾ Pavel KRÁL, „*Knižka o smrti*“ Mikuláše Krupěhorského. Příprava ke smrti v českém prostředí na přelomu 16. a 17. století, in: Jitka Radimská (ed.), „*Vita morsque et librorum historia*“, České Budějovice 2006, s. 141–153, zde s. 153; TÝŽ, *Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a v první půli 17. století*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Cirkev*, s. 7–22, zejména s. 18.

¹⁷⁾ Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* I, Praha 1999, s. 224–236; Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 256; T. MALÝ, *Komemorativní kultura*, s. 41.

¹⁸⁾ Pro přelom 15. a 16. století Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 265.

¹⁹⁾ Ke konfesně motivovaným sporům v této době Z. WINTER, *Život* I, s. 27–34. V souvislosti s pohřební tematikou je často zmiňována morbidní historka o kališnickém šlechtici Hynkovi Bočkovi z Kunštátu, který se roku 1517 pomstil katolickým kněžím, kteří odmítli pohřbit na tamním hřbitově kališnického rychtáře z Kunštátu s tím, že jako kacíř má být pohřben pod šibenici. Jeho tělo měl dát velmož rozsekat, uvařit a dát sníst nesnášenlivým duchovním, aby ho tak pohřbili ve svých útrokách. Tamtéž, s. 32–33. Historku uvádí také J. MACEK, *Víra*, s. 400. Obširně Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova* I, Praha 1878, s. 35.

²⁰⁾ J. MACEK, *Víra*, s. 392.

a nehaněly náboženské oponenty,²¹⁾ což následně opakovala i zemská zřízení, která vstoupila v platnost v průběhu 16. století.²²⁾

Jinak tomu bylo na Moravě, kde se zárukou mezikonfesní snášenlivosti měl stát nález tamního zemského soudu vepsaný v osmdesátých letech 15. století do *Tovačovské knihy*. Její autor, moravský zemský hejtman a humanisticky vzdělaný utrakvista Ctibor Tovačovský z Cimburka,²³⁾ v ní se znalostí aktuálních náboženských poměrů v zemi uváděl, že právě pohřby se – spolu se křty, sňatky a účastí na bohoslužbách – stávaly příčinami konfliktů mezi faráři a jejich farníky, kteří se hlásili k jiné konfesi než jejich duchovní správce („někteří faráři všeteční lidem kostely zapovídali, do nich choditi nedadúc, pohřbovati nechtěli ani dítek křtíti ani manželou vzdávati, kteříž také obyčeje při přijímání těla Buožihó neměli jako ten farář“). Nález zemského soudu proto kladl duchovním za povinnost posluhovat svátostmi všem farníkům bez rozdílu vyznání, pouze s výjimkou svátosti oltářní („aby každý kněz povinnen byl osadným svým, srovnaje se s nimi v přijímání nebo nesrovnaje, všemi svátostmi služebnost činiti, zpovídati, křtíti, vzdávati, pochovávati, olejem svatým mazati, což toho žádost má, krom rozdávání“).²⁴⁾

V Čechách se tomuto tématu poměrně obsáhle věnovaly oba klíčové zemské zákony přijaté v létě roku 1609. V pasáži věnované soužití v nábožensky smíšených královských a královských věnných městech apeloval Majestát na zachování vzá-

²¹⁾ František PALACKÝ (ed.), *akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1466 do 1500*, Praha 1862 (= Archiv český 5), s. 418–427 (č. 31). K jeho významu Winfried EBERHARD, *Entstehungsbedingungen für öffentliche Toleranz am Beispiel des Kuttenberger Religionsfriedens von 1485*, *Communio viatorum* 19, 1986, s. 129–154; J. MACEK, *Víra*, s. 395–399; František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 465–466.

²²⁾ Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007, s. 235. K zemským zřízením z let 1549 a 1564 Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská království Českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 160–162, 508–509. Obdobně, ovšem již s odkazem na Majestát a Porovnání, také návrh na znění zemského zřízení, které bylo připravováno na počátku 17. století; Julius GLÜCKLICH, *Nová redakce zemského zřízení království Českého z posledních let před českým povstáním*, Brno 1936, s. 36–41.

²³⁾ K osobě pisatele a pozadí vzniku *Tovačovské knihy* Josef VÁLKA, *Ctibor Tovačovský z Cimburka. Zemský hejtman a zákonodárce*, in: Jarmila Lakosilová (ed.), *Duchem, ne mečem. Fakta – úvahy – souvislosti*, Praha 2003, s. 82–89, zejména s. 87–88; Dalibor JANIŠ, *Mezi Pravdou a Lží. Ctibor Tovačovský z Cimburka*, in: Libor Jan – Zdeněk Hrahoš (edd.), *Osobnosti moravských dějin*, Brno 2006, s. 163–175.

²⁴⁾ Karel Josef DENUH (ed.), *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova, zemského hejtmana markrabství Moravského, sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*, Brno 1858, s. 123–124; František ČÁDA, *Knihy Tovačovská*, *Studie o rukopisech* 6, 1967, s. 1–52. K této otázce podrobně Josef VÁLKA, *Ctibor Tovačovský z Cimburka – O práve duchovním (K církevněpolitickým důsledkům husitské revoluce na Moravě)*, *Z Kralické tvrže* 11, 1984, s. 9–13, citace ze s. 10–11.

jemného respektu a svornosti, k čemuž měl napomoci svobodný výkon obou konfesí, tedy katolíků a podobojích, které neměly svým oponentům nijak bránit v jejich obřadech včetně „mrtvých těl v kostelích a na krchovích pochovávání a zvonění“.²⁵⁾ Přesněji se tuto problematiku pokusilo vysvětlit bezprostředně poté vydané Porovnání upravující soužití mezi stranou pod jednou a pod obojí. V pasáži věnované pohřbům v konfesioně smíšených lokalitách stanovilo, že pohřeb nebožtíka se na hřbitově, jehož správu vykonávali duchovní jiné konfese, než byl on sám, mohl uskutečnit pouze se souhlasem kolátora fary nebo jejího duchovního správce. Takový souhlas ale nebyl nutný v případech, jistě velmi četných, kdy k takové fáře odváděli desátky nebo jiné platy věřící jiné konfese než té, k níž se hlásil duchovní správce. Pokud by jim v takovém případě majitel patronátního práva nebo kdokoliv jiný v pohřbu bránil, nebyli povinni takové desátky a platy odvádět. Po poradě s vlastní pozemkovou vrchností se následně mohli rozhodnout, do které jiné farnosti je chtějí platit a být tam také pohřbeni. Pouze v královských a královských věnných městech si podobojí, kteří nechtěli být pochováni u katolických far a kostelů, mohli postavit své svatostánky a zřídit vlastní pohřebiště.²⁶⁾

Snahu o stanovení podmínek vzájemného soužití ve vícekonfesioních lokalitách a předcházení konfliktním situacím, které hrozilo vyvolat právě konání pohřbů, je kromě norem s celozemskou platností možné hledat rovněž v obdobných písemnostech, které vstupovaly v platnost v některých nábožensky smíšených městech. Pozoruhodný dokument v tomto ohledu představuje *Snešení společně v obci mezi Jednotou bratrskou a stranou druhou*, které bylo sepsáno v únoru 1595 v Mladé Boleslavi krátce poté, co se město vykoupilo z poddanství, aby upravilo podmínky vzájemného soužití mezi tamními bratřími a podobojími. Hned v druhém z osmi bodů se věnovalo svobodnému konání bohoslužeb obou konfesí. Spolu s nimi se bez vzájemných překážek, útisků a příkoří mělo odehrávat rovněž udělování svátostí i „pruovody k pohřbům těl mrtvých“.²⁷⁾

²⁵⁾ Kamil KROFTA, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909, citace ze s. 38. Nověji Jiří JUST, *9.7.1609 – Rudolfov Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009, citace na s. 139. Ke schopnosti Majestátu regulovat pravidla soužití více konfesí a předcházet konfesioně motivovaným konfliktům nověji Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (ed.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolf II. von 1609*, Stuttgart 2014.

²⁶⁾ K. KROFTA, *Majestát*, s. 41.

²⁷⁾ František BAREŠ, *Snesení mezi Jednotou Bratrskou a stranou pod obojí, jež stalo se v Ml. Boleslavi l. 1595*, Památky archaeologické a mistopisné 16, 1893–1895, sl. 41–44, citace ze sl. 43; TÝŽ, *Paměti města Ml. Boleslavě I*, Mladá Boleslav 1921, s. 106; Z. WINTER, *Život I*, s. 199–200. Jiří JUST (ed.), *„Hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil“*. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, Praha 2011, s. 28, upozornil na skutečnost, že vydání dokumentu mohlo souviset s ustavením luterské náboženské obce ve městě za předchozího majitele Bohuslava Jáchyma Hasištejnského z Lobkovic. K jeho vládě nad městem mezi

Úsilí o předcházení konfliktním situacím je možné hledat i v jiných písemnostech, například v listinách, v nichž jejich urození vydavatelé umožňovali a do budoucna garantovali svobodný výkon některé z nekatolických konfesí, jejíž věřící působili na jejich panství. Součástí takové listiny se mohla stát rovněž úprava podmínek pohřbívání takových osob na hřbitovech, nad nimiž vykonával dohled duchovní jiné konfese, případně také právo na zřízení vlastního pohřebiště. Na tomto místě mohou být alespoň stručně připomenuty listiny, v nichž někteří šlechtičtí ochránci jednoty bratrské přiznávali členům této radikální odnože české reformace působícím na jejich panství nárok na vlastní bratrský hřbitov. Tak tomu bylo v případě listiny Jana ze Žerotína z července 1565 pro sbor bratří v jihomoravském Podivíně, privilegii Václava z Ludanic ze srpna 1569 a Petra Voka z Rožmberka a Kateřiny Rožmberské z Ludanic z července 1585 pro sbor v Lipniku nad Bečvou nebo listiny Jana z Lipé z dubna 1592 pro sbor ve Velkých Pavlovicích. Pokud takové pohřebiště v době vydání listiny neexistovalo, přiznávali někteří šlechtici bratřím žijícím na jejich panstvích nárok na užívání obecního hřbitova, případně právo zřídit si svůj vlastní. Takové privilegium poskytl sboru ve Slížanech na jižní Moravě v listopadu 1577 Jaroš ze Zástřizlí nebo o tři roky později, v prosinci 1580, Bedřich ze Žerotína bratřím v Židlochovicích. Rovněž členové bratrského sboru v Ratiškovicích na jihovýchodní Moravě si směli na základě privilegia Jana z Lipého z dubna 1593 zbudovat vlastní hřbitov, aby mohli „*těla mrtvá při témž zboře na krchově bez všelijaké překážky jednoho každého živého člověka pochovávatí na časy budoucí*“.²⁸⁾

Obdobné listinné záruky mohly od urozených vydavatelů obdržet rovněž evangelické obce působící v jejich vrchnostenských městech. Roku 1607 předal Smil Osovský z Doubravice patronát k třebíčské faře tamní městské obci a převedl přitom na třebíčské evangelíky kostel sv. Trojice i s okolním hřbitovem, založený jen o dva roky dříve, kde mohli svobodně a bez zásahů vrchnosti pohřbívát své souvěrce.²⁹⁾ Majitel Lipníka nad Bečvou Jiří starší Bruntálský z Vrbna listinou z dubna 1616 spojil stávající obecní a nově založenou německou luterskou školu, jejíž správci, mezi nimiž měl být alespoň jeden „*dobrý Němec*“, se měli účastnit pohřebních průvodů a doprovázet je zpěvem německých, tedy luterských písní.³⁰⁾

léty 1588–1595 F. BAREŠ, *Paměti*, s. 94–100; Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*, Mladá Boleslav 1935, s. 65–67.

²⁸⁾ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 680–683; František SPURNÝ – Metoděj ZEMEK, *Listiny českých bratří v Poznání*, Jižní Morava 19, 1983, s. 139–191, zde s. 160–161 (č. 19), 169–170 (č. 31), s. 172–174 (č. 33), 179–180 (č. 40), 180 (č. 41). Pro Lipník nad Bečvou také SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 18.

²⁹⁾ Vilém NIKODEM, *Dějiny města Třebíče 1468–1660 I*, Třebíč 1931, s. 255–261. Stručně také Rudolf FIŠER – Eva NOVÁČKOVÁ – Jiří UHLÍŘ, *Třebíč. Dějiny města I*, Brno 1978, s. 95.

³⁰⁾ SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 18. Editoval ji F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 760–765.

Kromě normativních a pojišťovacích pramenů nebyla výjimkou ani stručnější opatření, vydávaná v důsledku konkrétního sporu, jež měla zamezit jejich opakování v budoucnosti.³¹⁾ Příkladem může být rozhodnutí bratrů Hynka a Jana ze Zástřízel z února 1576, které reagovalo na spor faráře Petra a členů bratrského sboru v Dolních Kounicích.³²⁾ Podle stížnosti bratří měl Petr bránit pohřbům jejich souvěrců na tamním hřbitově a zakazoval při nich zvonit. Oba majitelé města se v zájmu zachování smíru („aby mezi poddanejnými našimi mír, pokoj a láska zůstávala a [...] z strany tej věci žádná nevole a různice nevznikla“) snažili, aby k tomu napříště nedocházelo a bratří odváděli faráři náležité poplatky. Rozhodli proto, aby se pohřbů bratří i podobojích účastnili členové obou náboženských uskupení, přičemž v čele pohřebního průvodu měli jít příslušníci té konfese, k níž se před svou smrtí hlásil nebožtík.³³⁾

Uvedená zemská i některá lokální opatření, která se snažila předcházet konfesně motivovaným sporům, se spolu s dlouhá desetiletí praktikovanou tradicí náboženské tolerance a snášenlivosti zasloužila o to, že obyvatelé vícekonfesionálních městských lokalit dokázali nalézat a v každodenním životě praktikovat způsob, jak se bezkonfliktním způsobem vyrovnat s pohřby osob hlásících se k odlišným vyznáním než byli oni sami i než byla konfese duchovního, který v konkrétní lokalitě vykonával farní správu. Přestože ani soužití ve vícekonfesionálních městech s tolerantními pozemkovými vrchnostmi nebylo vždy bezproblémové, dochované prameny se nezmiňují o tom, že by vyvolávalo otevřené konflikty.³⁴⁾ Stupňující se mezikonfesionální napětí, které se nevyhýbalo ani lokálnímu prostředí, se však spolu s konfrontačním přístupem některých pozemkových vrchností a jistě i dalšími okolnostmi podílelo na proměně dosud víceméně tolerantní atmosféry v některých lokalitách a vzniku kontroverzí, v nichž se spolu s náboženskými důvody mohly projevovat ještě další motivy včetně ekonomických, mocenských či ryze individuálních.

V souvislosti s průběhy pohřbů se literatura zmiňuje zejména o sporech, jež doprovázely prosazování protireformace v dosud převážně nekatolickém městském

³¹⁾ K tomuto typu vrchnostenských normativních opatření Marie KOLDINSKÁ, *Norma nebo ideál? Obraz vrchností a poddaných ve světle vrchnostenských instrukcí 16. a počátku 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Mauřovi*, Praha 2003, s. 189–197, zde s. 190.

³²⁾ O krátké vládě obou bratrů nad městem stručně Augustin KRATOCHVÍL, *Vlastivěda moravská II. Ivančický okres*, Brno 1904, s. 154–155.

³³⁾ F. SPURNÝ – M. ZEMEK, *Listiny*, s. 168 (č. 28). K celé události také Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské. Zprávy o sborech bratrských na Moravě*, Reformační sborník 6, 1935, s. 10–111, zde s. 51.

³⁴⁾ Pro Uherský Brod F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 440. Potvrzuje to i novější důkladně zpracování konfesního vývoje tohoto města, které publikoval Petr ZEMEK, *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*, Uherský Brod 2006, např. s. 226.

prostředí. Iniciátory nových pravidel, jež se pokoušela regulovat průběh tohoto přechodového rituálu, byli katoličtí šlechtici, kteří se při jejich zavádění do praxe opírali o představitele farní správy ve svých vrchnostenských městech. Spolupracovali rovněž se svými vrchnostenskými úředníky nebo se členy některých církevních řádů, ať již ve městech měli své řádové domy nebo do nich přicházeli na pozvání šlechticů jako misionáři. Nová pravidla v sobě obvykle spojovala několik prvků, jejichž společným jmenovatelem byla podpora zpravidla minoritní katolické víry a naopak zaměření proti šíření reformních názorů mezi městským obyvatelstvem. Klíčovou roli hrálo posílení autority katolických duchovních působících v převážně nekatolickém prostředí, kteří novými opatřeními získali možnost kontrolovat a dozírat na jinověrce z řad svých farníků, jež mohli být pohřbeni na posvěcené půdě, pouze pokud se před smrtí vyzpovídali svému duchovnímu správci a přijali z jeho rukou svátost oltářní. Otázkou přitom zůstává, jakou roli v tomto opatření hrálo samotné zavádění ušní zpovědi do liturgické praxe, neboť podle papežského breve z roku 1564 sice zpověď měla předcházet přijetí svátosti pod obojí způsobou z rukou katolického duchovního,³⁵⁾ ale podle některých svědectví zcela vymizela a do praxe začala být zaváděna právě až na samém počátku 17. století.³⁶⁾ Spolu se zaopatřením umírajících „pokrmem na cestu“ (*viaticum*) začala katolická církev v této době zavádět rovněž poslední pomazání, přičemž také v tom případě se musela vyrovnávat s nedůvěrou věřících a k jeho rozšíření došlo až v průběhu 17. věku.³⁷⁾

Exponentům protireformace šlo rovněž o odstranění nekatolických rituálů z veřejného života měst. Katolické autority usilovaly o disciplinaci samotného přechodového rituálu, který mohl důstojným způsobem a se všemi náležitostmi proběhnout pouze po splnění jimi stanovených podmínek. V opačném případě hrozily odepřením tradičních součástí obřadu, což snižovalo jeho důstojnost a – s vědomím výše připomenuté společenské dimenze rituálu – citlivě se dotýkalo zesnulé osoby, její rodiny i souvěrců. Typický příklad představovalo zvonění, tvořící tradiční součást pohřbů, jehož délka a intenzita závisela nejen na množství zvonů, ale také na sociálním postavení zemřelé osoby, neboť pozůstalí za něj museli platit

³⁵⁾ František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcce habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561–1580*, Praha 1969, s. 155–157.

³⁶⁾ Pro Jindřichův Hradec J. HRDLIČKA, *Víra*, s. 237–239.

³⁷⁾ Tamtéž, s. 592–593; J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 110–112. Srov. také zkrácený text usnesení olomoucké synody z roku 1591, kde byly vyhlášeny články Tridentina, který o dva roky později publikoval Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, Olomouc 1593, list CCXV.

a zvonění na zvonech různé velikosti mohlo být finančně odstupňováno.³⁸⁾ Jeho úplné odepření, kterým se hrozilo v dobových nařízeních, bylo vnímáno jako nedůstojné a mohlo vyvolat otevřený odpor. Nedílnou součástí disciplinace pohřbů tvořilo rovněž ovládnutí veřejných prostor měst, na nichž se jednotlivé konfese prezentovaly také svými rituály. Právě veřejná část pohřebního obřadu odehrávající se v kostele, na veřejných prostranstvích města i na hřbitově k tomu nabízela mimořádnou příležitost.

V Jindřichově Hradci se první pravidla pro konání pohřbů nekatolíků objevila za Adama II. z Hradce (1549–1596). V srpnu 1581 katolický velmož připustil, aby měšťané odmítající navštěvovat bohoslužby ve městě a přijímat svátost oltářní pod jednou nebo pod obojí způsobou z rukou tamního katolického faráře odcházeli za svými duchovními jinam. Měli si přitom vybírat pouze řádně vysvěcené duchovní, tedy katolíky nebo utrakvisty. V opačném případě jim velmož pohrozil odepřením pohřbu ve městě.³⁹⁾ Uvedené opatření, které bezpochyby pouze legalizovalo běžnou praxi, zůstalo v platnosti až do jara 1597, kdy nový pán Jáchym Oldřich z Hradce (1579–1604) publikoval obsáhlou instrukci, v níž se snažil zabránit pronikání reformních náboženských myšlenek do svého rezidenčního města. Jindřichohradečtí měšťané a další obyvatelé měli napříště přijímat svátost oltářní pouze v městských kostelích. Naopak do té doby legální návštěvy svatostánek mimo panství mladý katolický velmož zakázal. V případě, že by v tom někdo pokračoval a zemřel bez předchozího přijetí svátosti pod jednou nebo pod obojí způsobou, podanou z rukou katolického kněze, neměl být ve městě pohřben.⁴⁰⁾

Instrukce Jáchyma Oldřicha tvořila součást protireformačního tažení podporovaného vrchností a jezuitským řádem, který v Jindřichově Hradci působil od roku 1594. Již podle zakládací listiny řádového domu z ledna téhož roku se žádný pohřeb ve městě neměl konat bez vědomí a souhlasu rektora koleje nebo jeho zástupce. Katolický farář měl přitom dbát na to, aby pohřební ceremonie včetně vyzvánění a zpěvu probíhaly ve všech svatyních stejným způsobem jako v řádové kapli sv. Maří Magdaleny.⁴¹⁾ Uvedené nařízení se ale jezuité odhodlali zavést do praxe až o pět let později, na jaře 1599. Důvodem k tomu byla skutečnost, že na panství nadále působili duchovní, kteří pohřbívali osoby, jimž měl být pohřeb odepřen, neboť se před smrtí nevyzpyídaly ani nepřijaly svátost oltářní z rukou řádného kněze. Evangelická část obyvatel Jindřichova Hradce dala najevo svůj nesouhlas se zaváděním nových pravidel po smrti nejmenovaného řemeslníka, který roku 1599

³⁸⁾ Pavel B. KŮRKA, *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvistu*, Praha 2010, s. 148–149. Dále srov. A. REZEK (ed.), *Paměti I*, s. 44.

³⁹⁾ J. HRDLIČKA, *Víra*, s. 229.

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 199–200. Instrukci publikoval František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/2*, Jindřichův Hradec 1927, Příloha, s. I–XVII.

⁴¹⁾ J. HRDLIČKA, *Víra*, s. 254.

zemřel bez předchozí zpovědi. Zřejmě proto, že ho farář odmítl pohřbit, chopili se már s mrtvým tělem jeho souvěrci, kteří ho v údajně hojném počtu a za zpěvu luterských písní doprovodili na nový hřbitov u kostela sv. Trojice na Novoměstském předměstí. Přestože se rektor jezuitské koleje Jan Rotarius domáhal zásahu vrchnosti a potrestání viníků, ta nakonec – i po konzultaci s některými členy české zemské vlády – od represí raději upustila. Nařízení nicméně zůstalo v platnosti. K jeho prosazování poté docházelo hlavně v případech pohřbů významných měšťanů nebo jiných osob, jako byl například dlouholetý hejtmán jindřichohradeckého panství Jan Zelendar z Prošovic, který zemřel roku 1600 bez zpovědi a pohřeb do rodinné hrobky v kostele sv. Jana Křtitele mu byl odepřen.⁴²⁾

K uvolnění napětí vyvolaného stupňujícími se protireformačními zásahy jezuitů, vrchnosti a katolické farní správy vůči evangelickým měšťanům mělo přispět rozdělení nového hřbitova u kostela sv. Trojice na dvě části. Došlo k němu asi roku 1607 poté, co Vilém Slavata (1572–1652) spolu se svou manželkou a právní majitelkou města Lucii Otýlií Slavatovou z Hradce († 1633) v únoru 1607 převedl jeho správu do rukou jezuitů, kteří již od roku 1594 vykonávali patronátní právo ke svatyním na jindřichohradeckém panství. Ani převzetí duchovní správy kostela sv. Trojice, který vznikl nákladem jindřichohradeckých měšťanů, zřejmě především těch nekatolických, se neobešlo bez skandálu. Vypukl na jaře 1610 poté, co vyšlo najevo, že jezuité exhumovali a přemístili těla rodičů Melichara Hofmana, bohatého obchodníka a jednoho z fundátorů svatyně, pohřbená v hrobce přímo pod hlavním kostelním oltářem.⁴³⁾

Zmírnění nařízení z roku 1599 nastalo až po další intervenci evangelických měšťanů včetně několika členů jindřichohradecké městské rady u Viléma Slavaty v roce 1613. Na jeho pokyn následně pražský arcibiskup Jan Lohelius dal jindřichohradeckému faráři Jiřímu Rudolfovi Tranquilovi z Kronberku svolení s tím, aby pohřby nekatolíků doprovázeli kostelní zpěváci vhodnými písněmi. Nesměly se však konat ve farním kostele, neměli účastnit se jich katolíčtí duchovní, ani při nich nemohly vyzvánět zvony.⁴⁴⁾

Ve stejné době jako v Jindřichově Hradci, tedy roku 1599, byl zákaz pohřbů (a také svateb) těch osob, které se před svou smrtí (sňatkem) nevyzpovídaly katolickému duchovnímu a nepřijaly od něho svátost oltářní, publikován ve Velkém Meziříčí.⁴⁵⁾ Šlo o jedno z řady opatření, která doprovázela nástup protireformace

⁴²⁾ Tamtéž, s. 254–256.

⁴³⁾ Podrobně tamtéž, s. 289–301.

⁴⁴⁾ Tamtéž, s. 252, 256–257.

⁴⁵⁾ „[A]by žádný v stavu manželském oddán, ani žádný na krchově s zvoněním a s průvodem kněžstva a zákovstva pochován nebyl, kterýž by se předtím nevyzpovídál a velebnou svátost nepřijímal“; Roman LIŠKA (ed.), *Zlomek náboženské kroniky z doby 1554–1604*, in: Ročenka Krajského musea ve Velkém Meziříčí 2, 1923, s. 1–19, citace na s. 14.

v tomto vícekonfesionálním vrchnostenském městě, ještě nedávno baště luterství na Vysočině. Začali ji před polovinou devadesátých let provádět jeho noví katoličtí majitelé Zdeněk († 1594) a následně Ladislav Berka z Dubé († 1613) ve spolupráci s vrchnostenskými úředníky i představiteli farní správy. Z nich je na prvním místě nutné zmínit katolického faráře a bývalého Berkova zámeckého kaplana Mikuláše Sarkandera, bratra svatořečeného Jana Sarkandera.⁴⁶⁾ Záminkou k novému nařízení se stal nezdar velikonočních misí, které ve městě a na panství z iniciativy vrchnosti konali jezuité. Evangeličtí měšťané sice nějakou dobu odmítali nové podmínky akceptovat, průlom do jejich rezistence nakonec zasadila městská rada, která konvertovala ke katolictví, takže k roku 1601 mohl místní katolický kronikář poznamenat, že město je již celé katolické.⁴⁷⁾ Jeho tvrzení ale evidentně neodpovídalo realitě, o čemž svědčí latentní přítomnost konfesionálně motivovaných konfliktů v tamní městské obci stejně jako problémy, s nimiž se protireformační snahy velkomeziříčské vrchnosti musely v následujících letech vyrovnávat.⁴⁸⁾

Zcela identicky podmínil možnost pohřbu do posvěcené půdy také další katolík Jan z Pernštejna († 1597) v instrukci vydané v červenci 1590 poddaným v Doubravníku. Na hřbitově u tamního kostela Povýšení sv. Kříže, který byl využíván jako perňštejnská rodová hrobka, podle ní mohl být pohřben pouze ten, kdo se alespoň jednou ročně o Velikonočních vyzpovídá katolickému duchovnímu a přijal od něho svátost oltářní. Kvůli pohřbům stejně jako křtům, sňatkům či úvodům přitom poddaní nesměli vyhledávat žádné jiné „přespolní a cizí“ duchovní.⁴⁹⁾ Pernštejnova instrukce ani působení katolických duchovních ale nemohly zabránit trvalému šíření evangelictví v městečku i jeho okolí.⁵⁰⁾

Prakticky ze stejného období, z osmdesátých let 16. století, se dochovaly zprávy o sporech týkajících se konání pohřbů v Bystřici nad Pernštejnem, jež tehdy náležela do majetku Vratislava z Pernštejna (1530–1582) a jeho v předchozím odstavci zmíněného syna Jana. Český nejvyšší kancléř předal v letech 1580–1582 patronátní právo k farám na svých moravských panstvích olomouckému biskupovi Stanisla-

⁴⁶⁾ K rodinným vztahům a vazbám na Velké Meziříčí Martin ŠTINDL, *Sv. Jan Sarkander. Působení a kult ve Velkém Meziříčí*, Velké Meziříčí 1995.

⁴⁷⁾ R. LIŠKA (ed.), *Zlomek*, s. 17.

⁴⁸⁾ Josef ZÁVODSKÝ, *Reformace a protireformace ve Velkém Meziříčí. Nábožensko-kulturní obraz moravského města*, Velké Meziříčí 1937, s. 53–72; M. ŠTINDL, *Patrimoniální péče o duchovní tvář poddanského města (Velké Meziříčí 1592–1676)*, in: Marie Macková (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 163–172, zejména s. 164–165; TÝŽ, *V proměnách renesanční doby (1529–1620)*, in: Dalibor Hodeček (ed.), *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, Brno 2008, s. 101–138, zde s. 128.

⁴⁹⁾ Instrukci publikoval F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 697–700.

⁵⁰⁾ Jaroslav SADÍLEK, *Počátek 16. století a stavba kostela Povýšení sv. Kříže*, in: *Doubravník v dějinách 1208–2008*, Doubravník 2008, s. 101–122, zejména s. 120–121.

vu Pavlovskému⁵¹⁾ a na bystrickou faru tak byl na konci roku 1581 ordinován katolický kněz Severin Sablovský. Přestože se ho převážně evangelická obec při jeho nástupu snažila přesvědčit, aby zachovával zvyky, které ve městě do té doby panovaly, stávala se odlišná konfese duchovního a jeho farníků příčinou sporů, z nichž některé souvisely právě s konáním pohřbů. Prameny se o nich zmiňují již k roku 1582, kdy nový duchovní odmítal křtít děti nekatolických rodičů, pochovávat takové osoby i zvonit těm, kteří se mu před smrtí nevyzpovídali. Bratrské prameny ho dokonce obviňovaly z toho, že zvonění jinověrcům podmiňoval zaplacením 10 grošů.⁵²⁾ Pohřby jako konfliktní téma z komunikace mezi bystrickými měšťany a dalšími obyvateli, jejich vrchností a duchovními správci nezmizely ani poté, co se roku 1609 majitelem města a panství stal evangelík, moravský nejvyšší písař a v letech stavovského povstání člen moravského direktoria Jan Čejka z Olbramovic, neboť podací právo nadále náleželo olomouckému biskupství. Teprve v červenci 1613 se Čejkovi podařilo patronát odkoupit zpět, ovšem s podmínkou, že fary na panství budou i nadále obsazovány výhradně katolickými duchovními. Nový pán dal proto mezi léty 1613–1615 na novém hřbitově postavit evangelický kostel sv. Trojice s farou, k níž také převedl desátky odváděné evangelickými měšťany. Bystričtí měšťané a další obyvatelé, kteří napříště chtěli být pochováni ve farním kostele sv. Vavřince nebo na okolním hřbitově a kteří chtěli dát při pohřbu vyzvánět, za to měli platit částky, které do té doby ve městě byly obvyklé.⁵³⁾

Výše zmíněný postoj slavatovské vrchnosti, která dokázala hledat a nalézat křehký konsenzus mezi požadavky jezuitů a stanovisky radikální části jindřichohradeckých evangelíků, kontrastoval s přístupem Jiřího Popela z Lobkovic (1540–1607). Právě v Chomutově, městě s luterskou většinou, jehož pánem se tento katolický radikál stal v roce 1588, vedly spory o průběh pohřbů luterských měšťanů až k povstání, které v létě 1591 vyvrcholilo ozbrojeným útokem na tamní jezuitskou kolej. Po převzetí správy panství na konci roku 1588 hodlal Lobkovic zásadně změnit konfesní poměry ve městě, v němž již v té době měla německá reformace pevně zapuštěné kořeny. Nejvýznamnějšími exponenty protireformačního úsilí se stali jezuité, které do města pozval v únoru 1589 a pro něž v následujícím roce fundoval nový řádový dům. V jeho zakládací listině z června 1591 vyjádřil odhodlání přivést své poddané zpět do lůna katolické církve, ale také v ní řádovým otcům svěřil dohled nad konáním pohřbů ve městě včetně doprovodného zpěvu a zvonění.

⁵¹⁾ K tomuto procesu i ke komplikacím spojeným s jeho prováděním Jaroslav PÁNEK, *Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579–1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy)*, Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 35–47, zejména s. 42–44.

⁵²⁾ Jan TENORA, *Z paměti města Bystrice nad Pernštýnem*, Brno 1909, s. 27–30.

⁵³⁾ Tamtéž, s. 44–49. Ke kostelu sv. Trojice také Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Praha 1994, s. 326.

Jedno z prvních Lobkovicových protireformačních nařízení směřovalo k zákazu zvonění při pohřbech nekatolíků. Do praxe začalo být prosazováno v polovině června 1591, okamžitě po svém zveřejnění. Patrně poprvé se tak stalo při pohřbu bývalého radního Johanna Särgla, kterého směli vyprovodit pouze dva nejbližší přátelé; museli se přitom ale obejít bez přítomnosti duchovních, zpěvu písní i vyzvánění. Zavádění nového opatření však narazilo na odpor chomutovských evangelíků tvořících většinu městské obce. Aby utlumil jejich hněv, povolil Lobkovicův zámecký hejtman Kryštof Kreuziger z Greifenthalu při dalším pohřbu jejich souvěrce alespoň zvonění umíráčkem. Další necitlivý zásah do pohřebních zvyklostí se už ale katolickým autoritám urovnat nepodařilo. Když na konci června 1591 znovu zakázaly vyzvánění a nejmenovanou koželužku navíc přikázaly pohřbit mimo posvěcenou půdu, zareagovali na to mladí evangeličtí radikálové vylomením vrat do zvonice na hřbitově a zvoněním. Poté se chopili már s jejím mrtvým tělem a za zpěvu luterských písní s nimi chodili po náměstí. Přestože je rychtář ihned zatkl, davu se je podařilo osvobodit. Neochota městské rady potrestat viníky pobouřila Lobkovice, který pověřil hejtmana panství, aby měšťany důrazně varoval před podobnými akcemi. Hned další pohřeb evangelíka Michaela Schrötera, kterému měly být odeprény všechny svátosti, se opět zvrhl v manifestaci moci evangelických radikálů a jejich odporu vůči prosazovaným protireformačním opatřením. Přestože průvod zpočátku postupoval klidně, podařilo se evangelickým mladíkům v jeho průběhu proniknout na městskou věž a začít zvonit. Hejtman opět apeloval na radu, aby zakročila, ale na její výzvu, aby se viníci dostavili na zámek, jich přišlo pouze několik. Jejich uvěznění a následná internace celé městské rady přiměly evangelické měšťany a další obyvatele města k akci, která vyvrcholila ozbrojeným útokem na jezuitskou kolej. Při následném procesu, který se v srpnu 1591 konal v Lobkovicově režii, byli dva měšťané popraveni a město přišlo o svá privilegia.⁵⁴⁾

Chomutovské události vyprovokované Lobkovicovým bezohledným a konfrontačním postupem nebyly výjimečné jen svým násilným charakterem, ale rovněž ohlasem, který ve své době vyvolaly. Zpráva o nich se objevila v několika soudobých kronikářských dílech. Zatímco Marek Bydžovský z Florentina nebo kutno-

⁵⁴⁾ Ignaz KRAHL, *Geschichte der königl. Stadt Komotau*, in: Programm des k. k. Ober-Gymnasiums zu Komotau, Most 1861, s. 28–46. Podrobněji Karl VIERERBL, *Heimatkunde des Bezirkes Komotau IV. Geschichte, 4. Heft – Reformation und Gegenreformation*, Chomutov 1929, s. 22–32. Na jeho základě František J. HOLEČEK, *K pozadí chomutovského evangelického povstání z roku 1591*, *Dialog Evropa XXI* 7, 1996, č. 2, s. 8–14. Dále Z. WINTER, *Život I*, s. 216–218. Nověji Mark Andrew BRANDON, *Příčiny vzniku povstání v Chomutově v roce 1591 (Teze)*, in: Petr Rak (ed.), *Comotovia 2005. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 400 let vykoupění Chomutova z poddanství*, Chomutov 2006, s. 79–88; TÝŽ, *The Counter Reformation of Jiří Popel z Lobkovic in Chomutov (1591)*, *Porta Bohemica* 3, 2005, s. 28–45; Petr RAK, *Chomutov 1252–2002. Vybraná data ze 750 let historie města*, Chomutov 2002, s. 28–29.

horský rentiér Mikuláš Dačický z Heslova postřehli, že zámlkou k útoku na jezuitskou kolej byla právě nová pravidla „v pohřbování mrtvých těl“ zaváděná Jiřím Popelem z Lobkovic ve spolupráci s Tovaryšstvem, lounský utrakvistický kronikář Pavel Mikšovic zaznamenal pouze „bouřku na jezuitu“, aniž by uvedl její přesnou příčinu.⁵⁵⁾

Dalším venkovským centrem protireformace se v sedmdesátých letech 16. století stala východočeská Litomyšl, centrum rozsáhlého panství, jehož zástavním držitelem se v srpnu 1567 stal Vratislav z Pernštejna.⁵⁶⁾ Také zde se organizace pohřbů příslušníků reformních vyznání stala jedním z konfliktních témat mezi nimi a představiteli katolické farní správy. Roku 1586, kdy již jeho držiteli byli Vratislavovi synové Jan a Maxmilián, odepřel litomyšlský děkan Bartoloměj Flaxius pohřeb jednomu evangelickému měšťanovi. Jeho souvěrci se za to pomstili na budově děkanství a mrtvého mu postavili před dveře.⁵⁷⁾ O upevnění katolictví ve městě se snažily také další držitelky města z perňštejnského rodu Marie Maxmiliána Pernštejnská de Mendoza i její dcera Polyxena Lobkovicová z Pernštejna (1567–1642), které patrně v roce 1583 a následně v únoru 1608 vydaly představitelům tamní městské správy instrukce, v nichž se snažily bránit působení a šíření reformních myšlenek ve městě.⁵⁸⁾ Roku 1611 zakázala Polyxena Lobkovicová vyzvánět při pohřbech nekatolíků na věži děkanského kostela Povýšení sv. Kříže. Stejně jako v již zmíněných případech vyvolalo také toto opatření bezprostředně po svém zavedení do praxe demonstrativní reakci osob, vůči nimž bylo zaměřeno. Poté, co litomyšl-

⁵⁵⁾ A. REZEK (ed.), *Paměti I*, s. 174; Martin KOLÁŘ (ed.), *Pavel Mikšovic a jeho kronika Lounská*, Sborník historického kroužku 2, 1901, s. 54. Pro Bydžovského M. A. BRANDON, *Příčiny*, s. 85.

⁵⁶⁾ Petr VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.–17. století*, in: týž (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 9–76, zde s. 41, 75; TÝŽ, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 249.

⁵⁷⁾ Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 124, k Vratislavovým zásahům ve prospěch katolické víry s. 117–119. K Flaxiovi a jeho literární tvorbě stručně Zdeněk NEJEDLÝ, *Litomyšl. Tisíc let života českého města I*, Praha 1954, s. 61.

⁵⁸⁾ [STÁREK], *Polexiny z Lobkovic, rozené z Pernštejna, na Raudnici nad Labem, Sedlčanech, Litomyšli, Ctiňovsi, Střekově a Lobkovicích zřízení roku 1608 přede vši obcí přečtené*, Časopis českého musea 18, 1844, s. 176–180; Antonín TOMÍČEK, *Zřízení městské v Litomyšli*, Památky archaeologické a místopisné 18, 1898–1899, sl. 77–84; Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, Praha 1905 (= Archiv český 22), s. 512 (č. 170). K roli Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna v podpoře katolické víry na lobkovicích statcích v letech předcházejících propuknutí stavovského povstání Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 67–103, zde s. 92–93; Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*, České Budějovice 2005, s. 90.

ský děkan Jakub Francius odmítl zvonit při pohřbu manželky měšťana Jana Homolky, vypáčil shromážděný dav dveře kostela, vnikl na věž a začal sám vyzvánět. Polyxena se obrátila na městskou radu s žádostí o přísný zákrok vůči měšťanům, a když se ho nedočkala, dosadila roku 1612 do nové městské rady pouze katolické měšťany. Vůdce vzpoury Adam Pocelt byl vypovězen z města a městská rada přišla o možnost disponovat klíči od špitálního kostela Rozesláni sv. apoštolů, který v té době ovládali nekatolíci. Na konci roku 1612 vypověděla z města i celého panství tamního duchovního Jiřího Sequenidese a svatyni předala do rukou katolické církevní správy. Náboženskou očistu svatyně neváhala podpořit svou osobní účastí na bohoslužbách, které se v ní konaly.⁵⁹⁾

Pohřby jako konfliktní téma tím ovšem z litomyšlské konfesně rozdělené městské obce nezmizely. Na scénu se opět vrátily po propuknutí stavovského povstání, kdy se mocenské a konfesní poměry radikálně proměnily také v Litomyšli. V dubnu 1619 došlo k obrazoborecké očistě špitálního kostela, v němž opět začal působit evangelický duchovní. Impulsem k mnohem větší akci se o měsíc později stal pohřeb Matěje Kramáře z litomyšlského předměstí Zahájí, při němž katolický děkan a jezuitský odchovanec Daniel Hájek odmítl vpustit shromážděné měšťany do děkanského kostela. Dav vedený kantorem Martinem Aquilou následně, zřejmě i s pomocí 150 vojáků ze Slezska pobývajících tehdy ve městě, násilím vnikl do kostela, který vyplenil. Vzbouřenci následně vpadli také do budovy děkanství, kde našli ukrytého Hájka, kterého, zřejmě i s jeho matkou, několik hodin mučili a snad i spoutaného vodili po městě. Patrně v noci se Hájkovi podařilo dostat se z města a ukrýt se v okolí, kam se ho druhý den jeho nepřátelé vydali hledat. Při tomto pátrání v Čisté (tehdy nazývané Litrbachy) jižně od Litomyšle zastřelili tamního faráře Pankráce.⁶⁰⁾

Se snahou o regulaci pohřbů prostřednictvím normativních pramenů, jako byly vrchnostenské instrukce, je možné se setkat rovněž v evangelickém táboře, byť – jak se alespoň prozatím zdá – v menší míře než tomu bylo u oddaných stoupenců protireformace. Příkladem může být Ladislav III. Popel z Lobkovic (1537–1609), starší bratr výše zmiňovaného katolického arivisty Jiřího Popela, který po sňatku s rakouskou šlechtičnou Magdalenou Salmsko-Neuburskou († 1607) konvertoval k luterství. V září 1599 vydal pozoruhodnou normu, v níž vybízel své městské i vesnické poddané na panství Ledeč nad Sázavou k časté návštěvě bohoslužeb. Každý byl povinen alespoň čtyřikrát do roka před správcem farnosti, do níž náležel, odříkat vyznání víry, vyslechnout od něho naučení a rozhrěšení a nakonec přijmout

⁵⁹⁾ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 126.

⁶⁰⁾ K celé události i k existenci dobové kramářské písně, která násilí na obou duchovních popisovala, Z. WINTER, *Život I*, s. 280–281; Z. NEJEDLÝ, *Litomyšl*, s. 67–68; M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 129–130.

svátost oltářní. Pokud by zemřel někdo, o jehož věroučné čistotě by duchovní nebyl přesvědčen, nemělo při jeho pohřbu znít vyzvánění ani neměl být vypraven pohřební průvod. Jeho tělo dokonce nemělo být pochováno na hřbitově, ale „*jako neřádný člověk pohřben bude oslovským a hovačským pohřbem jiným ku příkladu a vejstraze pro potupu slova božího a velebných svátostí*“.⁶¹⁾

Pohřby se staly způsobem vyjádření přítomnosti ve veřejném prostoru konfesně rozděleného města na konci 16. století také v České Lípě, vícekonfesním městě, které bylo od počátku 16. století rozděleno mezi čtyři příslušníky rodu Berků z Dubé a jehož části vlastnily různé vrchnosti pocházející často z odlišných konfesních táborů. Farní správu v kostele sv. Petra a Pavla vykonávali až do sklonku prvního desetiletí 17. století katolíci, zatímco stoupcům německé reformace, která do města začala pronikat před polovinou 16. věku, patřil od druhé poloviny šedesátých let předměstský kostel Narození Panny Marie. Ambice luteránů na ovládnutí farní správy města začaly nabývat na intenzitě na počátku devadesátých let 16. století, kdy luterský duchovní Simon Faber začal pronášet kázání nad rakvemi osob pohřbívaných u předměstského kostela sv. Kříže.⁶²⁾

Pravidla konání pohřbů je v evangelickém táboře možné hledat rovněž v církevních rádech vydávaných zejména v poslední čtvrtině 16. a na počátku 17. století evangelickými duchovními působícími na panstvích stejně smýšlejících šlechticů nebo přímo těmito urozcení s cílem regulovat různé oblasti náboženského života.⁶³⁾ Dosud známé řady reflektovaly zejména společenskou dimenzi pohřbů. Stalo

⁶¹⁾ Instrukci publikoval Jan Karel HRAŠE, *Pana Ladislava staršího z Lobkovic a na Ledči na Sázavou instrukcí svým poddaným z r. 1599*, Památky archaeologické a místopisné 16, 1893–1895, sl. 153–158. Na některé omyly upozornil Antonín RYBIČKA, *Pan Ladislav z Lobkovic*, Památky archaeologické a místopisné 16, 1893–1895, sl. 325–326; J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, Praha 1905 (= Archiv český 22), s. 344–345 (č. 149). Bez komentáře a nepřesně také Z. WINTER, *Život I*, s. 192–193.

⁶²⁾ Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Třpyt a stíny města České Lípy v době krále Rudolfa II.*, Praha 1997, s. 46. K dějinám svatyně Jaroslav PANÁČEK – František GABRIEL, *Kostel sv. Kříže na českolipském předměstí*, Bezděz 6, 1997, s. 19–40.

⁶³⁾ K těmto pramenům zatím Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 33–37, 343–358, 504–506. Pro moravské prostředí František HRUBÝ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, Český časopis historický 40, 1934, s. 265–309, především s. 300–302; 41, 1935, s. 1–40, zde zejména s. 14–15; 237–268; J. VÁLKA, *Morava reformace, renesance a baroka. Dějiny Moravy 2*, Brno 1996, s. 57–59. K existenci evangelických církevních řádů v kontextu komplikovaného vývoje luterské reformace v českých zemích nověji Jiří JUST, *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, in: Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka (edd.), *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 23–126; TÝŽ, *Vyznavači Augustany v Čechách a na Moravě před Bílou horou*, in: Lubomír Batka – Jiří Just – Petr Hlaváček (edd.), *Lutheranus 4. Studie a texty k teologii a dějinám luterské reformace*, Praha 2013, s. 43–71.

se tak již v první takové normě vydané roku 1522 pro západočeský Loket, který se nacházel v majetku Šebastiána Šlika, jež si stručně všimla také řádného průběhu pohřbů, účasti měšťanů na nich a pohřbívání na obecním hřbitově.⁶⁴⁾ Pohřbům věnoval pozornost rovněž známý a obsáhlý církevní řád sestavený Johannem Mathesiem pro západočeský Jáchymov z roku 1551. Pohřeb na posvěcené půdě a v doprovodu procesí měl být podle něho dopřán tomu, kdo před svou smrtí přijal tělo a krev Páně. Obsazení pohřebního průvodu se obvykle proměňovalo, ve zvláštních případech v něm mohli kráčet všichni duchovní a osazenstvo městské školy. Spolu s tím se norma stručně dotkla také písní, které měly při pohřbu znít, stejně jako vyzvánění, jež pohřeb doprovázelo, aby žijící příslušníky obce upomínalo na nevyhnutelnost jejich vlastní smrti. Zmíněna byla rovněž možnost zhotovení náhrobního kamene nebo obrazů jako projevů komemorace.⁶⁵⁾

Církevní řád přijatý roku 1584 pro čtyři jihomoravská panství Nový Světlov, Slavičín, Strážnici a Veselí nad Moravou v jednom ze svých posledních článků pouze velmi stručně stanovil, aby pohřeb vyjadřoval úctu k zemřelému, což měl zaručit především pohřební průvod, jehož se měli účastnit žáci partikulárních škol a členové literárských bratrstev. Naopak pohřební kázání se mělo konat jen „*když potřeba ukazuje*“.⁶⁶⁾ Řád vydaný v prosinci 1601 rytířem Kryštofem Mauschwitz z Armenruhe pro východočeské městečko Rokytnice v Orlických horách v šestém bodě nařizoval, aby se pohřeb konal ctně a křesťansky podle křesťanských zvyklostí a řádu.⁶⁷⁾ Obdobný pramen vydaný roku 1614 pro moravské panství Šternberk,

⁶⁴⁾ Otto CLEMEN, *Die Elbogener Kirchenordnung von 1522*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 26, 1905, s. 82–84, zde s. 84; Alfred ECKERT, *Fünf evangelische (vor allem lutherische) Kirchenordnungen in Böhmen zwischen 1522 und 1609*, Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum 18, 1977, s. 35–50, zejména s. 35–37; J. JUST, *Luteráni*, s. 51–52. K vydání řádu v kontextu dějin města Vladimír VLASÁK – Eva VLASÁKOVÁ, *Dějiny města Lokte*, Loket 2004, s. 43.

⁶⁵⁾ Georg LOESCHE, *Die Kirchen-, Schul- und Spitalordnung von Joachimsthal. Ein Cultus- und Culturbild aus der Reformationszeit Böhmens*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 12, 1891, s. 1–54, zejména s. 23–26; A. ECKERT, *Fünf evangelische (vor allem lutherische) Kirchenordnungen*, s. 37–42. K existenci řádu v kontextu dějin města stručně Hans LORENZ, *Bilder aus Alt-Joachimsthal. Umriss einer Kulturgeschichte einer erzgebirgischen Bergstadt im sechzehnten Jahrhundert*, Jáchymov 1925, s. 57. Nověji k řádu Markus WRIEDT, *Kirchen- und Schulordnungen. Dokumente des kulturellen Wandels im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung am Beispiel der Kirchen-, Spital- und Schulordnung des Johann Mathesius von 1551*, in: Irene Dingel – Wolf-Friedrich Schäufele (edd.), *Kommunikation und Transfer im Christentum der Frühen Neuzeit*, Mainz 2007, s. 71–94, zejména s. 78.

⁶⁶⁾ Národní muzeum v Praze, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. II D 8 (= Acta Unitatis fratrum XIV), fol. 551–554.

⁶⁷⁾ A. NETOLIZKY, *Eine alte Kirchenordnung*, Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 40, 1917, s. 96–100, zde s. 98–99. Stručně také Jaroslav ŠŮLA, *Rokytnice v Orlických horách a Mauschwitzové von Armenruh*, Ústí nad Orlicí 2010, zejména s. 55.

kteří se nacházelo v majetku lutersky smýšlejícího slezského knížete Karla II. Minsterbersko-Olešnického, znovu zopakoval, aby pohřeb proběhl čestně za doprovodu křesťanských ceremonií, zpěvu a kázání.⁶⁸⁾

Na počátku 17. století pronikla do některých evangelických církevních řádů snaha o poněkud přesnější vymezení průběhu pohřbů. Norma vydaná roku 1613 Albrechtem Václavem Smiřickým ze Smiřic († 1614) pro jeho panství Náchod, Škvorec a Kostelec nad Černými lesy stanovila, že žádný pohřeb ani zvonění při něm se nemá dít bez vědomí kněze. Řádný pohřební průvod měl doprovázet zpěv náležitých písní. Když vešel do kostela, měl být zpěv ihned vystřídán pohřebním kázáním.⁶⁹⁾ Pozoruhodný a v tomto typu pramene ojedinělý apel se týkal zákazu pověřených praktik vykonávaných s mrtvým tělem předtím, než směřovalo do kostela.⁷⁰⁾

Většina konfliktů zmiňovaných v předchozím výkladu pocházela z posledních dvou desetiletí 16. a počátku 17. století. Přestože se evangelickým stavům podařilo do Majestátu prosadit tezi o nezasahování do pohřbů těl jinověrců, ke konfesně motivovaným sporům docházelo v lokálním prostředí některých měst i nadále.⁷¹⁾ Jeden ze sporných momentů představovala účelová argumentace novým zemským zákonem. Když nejmenovaný katolický farář ve Starém Plzenci odmítl na hřbitově při tamním kostele (patrně šlo o kostel Narození Panny Marie) pochovat poddané z nedalekého Tymákova, který náležel do majetku královského města Rokycany, reagoval na stížnosti tamních podobojích odvoláním se na Majestát, který podle něho katolíkům zaručoval stejná práva jako podobojím („*dostatečně nařízeno, aby i strana pod jednou při náboženství svém a též při rádech církevních*

⁶⁸⁾ Gustav Adolf SKALSKÝ, *Die Kirchenordnung von Sternberg in Mähren aus dem Jahre 1614*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 28, 1907, s. 78–122, zde s. 103–104.

⁶⁹⁾ František DVORSKÝ, *Příspěvky k dějinám církevním v Čechách II. Nařízení Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic, jak by se kněží, správce školní při službách církevních na panstvích jeho chovati měli. Léta 1613*, Sborník historický 2, 1884, s. 23–31, zde s. 30. Pro poznání vztahu k výtvarnému umění ho využil Michal ŠRONĚK, *Bohoslužebný řád Smiřických z roku 1613 a obrazy po předcích*, in: Beket Bukovinská – Lubomír Slaviček (edd.), *Pictura Verba Cupit*. Sborník příspěvků pro Lubomíra Konečného, Praha 2006, s. 435–440.

⁷⁰⁾ O úzkém propojení umírání a pohřbu s různými pověřenými praktikami se zmiňuje R. VAN DÜLMEN, *Kultura*, s. 224–236.

⁷¹⁾ Konfesně motivovaným sporům, které se po vydání Majestátu odehrávaly uvnitř „strany pod obojí“, se na základě zpráv především z bratrského tábora věnoval Jiří JUST, *Multikonfesijní soužití v době náboženské svobody. Čeští a moravští nekatolíci mezi Majestátem a stavovským poštáním ve světle zpráv archivu Matouše Konečného*, *Studia Comeniana et Historica* 39, 2009, č. 81–82, s. 249–266; TÝŽ, *Die Neuordnung der nichtkatholischen Kirchenverwaltung in Böhmen nach dem Majestätsbrief: Ziele und Probleme*, in: J. Hausenblasová – J. Mikulec – M. Thomsen (edd.), *Religion*, s. 143–154.

zcela zouplna byla zanechána“).⁷²⁾ V Kynšperku nad Ohří, v němž se v průběhu 16. století rozšířilo luterství,⁷³⁾ byl katolický farář Christian ochotný pohřbit luterána, ovšem snažil se vymínit si, aby u toho nebyl přítomen luterský kazatel. Měšťané se ale s jeho absencí nebyli ochotni smířit a argumentovali, že farář sice může zavřít kostel, ale nikoliv hřbitov, který není jeho, ale obce. Přidali navíc ještě odkaz na Majestát, podle něhož se k sobě katolíci a podobojí mají chovat pokojně. S odkazem na to byli ochotni připustit farářovu účast v luterány organizovaném pohřebním průvodu.⁷⁴⁾

Kromě samotného průběhu pohřbu představovalo další a velmi časté konfliktní téma samotné využívání území, na které pohřební průvod směřoval, tedy hřbitova. Tradiční městská pohřebiště se vesměs nacházela uvnitř měst u farních kostelů a podléhala dohledu farní správy. Právě do rukou jejích představitelů svěřovaly některé katolické stejně jako evangelické pozemkové vrchnosti dohled nad tím, komu bude – po splnění určených podmínek – umožněn řádný pohřeb v posvěcené půdě. V opozici vůči nárokům pozemkových vrchností, které tímto způsobem podporovaly preferované vyznání, však stály zájmy městských obcí, jednotlivých měšťanů nebo představitelů městské správy. Právě nárok vyznavačů některého z reformních vyznání na pohřeb na hřbitově, do té doby monokonfesioním, se v případě dosud katolických měst stával konfliktním tématem již ve druhé čtvrtině 16. století. Podle tvrzení Zikmunda Wintera si zástupci podobojích již roku 1538 písemně stěžovali zeměpánovi na exhumace těl svých souvěrců ze hřbitovů, nad nimiž vládli katolíci.⁷⁵⁾ Právě nebezpečí takových konfliktů patrně přimělo některé pozemkové vrchnosti sympatizující s učením jednoty bratrské k souhlasu se zakládáním zvláštních pohřebišť vyčleněných pouze pro příznivce tohoto směru české reformace nebo alespoň ke stanovení podmínek, za kterých mohli být pohřbíváni na obecních hřbitovech.⁷⁶⁾

Variabilitu uvedeného konfliktního tématu ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století zvyšovala, a to i v některých vrchnostenských městech, přítomnost dal-

⁷²⁾ Citována podle Z. WINTERA, *Život I*, s. 249.

⁷³⁾ Ke konfesnímu vývoji města, které se od počátku 15. století nacházelo v zástavě různých šlechtických rodů, zejména Šliků a pánů z Plavna, nověji Vladimír VLASÁK – Eva VLASÁKOVÁ, *Dějiny města Kynšperku nad Ohří*, Praha 2002, s. 28, 31.

⁷⁴⁾ Z. WINTER, *Život I*, s. 249.

⁷⁵⁾ Z. WINTER, *Život I*, s. 96. Zikmund Winter se zmínil o příkazu Ferdinanda I. adresovaném roku 1530 velkopřevorovi českých johanitů Janovi z Rožmberka, který měl zabránit bližší neznámému mnichovi působícímu při faře v Kadani v pronášení bouřlivých kázání, v nichž hrozil exhumací tam pohřbených ostatků luteránů. Tamtéž, s. 91.

⁷⁶⁾ Kromě případů zmíněných výše srov. např. František BAREŠ, *Starý hřbitov sv. Havla v Mladé Boleslavi*, Památky archaeologické a místopisné 15, 1890–1892, s. 325–334, 447–453, 539–546, 603–608.

ších pohřebišť nově zakládaných za městskými hradbami.⁷⁷⁾ Nemuselo jít vždy pouze o důsledek konfliktního soužití uvnitř vícekonfesní městské společnosti, přesto se tato okolnost mohla v jeho založení i následném využívání projevit. Nově zakládané hřbitovy a svatyně na nich stojící přitom představují zajímavý a dosud neprozkoumaný fenomén české renesance a reformace, který by mohl přinést zajímavé poznatky k vnímání posledních věcí měšťanů a dalších obyvatel vícekonfesních měst i k tematice jejich soužití. Vnímali ti z nich, kteří odmítali akceptovat nově zaváděná pravidla týkající se pohřbů, takový krok jako vynucenou a nechtěnou ztrátu kontinuity s místem posledního odpočinku svých předků?⁷⁸⁾ Nebo preferovali vlastní konfesionalitu a raději se rozhodli využít pohřebišť v okolních městech, městečkách nebo vsích, což v dosud známých případech představovalo zcela obvyklý a nadřizenými mocenskými autoritami zpravidla bez problémů akceptovaný způsob rezistence, jenž se ve svém důsledku podílel na uvolnění nashromážděného napětí?⁷⁹⁾

Kromě výše připomenutých vrchnostenských lokalit jsou spory o využívání jediného pohřebiště doložené například z Lanškrouna, který se před rokem 1588, kdy se jeho majitelem stal rytíř Adam Hrzán z Harasova († 1619), dostal jako zástava do rukou několika šlechtických vrchností.⁸⁰⁾ V letech 1564 až 1588, kdy zástavními držiteli lanškrounsko-lanšperského panství byli Vratislav z Pernštejna a následně jeho synové Jan a Maxmilián, šlo o vícekonfesní lokalitu, jejíž obyvatelé se hlásili ke katolictví, evangelictví i jednotě bratrské.⁸¹⁾ Farní správa města sice byla v rukou katolíků, ve městě i na panství však působili také duchovní reformních vyznání. Na jediném hřbitově směli být v osmdesátých letech 16. století pochováni pouze

⁷⁷⁾ V německém prostředí Barbara HAPPE, *Die Entwicklung der deutschen Friedhöfe von der Reformation bis 1870*, Tübingen 1991, s. 177–215; TÁŽ, *Die Trennung von Kirche und Grab. Außerstädtische Begräbnisplätze im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Raum für Tote. Die Geschichte der Friedhöfe von den Gräberstraßen der Römerzeit bis zur anonymen Bestattung, Braunschweig 2003, s. 63–82.

⁷⁸⁾ Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti II*, Praha 2000, s. 32–34.

⁷⁹⁾ K této praxi T. STERNECK, „*Chťejí krchov, by pak třebas na několika zámkuov zamčen byl, mocně odevřítí a to mrtvé tělo sami pochovati*“, s. 103; J. HRDLÍČKA, *Víra*, s. 317–318.

⁸⁰⁾ Vývoj majetkových poměrů k městu shrnul Jaroslav HONC, *Cena půdy a výnos velkostatku Lanškrouna v letech 1420–1622*, Sborník prací východočeských archivů 3, 1975, s. 9–61, zejména s. 10–18. Naposledy P. VOREL, *Vývoj*, s. 74–75. Ke koupi panství v kontextu úvěrových aktivit Adama Hrzána blíže Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v predbělohorských Čechách*, Praha 1989, s. 92–93

⁸¹⁾ Podle zpráv shromážděných Ferdinandem HREJSOU, *Sborové Jednoty bratrské*, Reformační sborník 5, 1934, s. 17–79, zde s. 51–52, existoval v Lanškrouně bratrský sbor od konce 15. století do roku 1582, kdy byl zbořen. Již v roce 1579 přišli bratří o školu, jež byla na nátlak Vratislava z Pernštejna přenesena do Zábřehu, a roku 1583 i o bratrský dům, který byl jednotě vrácen za vlády Adama Hrzána z Harasova, kdy je ve městě opět doložen sbor.

katolíci, jejichž pohřby také doprovázelo zvonění. Naopak pro mrtvá těla jinověrců byla vyčleněna zahrada přiléhající ke hřbitovu, ovšem neposvěcená a neohrazená, a při jejich pohřbech nesměly znít zvony. Uvedené opatření zavdávalo podnět k řadě sporů, z nichž je znám konflikt, který nastal po pohřbu jednoho ze soukenických knapů v roce 1586. Pohřeb do neposvěcené půdy a odehrávající se bez vyzvání popudil jeho kolegy z cechu i z jiných řemeslnických korporací působících ve městě, kteří společně rozbořili zeď oddělující obě plochy určené k pohřbům. Přitom měli provolávat slova o rovnosti jednotlivých vyznání i všech věřících („že má býti jeden toliko hřbitov pro veškerá mrtvá těla, poněvadž není jedna víra lepší druhé a jeden člověk vzácnější druhého“). Druhý den se ozbrojení řemeslníci zmocnili cechovních pokladen, načež v doprovodu píště a bubeníka vytáhli ven z města, do něhož se společně vrátili až poté, co všechny peníze propili v okolních vsích.⁸²⁾

Společně se zapojením jednotlivých akterů do konfliktních situací, k nimž v řadě českých a moravských vícekonfesních vrchnostenských měst docházelo v souvislosti s organizováním pohřbů, je možné sledovat také postupnou politizaci tohoto tématu v zemské rovině soudobého politického systému. Z pramenů shromážděných Františkem Kameníčkem a dalšími autory zřetelně vyplývá, že spory týkající se pohřbů evangelických měšťanů a dalších obyvatel, k nimž v poslední třetině 16. a počátkem následujícího věku docházelo v moravských královských městech, opustily nejpozději na počátku 17. století vnitroměstské prostředí a staly se tématem zemské politiky. O požadavcích tamních evangeliků na svobodné konání pohřbů od sklonku prvního desetiletí 17. věku pravidelně jednaly moravské zemské sněmy a toto téma z nich zcela nevytizelo ani poté, co se Morava v květnu 1619 přidala na stranu povstání českých evangelických stavů.⁸³⁾

K obdobné politizaci původně lokálního konfliktního tématu došlo na počátku 17. století rovněž v Čechách. Druhá stavovská apologie z konce roku 1618 při shromažďování argumentů, které přiměly evangelické stavy k ozbrojenému vystoupení proti vládnoucí dynastii a jejím stoupcům, na několika místech zmínila rovněž konflikty spojené s konáním pohřbů v konfesionálně smíšených městských lokalitách a s využíváním tamních hřbitovů. Podle autorů Apologie jim katolíci bránili v užívání hřbitovů, konání pohřbů i zvonění při nich. Tato obecně formulovaná tvrzení se vzápětí pokusili doložit konkrétními případy z panství světských i duchovních pozemkových vrchností. Na prvním místě zmínili snahy opata broumovského kláštera Wolfganga Zelendara z Prošovic, který ještě před vydáním Majestátu nutil tamní měšťany konat zpověď a následně přijímat pod jednou způsobou. V opač-

⁸²⁾ Antonín RYBIČKA, *Pomůcky k místopisu domácímu*, Památky archaeologické a místopisné 12, 1882–1884, sl. 25–38, zde sl. 30; Z. WINTER, *Život* I, s. 214.

⁸³⁾ F. KAMENÍČEK (ed.), *Zemské sněmy* III, s. 503, 508, 766–777. Dále Jan TENORA – Josef FOLTYNOVSKÝ, *Bl. Jan Sarkander. Jeho doba, život a blahoslavení*, Olomouc 1920, s. 206–207, 214, 358–365, 408; V. BURIAN, *Vývoj*, s. 49–50.

ném případě byli vypovídáni z obce a po smrti pochováni na poli, přičemž jejich pohřeb nesmělo doprovázet zvonění, zpěvy ani jiné ceremonie. Nejmenovaný opat strahovského kláštera (byl jím buď pozdější pražský arcibiskup Jan Lohelius, nebo Kašpar z Questenberka) měl bránit kněžím strany podobojí v docházení na klášterní statky u Prahy, aby tam vykonávali pohřby, a místo toho těla podobojích „za šraňky na rozcestí vynášeti dal“. Posledním třetím výslovně připomenutým nepřitelem podobojích, který bránil důstojným pohřbům jejich souvěrců, byl Vilém Slavata, který měl před propuknutím stavovského povstání bránit ve křtech, sňatcích a pohřbech těm svým poddaným, kteří předtím nepřijímali pod jednou způsobou.⁸⁴⁾ Zmíněné kauzy následně autoři apologie postavili do protikladu s pravidly, která se v létě 1609 do této oblasti pokoušely zavést Majestát a Porovnání.⁸⁵⁾

Uvedené případy měly reálný základ, který byl v textu propagandisticky využit. Kromě situace ve slavatovském Jindřichově Hradci, již byla věnována pozornost výše a která kromě apologie posloužila jako záminka již při Slavatově defenestraci,⁸⁶⁾ šlo hlavně o konflikt mezi broumovským opatem Zelendarem, jím podporovaným farářem v Broumově Kryštofem Heiderem a tamní převážně evangelickou městskou obcí. Na konci roku 1606 vydal Zelendar soubor protireformačních opatření, v nichž Broumovským mimo jiné zakázal nekatolické pohřební a kostelní zpěvy i církevní (tedy katolické) pohřby jinověrců, kteří tak museli být pochováváni na zahradách nebo polích. Když se Matesu Toldovi po třech měsících a až za souhlasu české komory konečně podařilo pochovat svou manželku, která po tu dobu údajně ležela v jeho domě nepohřbená, musel se z města vystěhovat a jeho syny dal opat uvěznit.⁸⁷⁾ Po vydání Majestátu začala tamní evangelická komunita bez souhlasu opata využívat hřbitov u kostela Panny Marie a následně si zbudovala vlastní kostel se hřbitovem, jehož uzavření se stalo jednou ze záminek ke svolání sjezdu evangelických stavů na podzim 1617 a následně i k jejich násilnému vystoupení v květnu následujícího roku.⁸⁸⁾ Dalším podnětem k němu se staly události v Hrobu, který se v letech 1579–1580 dostal do majetku pražského arcibiskupství, jež vyvrcholily zbořením tamní evangelické svatyně. Rovněž spory Hrobských podobojích s pražskými arcibiskupy doprovázely snahy o regulaci pohřbů evangelických měšťanů. Podle jejich stížnosti adresované v červenci 1607 arcibiskupu Karlu z Lamberka

⁸⁴⁾ Václav ŠUBERT (ed.), *Apologie druhá stavův království Českého těla a krev Pána Ježíše Krista pod obojí spůsobou přijímajících*, Praha 1862, s. 18, 21, 23, 27, 39. K výtkám druhé stavovské apologie vůči Vilému Slavatovi podrobněji J. HRDLIČKA, *Víra*, s. 346–347.

⁸⁵⁾ V. ŠUBERT (ed.), *Apologie*, s. 12 (Majestát), 34 (Porovnání).

⁸⁶⁾ Na základě Skálova textu J. HRDLIČKA, *Víra*, s. 331–333.

⁸⁷⁾ Z. WINTER, *Život I*, s. 232.

⁸⁸⁾ K těmto událostem naposledy Jan KILIÁN, *11.12.1617 - Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*, Praha 2007, s. 95–107.

odmítal hrobský katolický farář podávat svátost umírajícím, kteří se mu předtím nevyzpovídali a nepřijímali pod jednou způsobou.⁸⁹⁾

Spory doprovázející pohřby měšťanů a dalších obyvatel českých a moravských vrchnostenských vícekonfesních měst představují jednu z možností, jak zkoumat projevy multikonfesionality ve vnitroměstských konfliktech ve druhé polovině 16. a v prvních dvou desetiletích 17. století. Ve studii jsem se pokusil naznačit tři podle mého názoru nejdůležitější momenty, které je možné v nich sledovat, samozřejmě s vědomím toho, že v praxi docházelo k jejich vzájemnému prolínání. Na prvním místě šlo o zavádění a prosazování nových pravidel, za kterých bylo možné řádně a důstojně uskutečnit pohřeb osoby, která se hlásila k jinému vyznání než správce farnosti. V případě vrchnostenských měst byli vydavateli takových nařízení urození stoupenci potridentského katolictví, ovšem výjimkou nebyli ani šlechtici hlásící se k německé reformaci. Taková pravidla postihovala celý obřad nebo některé jeho části (zvonění, zpěv písní, přítomnost duchovního). Druhý moment představovalo využívání pohřebiště, na němž mohlo zesnulé tělo očekávat vzkříšení opět pouze po splnění stanovených podmínek, na jejichž dodržování měli z pověření pozemkových vrchností dohlížet duchovní správci působící na jejich panstvích. Společný prvek takových konfliktních situací představovalo – za třetí – veřejné působení jednotlivých konfesi, které tím před svými členy a sympatizanty nebo naopak oponenty manifestovaly své aktuální mocenské postavení v městské obci, stejně jako vyjadřovaly nárok na ovládnutí veřejného prostoru města. Tento přístup shodně využívaly obě strany, katolíci i evangelíci, kteří jinak veřejná procesí odmítali. To je dobře patrné na případech, kdy se evangeličtí radikálové chopili már s mrtvým tělem svého souvěrce, kterého katoličtí faráři odmítli pohřbit, a sami ho vyprovodili na hřbitov. Spolu s tím se jednotlivé konfese prostřednictvím kontroly pohřebního rituálu snažily disciplinovat své příznivce a posílit tak vlastní identitu a integritu konfese směrem dovnitř.

Kromě konfrontačního přístupu, vnášeného do této sféry městské každodennosti zejména stoupenci potridentského katolictví, si pozornost zaslouží rovněž reakce na něj, které asi jen zcela výjimečně měly podobu bezproblémového akceptování. Mnohem častěji je možné setkat se s různými formami rezistence v širokém rozpětí od využívání služeb duchovních nekatolických konfesi přes budování nových míst posledního odpočinku mimo městský prostor až po otevřenou revoltu, která však propukala jen za mimořádných okolností. Pozornost věnovaná všem zúčastněným stranám konfliktů nutí ptát se po způsobech jejich vzájemného soužití, vycházení a strpění, tedy hledání takového konsenzu, který byl – samozřejmě vždy jen do určité míry – akceptovatelný jednou i druhou stranou. S těmito snaha-

⁸⁹⁾ Tamtéž, s. 51–94, zde s. 71. Ze starších zpráv K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká I*, s. 348–349; II, s. 11–13.

mi stejně jako s pokusy o jejich písemnou kodifikaci je možné setkat se v zemském stejně jako v lokálním prostředí. Je přitom nutné uvědomit si, že pohřby v žádném případě nepředstavovaly jediné sporné téma, které bylo součástí náboženského života a zásluhou jeho iniciátorů a protagonistů vstupovalo do veřejného prostoru vícekonfesionálních měst, neboť obdobné kontroverze vzbuzovala například katolická procesí obnovovaná v souvislosti s protireformací.⁹⁰⁾ Přestože soudobé normativní písemnosti se takovým situacím snažily předcházet a bránit, existence sporů doložených z řady vícekonfesionálních vrchnostenských stejně jako královských i komorních měst zřetelně dokládá proměnu náboženské atmosféry a postupnou eskalaci náboženského napětí v obou korunních zemích v desetiletích před propuknutím stavovského povstání stejně jako v jeho průběhu. Ani jeho porážkou totiž regulace pohřbů z náboženské každodennosti měst nezmizela, neboť se stala součástí plošné rekatolizace městského obyvatelstva.⁹¹⁾

⁹⁰⁾ Na příkladu pražských měst na přelomu 16. a 17. století Anna OHLIDAL, *Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionswesens*, in: Evelin Wetter (ed.), *Formierungen des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 2008, s. 207–217.

⁹¹⁾ K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká V*, Praha 1870, s. 280; Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892, s. 40, 51, 75; Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894, s. 270–271, 277; Václav LÍVA, *Studie o Praze pobělohorské II. Rekatolizace*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 1–120, zejména s. 29, 45–46, 51; O. FEJTOVÁ, „*Já pevně věřím a vyznávám...*“, s. 194–195. Některé konflikty z dvacátých let 17. století uvádí také A. REZEK (ed.), *Paměti I*, s. 300, 320; *II*, s. 217, 221, 264.

Josef Hrdlička

**DELIMITATION OF BORDERS
AND DEMONSTRATION OF THE PRESENCE
Funerals as a confrontational issue
of multicultural society in the Bohemian
and Moravian post-White-Mountain seigneurial towns**

SUMMARY

All of the Bohemian and Moravian seigneurial towns of the 16th and early 17th centuries represented a multi-confessional community in which members of various confessions lived together. These towns were in an overwhelming majority owned by the noblemen, while the confession of these secular aristocrats matched only a portion of the citizens. The towns were usually small, with a single parish, so that the spiritual administrator's confession matched only a part of his municipal parishioners. The tradition of religious tolerance allowed citizens of multi-confessional towns to find and practice a conduct in their everyday lives that enabled mutual coexistence of people with different confession.

Even the contemporary rules sought to eliminate confrontational situations caused by confessionally motivated disputes, whether issued for the whole country or the local milieu of individual estates or towns. From the end of 15th century, a part of the statutes valid in both lands included conditions concerning burials of people whose confession differed from confession of their parish administrator. The given statutes show that funerals in religiously mixed locations were perceived as confrontational throughout the period preceding blanket re-Catholicization of the Czech lands, which started to be enforced in the 1620s.

The rising inter-confessional tension that occurred in both lands in the last third of the 16th and the early 17th centuries did not evade the local milieu. Together with other circumstances, the confrontational approach of some of the aristocrats contributed to transformation of the hitherto more or less tolerant atmosphere and emergence of controversies that were manifested by numerous local conflicts. These conflicts also involved other actors from the secular (especially municipal) and religious milieu together with the aristocracy. One of the typical confrontational situations included organization and execution of heterodox citizens' funerals, i.e. persons whose confession did not match confession preferred and enforced by the owner of the estate or the spiritual administrator.

Based on concrete cases that occurred over the five decades preceding outbreak of the Bohemian Revolt in numerous Bohemian and Moravian seigneurial towns, the study seeks to clarify to what extent such conflicts participated in delimitation of the individual confessions represented by the municipal milieu and their representation in the religious and public life of the towns. The death and the subsequent funeral constituted a transitory ritual, which had a religious significance. The individual confessions used its disciplination for strengthening of their inner integrity and their delimitation against religious opponents, but it also had a social role that expressed the social status of the deceased person and his family.

Conditions for organization of heterodox people's funerals were one of the spheres that anti-reformation supporters sought to regulate in their lands. When introducing new conditions into the hitherto mostly non-Catholic municipal milieu, they relied on representatives of the parish administration to whom people who wanted to be buried in the consecrated soil had to confess and from whom they had to receive the Eucharist. The new measures were directed against supporters of religious reform ideas and conversely, sought to strengthen authority of the Catholic clergy in the mostly non-Catholic milieu. On several examples (Jindřichův Hradec, Velké Meziříčí, Bystřice nad Pernštejnem, Chomutov, Litomyšl), the study specifies the mentioned measures, monitors their enforcement and reaction of the municipal population in a broad scope from various types of opposition up to open violent resistance.

At the same time, rules for holding funerals also appeared in documents of evangelic noblemen, but nothing is known about potential disputes connected with their implementation.

Usage of the burial ground, which was traditionally subject to the parish administration, organization of funeral processions and tolling presented another problem. Together with spreading of the Bohemian Brethren and subsequently the German reformation, new cemeteries dedicated to supporters of these religious reform trends were established in some towns. As this issue is an unexplored theme, the study asks the question whether the heterodox persons rejected the new cemeteries for the loss of continuity with the resting place of their ancestors or, conversely, under an external pressure, preferred to use other burial grounds in neighbouring locations or newly established cemeteries beyond the city walls.

The essay is concluded with issues connected with penetration of the local inter-confessional conflicts into the estate politics, which occurred in connection with the rising tension between the evangelic estate opposition and supporters of the anti-reform from the early 17th century. From that time, local religiously motivated conflicts, which occurred on the Catholic noblemen's estates and estates of some of the religious aristocrats, formed an inseparable part of the evangelic noblemen's argumentation and became one of the arguments against the defenestrated vicege-

rents in May 1618. Together with politicization of these conflicts, it is also possible to monitor its application in the contemporary propaganda, especially evangelic, because information about them appeared in the second estate apologia, thus becoming a component of the official argumentation, which inspired the evangelic estates to armed opposition against the ruler.

Translated by Miroslav Košek

Marie Ryantová

KONFESIJNÍ NÁSILÍ V RANĚ NOVOVĚKÝCH REVOKAČNÍCH KÁZÁNÍCH*

ABSTRACT

Confessional violence in early modern revocation sermons

The study is concerned with the so-called revocation sermons (*Revocations-Predigte*, sometimes also *Wiederrufs-Predigte*), i. e. sermons, in which their clerical authors openly revoked their Catholic confession and claimed allegiance to the evangetic confession. These sources thus represent an interesting material for monitoring of conversion from Catholicism to Protestantism in the German evangetic milieu, at least partly pointing out the confessional violence and its perception.

Keywords: Religious circumstances of the 17th and 18th century – conversion – Protestantism – exile – apostates – sermon

Rekatolizace českých zemí po bitvě na Bílé hoře patří mezi významné fenomény českých dějin. Zvláště v počátcích tohoto procesu přitom byly uplatněny i postupy, které lze označit za násilné, další průvodní jev představovala emigrace těch, kteří se odmítli podvolit a vzdát nekatolického vyznání. Úspěšně provedenou rekatolizací naopak doprovázel další významný fenomén – konverze, která nejen v minulosti představovala, ale i v současnosti tvoří komplikovaný a komplexní proces, zahrnující nejrůznější vnější i vnitřní důvody a pohnutky, jež lze jen velmi obtížně odhalit, navíc je nutno počítat s velkou individuální různorodostí konvertitů.¹⁾ Česká historiografie přitom zatím otázkám samotné konverze související s rekatolizací, tj. kon-

* Studie vznikla v rámci projektu GA ČR č. P405/12/0554 „Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze, heterodoxie a disidence v období raného novověku“ a díky stipendijnímu pobytu v Herzog August Bibliothek (dále HAB) Wolfenbüttel v letech 2012, 2013 a 2014 (stipendium Dorothee-Wilms-Stiftung/HAB/Andrew Mellon).

verze od nekatolických vyznání (utrakvistické, luterské, českokobratrské, příp. reformované – i když sami věřící sami ne vždy příslušné konfese striktně rozlišovali, případně si detailních rozdílů mezi nimi nebyli ani dostatečně vědomi) ke katolictví nevěnovala přílišnou pozornost. A tím spíše nebyly řešeny otázky konverze opačné, tj. od katolictví k protestantismu, k níž docházelo za hranicemi Českého

¹⁾ Z bohaté historické literatury týkající se konverze alespoň: Ute MENNECKE-HAUSTEIN, *Konversionen*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (edd.), *Die katholische Konfessionalisierung*, Gütersloh 1995, s. 242–257; Friedrich NIEWÖHNER – Fidel RÄDLE (edd.), *Konversionen im Mittelalter und in der Frühneuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999; tam Fidel RÄDLE, *Konversion. Zur Einführung*, s. 1–3, a zejména Dieter BREUER, *Konversionen im konfessionellen Zeitalter*, s. 59–69; Heinz DURCHHARDT – Gerhard MAY (edd.), *Union – Konversion – Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert*, Mainz 2000; Frauke VOLKLAND, *Konfession, Konversion und soziales Drama. Ein Plädoyer für die Ablösung des Paradigmas der ‚konfessionellen Identität‘*, in: Kaspar von Greyerz – Manfred Jakobowski-Tiessen – Thomas Kaufman – Hartmut Lehmann (edd.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungstheese*, Gütersloh 2003, s. 132–150; Ute LOTZ-HEUMANN – Jan-Friedrich MIBFELDER – Matthias POHLIG (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2007, tam zejm. TITÍŽ, *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit. Systematische Fragestellungen*, s. 11–32, nebo Detlef POLLACK, *Überlegungen zum Begriff und Phänomen der Konversion aus religionssoziologischer Perspektive*, s. 33–55; Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenwechsel in der Frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionsforschung*, *Zeitschrift für historische Forschung* 34, 2007, s. 243–272; Jörg DEVENTER, *Konversion und Konvertiten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Stand und Perspektiven der Forschung*, *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 15/2, 2005, s. 257–270; TÝŽ, *Konversionen zwischen den christlichen Konfessionen im frühneuzeitlichen Europa*, in: Marlene Kurz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Glaubenswechsel (= Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit 7/2, 2007)*, s. 8–24; Jörg DEVENTER – Maria CRÁCIUN – Martin ELBEL, *Confession and Conversion. Transcending Religious Boundaries in Central and Eastern Europe, 1560–1700*, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 48, 2008, Heft 1, s. 192–202; Jörg DEVENTER, *Grenzen überschreiten. Konversionen zum Katholizismus in Böhmen und Schlesien im späten 16. und im 17. Jahrhundert*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století (= Korunní země v dějinách českého státu 4)*, Praha 2009, s. 670–682; Thomas WINKELBAUER, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600*, *Frühneuzeit-Info* 10, 1999, S. 9–20; TÝŽ, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, *Český časopis historický (ČČH)* 98, 2000, s. 476–541; TÝŽ, *Konvertita*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275–296; Jiří HANUŠ – Ivana NOBLE (edd.), *Konverze a konvertité*, Brno 2009; k otázkám konverze od protestantismu ke katolictví kromě T. Winkelbauera ještě alespoň Ines PEPPER, *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*, Wien 2010; Ricarda MATHEUS, *Konversionen in Rom in der Frühen Neuzeit. Das Ospizio dei Convertendi 1673–1750*, Berlin – Boston 2012.

království, v německých oblastech, ale která se týkala i osob přicházejících z českých zemí či jiných zemí habsburské monarchie.

Zajímavý pramen pro sledování konverze od katolictví k protestantismu v německém, resp. evangelickém prostředí představují tzv. revokační kázání (*Revocations-Predigte*, někdy též *Wiederrufs-Predigte*, tj. odvolací), tedy kázání, v nichž jejich autoři veřejně odvolali své katolické vyznání a přihlásili se k vyznání evangelického. Těchto kázání se dochovalo nemalé množství, např. v Knihovně vévody Augusta (Herzog August Bibliothek) ve Wolfenbüttelu, ale známá jsou i z dalších knihoven. Zahrnují přitom dobu od počátku 17. století až do první třetiny století 18., nejčastěji zaznívala ve Wittenbergu a Lipsku, ale i v dalších městech. Jejich autoři byli nezfídka příslušníci různých církevních řádů – kapucínů, františkánů, dominikánů, karmelitánů či dalších (mezi autoři se objevují i jezuité či cisterciáci), stejně jako jiní (světští) katoličtí duchovní, přicházející z různých oblastí v Říši, včetně Vídně a českých zemí. Přestože byla tato kázání poměrně rozšířená, nebyla zatím důkladněji analyzována,²⁾ i když v německé historiografii nejsou na rozdíl od české neznámá; jedním z mála autorů, který jim zatím věnoval pozornost, byl Alexander Schunka.³⁾ Upozornil přitom, že funkce revokačních kázání nespočívala jen ve vyrovnávání se se změnou vyznání (a v zúčtování s ním), ale že jimi spíše byla konstruována transgrese, tedy překročení konfesijních hranic, a navíc i rodových a společenských vymezení.⁴⁾ Přitom se nabízí otázka, nakolik lze právě při této konstrukci transgrese uvažovat o konfesijním násilí.⁵⁾

Mezi konvertity k protestantismu, přicházejícími do německých protestantských oblastí, zaujímali zvláštní místo právě katoličtí duchovní, kteří byli zejména v ra-

²⁾ Základní informaci o nich (či o „*Revocation/Revokation*“) neuvádí ani *Lexikon für Theologie und Kirche* (dále LThK), i když jinak má obsáhlé heslo „*Predigt*“ (LThK 8, 1999, sl. 525–534), podobně „*Konversion*“ in LThK 6, 1997, sl. 338–340, resp. 337–341. Heslo věnované revokaci nebo revokačním kázáním chybí i v Erwin FAHLBUSCH – Ulrich BECKER (edd.), *Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie* – tam jen „*Predigt*“, díl 3, Göttingen 1992³, sl. 1305–1317, a „*Konversion, Konvertiten*“, díl 2, Göttingen 1989³, sl. 1422–1427. Podobně „*Predigt*“ in: *Theologische Realenzyklopädie* (dále TRE) 27, Berlin – New York 1997, s. 225–330, zejm. „*VIII. Evangelische Predigt vom 16. bis 18. Jahrhundert*“, s. 296–311, a „*Konversion*“ in: TRE 19, 1990, s. 559–578.

³⁾ Alexander SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten im mitteleuropäischen Raum im 17. Jahrhundert*, in: Ute Lotz-Heumann – Jan-Friedrich Missfelder – Matthias Pohl (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2007 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), s. 491–516.

⁴⁾ A. SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten*, s. 493–494, s odkazem na Hanna HACKER, *Zum Begriff der Transgression. Historische Ansätze und Überschreitung*, L'Homme. Europäische Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft 13, 2002, s. 224–238.

⁵⁾ Detailnější informace o revokačních kázáních s využitím řady exemplářů Marie RYANTOVÁ, *Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu*, ČCH, v tisku.

ném 17. století kvantitativně dosti významní. Jejich cena nepochybně spočívala i v tom, že již dříve získali jisté, byť „nevhodné“ teologické vzdělání, a současně jejich konverze nabývala dalšího, propagandistického významu. Jak vyplývá i z analýzy kázání, po příchodu těchto duchovních do protestantského prostředí a projevení úmyslu konvertovat následovala teologická „převýchova“ k luterské konfesi, vzdělání, které trvalo zpravidla rok a konalo se na teologických fakultách. Poté ještě mělo následovat poučení v otázkách víry prostřednictvím vrchní konsistoře, po němž bylo vydáno povolení k veřejné revokaci. Ta představovala vysoce formalizovaný akt: konala se veřejně „*in volckreicher Versammlung*“⁶⁾ a sestávala z kázání ve spojení se zkouškou svědomí, což revokující učinil v kostele před shromážděnou obcí; právě veřejný charakter odvolání předchozí víry a přihlášení se k víře nové byl velmi důležitý. Jazykem těchto kázání byla takřka výlučně němčina, což odpovídalo potřebě oslovit širokou veřejnost, o něco později vyšla tiskem, někdy dokonce i několikrát, a došla nadregionálního rozšíření; i to přispívalo k dalšímu rozšíření povědomosti o příslušném přestupu. Ve většině případů se přitom snad jednalo o sotva změněný text, jehož průměrná délka (nejčastěji v kvartovém formátu, ale s různou hustotou rádek) byla 20 až 50 stran; některá kázání však byla ještě přepracována a zahrnují i přes sto stran. Revokační spis byl před vytištěním posouzen příslušnou teologickou fakultou, která vydávala své povolení. Někdy k vydanému kázání připojil některý z domácích teologů úvodní přemluvu, v níž potvrdil vytrvalost svého chráněnce v záležitostech víry.⁷⁾ Častá byla naopak věnování revokujícího kněze různým šlechticům, obvykle mecenášům či jiným příznivcům, nejčastěji

⁶⁾ Např. v kázání Johanna Wilhelma FREYMÜLLERA – *Aegyptus Papistica, Das ist: Päpstisches Egypten, Aus welchem der grundgütige Gott, aus lauterer Güte, seinen lieben Sohn, die werthe Christenheit, durch seinen trewen Diener, Herrn Doct. Martinum Lutherum, wunderlich hat be-ruffen und ausgeführt. Entworffen vnd erwiesen in einer Revocation und Wiederruffs-Predigt, Da-durch dem leidigen Papsthumb öffentlich entsaget hat M. Johannes Wilhelmus Freymüller, aus der Graffschafft Oettingen, anfänglich in Beyern, und hernach in der Kron Böhmen zu Niclasdorff, in der Herrschafft Hanspach gewesener dreyzehnjähriger Pfarrer und Leyen-Priester. Gehalten zu Leipzig, in der Kirchen zu S. Nicolai, in grosser frequentz und volkreicher Versammlung, dem 7. Januarii, in dem jüngst angefangenen, und helff es Gott! Gnad- und Friedenreichen 1642, Lei-pzig (Gregor Ritzsch) 1642 (HAB, sign. 189.57 Theol. (4), VD17 75:705714U). Uvedené zdů-raznění se však objevuje v kázáních i dalších autorů.*

⁷⁾ A. SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten*, s. 496–497. Ke kázání bývalého františkánského mnicha a kazatele kláštera v Plzni Raimunda Rzimského, který vydal své kázání v roce 1631 ve Wittenbergu, např. připojil předmluvu významný teolog a profesor tamní university Johann Hülsemann – viz i další vydání: Raimundus RZIMSKY, *Christliche Motiven oder Ursachen, Warumb Raimundus Rzimsky, gewesener Papistischer Prediger zu Pilsen im Kloster, Das Geistliche Babylon, Oder Abgöttische Pabsthumb, dero falsche Lehre, durch die Gnade Gottes verlassen, und sich zu der uhralten Catholisch- und Apostolischen Kirchen begeben*, Rinteln 1649 (HAB, sign. 189.57 Theol. (10), VD17 23:326305A).

významným teologům, ale i vládcům nebo představitelům města, v němž kazatel vystoupil a které si chtěl naklonit. Úvod, ale nezřídka i závěr kázání někdy ještě doplňovaly básně různých sprátených autorů, obvykle dalších kněží či studentů.⁸⁾

Revokační kázání, která měla deklarovat přestup k luterství, se výrazně neliší od jiných luterských kázání, představujících spojovací článek mezi teologií a zbožnou praxí, v němž se odrážejí jak teoretické učené postuláty, tak potřeby církevní obce. Jestliže funkce kázání a kázajícího faráře nespočívala jen v hlásání Božího slova, ale i v plnění dalších úkolů, platilo to pro revokační kázání tím spíše: jejich úkolem bylo vyvrátit stále přítomný argument konfesijní nejistoty a oportunistu a současně dokázat špatnost původní víry a celého učení.⁹⁾ Rozhodnutí o konverzi muselo být vysvětleno jednak důrazem na poznání všech deficitů staré víry, jednak podpořeno i životní cestou a zkušeností konvertujícího, která ho s Boží pomocí dovedla k rozpoznání špatné a naopak i správné víry. Zvláště důležité bylo dosažení toho, aby byl přestup pro publikum přijatelný a srozumitelný – přičemž byla velmi důležitá identifikace s novou konfesí a vymezení se vůči staré, která musela být kvalifikována jako špatná, ovšem nejlépe na pozadí konkrétní biografické situace; proto revokační kázání obsahují nejen homiletický, ale především autobiografický aspekt (a lze je chápat i jako specifické ego-dokumenty s propagandistickým působením i kontroverzně teologickou funkcí).¹⁰⁾ Čtené autobiografické prvky, případně i celý životopis obsahuje především epilog, který představoval nejdůležitější část kázání – i když autobiografické prvky se nacházejí i v předchozích pasážích, a to v rozdílné podrobnosti a rozsahu; zajímavé přitom je i líčení různých pochybností, které předcházely konečnému rozhodnutí, doprovázených úvahami o opuštění vlasti a rodiny.

Jedním ze základních rysů protestantských revokačních kázání ovšem bylo vedení polemiky s katolickým učením – a to velmi silným a zřetelným způsobem, přičemž lze napočítat hned několik okruhů, z nichž některé se vyskytují takřka univerzálně, jiné spíše zřídka. Zvláště první z nich mají charakter často se opakujících a v podstatě předvidatelných *topoi*.¹¹⁾ Pořadí těchto okruhů a tedy jejich předpokládané místo v „hierarchii výhrad“ konvertitů vůči některým postulátům či prvkům katolického učení a jejich význam byly různorodé a tedy nijak pevně stanovené, všechny okruhy se ani ve všech kázáních nevyskytují.¹²⁾ Některé pasáže přitom

⁸⁾ Příklady věnování i básní M. RYANTOVÁ, *Raně novověká revokační kázání*.

⁹⁾ A. SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten*, s. 498, mj. s odkazem na Norbert HAAG, *Predigt und Gesellschaft. Die lutherische Orthodoxie in Ulm 1640–1740*, Mainz 1992, a Gerhard RAU, *Pastoraltheologie. Untersuchungen zur Geschichte und Struktur einer Gattung praktischer Theologie*, München 1970.

¹⁰⁾ A. SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten*, s. 498.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 499.

¹²⁾ Detailně M. RYANTOVÁ, *Raně novověká revokační kázání*.

měly evidentně propagandistický význam. Ten umocňovalo i již zmíněné opakované vydání některých kázání, a to i na různých místech. Jako příklad může sloužit Godefridus Rabe, bývalý augustinián u sv. Tomáše v Praze na Malé Straně, který „*dem Römischen Bapstumb vrlaub gegeben, desselben Abgöttereyen vnd Anti-christischen Greweln, darinn er zuuor gesteckt, freywillig vnd öffentlich widerrufen, vnnd sich zu der Evangelischen Kirchen der Augspurgischen Confession bekannt hat*“, a to ve svém kázání, které pronesl ve farním kostele ve Wittenbergu „*Am Sontag Misericordias Domini, Anno 1601*“, tj. 26. dubna, za přítomnosti mnoha univerzitních studentů i měšťanstva.¹³⁾ Kázání v rozsahu čtyřiceti stran, opatřené předmluvou děkana a doktorů wittenberské teologické fakulty, vyšlo tiskem nejprve přímo ve Wittenbergu, dále v témže roce v Lauingen, Magdeburgu, Erfurtu, Mühlhausenu, Norimberku, Hildesheimu, Stuttgartu a Lipsku.¹⁴⁾ (Roli snad sehrálo i to, že toto kázání patří mezi nejstarší.) Rabe, který vstoupil v roce 1582 zhruba jako osmnáctiletý do augustiniánského kláštera ve Würzburgu, v květnu 1584 složil řeholní sliby, o tři roky později byl vysvěcen na kněze a sloužil v Mnichově svou první mši, v roce 1593 se stal kazatelem a několik let nato přišel do Prahy, poznal podle svých slov díky čtení Písma pomýlenost papežského učení. A když zjistil, že už omylnost papežství nechce dále snášet, rozhodl se odejít k evangelíkům, a to přes Drážďany do Wittenbergu. Na tisk revokačního kázání přitom navázaly tisky další, protože proti němu vystoupil údajný student teologie Theodor Cycneus (či též Cygnaeus), ve skutečnosti Valentin Leucht (1550–1619), v té době již kanovník a farář ve Frankfurtu nad Mohanem, který vydal hned několik dosti ironických a dehonestujících spisů, v nichž nejen postupně reagoval na Rabeho výhrady vůči katolicismu, uvedené v kázání (týkající se mnišských slibů, zpovědi, vzývání svatých a provádění bohoslužby), ale kriticky se vyjádřil i k jeho původu a dřívějšímu chování a na-

¹³⁾ Godefridus RABE, *Christliche Revocation Predigt, des Ehrwürdigen Godefridi Raben, Gewesenen Augustiner Münchs, und Predigers zu Prag bey S. Thomas auff der kleinen Seiten. In welcher er dem Römischen Bapstumb vrlaub gegeben, desselben Abgöttereyen vnd Anti-christischen Greweln, darinn er zuuor gesteckt, freywillig vnd öffentlich widerrufen, vnnd sich zu der Evangelischen Kirchen der Augspurgischen Confession bekannt hat: Gehalten in der Pfarrkirchen zu Wittenberg, Am Sontag Misericordias Domini, Anno 1601. Jetzo ... inn öffentlichen Druck verfertiget, mit einer Vorred der Theologischen Facultet daselbst*, Wittenberg (Zacharias Lehmann) 1601 (HAB, sign. A: 202.59 Quod. (11), VD17 23:249384N).

¹⁴⁾ Lauingen 1601 (HAB, sign. A: 466.47 Theol. (3), VD17 23:634156F); Magdeburg (Johann Francke) 1601 (HAB, sign. H: S 65.4° Helmst. (9), VD17 3:304062L); Erfurt (Wittel) 1601 (VD17 547:689805S); Mühlhausen (Spieß) 1601 (HAB, sign. A: 236.3 Theol. (10); VD17 23:330495S); Nürnberg (Wagenmann) 1601 (HAB, sign. A: 500 Theol. (25), VD17 12:113317B); Hildesheim (Hantzsch) 1601 (HAB, sign. Xb 10048; VD17 23:732107Z); Stuttgart (Fürster) 1601 (VD17 12:623965R); Leipzig (Gaubisch) 1601 (HAB, sign. A: 435.10 Theol. (8), VD17 23:000431N).

padl i witemberské teology.¹⁵⁾ Polemiku s ním nevedl jen sám Rabe, ale připojili se i jiní autoři. Vydání polemického spisu přitom, jak vyplývá i z některých kázání, předcházela snaha získat „zbloudilou ovci“ zpět, zejména prostřednictvím výše postavených církevních i světských činitelů.¹⁶⁾ Jindy byly voleny i násilnější metody: Jakob Reihing (1579–1628), který představoval pro protestantskou stranu významný „úlovek“, protože byl původně triadvacet let příslušníkem jezuitského řádu a proslul horlivým postupem proti nekatolíkům po konverzi falckraběte Wolfganga Wilhelma von Pfalz-Neuburg (1578–1653), jehož byl dvorním kazatelem, odešel na samotném začátku roku 1621 z Neuburgu do Stuttgartu, kde vystoupil nejprve před rady vládnoucího württemberského vévody Johanna Friedricha (1582–1628) a před konzistory, přičemž získal nemalý úspěch. I on byl ale poslán za dalším vzděláním do Tübingen a nepochybně i z obav před možnými snahami o jeho zpětné získání z katolické strany, ale i o jeho odstranění (alespoň na základě informací, které jsou k dispozici, ovšem pouze z evangelické strany) dokonce na příkaz württemberského vévody z konce ledna a února 1621 byl střežen a kromě návštěvy kázání a teologických přednášek a disputací nesměl bez příčiny vycházet, zvláště mimo město.¹⁷⁾ Reakce, které odpovídaly dobové polemice mezi katolictvím a luterstvím a byly její součástí, následovaly posléze jak na Reihingovo, tak i na další kázání.¹⁸⁾

¹⁵⁾ Theodor CYCNEUS, *Kurtzer doch Gründtlicher Gegenbericht, auff dess Gottfrid Raben, eines aussgesprungenen Augustiner Münchs Reuocation Predigt*, Mainz [Frankfurt/Main] (Stein) 1601 (HAB, sign. 466.47 Theol. (5), VD17 12:110638A). K autorovi viz LThK 6, 1997, sl. 861 – již od 1593/94 spolupracoval s císařskou a apoštolskou knižní komisí při frankfurtském veletrhu a od roku 1597 byl jejím vedoucím. Dále TÝŽ, *Replica Oder Beweißliche Ableinung der Nichtwerdigen Defension Schrifft, wegen der schlimmen Lügen Revocation Predigt, mit welcher die Wittembergische Theologi sampt ihrem fantastischen Raben abermals brangent daher gedroht kommen*, Mainz [Frankfurt/Main] (Stein) 1602 (HAB, sign. A: 130.3 Theol. (1); VD17 12:110643U); TÝŽ, *Abermal Bericht, Von der Praedicandten Sacramentischen Form*, Mainz [Frankfurt/Main] (Nicolaus Steinius) 1603 (HAB, sign. A: 280.3 Theol. (11); VD17 3:601598W).

¹⁶⁾ K tomu např. i Archivio Segreto Vaticano Roma, Fondo Domenicani II, sign. 28 – „Fascicolo miscellaneo di lettere e documenti“ (2 dopisy ze 7. července 1668, snažící se odradit od úmyslu opustit řád polského bratra Francisca Joanna de Beczna či Leczna).

¹⁷⁾ Julius SCHALL, *Doktor Jakob Reihing, einst Jesuit, dann (Konvertit) evangelischer Christ (1579–1628)*, Halle 1894, s. 17.

¹⁸⁾ K polemikám vůči J. Reihingovi J. SCHALL, *Doktor Jakob Reihing, einst Jesuit, dann (Konvertit) evangelischer Christ (1579–1628)*, s. 19–20. Dále např. reakce na kázání Wenzela Altwassera (*Christliche Einfältige Confession Oder Bekenntnusschriff und predigt*, Olse, Bössemesser 1612 – HAB, sign. Ts 118 (1), VD17 23:671428T); Balthasar STEGMAN, *Gespräch zwischen einem Lutherischen und Bapstischen von Wenzel Altwassers Revocations- und Confessionsschriff*, Neisse 1612 (Sächsische Landesbibliothek / Staats- und Universitätsbibliothek (dále SLUB) Dresden, Theol.ev.pol. 717,125, VD17 14:686381Y). W. Altwasser po roce 1616 pobýval a stu-

Vyvrcholením revokačního kázání konvertujícího kněze bylo závěrečné vyznání a přihlášení se k evangelickému náboženství a Augšpurské konfesi („*die uhralte, Römische, Apostolisch-Catholische und Evangelische Religion, nach ungeänderter Augspurgischen Confession*“), které obsahovalo i odvolání či popření dřívějších názorů, případně kritiku vlastní pomýlenosti. Obvykle bylo zakončeno prosbou za odpuštění, ale i poděkováním Bohu, že revokantovi dopřál tuto milost, případně představovalo určitou formu oslavy toho, komu je kázání věnováno. Většina argumentů uváděných v kázání proti katolické církvi a ve prospěch evangelického vyznání je podpořena odkazy na biblická exempla či citáty odkazujícími na Písmo nebo další zdroje, především patristická díla nebo i další teologickou literaturu, takže je patrné, že kázání odrážejí vzdělání a intelektuální úroveň svých autorů. Biblické citáty se ostatně objevují již v názvech kázání a korespondují s obsahem, resp. jej určují. Vzácné není ani uvádění různých předobrazů ze Starého zákona. Současně je ale nutno přihlédnout k tomu, že revokaci předcházelo výše uvedené dlouhodobější evangelické poučení, které se nepochybně odrazilo (a mělo odrazit) i v následném veřejném vystoupení. Texty kázání jsou přitom nezřídka vůči katolické církvi nejen velmi kritické, ale i dehonestující, a používají velmi expresivní výrazy. Jistě by bylo možné namítnout, že autoři kázání tímto způsobem ventilovali svou předchozí frustraci, kterou prožívali v rámci katolické církve nebo zejména v klášterech, ale je nutno si uvědomit, že kázání nezaznívala bezprostředně po příchodu do protestantského prostředí, ale až po určité době, kterou vyplňovalo vzdělání a čekání na revokaci. Frustrace sice mohla přetrvávat i po takové době, svou roli nepochybně sehrávalo i patriční působení v duchu nové konfese, přesto je zřejmé, že expresivní vyjádření byla pro úspěch kázání žádoucí, i když nebyla každému vlastní.

Jak již bylo uvedeno, některá kázání byla vydána vícekrát a jejich propagandistickou funkci tedy nelze podceňovat. Většina kázání obsahovala silné invektivy nejen proti papežství, ale i vůči jednotlivým osobám, takže některá vyvolávala již zmíněné polemické reakce nebo dokonce mohla mít politickou dohru: např. na konci 17. stol. se do jedné záležitosti vložily i císařské úřady a požadovaly na saských kurfiřtských úřadech cenzuru spisu „*Mortuus Resuscitatus*“¹⁹⁾ a potrestání

---

doval v Praze, v roce 1618 se stal farářem v Kašperských Horách a o tři roky později získal faru poblíž Sušice, odkud musel v roce 1622 odejít a poté se pohyboval v česko-sasko-středoněmeckém prostoru a žil z almužen.

¹⁹⁾ Johannes WEINBERGER, *Mortuus Resuscitatus, Oder Principal-Ursachen, Warum Joannes Baptista Ferdinandus Franciscus Weinberger, Des H. R. Reichs Edler von Hem[m]ersdorff Oesterreichischen Provincial, aus dem Strengen Carmeliter-Orden Theologus, in unterschiedlichen Orten Prediger, Secretarius, Feld-Prediger und Missionarius, &c. Aus der Römisch-Catholischen zu der allein seeligmachen den Evangelischen Religion, welche er als ein anderer Saulus vorhero verfolgte, nunmehr getreten ist*, Leipzig (Georg) 1687 (HAB, sign. Xb 125; VD17 12:203953D; další vydání Leipzig 1688 VD17 32:693237W).

jeho autora, jímž byl rakouský karmelitán Johannes Baptista Ferdinand Franz Weinberger, protože údajně hanobil a nactiurhal představitele Říše a katolické náboženství. Lze pokládat za dosti symptomatičké, že saská vrchní konzistoř naopak v následném šetření dospěla k závěru, že se v kázání nic neodpovídajícího, nechutného a hrubého nedá najít, že sice obsahuje některé „citlivé“ pasáže (např. že papežství je římský Babel a Sodoma nebo že římská církev odpadla od pravé víry), ale jen v míře obvyklé pro luterské učení a odpovídající zvyklostem revokačních spisů, protože sami autoři nemohou k ničemu jinému dospět. Revokační kázání tak těsně korespondují nejen s legitimací konverze a s legitimitou luterství jakožto konfese, ale také s chápáním Saského kurfirství jakožto útočiště luterství a ochránce luteránů, přičemž konfesijně-polemická rétorika revokačních kázání je vnímána jako jejich nedílná součást.²⁰⁾ Již tyto momenty tak představují limitující prvky, které lze vnímat jako určitou formu násilí.

Nabízí se otázka, nakolik byla revokační kázání povinná – například u bývalého dominikána Jiřího Holika, který odešel v roce 1666 do Žitavy a v roce 1669 se stal kazatelem české exulantské obce v Barby u Magdeburgu, na panství knížete von Sachsen-Weissenfels,²¹⁾ není revokační kázání doloženo. Dochovalo se ovšem jeho vstupní kázání z 26. září 1669, jímž zahájil své kazatelské působení.²²⁾ Kromě toho ale J. Holík ještě v témže roce vydal ve Wittenbergu velmi silně protikatolicky zaměřený spis „*Fünffacher Geistlicher Spiegel*“, jehož obsah ani formulace se od revokačních kázání příliš neliší, obsahuje i četné autobiografické prvky.²³⁾ Bylo by tedy

²⁰⁾ S detailními odkazy na pramenný materiál A. SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten*, s. 502–503, tam zejm. pozn. 49.

²¹⁾ Zatím Marie RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík – nelehký osud uvnitř i vně rádu*, FHB 26, č. 1, s. 233–245; TÁŽ, *Der Konvertit und Exulant Jiří Holík und seine antikatholischen Schriften*, Acta Comeniana 25 (XLIX), 2011, s. 199–219; TÁŽ, *Z Čech do Žitavy, Budyšina a Wittenbergu. Cesta exulanta Jiřího Holika za uplatněním protestantského kazatele*, in: Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí. / Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet, Plzeň 2013, s. 107–118.

²²⁾ *Christliche Anzugs-Predigt, Welche Auf Gnädigste Verordnung Des Hochwürdigsten, Durchlauchti-gisten, Hochgebohrnen Fürsten und Herrn, Herrn Augusti, Postulirten Administratoris des Primat und Ertz-Stiftes Magdeburg, Hertzogen zu Sachsen, Jülich, Cleve und Berg, Landgraffen in Thüringen, Marggraffen zu Meissen, auch Ober- und Nieder Lausitz, Graffen zu der Marck, Ravensburg und Barby; Herrn zu Ravenstein, etc. Zu glücklichem Anfange Einer rechtläubigen Evangelischen bisshero aus dem Königreich Böhmen vertriebenen, itzo in der Fürstl. Graffschafft Barby in Christo Versamleten Gemeine, Den 26. Septembr. Anno 1669 gehalten von Georgio Francisco Holyk, Aus dem Böhmischem ins Deutsch versetzt*, Wittenberg (Michael Meyer) 1669 (HAB, sign. Xb 1886, VD17 3:632300E) – v současné době je připravována jeho edice.

²³⁾ *Fünffacher Geistlicher Spiegel* (Wittenberg 1669; Forschungs- und Landesbibliothek Gotha, sign. Theol. 8° 481/3, VD17 39:149052K). Stejný charakter (a částečně totožné znění) mají další Holikovy spisy – *Blutige Tränen des hochbedrängten Böhmerlandes* (Wittenberg 1673; Národní knihovna ČR Praha, sign. 65 E 1056, Forschungs- und Landesbibliothek Gotha, sign.

možné namítnout, že pronesení revokačních kázání snad nebylo nezbytnou podmínkou, a dotázat se, z jakého důvodu je lze označit za prostředek konfesijního násilí, jestliže jejich autoři odcházeli z katolické církve a přestupovali k luterství dobrovolně a ve svých kázáních a textech nechávali zaznít pouze své rozčarování, frustraci a rozhořčení, které v nich katolická církev vyvolávala? Někteří také výslovně zdůrazňovali, že své přihlášení k evangelickému vyznání a odvolání papežského učení činí bez donucení. Ani tato vyjádření však nelze chápat absolutně a příslušné pasáže navíc působí velmi stereotypně a vykazují v různých kázáních totožné znění.²⁴⁾ Je ale zřejmé, že demonstrace zavržení staré víry a příklon k víře nové, včetně jejího zdůvodnění, a to působivým, mnohdy velmi expresivním způsobem, byla nanejvýš žádoucí.²⁵⁾ A přes předpokládanou předchozí frustraci a rozčarování nemusela být pro všechny jedince jednoduchá, zvláště když mezitím uplynula již zmíněná určitá doba. Jakýkoli projev pochybnosti o správnosti zvolené cesty přitom ale v podstatě nebyl myslitelný a představoval by značné nebezpečí i z hlediska dalšího působení a osudu. Konvertité se tak mohli ocitát v mnohdy obtížné či trýznivé psychické situaci – k níž právě požadovaná kázání nemalou měrou přispívala.

Pro detailní studium uplatnění konfesijního násilí v průběhu revokace by bylo třeba zkoumat i případně detailnější prameny dokumentující přípravu a průběh samotné revokace jako události, které by snad mohly prozradit, do jaké míry se celá slavnost odehrávala v režii církevně-světské moci a nakolik v ní zůstával prostor pro individuální rozhodování revokantů. Revokační kázání však představují v každém

---

Hist 8° 05366, VD17 39:134451Y), *Päpstliche Geißel* (Wittenberg 1673; Národní knihovna ČR Praha, sign. K 9043, v databázi VD17 neuvedeno) a *Kurtze und wahrhaftige Erzählung des betrübten und gar traurigen Zustandes des Königreichs Böhmen* (Amsterdam 1679; SLUB Dresden, sign. Hist.Bohem.347, VD17 14:017135D), i když poslední je vydán již bez jména autora. Srov. i Josef VOLF, *Jiřka Holíka „Päpstische Geißel“ a „Fünffacher Geistl. Spiegel“*, Časopis Musea království Českého 83, 1909, s. 308–313. Rovněž edice těchto spisů je připravována.

²⁴⁾ Ve svém kázání je použil mj. výše zmíněný R. Rzimsky a řada dalších, jejichž kázání zazněla kromě Wittenbergu i ve Frankfurtu nad Odrou, Lipsku či Bielefeldu, a to v letech 1648, 1649, 1650, 1652 a 1655, příslušné pasáže jsou přitom v podstatě totožné: „... dass ich diesen öffentlichen Widerruf der verführischen Päpstlichen Lehre, (vor dieser gantzen Christlichen Gemein und aller Welt,) nicht gezwungen noch gedrungen, sondern freywillig, aus eigener Liebe der erkanten Wahrheit, und zur Ehre Gottes, (seiner wahren Kirchen, Erhöhung und Aufferbawung des Nechsten, und Errettung meiner Seelen) hiermit verrichte, und verrichtet haben wolle, und verwerffe hiermit alle und jede Päpstliche (falsche Lehr und) Grewel.“

²⁵⁾ Zajímavá v této souvislosti je zmínka již v titulu kázání, které vydal L. A. de Maccors roku 1730, kde je uvedeno, že kázání bylo proneseno ve Wolfenbüttelu dvacátou nedělí po Nejsvětější Trojici 1729, tj. 30. října, „auf Hoch-Fürstlichen gnädigsten Befehl“ (věvody Augusta Viléma Brunšvicko-Lüneburského), a tato informace je pak zopakována i v úvodním oslovení – viz Ludovicus Augustus DE MACCORS, *Die liebreiche Vermählung Christi mit uns*, Wolfenbüttel (Christian Bartsch) 1730 (HAB, sign. M: Th 4° Kapsel 1 (1)).

---

případě ne zcela známý druh pramenů, který tvoří součást dobového kontroverzně teologického, ale i nábožensko-politického polemického diskursu, a upozorňuje jak na složitost dobové náboženské situace a problematiky konverze (a odpadlictví), tak alespoň do určité míry i na problém konfesijního násilí a jeho vnímání.

Marie Ryantová

CONFESSIONAL VIOLENCE IN EARLY MODERN REVOCATION SERMONS

SUMMARY

The so-called revocation sermons (*Revocations-Predigte*, sometimes also *Wieder-rufs-Predigte*), i.e. sermons, in which their clerical authors openly revoked their Catholic confession and claimed allegiance to the evangelic confession, represent an interesting source for monitoring of conversion from Catholicism to Protestantism in the German evangelic milieu. They cover a period from the early 17th century until the first third of the 18th century. The sermons were most frequently given in Wittenberg and Leipzig, but also in other towns. Their authors usually recruited from members of various religious orders - the Capuchins, Franciscans, Dominicans, Carmelites and others (even Jesuits or Cistercians are among the authors), much like other (and secular) Catholic clergymen who arrived from various locations in the Empire, including Vienna and the countries of the Czech Crown. The sermons were openly given in the church before an assembled congregation and then they were published in print, often several times. The public character of revocation of the previous faith and claiming allegiance to the new faith was very important, because the sermons also had a propagandistic role. They sought to uproot the ever-present argument of confessional hesitance and opportunism and at the same time prove the evil of the original faith and the whole teaching. The decision to convert had to be explained with emphasis on acknowledgement of all deficiencies of the old faith and supported by the life path and experience of the convert which, with the help of God, had guided him to recognition of the bad and conversely the good faith. A very important factor was identification with the new confession and delimitation against the old one, which had to be qualified as wrong, best against the background of a particular biographical situation; hence, the revocation sermons contained not only a homiletic, but also mainly an autobiographical aspect. One of the key traits of the Protestant revocation sermons was engagement in polemics with the Catholic teaching - in a very strong and distinct fashion, with application of critical as well as disparaging passages. Usage of expressive statements was desirable for success of the sermon, although it was not (despite a previous frustration leading to conversion, but also the subsequent activity in the spirit of the new confession) suitable for everybody. Any demonstration of a doubt on correctness of the chosen path was unthinkable; it would have presented a great risk to further activities and destinies of the converts who might thus

find themselves in difficult or tormenting mental situation. The revocation sermons constitute a relatively unknown type of source, which draws attention to complicity of the contemporary religious situation and issues connected with conversion (and apostatism) as well as, to some extent, confessional violence and its perception.

Translated by Miroslav Košek

Radmila Prchal Pavlíčková

**„CO JEST SPASENÍ? NA ČEM ZÁLEŽÍ“?
Prezentace konfese v pohřebních kázáních:
mezi násilím a spásou.***

ABSTRACT

„What is Salvation? What Matters“? Presentation of confession in funeral sermons: between violence and salvation.

The essay explains which rhetoric means accompanied the media of confessional disciplinaton and confrontation at the end of the 16th century. It is based on funeral sermons from the Bohemian milieu in the period preceding the Bohemian Revolt. The essay defines the most frequent themes through which the own as well as the foreign confessions were presented in the funeral services and divides rhetoric techniques used in funeral services according to their intensity and verbal aggression. The most aggressive type of statements includes comparisons of the own (meaning the true) catechism and the foreign (false, fallacious, heretic) catechism and denial of salvation to its adherents.

Keywords: Funeral sermons, confession, purgatory, Utraquism

Zvyk hovořit nad tělem zesnulého prošel na prahu raného novověku dynamickým vývojem, ovlivněným dvěma významnými změnami. Tou první byl vynález knihtisku, díky němuž bylo možno pohřební kázání přenést z roviny výlučně audiovizuálního, jednorázového aktu, spojeného s okamžikem pohřbu a zádušních bohoslu-

---

* Text vznikl s podporou projektu GAČR Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání, reg. č. 14-36521G, a s přispěním projektu programu Excelence 2014 FF Univerzity Palackého Dofinancování Centra pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání.

žeb, do roviny trvalého literárního média, určeného k distribuci, sbírání a opakované četbě. Druhou změnu přinesla reformace, která redefinovala způsob dosahování spásy a destruovala dosavadní podobu fungování společenství živých a mrtvých. Lutherovo učení o ospravedlnění pouhou vírou a milostí Boží popřelo možnost pozůstalých pracovat (mší, modlitbou, almužnou) ve prospěch duší zesnulých. Namísto zádušních obřadů a dalších aktivit, které měly pomoci duši zesnulého z očistce, postavila reformace kázání: na pohřbu má zaznívat slovo Boží a útěsné vyprávění o životě a smrti zesnulého. Smyslem kázání není pomáhat zesnulému, pro nějž již nic učinit nelze, ale poučit živé o věroučných pravdách a uskutečnitelnosti života a smrti ve víře v Krista – v konfesním pravověří.

Pohřební kázání, dosud fungující v ryze orální rovině jako doplněk tradiční, kolem zádušní mše a modliteb soustředěné komemorace, se tak stalo ústředním bodem pohřbu nově se formující protestantské vzpomínkové kultury a jeho posluchači a čtenáři byli cílovou skupinou. Od poloviny 16. století se tištěné pohřební kázání stává v luteránském prostředí hojně využívaným (etablovaným) prostředkem vzpomínání na zesnulé a prosadilo se jako významná součást útěsné a naučné duchovní literatury (*Erbauungsliteratur*). Vzhledem k množství dochovaných tisků z 16. až 18. století (zhruba 300 000) jsou pohřební kázání v německém prostoru tradičně považována za (v měřítcích raného novověku) masový pramen vhodný k sériovým výzkumům. V roce 1976 vzniklo v Marburgu specializované centrum pro katalogizaci a interdisciplinární výzkum pohřebních kázání (*Forschungsstelle für Personalschriften*), jehož knižní katalogy pohřebních kázání a internetové databáze nesmírně zjednodušily a urychlily výzkum luteránských tisků.¹⁾ Webové stránky centra slouží jako platforma pro bibliografickou databázi a pro on-line časopis tematicky orientovaný na výzkum pohřebních kázání.²⁾ Několik mezinárodních konferencí, uspořádaných v Marburgu, stejně jako vlastní výzkumy badatelů centra představily v posledních desetiletích pohřební kázání jako interdisciplinární pramen *par excellence*.³⁾

V katolickém prostředí se tištění pohřebních kázání i jejich novodobý výzkum vyvíjel odlišně. Tridentýský koncil potvrdil účinnost pomoci duším trpícím v očistcovém ohni. Víra v očistec a orientace na aktivity směřující k ukrácení pobytu duše v očistci se stala v katolickém kulturním okruhu (jak nedávno ukázali Tomáš Malý

¹⁾ <http://www.personalschriften.de/datenbanken/gesa.html>.

²⁾ Artikelserie Leben in Leichenpredigten, viz <http://www.personalschriften.de/leichenpredigten/artikelserien/leben-in-leichenpredigten.html>.

³⁾ Nedávno přehledně představila práci centra jeho ředitelka Eva-Maria DICKHAUT, *Forschungsstelle für Personalschriften. Quellen - Aufgaben - Ergebnisse - Projekte*, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge. Stadt und Hof, 2, 2013, s. 27–39.

a Pavel Suchánek)⁴⁾ jádrem nově se etablojící komemorativní kultury. Centrem pohřbu a vzpomínání na zesnulého zůstala zádušní bohoslužba a modlitby za jeho duši. Do těchto tradičních prvků se postupně (až s koncem 16. století) zapojila i tištěná pohřební kázání, která svým obsahem a formou odrážela potřeby katolické komemorativní kultury. Po celý raný novověk zde tisky pohřebních kázání zůstaly rezervovány elitním sociálním vrstvám, jako prostředek utváření dobré památky a součást posmrtné rodové a institucionální reprezentace. Do konce druhého tisíciletí jim badatelé věnovali jen ojedinělou pozornost a německá historiografie často opakovala tvrzení, že pohřební kázání je výhradním médiem luteránských oblastí, které katolické prostředí neznalo.⁵⁾ Teprve po roce 1999, kdy vyšel sborník *Oratio funebris*, který přinesl kromě případových studií katalog několika set katolických pohřebních kázání, se katolická funerální homiletika stala relevantním tématem řady výzkumů.⁶⁾

Důsledná komparace luteránských a katolických pohřebních kázání dosud provedena nebyla.⁷⁾ Nicméně je evidentní, že obě promluvy, resp. texty se liší jak ve

⁴⁾ Tomáš MALÝ – Pavel SUCHÁNEK, *Obrazy očistce. Studie o barokní imaginaci*, Brno 2013.

⁵⁾ V českém prostředí výzkum pohřebních kázání otevřel v polovině 90. let Miloš SLÁDEK, *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*, Česká literatura doby baroka (= Literární archiv 27), 1994, s. 191–208; TÝŽ, (ed.), *Vavřinec Molitor: Kázání při pohřbu nevinného mládence Jarolína Ferdinanda Poka*, Česká literatura doby baroka (= Literární archiv 27), 1994, s. 210–216; TÝŽ, *Nit přize v rukou tkalce aneb Na okraj pohřebního kázání V. A. Kozojedského z roku 1676*, Posel z Budče 16, 1999, s. 25–34; TÝŽ, *Vitr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, Praha 2000.

⁶⁾ Birgit BOGE – Ralf Georg BOGNER (edd.), *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*, Amsterdam – Atlanta 1999; Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008; Georg SCHROTT, *Leichepredigten für bayerische Prälaten der Barock- und Aufklärungszeit*, München 2012.

⁷⁾ Johann Anselm STEIGER, *Oratio panegyrica versus homilia consolatoria. Ein exemplarischer Vergleich zwischen einer römisch-katholischen Trauerrede (Wolfgang Fuchs) und einer lutherischen Leichenpredigt (Johann Gerhard)*, in: B. Boge – R. G. Bogner (edd.), *Oratio Funebris*, s. 103–130; Harald TERSCH, *Florentius Schillings „Totengerüst“*. Zur Konstruktion der Biographie in der katholischen Leichenpredigt, in: Rudolf Lenz (edd.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 4, Stuttgart 2004, s. 303–346; Radmila PAVLÍČKOVÁ, *The Funeral Sermon as a Confessional Confrontation and Manifestation*, in: Milena Bartlová – Michal Šroněk (edd.), *Public Communication in European Reformation. Artistic and other Media in Central Europe 1380–1620*, Prague 2007, s. 221–237; Mechtild HABERMANN, *Leichenpredigten des 17. Jahrhunderts im konfessionellen Kontext*, in: Jürgen Macha – Anna-Maria Balbach – Sarah Horstkamp (edd.), *Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit. Interdisziplinäre Perspektiven*, Münster – New York – München – Berlin 2012, s. 63–84.

svých dobových funkcích, tak v uspořádání a členění textu. Na druhou stranu tvrzení, že pohřební kázání v odlišných konfesních světech plnilo odlišné funkce, není úplně. Pohřební kázání, ať už jakékoli konfese, referovala vždy z podstaty věci o naději křesťana na život věčný, o spáse, a poučovala o tom, co je třeba činit a v co věřit, aby člověk prožil dobrý život v pravé víře a zemřel dobrou smrtí. Pohřeb byl příležitostí, jak připomenout věřícím nevyhnutelnost smrti, ale také útěchu vyplývající z Kristovy oběti. Pohřební kazatelé tak motivovali posluchače k rozjímání o posledních věcech člověka, smrti, o osobním a posledním soudu, o nebi, pekle a očistci. Meditace o nevyhnutelné konečnosti lidského života a osudu duše po odchodu fyzického těla z časného života tvořila rámec pro poučení o základních věroučných představách o tom, jak je možno dosáhnout spásy. Pohřební kazatelé často konkretizovali své poučení pomocí příkladu zesnulého, věnovali se více či méně detailně líčení jeho dobrého života a dobré smrti a pomocí jeho životního příběhu dokládali možnost dosažení spásy.

Toto standardní a stabilní téma, jež je absolutním základem všech pohřebních kázání (přes jejich značnou obsahovou variabilitu, rétorické rozdíly apod.), bylo v období posledních desetiletí 16. a prvních desetiletí 17. století doplněno o nové prvky, významy a motivy, které se dříve (ale ani později) už neobjevují. A sice, pohřební kázání z tohoto období obsahují téměř vždy výrazný až vyhocený apel na konfesně správný život a smrt.

Cílem následujících řádků je ukázat, jak se v tomto konfesně napjatém období na přelomu století stal pro kazatele pohřeb a s ním spojená vzpomínka na zesnulého vhodnou a hojně využívanou příležitostí k tematizaci konfesně korektního života a smrti. Pohřební kázání jsou zpravidla koncipována tak, aby zobrazila život pravověrného člověka, a to ve smyslu jeho identifikace s konfesí a naplnění jeho života konfesně správnými církevními obřady, morálními hodnotami a zbožnými praktikami. Právě tato konfesní pravověrnost je kazateli chápána jako nezbytná pro dosažení spásy. Potřeba vychovávat z kazatelný při pohřbu posluchače v pravé konfesi je dle mého názoru v těchto několika desetiletích velmi silná, nicméně způsob, jakým jsou konfesně zatížená témata ventilována, je pln místních nuancí a specifik a je velmi variabilní z hlediska témat a argumentačních strategií, které kněz používá.

Přesto lze vysledovat několik klíčových témat, kolem nichž se konfesní výchova koncentruje a která se velmi často shodují s kontroverzními tématy, hojně v té době diskutovanými v polemické teologické literatuře. Kázáním dominuje výklad věrouky dané církve, který se soustředí na základní a jednoduché objasnění a poučení o tom, co je důležité pro spásu: pouhá víra v Kristovu oběť a milost Boží, role skutků při dosahování spásy, otázka, zda se o spásu lze přičinit i po smrti, kardinální otázka, co dělají duše po smrti fyzického těla v mezidobí do posledního soudu, tedy témata spojená s topografií onoho světa a s možností dostičinění za hříchy

zemřelých atd. Specifickým tématem, přítomným ve výjimečných kázáních nad novorozenci nebo ženami zesnulými po porodu, je smrt nekřtěňátek, tematizace *limbu puerorum* a (ne)důležitost křtu pro spásu dětí.⁸⁾

Cílem tohoto příspěvku je přesněji odlišit rétorické postupy, pomocí nichž jsou tato konfesně konotovaná témata zobrazena, a to na základě intenzity konfesní konfrontace. Východiskem zde bude na čtyřicet pohřebních kázání z měšťanského a šlechtického prostředí z předbělohorských Čech, která jsou s ohledem na specifický náboženský vývoj od 15. století, ale také vzhledem k vydání Rudolfova Maještátu 1609 pro podobné otázky mimořádně vhodným badatelským materiálem. Ukazuje se totiž, že je příhodné sledovat tisky pohřebních kázání z konfesně smíšeného prostředí. Problematika každodenního soužití různých konfesí je v posledních letech intenzivně sledována v kontextu pokračující diskuse o konceptu konfesionalizace tak, jak jej na počátku 80. let formulovali Wolfgang Reinhard a Heinz Schilling.⁹⁾ Kritika etatistického přístupu a přesun těžiště od makropohledu k mikroperspektivě přinesl rozšíření zájmu historiků o studium limitních prostředí, především konfesně nejednotných území a studiu bi- a vícekonfesních lokalit. Výzkumy nábožensky smíšených míst ovlivnila mimo jiné práce Etienna Françoise o Augsburgu v 17. století.¹⁰⁾ Pojmem neviditelná hranice (*die unsichtbare Grenze*) popsal situaci, v níž celé město tvoří hraniční prostor, v němž je nutno konfesní hranici stále znovu vyjednávat v každodenním chování a jednání. Jím metodologicky inspirované práce se soustředily zejména na výzkum každodenního jednání

⁸⁾ „Že pak nejedni jsou lidé, zvláště při straně římské, jenž jak o tomto dítěti nedošlém úmluvy obřízky Boží, taky o dítkách křesťanských, pro spěšnou smrt křtu dojíti nemohoucích, aneb při porodu, buďto v životu matek umírajících, netrefně s plnou pochybností o jejich spasení zle troufají.“ Matěj ETESIUS, *Kázání pohřební nad urozeného a statečného rytíře pana Ctibora Vitanovského z Vlčkovic a na Nihošovcích, jediným synáčkem...*, Praha 1614. Národní knihovna Praha (dále NK Praha), sign. 43 I 11.371 přív. Knihopis K02382.

⁹⁾ Namísto vskutku rozsáhlé literatury zejména německé provenience ke vzniku a vývoji konceptu konfesionalizace uvádím jen přehledové studie publikované v českém prostředí: Jiří PEŠEK, *Reformační konfesionalizace v Německu 16.-17. století (Publikace a diskuse 80. a 90. let)*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 602–610; Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, s. 80–108; Olga FEJTOVÁ, *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*, ČČH 109, 2011, s. 739–785; TÁŽ, „Já pevně věřím a vyznávám“. *Rekatolizace na Novém Městě Pražském v době pobělohorské*, Praha 2012; Josef HRDLÍČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013, zejména s. 5–45.

¹⁰⁾ Étienne FRANÇOIS, *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg, Sigmaringen 1991.*

a chování komunity a jejich členů a existenci, vytváření, překračování nebo porušování „neviditelné“ hranice mezi konfesemi.

V posledních letech je tento zájem o zažívání konfese v realitě a každodennosti obyvatel smíšených lokalit doplňován o otázky reprezentace a symbolické manifestace konfese, včetně symbolického ovládnutí veřejných prostranství prostřednictvím náboženských rituálů a slavností.¹¹⁾ Do zorného úhlu badatelů se tak dostávají témata související s vytvářením vlastního obrazu, s jeho distribucí, ale také s vytvářením obrazu věroučného konkurenta a jeho medializací v rámci nábožensky rozdělené komunity. Ke slovu tak přicházejí prameny související s mediální propagandou, ať už ikonografické nebo textové, případně v tomto smyslu bývají vykládány mimořádné události (slavnost položení základního kamene, svěcení kostela, procesí, poutě apod.). Mezi recentně sledované fenomény pak patří zejména interkonfesionalita, transkonfesionalita a bikonfesní pluralita.¹²⁾

V rámci výzkumů konfesních kultur a jejich proměn v 16. a 17. století dosud nebyly tisky pohřebních kázání intenzivněji využity, a to ani v německé historiografii. Překvapí to tím spíše, že právě zde byl navržen a posléze intenzivně diskutován konfesionalizační koncept, a že právě zde od 70. let došlo k velkému výzkumu – jak již bylo řečeno – luteránských pohřebních kázání. Pohřební kázání zde jsou sice považována za mimořádný interdisciplinární pramen, jejich využití pro poznání reprezentace konfese, vytváření obrazu věroučného oponenta a obrazu mediálního konfesního soužití uvnitř bikonfesního města je však dosud omezeno na několik případových studií, vycházejících z omezeného spektra tisků,¹³⁾ případně na

---

¹¹⁾ Anna OHLIDAL, *Präsenz und Präsentation. Strategie konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionswesens*, in: Evelin Wetter (ed.), *Formierung des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 2008, s. 207–217.

¹²⁾ Burkhard DIETZ – Stefan EHRENPREIS (edd.), *Drei Konfessionen in einer Region. Beiträge zur Geschichte der Konfessionalisierung im Herzogtum Berg vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Köln 1999; Kaspar GREYERZ u.a. (edd.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Gütersloh 2003; Joachim BAHLCHE – Karen LAMBRECHT – Hans-Christian MANER (edd.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Leipzig 2006.

¹³⁾ Ralf Georg BOGNER, *Polemische Leichenpredigt. Die Augsburger Kontroverse um Franz Xaver Pfyffers Schmachrede auf Gottfried Lomer*, in: Birgit Boge – Ralf Georg Bogner (edd.), *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit*, Amsterdam – Atlanta 1999, s. 211–233; Rudolf MOHR, *Die Konfessionalisierung und katholischer Hof. Ein Leichenpredigt auf die reformierte Herzogin Catharina Charlotte*, in: Dietz Burkhard – Stefan Ehrenpreis (edd.), *Drei Konfessionen in einer Region. Beiträge zur Geschichte der Konfessionalisierung im Herzogtum Berg vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Köln 1999, s. 183–196; Günther WARTENBERG, *Wiedergewinnung des Luthertums. Konfessionspolitik in sächsischen Leichenpredigten zwischen 1690 und 1600*, in: Rudolf Lenz (ed.), *Leichenpredigten als Quelle historischer*

marginální konstatování o užitečnosti takového výzkumu v budoucnu.¹⁴⁾ Přestože čeští badatelé věnují od konce 90. let 20. století pohřebním kázáním příslušnou pozornost,¹⁵⁾ k propojení pramenného potenciálu funerálních tisků z českých zemí s tématem mediální konfrontace různých vyznání, potažmo soužití různých konfesí, došlo prozatím jen okrajově.¹⁶⁾

Konfesně zabarvenou argumentaci pohřebních kazatelů lze podle intenzity konfesní konfrontace rozdělit do tří skupin. První skupinu představují pasáže, případně celé texty, v nichž se kazatelé orientují na zcela nekonfrontační pozitivní výpověď o vlastní konfesi a prosté poučení věřících. Do druhé skupiny řadím výpovědi, v nichž dochází ke srovnávání vlastní konfese s jinými věroučnými představami. A nakonec třetí typ představují ty výroky, v nichž poučení o vlastních věroučných principech prolíná s agresivní konfrontací, polemikou a denunciací jinověrce.

„Nebyla pokoutního náboženství“. Pozitivní zobrazení konfese

Sdělení tohoto typu se soustředí na výklad vlastní věrouky a popis zbožného, ve smyslu konfesně správného chování zesnulého v jeho životě a smrti. Kněží různých konfesí kladou přirozeně důraz na odlišná témata. Luteránský kněz položí bez výjimky důraz na výklad Lutherových slov a většinu textu orientuje na podporu argumentace, že pouhou vírou a milostí Boží člověk dosahuje spásy.¹⁷⁾ Katolický kněz bude nejpravděpodobněji zdůrazňovat konfesně distinktivní rituály odehrávající se

---

Wissenschaften, Bd. 4, Stuttgart 2004, s. 71–84; M. HABERMANN, *Leichenpredigten des 17. Jahrhunderts im konfessionellen Kontext*; Marion KOBELT-GROCH, *Papisten, Calvinisten, Wiedertäufer und ein Aufrührer wie Thomas Müntzer. Feinbilder in gedruckten lutherischen Leichenpredigten des 16. bis 18. Jahrhundert*, in: Hartmut Kühne u.a. (ed.), *Thomas Müntzer – Zeitgenossen – Nachwelt. Siegfried Bräuer zum 80. Geburtstag*, Mühlhasuen 2010, 227–244.

¹⁴⁾ Kai BREMER, *Religionsstreitigkeiten. Volkssprachliche Kontroversen zwischen altgläubigen und evangelischen Theologen im 16. Jahrhundert*, Tübingen 2005, s. 234, pozn. 36. Pohřební kázání nezohledňuje ani autoritativní práce mapující klíčové žánry konfesionalizačních procesů, viz Albrecht P. LUTTENBERGER, *Katholische Reform und Konfessionalisierung*, Darmstadt 2006.

¹⁵⁾ Průkopnickým dílem pro výzkum pohřebních kázání byla v českém prostředí především edice českých literárních památek spojených s funerální tematikou, viz Miloš SLÁDEK, *Vít jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, Jinočany 2000.

¹⁶⁾ Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Konfessionelle Polemik in der Begräbnishomiletik. Fünf Leichenpredigten des Kontroverspredigers Georg Scherer aus den Jahren 1583–1603*, *Acta Comeniana* 24 (2010), s. 7–41; TÁŽ., *(Ještě jednou) pohřební kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka roku 1612. Jednota bratrská a mediální propagace*, *Epigraphica et Sepulcralia III*, Praha 2011, s. 337–367; TÁŽ., *Dvě pohřební kázání od svatého Salvátora. Luteráni na Starém Městě pražském*, *Documenta Pragensia* (v tisku).

¹⁷⁾ Helvig GARTH, *Christliche Leichpredigt, Von der Seligkeit derer, die im Herrn sterben, von nun an, etc. Bey Christlichem herrlichem Leichbegängniß, des Wolgebornen Herrn, Herrn Benedict*

na smrtelném loži. Popíše, že umírající přijal všechny svátosti, včetně posledního pomazání, a manifestačně zdůrazní, že se tak stalo dle katolického způsobu,¹⁸⁾ a dále bude vyzývat účastníky pohřbu k modlitbám, almužnám a mším za jeho duši.¹⁹⁾ Utrkvistický kněz pak standardně a důrazně opakuje, že pro spásu je třeba přijímat tělo a krev pod obojí způsobou.²⁰⁾

Všem textům je ovšem společné, že zesnulí jsou standardně chváleni za to, že měli pravou víru, v níž byli vychováni, v níž setrvali, v níž se „*neviklali*“, nebyli žádného „*pokoutního*“ náboženství,²¹⁾ a v níž zemřeli, a to ačkoli měli možnosti ke konverzi.²²⁾ Jan Achilles Berounský například chválí v kázání z roku 1602 Michala Španovského z Lisova, že „*v tom učení pravém Kristovém zůstal až do smrti*

von Kolovrat, Herrn auff Hocka vnd Großkolischaw, etc. ..., Freiberg 1617. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále HAB), sign. 466.26 Theol. (10)

¹⁸⁾ „...hat er als bald nach den Herren Thumbdechant geschicket, vnd nach Alten löblichen Catholischen gebrauch, erstlich seine Sünden Demütiglichen gebeicht vnd darauff (wie wohl gantz schwach vnd matt) mit auffgehobnen Händen vnd Augen gen Himmel, dem Ampt vnd der H. Meß ...andächtlich bey gewohnt, nach verrichtung aber desselben, das hochheilige Sacrament, das Brot des Lebens, die Speisse der Seelen, zu seiner Wegfahrt, inn höchster andacht Demütiglichen empfangen.“ Georg HIRSCHBERGER VON BLUMENBERG, *Catholische Leich vnd Lobpredig Des Wolgebornen Herrn, Herrn Christoff Poppel, Herrn von Lobkowitz, auff Pateck vnnnd Diwitz...*, Praha 1609. HAB, sign. T 1024 4°. Helmst. (4).

¹⁹⁾ „*Modlte se jedni za druhé, abyšte všickni spaseni byli.*“ Jan SIXT Z LERCHENFELSU, *Zatmění časné vedle těla urozeného pána, pana Zdenka z Šternberka, na Ousti...*, Praha 1617. Strahovská knihovna Kláštera premonstrátů na Strahově (dále Strahovská knihovna), sign. HL II 56. přív. Knihopis K15880a.

²⁰⁾ „*Čtvrté, k vykoupení Hospodinovu přináležejí ti všickni, kteříkoli podlé nařízení Vykupitele svého na večeri jeho, skušující se, pravého těla a pravé krve jeho s požehnaným chlebem a vínem požívají... Kdo tělo a krev Kristovu přijímá, ten s Kristem takovou společnost má, že Kristus v něm a on v Kristu přebývá a tak spasením svým jist bývá... A tak skrze pravého těla Kristového užívání, kvitanci na odpuštění hříchův svých přijal, a skrze požívání pravé krve Kristové, veřeje srdce svého pokropil, dábla, smrt, peklo přemohl s Kristem Pánem věčného dosáhl vítězství.*“ Jan HERTWICIUS, *Funebre officium. To jest služba počestného pohřbu poslední vážnosti křesťanskou nad tělem mrtvým, počestného a bohobojného mládence, pana Martina Budygera z Hohenštejna...*, Praha 1619. NK Praha, sign. 54 G 3009. Knihopis K02966.

²¹⁾ „*Nebyla pokoutního náboženství: poznání svého Boha Otce v čistém evangelium Ježíše Krista hledala: Nalezši jej, k němu se svobodně přiznávala.*“ Viz *Spis o proměnách žalostivých života vezdejšího a o radostech věčného. K tomu kázání pohřební dvoje nad tělem mrtvým urozené, šlechtetné a Boha bojící paní Anny Magdalény Vencelíkové z Malovic...*, Praha 1615. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 33.048, Knihopis K15605.

²²⁾ „*v víry pravé v Krista Ježíše život pobožný a šlechtný jest vedl*“; „*v víře pravé v Krista Ježíše utvrzen byl, Pána Boha se bál...*“; „*nejedněch příčin k odstoupení od poznalé pravdy Boží sobě podávaných jměť*“; „*a z té víry pravé a neměnitelné spasení svého očekával*“ Jan ROSACIUS HOŘOVSKÝ, *Fama exequialis. Pověst dobrého jména Urozeného Pána Pana Vratislava z Mitrovic ... při Kázáních Pohřebních...*, Praha 1613. NK Praha, sign. 54 I 11371, přív. 1. Knihopis K14885.

své, ani se v něm neproměňoval, jako se proměňuje chameleon zvířátko v Indii v týhodni...“²³⁾

Důležitá otázka, kterou je třeba zodpovědět, spočívá v tom, zda samotný pojem „pravá víra“ lze vnímat v konfesním smyslu, tedy zda se v těchto textech jedná o identifikaci s konkrétní konfesí, nebo máme co do činění s ideou tzv. nadkonfesijního křesťanství. Pro zodpovězení této otázky mohou pomoci dvě skutečnosti. Předně – dnes před sebou máme tisk vytržený z jeho rétorického a čtenářského kontextu, do nichž je třeba jej vrátit. Jedná se o text, který zazněl od kněze konkrétního vyznání nad konkrétním člověkem daného vyznání a vyslechla jej komunita tohoto vyznání.²⁴⁾ Na jiném místě jsem se pokusila detailní analýzou kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka prokázat, že mediální reprezentace nadkonfesijního pohřbu v tisku pohřebního kázání bratrského kazatele měla velmi silné konfesně zabarvené pozadí.²⁵⁾

Za druhé – v těchto textech bývají často obsaženy verbální signály, které měly umožnit recipientům identifikaci konfese zesnulého. Příkladem budiž pohřební kázání Jana Václava Cykády nad Alžbětou Valdštejskou z Valdštejna, dcerou Jana staršího z Valdštejna a manželkou Adama mladšího z Valdštejna, která zemřela roku 1614. Kazatel postupně několikrát zdůrazňuje její pravověrnost naprosto neutrálně („v pravé víře křesťanské dobře utvrzená, poslouchání slova Božho, i jiných pobožných křesťanských starodávních služeb Božích, modliteb častých a horlivých jistotně pilná“), aby na konci pohřebního kázání identifikoval podstatu této výpovědi ve smyslu utrakvismu: „a pro tu pravdu mnohé odpornosti s radostí snášela..., takže kněží Páně mají nač vzpomínati: věrní křesťané podobojí mají čeho litovati“.²⁶⁾

²³⁾ Jan ACHILLES BEROUNSKÝ, *Pohřební kázání v chrámě Pacovském za Michala Špánovského z Lisova, na Pacově a mladě Vožici (O pohřbích poctivých)*, Praha 1602. NK Praha, sign. 65 E 1957. Knihopis K00091.

²⁴⁾ „Poctivě tehdy jsa zplozen, poctivě v pobožnosti také byl od svých starších v témž Relligionu i do smrti setrval, spletenecm v náboženství nebýval, Bohem a jeho svatosvatým slovem se spravoval, svátostmi Božími, jako někteří, ještě, co sem já zde, ještě u Stolu Páně nebyli, nepohrdal.“ Jiří TEŠÁK MOŠOVSKÝ, *Pohřební kázání nad urozeným panem Václavem Jiskrou z Sobince, rodičem, měšténinem i p. primátorem Města Hradce Králové...*, Praha 1607. NK Praha, sign. 54 F 22. Knihopis K16095.

²⁵⁾ R. PAVLÍČKOVÁ, *(Ještě jednou) pohřební kázání Matěje Cyra*.

²⁶⁾ Jan Václav CYKÁDA, *Kázání. Nad mrtvým tělem urozené paní, paní Alžběty Valdštejské z Valdštejna...*, Praha 1614. NK Praha 54 I 11.371 přív. Knihopis K01709. Podobně Jan JAKOBIDES BENEŠOVSKÝ, *Kázání při pohřbu pobožné, ctné, šlechteté a mnohovzácné matrony, paní Anny Košetické...*, Praha 1607. NK Praha, sign. 54 B 99, přív. 3. Knihopis K03405.

Velmi jednoznačný je v tomto smyslu v českých poměrech ojedinělý funerální tisk o Albrechtu Václavu Smiřickém ze Smiřic z roku 1614.²⁷⁾ Monumentální funerální sborník je snad inspirován podobnými luteránskými tisky, které v této době začaly být populární mezi říšskou luteránskou elitou.²⁸⁾ Obsahuje jednak popis převozu těla zesnulého z Prahy do Náchoda, kde byl pohřben, jednak texty třinácti proslovených, a navíc jednoho nerealizovaného kázání, jež byla při této týdenní funerální slávě v průběhu smuteční cesty a pohřebních obřadů proneseny. Také vzhledem k tomuto nebývalému množství kázání, které tisk obsahuje, na něj budu často odkazovat. Pojem pravá víra je zde mnohokrát, v různých kázáních různých kazatelů, identifikován naprosto explicitně s utrakvismem, který je chápán jako starožitná víra předků, již museli tvrdě obhajovat, několikrát je zde vzpomínán Jan Hus a Jeroným Pražský, husitský boj za laický kalich a rodová tradice, stejně jako Smiřického aktivní podpora utrakvismu na jeho panstvích: „*žádné zvláštní jakkoli staré neb také nové sekty a roty Antikristské, pokrytské a bludné se na žádnou stranu nevydávajíc, v straně naší podobojí evangelické, vlastně obecné křesťanské, příkladem jejich i on také až do své smrti zůstal.*“²⁹⁾

Naprosto identickým způsobem chválí pravověrnost zesnulého Kryštofa Popela z Lobkovic Georg Hirschberger von Blumenberg. Připomeňme jen, že Kryštof Popel z Lobkovic zesnul na konci května 1609 a pohřební kázání bylo prosloveno již po vydání Rudolfova Majestátu, na začátku září.³⁰⁾ Kazatel zdůrazňuje, že zesnulý,

²⁷⁾ Miloš SLÁDEK, *Posmrtné cestování Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 215–218.

²⁸⁾ Jill BEPLER, *German Funeral Books and the Genre of the Festival Description. A parallel development*, in: John L. Flood – William A. Kellg (edd.), *The German Book 1450–1750*, London 1995, s. 145–160; TÁŽ, *Das Monumentum Sepulcrale: ein Funeralwerk im Dienste dynastischer Selbstdarstellung*, in: Heiner Borggreffe (ed.), *Moritz der Gelehrte. Ein Renaissancefürst in Europa*, Eurasburg 1997, s. 413–417; TÁŽ, *Die Fürstin im Spiegel der protestantischen Funeralwerke der Frühen Neuzeit*, in: Regina Schulte (ed.), *Der Körper der Königin. Geschlecht und Gesellschaft in der höfischen Welt seit 1500*, Frankfurt am Main 2002, s. 135–161; Maja SCHMIDT, *Tod und Herrschaft. Fürstliches Funeralwesen der Frühen Neuzeit in Thüringen. Ausstellungskatalog und Katalog der Leichenzüge der Forschungsbibliothek Gotha*, Erfurt 2002, zejména s. 41–46.

²⁹⁾ „...*Takže ačkoli příkladem slavných vzácných pánů předků, ujeň a strejci svých, pánů, pánů Smiřických z Smiřic: toho náboženství pravého a starožitného obecného křesťanského pod obojí, kteréž mnozí (ale nepravě a z nenávisťi) heretickým píšic i kázic nazývají: však následujíc ho, a svým věrným poddaným v tom s kněžstvem páně evangelickým za vlastní a věrný příklad se vystavujíc podle Božího vyhlášení.*“ Viz *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu, dobré a vzácné paměti urozeného pána, pana Albrechta Václava Smiřického z Smiřic...*, Praha 1615, s. 471–476. Strahovská knihovna, sign. JG III 10. Knihopis K14374.

³⁰⁾ „*Vnnd ob er zwar wohl Exempla vor Augen gehabt, das andere den Göttern, die sie nicht kenenen, den neuen die newlich kommen sein, die jhre Vätter nicht gekant, gedienet vnd geopfert haben, wie*

ač kolem sebe viděl, jak mnozí věří novotám, které jsou jen lidskými učením a omyly, zůstal věrný víře otců. Katolické vyznání zachoval jak v mládí a mužném věku, tak na smrtelném loži, což kazatel dokumentuje detailním popisem ostentativního vyznání katolictví během umírání.³¹⁾

Důležitým tématem kázání nad šlechtici je vedle pravověrnosti zesnulého také rodinná tradice dané víry a chvála jejího aktivního hájení. Kratší či delší exkurzy do rodové historie jsou typickým a hojně využívaným motivem pohřebních kázání nad urozenými osobami. Připomínají se významní členové rodu, jejich zásluhy na válečném poli, jejich věrnost panovníkovi a v kontextu našeho tématu také popis slavných skutků předků, jimiž se zasloužili o hájení věroučné pravdy.

Z rodové historie Šternberků vybral roku 1617 Jan Sixt z Lerchenfelsu dva předky, jež spojuje obrana víry před nepřítelem. Jaroslav ubránil Čechy a Moravu u Olomouce před „*tyrany Belou a Petou*“, a Zdeněk ze Šternberka, „*kterýž jsouce nejvyším purkrabím Království českého, víru svatou katolickou, proti Jiřímu, králi českému, statkem i životem obhajovati hotov byl.*“³²⁾ Na stejném principu, jen z odlišného věroučného postoje, chválí kazatelé předky Václava Albrechta Smiřického ve výše zmíněném funerálním sborníku. Mimořádné je z tohoto hlediska zejména jedno z posledních kázání, které bylo proneseno v Náchodě na náměstí ve chvíli, kdy osmidenní slavnostní převoz rakve vrcholil, tedy těsně před uložením těla do rodové hrobky v kostele sv. Vavřince. Kazatel nezůstává jen u obecného konstatování, že všichni členové rodu „*ráčili sou býti pravého učení, víry a náboženství obecného křesťanského a starožitného pod obojí, nebo evangelistského, horlivě následovní, a v tom se nikdy neměnice, víru pravou neproměnnou Pánu Bohu i vrchnosti své králům českým a císařům do smrti svých ráčili jsou zachovati.*“³³⁾ Připomíná jmenovitě

---

zu lesen Deuterono: 32. So ist doch dieser vnser Edler Herr, inn dem Glauben seiner Vätter, nicht allein in der Jugend vnd in seiner Manheit, sondern auch biß in seine Grube bestendiglich blieben vnd verharret. Newe vnd frembde Götter aber, von welchen Moyses in angeregten ohrt redet, seind nichts anders, als Menschen Lehre, vnd Newe frembde Jrthumber, welche jhr viel für die Göttliche warheit (wie die Heyden jhre Götzen) für den waren Gott ehren vnd anbetten. Solchen frembden göttern ist dieser vnser Herr von Lobkowitz nicht nachgangen...“ Srov. Georg HIRSCHBERGER VON BLUMENBERG, *Catholische Leich vnd Lobpredig Des Wolgeborenen Herrn, Herrn Christoff Poppel, Herrn von Lobkowitz, auff Pateck vnnd Diwitz...*, Praha 1609. HAB, sign. T 1024 4°. Helmst. (4).

³¹⁾ „...vnd zugleich auch gefraget, ob er auch bey dieser seiner Catholischen glauben bekentnuß, die er in seinem Leben bekannt, also auch verharren darin vnd damit für den Richterstuhl Christi erscheinen wolle? Hat er mit frölichem Hertzen geantwortet ja, mein Pater ja, vnd also mit dem trewen Helden Iosuae bestendiglich sagen können, dienet welchen Göttern jhr wöllet, ich aber sampt meinem gantzen Hauß wil den Herren dienen, wie mir gebotten ist: Du solt Gott deinen Herren anbetten vnd jhme allein dienen.“ Tamtéž.

³²⁾ Jan SIXT Z LERCHENFELSU, *Zatmění časné* (K15880a).

³³⁾ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 471.

předky z 15. století – Jaroslava a Hartvíka Smiřického ze Smiřic v souvislosti s husitskými válkami a zdůrazňuje, jak statečně, rytířsky, beze strachu bojovali za „*užívání kalichu krve Boží podle nařízení Páně*“, čímž prokázali hrdinství a ukázali příklad dalším generacím, jejichž členové věrně sloužili Jiříkovi z Poděbrad a dalším panovníkům v předních zemských úřadech. „*O žádném pak z předkův J. M. Pána našeho již mrtvého nenalézám, aby který P. P. Smiřický z Smiřic, měl od náboženství pravého od předků svých pozůstaveného, a od strany pod obojí odstupovati. A proti evangelium zákona Božího, neb také užívání posvátnému kalichu krve Boží, a proti řádu i proti straně neb církvi Boží Svaté obecné křesťanské pod obojí, měl se v čem na odpor stavěti...*“³⁴⁾

„Čímž se mnozí bludové vyvracují a kazí“. Srovnání s jinými věroukami

V případě těchto pasáží se pozitivní označení pravdy spojuje s identifikací nepravdy, která je součástí argumentace odlišné konfese. Pojednání o vlastním konfesním stanovisku je úzce spojeno s vysvětlením a odmítnutím odlišného učení. Velmi často jsou tyto výpovědi přítomny tam, kde se pohřební kázání dotýká klíčových věroučných rozdílů, které byly v této době intenzivně diskutovány v náboženské polemické a kontroverzní literatuře. K hlavním tématům patří v pohřebních kázáních katolické učení o zásluhách a spásonosné moci skutků,³⁵⁾ kritika některých prvků liturgie, uctívání svatých, odlišné chápání svátosti oltářní, celibátu³⁶⁾ a samozřejmě topografie onoho světa a s ní spojená otázka osudu nesmrtelné duše po smrti těla. Náboženské kontroverze o ne/existenci očistce dostaly novou sílu s dekrety tridentského koncilu a na straně katolické i protestantské se vyrojila hojná polemická literatura na toto téma. Pohřební kazatelé velmi často svým posluchačům a čtenářům mají potřebu vysvětlit, co bude s jejich duší v mezidobí mezi smrtí fyzického těla a vzkříšením u Posledního soudu. Poučení publika a prostý popis vlastních věroučných představ je zpravidla prolnut s vysvětlením konfesně odlišných řešení a s jejich radikálním odmítnutím, a to aniž by nutně muselo dojít k označení cizí konfese jménem.

Příkladem nejmírnějšího způsobu vypořádání se s katolickým očistcem může být pohřební kázání nad Annou Magdalenou Malovcovou z roku 1615. Kazatel vychází ze standardně používaného citátu z Lukášova evangelia (Lk 23) a připomí-

³⁴⁾ Tamtéž, s. 475–476.

³⁵⁾ „*Aus Gnaden seydt jhr Selig worden, durch den Glauben, vnd dasselbige nicht aus euch, Gottes Gnade ist es, nicht aus den Wercken, auff daß sich nicht jemand rühme.*“ Helvig GARTH, *Christliche Leichpredigt, Von der Seligkeit derer, die im Herrn sterben.*

³⁶⁾ „*Nýbrž že to učení zbraňujících ženiti se, jest ďábelské.*“ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 249.

ná slova, jimiž Kristus slíbil lotru po pravici, že ještě dnes s ním bude v ráji. „*Čímž se mnozí bludové vyvracují a kazí, kteří proti těmto patrným důvodům slova Božího čelí, neb duše z těla vycházející neodpočívá a spí až do dne soudného, aniž se sem a tam protuluje: aniž z jednoho těla do druhého vchází, jakž pohané smejšleli, aniž jakými mukami očištěna bývá: Ale každá věrná duše k Bohu svému, a k Vykupiteli Kristu Pánu se dostává: nevěrná pak do ohně věčného.*“³⁷⁾

Srovnání pomocí výkladu jiné věroučné představy a praxe, nikoli prostřednictvím pojmenování a identifikace konfese, lze nalézt i v dalších kázáních. Podobně je odmítnut očištěc v již zmíněném funerálním tisku nad Albrechtem Václavem Smiřickým ze Smiřic z roku 1614: „...*Poněvadž tak jest, že ti, kteří se s tímto světem rozloučili, na duši živi jsou: Rád bych také věděl, co pak mají za práci? a jaké jest jejich předsevzetí? O tom nám správu činí Boží Slovo, že sou v rukou Božích a žádná muka se jich nedotýká. Proti tomu někteří nepřátelé naši z odporne strany učíc, nebohým dušičkám na očišťovací oheň ukazují, pravíc, že na čas musejí se trápit a čistiti v něm, ješto nikoliv toho není: nebo Slovo Boží o tom nic neví: A ten blud patrně poraží to, což o nejhorším zločinci, totiž lotru na kříži visícím, vypověděl Pán, řka jemu: Dnes se mnou budeš v ráji.*“³⁸⁾

Častou strategií kazatelů je základní, přesto dostatečně informativní poučení souvěrců o očištění. Luteránský kněz Helvig Gart v pohřebním kázání z roku 1617 nad Benediktem z Kolovrat nejprve vysvětluje svému publiku, v čem spočívá víra v očištěc a jaké náboženské praktiky jsou s ní spojeny,³⁹⁾ a nabízí tak svým luteránským posluchačům a čtenářům dosti přesný, byť jednoduchý výklad podstaty očištěce (které duše odcházejí do očištěce, jakým trápením a proč v něm procházejí a nakonec, jak lze těmto duším pomáhat), který mu slouží k zobrazení vlastního konfesního názoru: „*Naproti tomu my učíme, že nejenže není žádný očištěc, ale taky že nikdo, kdo zemře v Pánu, by měl ještě něčím trpět. Duše jsou blažené ihned, jakmile opustí tělo a ocitnou se okamžitě ve věčné radosti.*“⁴⁰⁾ Na závěr na tuto jednoznačnou konfrontaci, založenou na vystavení hranice my versus oni, a cílicí k vytvoření iden-

³⁷⁾ *Spis o proměnách žalostivých života vezdejšího a o radostech věčného* (K15605).

³⁸⁾ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 182–184.

³⁹⁾ „*Denn sonstn theilet vnd trennet man sich in diesem Punct eben starck: In dem Eitliche lehren vnd schreiben, das nicht alle vnd jede, die im Christo, vnd durch den Glauben an Jhn, einschlaffen, also bald, von der Zeit vnd Stunde jhres Todes an, selig werden, sondern allein die, welche für jhre vbrige vnd hinderstellige Sünde, vnd derer zeitlicher Straff nicht mehr zubüssen vnd zubezahlen haben. Die Andern aber, welche etwa noch übrige Schwachheiten, fehle vnd Gebrechen an sich gehabt, vnd hie in dieser Welt dafür nicht gnug gethan vnd gebüßet haben, die müssen nach jhrem Tod zuvor ins Fegfewer kommen, vnd darinnen zuvor büßen vnd gnug thun; Aus welchem sie nachmals mi Vigilien vnd Seelmessen, mit Vorbitten vnd Allmosen, vnd andern Todtenhülffen errettet vnd erlöset werden können.*“ Helvig GARTH, *Christliche Leichpredigt, Von der Seligkeit derer, die im Herrn sterben.*

⁴⁰⁾ Tamtéž.

tity společenství, navazuje dlouhá, standardními teologickými argumenty a citáty z Pisma vystavená pasáž, v níž je zdůvodněno, proč neexistuje ono smyšlené „třetí“ místo.⁴¹⁾

Podobná strategie není cizí ani utrakvistickým kázáním. V již několikrát zmíněném funerálním tisku o Albrechtu Václavu Smiřickém jeden z kazatelů rovněž vypočítává všechny dle katolických představ účinné skutky milosrdenství, aby jejich smysl radikálně popřel a objasnil, v čem tkví spása: „*Ale proti smrti duchovní může se velmi platné lékařství uhledati. To pak lékařství nejsou žádní odpustkové, žádné mše nájemné: ani vigilia: ani lázni po smrti zádušních topení: ani přímluvdy svatých a světic: a sumou, ani žádný pekelný očistec, nejístec, jakž o tom mnoho marní křesťané bají: o němž však Pisma svatá mlčí, a o tom ani Otcové svatí čistšího učení následující nic věděti nechtěli... Dva příbytkové sou toliko,... o třetím nevíme: Jeden v království věčném. Druhý v ohni věčném.*“⁴²⁾

Z uvedených příkladů by se mohlo zdát, že očistec se stal zajímavým polemickým tématem jen pro reformační kazatele. Pohled do českého prostředí, z něž je dochováno v námi sledovaném období jen velmi málo katolických pohřebních kázání, zatímco většina tisků spočívá v prostředí utrakvistickém, případně luteránském a bratrském, by díky této početní disproporcii mohl skutečně vést k mylnému závěru, že katolická funerální homiletika nejeví o výklad vire v očistec zájem. Podíváme-li se ovšem na katolická pohřební kázání mimo český prostor, zjistíme, že výklad očistcového dogmatu a polemika s luteránským řešením spásy se mohly stát v této době dokonce jejich ústředním tématem.⁴³⁾

⁴¹⁾ Podrobně jsem se luteránskými pohřebními kázáními z pražských měst z doby po Rudolfově majestátu zabývala ve studii *Dvě pohřební kázání od svatého Salvátora. Luteráni na Starém Městě pražském*, Documenta Pragensia (v tisku).

⁴²⁾ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 654–655. Podobně na s. 182–184: Kdo zemřel v Kristu, nejsou mrtví, jen „na chvíli v hrobě ležejí a odpočívají, však těm smrt není smrtí, ale toliko libý a milostný sen, k občerstvení a nabytí síly, aby potom při veřejném vzkříšení, tím bedlivější a schopnější k službě Pánu Bohu nalezeni byli... Ale diš: Poněvadž tak jest, že ti, kteří se s tímto světem rozloučili, na duši živi jsou: Rád bych také věděl, co pak mají za práci? a jaké jest jejich předsevzetí? O tom nám správu činí Boží Slovo, že sou v rukách Božích, A žádná muka se jich nedotýká. Proti tomu někteří nepřátelé naši z odporne strany učic, nebohým dušičkám na očistcový oheň ukazují, pravíc, že na čas musejí se trápití a čistiti v něm, ješto nikoliv toho není: nebo Slovo Boží o tom nic neví: A ten blud patrně poraží to, což o nejhorším zločinci, totiž lotru na Kříži visícím, vypověděl Pán, řka jemu: Dnes se mnou budeš v Ráji.“

⁴³⁾ Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Leichenpredigt und Lügenpredigt. Hildesheim im Licht der Leichenpredigten und Pamphlete aus den Jahren 1578–1581*, Wolfenbütteler Barock-Nachrichten 2014, s. 117–142; TÁŽ, *Heinrich Wynich (1544–1612). So glauben wir Catholischen – Konfession in den Leichenpredigten und Polemiken in Hildesheim im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts*, viz <http://www.personalschriften.de/leichenpredigten/artikelserien/artikelansicht/details/heinrich-wynich-1544-1612.html>

Srovnávání věrouky a zbožných praktik může v pohřebních kázáních nabýt sarkastického ztvárnění. Velmi oblíbené je parodování katolické zbožnosti a jejich distinktivních projevů – ať už jsou to zádušní mše, modlitby ke svatým, poutě nebo sebeumrtvující praktiky apod. „*Což tehdy sobě mnozí vyputují a co sobě vymrskají na hřbetech svých, a co na horas vstávají, vyslouží, neb co vymší? Ať na to bedlivě pomyslí, poněvadž hotovo všecko máme, chtějme toliko jíti.*“⁴⁴⁾ Většinou jsou tyto pasáže spojeny s výsměchem a poukazem na nesmyslnost takového počínání. A od výsměchu už je jen krok k varování před jeho škodlivostí: „...*tuť již nic neprospěje*“, varuje kazatel v jednom z textů pronesených při pohřebním průvodu Smiřického do Náchoda, „*ani mše breptavý, ani ten smyšlený, lživý a směšný očistec, jimž se mnozí nebožátka troštují* [utěšují, pozn. aut.], *běda kdož na to spoléhají.*“ Komparace sice již pracují s modelováním hranice mezi oběma vyznáními, na níž kazatelé definují rozdíly a kladou výsměch a naléhavé varování. Nicméně na lexikální úrovni dosud nedochází k pojmenování jiné konfese, ani k používání negativních označení.⁴⁵⁾

„... *welche die Teufels Lehre führen*“. Agresivní konfrontace

Na zcela jinou úroveň se konfesní argumentace dostává ve chvíli, kdy je odlišné vyznání spojováno s dehonestujícími výrazy. Rétorika pohřebních kázání tady čerpá z tradičního konfesně polemického slovníku, v němž jsou protivníci pojmenováni hanlivě a napadáni z kacířství, modloslužebnictví a pomýlenosti. Kazatelé akcentují výstrahu věřícím – duchovní jiného vyznání podle nich vedou duše svých věřících do věčného ztracení. Vlastní konfese je pak prezentována jako jediná vedoucí ke spáse, jako jediná jistota pro věřícího a jeho blaženost.

Agresivní konfrontace není zpravidla hlavní linií textu a kázání na něm není vystavěno, spíše doprovází některá kontroverzní témata. Příkladem může být pohřební kázání Davida Lippacha nad luteránským farářem Helvigem Garthem, působícím u kostela sv. Salvátora na Starém Městě pražském z roku 1619. Lippach neváhá demonizovat katolickou konfesi ve chvíli, kdy oslavuje život zesnulého luteránského kněze, a v rámci jeho životopisu připomíná, že byl ženatý. Diskuse o celibátu, resp. kněžském manželství reformačních kněží patřila k výrazným kontroverzním tématům a kazatel v rámci životopisné oslavy okrajově, byť jednoznačně poučuje posluchače o správnosti kněžského manželství a odmítá katolický ideál celibátu: „*Neboť my se nenecháme zmást tím, co si myslí jezuité spolu s římskou*

⁴⁴⁾ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 201–202.

⁴⁵⁾ Tamtéž, s. 230.

synagogou o manželství kněží, jak je zavrhují a odsouzejí, nýbrž poznáváme z toho, že to jsou právě oni, kteří provozují ďáblovu učení.⁴⁶⁾

V jiném luteránském pohřebním kázání, pocházejícím rovněž z předbělohorské Prahy, doplňuje Kašpar Wagner výklad Lutherova učení kritikou některých katolických zbožných praktik, konkrétně tzv. agnusků. Kazatel detailně objasňuje čtenářům podstatu těchto amuletů, jak se vyrábějí, proti čemu mají svého nositele podle katolíků chránit, jakou ochrannou moc jim katolíci přisuzují, aby nakonec jednoznačně zahřměl: „Už toho nechme, co papež tvrdí o svém smyšleném beránku Božím, a děkujeme přitom milému Bohu, že naše oči probudil a otevřel, že s ním nezemřeme smrtí [tedy že nebudeme s papežem zatraceni, pozn. aut.], nýbrž, že jsme byli probuzeni a povzbuzeni skrze věrnou službu věrného božního muže D[oktora] Luthera, takže nás římský antikristus více nezaopatřuje a nepodvádí, nýbrž věříme pouze a jen Písmu, které říká: Hleďte, to je beránek boží, který snímá hříchy světa.“⁴⁷⁾

Není patrně náhodou, že poslední příklady pocházely z jazykově německých kázání spojených s luteránským prostředím, od kněží, kteří byli po Rudolfově Majestátu povoláni nově se ustavujícími luteránskými sbory do Prahy. Pohřební kázání z říšských luteránských, zejména konfesně smíšených oblastí se často vyznačují touto jednoznačnou, útočnou, konfrontační rétorikou, s cílem vyložit posluchačům podstatu vlastní věrouky v těsné souvislosti s odmítnutím, zesměšněním a dehonestací té konkurenční. Kázání zde často oscilují kolem nejodlišnějších článků víry a zbožné praxe, jako je role skutků a zásluh pro dosažení spásy v kontrastu se spásou pouhou vírou a milostí Boží, víra v očistec a účinnost skutků milosrdenství pro duše zesnulých, kněžský celibát a řeholní život, případně některé zbožné katolické projevy, jako poutě, modlitby ke svatým, zádušní mše apod.

Kázání jsou vyplněna konvenčními stigmatizujícími proprii (*Papst, Antichrist*) nebo apelativy, která s sebou vzhledem k jejich hojnému používání napříč různými žánry nesou dobře srozumitelné negativní významy, jež nepotřebují žádného dalšího vysvětlování. Časté jsou výrazy označující konfesního odpůrce kolektivně (*Papisten, Jesuiten*, resp. *Ketzer, Sekten*, kacířské hordy). Luteránská kázání nejčastěji používají osočení katolíků z modlářství, čarodějnictví, papistických ohavností, vyhaných očistců, jejichž zastánci jistě padnou do pekelné jámy.⁴⁸⁾ Obraz konfesního nepřítel je utvářen jednoduše a srozumitelně, pomocí etablovaných negativních

⁴⁶⁾ David LIPPACH, *Schmerzliche Klag- vnd Trauer-Predigt, Vber den allzufrüh tödtlichen, aber doch seligen Abschied, Des...Herrn Helvici Garthii...der Kirchen vnd Schulen zum Salvator, in der alten Hauptstadt Prage Pfarrerns vnd Inspectoris...*, Leipzig 1620. HAB, sign. 391 Theol. (16)

⁴⁷⁾ Caspar WAGNER, *Das schöne, liebe, Hertzige Agnus Dei...Geprediget, vnd Schrifftmässig erklärt vnd außgelegt. Bey dem Ehrn-Begrebnis, vnd Ansehlichem Leichbegängniß, deß...Herrn Fabian Pfütznerns, gewesen vornehmen Gastwirths, zu Prage...*, Praha 1620. HAB, sign. A:317.53 Theol. (24).

⁴⁸⁾ Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Leichenpredigt und Lügenpredigt*.

stereotypů, které lidé znali z dalších populárních žánrů, například konfesních polemických letáků.⁴⁹⁾

Adresné označování konfesních odpůrců u příležitosti pohřbu, včetně nejtvrděšího rétorického ataku v podobě upírání spásy jinověrcům a hrozby věčného zatracení, je poměrně standardní součástí pohřebních kázání z říšských bikonfesních oblastí. Má za cíl upevnit věroučnou identitu souvěrců, jež je ohrožována neustálým kontaktem s jinověrci, definovat jasnou hranici mezi oběma společenstvími a varovat souvěrce před konverzí ke konfesi, jež má vést do záhuby a věčné smrti.⁵⁰⁾ Obraz konfesního nepřítele slouží k orientaci na „neviditelné hranici“ uvnitř městské komunity. Explicitní opozice, která je v těchto pohřebních kázáních utvářena, slouží k možnosti jednoznačně vypovědět, že existuje pravé a falešné učení, tj. vlastní pravověrná komunita a ji ohrožující nepřítel.⁵¹⁾ Tuto vyhraněnou rétorickou polohu jsem dosud identifikovala v českém prostředí pouze v jazykově německých bohemikálních pohřebních kázáních z doby po vydání Rudolfova majestátu a domnívám se, že je luteránským importem. Spíše okrajově ji lze nalézt v některých kázáních obsažených ve funerálním sborníku nad Albrechtem Václavem Smiřickým, kde se například v kontextu chvály zesnulého jako dobré vrchnosti pečující o duchovní správu poddaných objevuje srovnání s katolickými vrchnostmi, které vedou skrze své modlářství vlastní poddané do věčné záhuby.⁵²⁾ Domnívám se, že toto kázání je spíše pověstnou výjimkou, jež má své důvody v individuálním pozadí pohřbu elitního představitele tradičního utrakvistického šlechtického rodu. Obecně spíše mírnější intenzita konfesního srovnání, jež se pohybuje nejčastěji na úrovni druhého typu, odráží patrně odlišnost domácích poměrů, v nichž panuje menší chuť sdělovat konfesní hodnoty konfrontačními prostředky.

⁴⁹⁾ Nina-Maria KLUG, *Das Konfessionelle Flugblatt 1563–1580. Eine Studie zur historischen Semiotik und Textanalyse*, Berlin – Boston 2012, zejména s. 200n.

⁵⁰⁾ Topos eschatologické škody/užitku v letácích viz Nina-Maria KLUG, *Das Konfessionelle Flugblatt*, zejména s. 379–381.

⁵¹⁾ Alfons FÜRST, *Einführung. Zum Konstruktionscharakter von Feinbildern am Beispiel der Entstehung des christlichen Häresiebegriffs*, in: Alfons Fürst u.a. (edd.), *Von Ketzern und Terroristen. Interdisziplinäre Studien zur Konstruktion und Rezeption von Feinbildern*, Münster 2012, s. 9–16.

⁵²⁾ „*Bidný jest a oplakání hodný způsob, když vrchnost modlářství a falešné učení zastává... A to ještě jest litošlivější, že pod některou modlářskou vrchností, tolik nevinných duší pro bezbožné učení, k věčnému zatracení přichází. Lid zajisté obecní, netoliko mravův panův svých následuje, ale i modlářství zastává, a pravdu tupí.*“ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 282–283.

„... a z té víry pravé a neměnitelné spasení svého očekával.“ Několik tezí.

Společnou podstatou pohřebního kázání je chvála zesnulého. Zesnulý je knězem (jedno které konfese) vyobrazen jako zbožný a ctnostný člověk, který žil dobrým životem a zemřel dobrou smrtí. Jeho životopis je pln stereotypů, *topoi* a dobových ideálních představ o tom, jak měl (jakožto reprezentant určité věkové, sociální, genderové skupiny) žít, je aplikací dobové normy na konkrétní příklad. Je to v první řadě chvalořeč, která zemřelého idealizuje a zobrazuje pomocí jeho života ideál jako uskutečnitelný čin.

Viděli jsme, že jedním z topických míst, které pohřební kazatelé rozvíjeli, byla pravověrnost zesnulého ve smyslu života a smrti v konkrétní konfesi. Pohřební kázání proto obsahovala stručný a jednoduchý výklad základních věroučných principů, které byly aplikovány na činy a ctnosti konkrétního souvěrce. Domnívám se, že pro posouzení role, jakou pohřební kázání mohla v konfesně smíšené společnosti sehrát, jsou důležité především tři aspekty.

Za první, jednalo se o poučné, a přitom lehce srozumitelné, teologicky nijak náročné ani zvláště rozsáhlé texty, které aplikovaly svod jednoznačných konfesních pravd na život a smrt konkrétního člověka – otce, zeměpána, manželky, souseda, cechmistra, kazatele, vdovy apod. Teologické pravdy adaptovalo pohřební kázání s ohledem na intelektuální kapacitu příjemce, zejména laiků z řad šlechty nebo měšťanstva. Četba pohřebních kázání nevyžadovala žádné hlubší teologické vzdělání a snadné recepty odpovídal i jejich nevelký rozsah a zpravidla kvartový formát.

Za druhé musíme zohlednit skutečnost, že v pohřebních kázáních se o konfesní pravověrnosti hovoří v těsné souvislosti s odchodem z pozemského života. Smrt byla stabilně chápána jako vrcholný a vysoce nebezpečný okamžik, v němž je umírající pokoušen a ohrožován satanem, který jej ponouká slovy a zlými myšlenkami.⁵³⁾ Nikoli náhodou bylo umírání nazýváno posledním bojem, v němž věřící nesměl podlehnout pokušení a měl zachovat víru, vykonat všechny předepsané rituály a potvrdit tak svou touhu po spáse. Pohřební kázání ze sledovaného období s oblibou popisovala scény na úmrtním loži jako jednoznačnou demonstraci správnosti konfese, k níž se zesnulý hlásil během života, jako poslední a důležitý důkaz a potvrzení, že právě tato věroučná varianta vede ke spáse.

A za třetí, pohřební kázání pojednávala o podstatných záležitostech spásy ve chvíli, kdy bylo jejich publikum, ať už máme na mysli vlastní rétorické vystoupení v kostele nebo četbu v soukromí domova, obzvláště citlivě nastaveno vůči meditaci o posledních věcech člověka a vůči ztotožnění s představovaným diskurzem. Zvláštní význam této rétorické, resp. čtenářské situace si kazatelé často uvědomo-

⁵³⁾ Motiv je standardní součástí ličení děje na smrtelném loži po celé 16. století v reformačních i katolických příručkách dobré smrti a občas se objevuje také v pohřebních kázáních.

vali a zdůrazňovali její didaktický potenciál: „*K navedení člověka k pobožnosti a křesťanskému životu velice slouží a pomáhá rozjímání a přemýšlování o smrti, v kterémž na sebe pomejšlí, že také umřítí má.*“⁵⁴⁾ To z pohřebních kázání činilo velmi naléhavá sdělení, jejichž neodbytnost neklesala ani při přechodu z oblasti audiovizuální do textové. Emoce, provázející odchod blízkého člověka, tematizovali sami pohřební kazatelé, kteří neváhali připomenout, že právě bezprostřední přítomnost smrti, zejména jde-li o blízkého člověka, je tou nejvhodnější příležitostí k účinnému poučení o záležitostech spásy: „*Při pohřbování tedy teď těla jeho, abychom jak o krátkosti, bídě a neustavičnosti života, a což přitom dále křesťanskému člověku vědět jest zapotřebí, vyučovati se mohli.*“⁵⁵⁾ Apelativní funkci pohřebních kázání podporovala výstavba textu pomocí oslovování publika, řečnických otázek a imperativů. Také proto se tisky pohřebních kázání, alespoň co víme z výzkumů německých luteránských oblastí, staly velmi brzy důležitou součástí širokého proudu duchovně vzdělávací literatury.⁵⁶⁾

Pohřební kázání ze všech výše uvedených důvodů mají velmi blízko k dobové preskriptivní literatuře, ať už máme na mysli příručky dobrého chování, nebo umírání. Ty rovněž zobrazují obecně vyžadované morální a náboženské normativy, ovšem na rozdíl od nejrůznějších naučení, která (přes veškerou možnou snahu o populární ladění) popisovala požadovaný ideál abstraktním, teoretickým a rozvláčným způsobem, zachycovala pohřební kázání totéž v daleko kondenzovanější a hlavně konkrétnější podobě. Vyprávěla životní příběhy skutečných lidí a ukazovala, jak je nutno prožít ctnostný a věroučně správný život a dosáhnout spásy – a hlavně – že je to možné. Považují za nezpochybnitelný fakt skutečnost, že člověk v této době touží být spasen a v limitních okamžicích, jako je právě smrt, je vysoce motivován ztotožnit se s normou, která se prezentuje jako cesta k dosažení tohoto cíle. Snad je proto možné se domnívat, že tím, jak pohřební kázání spojovala témata smrti, spásy a životního příběhu blízkého člověka, patřila k velmi naléhavým textům s vysokým disciplinačním účinkem a velkým potenciálem k osvojení teologického diskurzu.

Historikové zabývající se luteránskými pohřebními kázáními zpravidla nepochybují o tom, že jejich tisky byly široce recipovány, sbírány a čteny jako snadno dostupná útěšná a naučná duchovní literatura, která díky své autoritativnosti a inten-

⁵⁴⁾ *Processus, aneb vypsání slavného pohřbu* (K14374), s. 87.

⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 339.

⁵⁶⁾ Cornelia Niekus MOORE, *Erbauungsliteratur als Gebrauchsliteratur für Frauen im 17. Jahrhundert. Leichenpredigten als Quelle weiblicher Lesegewohnheiten*, in: Hans Erich Bodeker u.a. (edd.), *Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Der Umgang mit dem religiösen Buch*. Göttingen 1991, s. 291–315; Winfried ZELLER, *Leichenpredigt und Erbauungsliteratur*, in: Rudolf Lenz (ed.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 1, Köln – Wien 1975, s. 66–81.

zivní recepci performovala sociální realitu. Domnívám se, že s ohledem na intenzivní tematizaci korektního konfesního chování ve chvíli smrti je třeba pohřební kázání považovat také za dosud nezohledněný důležitý prostředek konfesní výchovy a sebedisciplinace.

Radmila Prchal Pavlíčková

**„WHAT IS SALVATION? WHAT MATTERS“?
Presentation of confession in funeral sermons:
between violence and salvation.**

SUMMARY

The essay monitors Catholic, Lutheran, Utraquist and Brethren pre-White Mountain funeral sermons in the Bohemian milieu and analyses them according to their presentation of confessional adherence of the deceased and illustration of the own and the foreign confession. First, it pays attention to key topics on which the confessionally influenced rhetoric focused, for example interpretation of the own catechism, eschatology, confessionally differing perceptions of the otherworld, the method of attaining salvation, etc. The funeral priests often put emphasis on controversial topics; a greatly discussed polemic in the theological literature was for example the purgatory.

The essay distinguishes between three groups of rhetoric statements according to the intensity of the confessional confrontation: positive illustration of the own confession, illustration of the own catechismal principles by means of comparison with other confessional conceptions and their rejection and lastly, aggressive confrontation with the rival catechism, which was characterized by rough verbal accusation of the heterodox persons who were denied salvation.

The funeral sermons are (considering their connection with the death and salvation) understood as an effective tool for confessional disciplination with an exceptional impact on the audience. Their role is emphasised especially in confessionally mixed towns and regions.

Translated by Miroslav Košek

Josef Kaděrábek

**„JEN SRDCE A ZUBY UKÁZATI“
Násilí jako základní prvek protireformačního konceptu
Jaroslava Bořity z Martinic***

ABSTRACT

“Just show the heart and the teeth” Violence as a basic element in anti-reformatory concept of Jaroslav Borzita of Martinice

Abstract: The author has introduced an anti-reformatory concept of Jaroslav Borzita of Martinice, which he applied on his estates and whose partial processes he tried to enforce throughout the kingdom. The nobleman's practices bore many traces of explicit violence. In his study, the author seeks to illustrate the gradual development and refinement of the concept, introduction of new anti-reformatory elements, but also responses of his contemporaries whom he provoked with his opinions. The author also attempts to reconstruct an argumentation through which Jaroslav Borzita of Martinice tried to legitimize his cause.

Keywords: Jaroslav Borzita of Martinice, anti-reformation, violence, elites, Vilem Slavata of Chlum and Kosumberk, re-catholicization

V roce 1600 vstupoval Jaroslav Bořita z Martinic do předpokoje papežových komnat.¹⁾ Do Říma dorazil spolu se stovkami poutníků, které do Svatého města putovaly u příležitosti Svatého roku. Davy přicházely k bazilice svatého Petra a doufaly,

---

* Rád bych na tomto místě poděkoval dr. Jiřímu Hrbkovi za jeho připomínky k původnímu konferenčnímu příspěvku, které mi pomohly při zpracování konečné podoby této studie.

¹⁾ SOA Praha, Velkostatek (dále Vs) Smečno, inv. č. 985, sign. I. 111, karton 1. Konkrétní datum audience není uvedeno.

že průchodem Svatou branou dosáhnou odpuštění svých hříchů.²⁾ Mladík vychovaný v jezuitských kolejích³⁾ se své audience dočkal. Papež Kliment VIII. jej nejen přijal, ale udělil mladému šlechtici odpustkové privilegium k oltáři svatého Ondřeje, který nechal Jaroslav Bořita z Martinic nově zbudovat u rodové kaple v pražském chrámu svatého Víta.⁴⁾ Příslušným privilegiem se udělovaly plnomocné odpustky každému, kdo nechal u daného oltáře vysluhovat mši svatou, která „[...] za dušičku kteréhokoliv mrtvého věrného katolického člověka, který by však bez hříchu smrtelného v milosti Boží z tohoto světa vykročil, sloužiti se bude, aby ta každá dušička z nákladu církevního takových odpustkův užila a zásluhou Pána a Spasitele našeho, Ježíše Krista, též přimluvami Blahoslavené Panny Marie a všech milých Božích svatých z očistcových muk vysvobozena byla“.⁵⁾ V pozdějších letech šlechtic své setkání s papežem rád zdůrazňoval a stavěl na odív, že „tak hojných svatých odpustkův zde v Čechách zřídka komu propůjčených [bylo]“⁶⁾ Setkání s Klementem VIII. bylo Jaroslavu Bořitovi z Martinic silným impulsem, který jej utvrdil v jeho katolické víře. Jeho pozdější snahy o vštípění této konfese jeho poddaným, resp. všem obyvatelům českého království v sobě nesly velké množství násilných prvků. Snahou této studie bylo ukázat, jak Jaroslav Bořita z Martinic svůj koncept násilné protireformace promýšlel a utvářel, jakým způsobem použití násilí ospravedlňoval a jak byl přijímán jeho postoj jeho sociálním okruhem.

Ten nejprve jeho horlivý postoj vítal. Dravý šlechtic si svým postojem proti nekatolíkům brzy vydobyl zaslouženou pozornost císaře, na kterého udělala dojem rychlost, s níž Jaroslav Bořita z Martinic přivedl poddané svého smečenského panství a vrchnostenského města Smečna (Muncifaje) ke katolictví.⁷⁾ Svého dědičného statku se velmož ujal v roce 1602 po delších rozepřích se svými opatrovníky, kteří panství spravovali v době Jaroslavovy nezletilosti; chlapec se narodil jako pohrobek.⁸⁾ Svou pozici si ovšem mladý šlechtic na panství upevnil velmi záhy. Jeho protireformační postup byl v těchto letech celoplošný a postrádal hlubší koncepci.

²⁾ K tomu srov. Jaroslav V. POLC, *Svaté roky (1300–1983)*, Olomouc 2000, s. 13–18; ke svatému roku 1600 viz s. 55–60.

³⁾ Jaroslav Bořita z Martinic byl dokonce odebrán svému poručníkovi Adamu ze Šternberka a dán na výchovu k jezuitům. Podrobně srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 636.

⁴⁾ „[...] v slavném městě Římě od nejmilostivějšího otce a pána, pana Klimenta, toho jména osmého, římského papeže, Jeho Svatosti, tu obzvláštní milost [jsem] sobě vyjednal [...]“; SOA Praha, Vs Smečno, inv. č. 985, sign. I 111, kart. 1.

⁵⁾ Tamtéž.

⁶⁾ Tamtéž.

⁷⁾ Antonín RYBIČKA, *Pan Jaroslav Bořita z Martinic a město jeho Munciffaj v letech 1600–1612*, in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze 1882, Praha 1883, s. 94–101.

⁸⁾ August SEDLÁČEK, z *Martinic*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 919–920, zde s. 919.

Martinic se snažil zasáhnout veškeré složky obyvatelstva bez rozdílu. Jeho metody se ovšem vyznačovaly až překvapivou mírou brutality. Doložitelné byly především zákazy kšaftování, násilné vypovídání z města či věznění muncifajských obyvatel ve stíněných prostorech v nevyhovujících podmínkách.⁹⁾ Štvanice, které měl na obyvatele Smečna jeho nový pán pořádat za pomoci loveckých psů dovezených z Anglie („štvání na ně psův anglických“), a které mu přičítala především *Druhá apologie stavů*, ovšem v jiných pramenech doložitelné nebyly.¹⁰⁾

Na celozemské úrovni se Martinicův postoj v plné míře projevil v roce 1609. Šlechtic v této době vystupoval proti možnosti náboženského narovnání mezi katolíky a ostatními nekatolickými vyznáními. V okruhu katolických šlechticů, který se vytvořil okolo Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, se zasazoval o to, aby požadavky nekatolíků nedosáhly svého písemného ukotvení a aktivně se stavěl proti vydání Rudolfova Majestátu na náboženské svobody. V okamžiku, kdy byla jednání skončena a zmiňovaná listina spatřila světlo světa, ji spolu s Vilémem Slavatou z Chlumu a Košumberka a Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic odmítl stvrdit svým podpisem se společným odůvodněním, že „víra jest dar Boží [...] k níž žádnéj nucen býti nemá.“¹¹⁾ Tato událost podpořená jeho dalšími vystoupeními proti nekatolíkům nakonec vedla až k tomu, že byl Jaroslav Bořita z Martinic vnímán jako symbol katolických bezpráví páchaných na nekatolících. Jeho vyhození z oken Pražského hradu představiteli vzbouřených stavů v roce 1618 tak nebylo v tomto ohledu příliš překvapivé.¹²⁾

Právě skutečnost, že Jaroslav Bořita z Martinic pád do hradního příkopu přežil, u něj posílila pocit, že byl Pannou Marií osobně vyvolen k tomu, aby přivedl obyvatele Čech zpět do lůna katolické církve. Toto své přesvědčení šlechtic po roce 1618 prezentoval v osobní i úřední korespondenci a často zdůrazňoval, že k napl-

⁹⁾ A. RYBIČKA, *Pan Jaroslav Bořita z Martinic*, s. 95. Podle vyjádření slánského měšťana Jana Blejsy týral smečenský šlechtic své poddané daněmi, vojskem a žalářováním. Srov. SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 57, fol. 425v. Stejný postup při věznění nekatolíků uplatňoval Jaroslav Bořita z Martinic v roce 1626 i ve Slaném, kde nechal hejtmana svého panství věznit 50 měšťanů v jedné místnosti po dobu tři dnů. Srov. Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli Obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892, s. 62.

¹⁰⁾ Václav ŠUBERT (ed.), *Apologie druhá stavů Království českého, tělo a krev Pána Ježíše Krista pod obojí způsobou přijímajících, která roku 1618 na ospravedlnění Čechův před Evropou od týchž pánův stavův v českém i německém jazyku tiskem vydaná*, Praha 1862, s. 38.

¹¹⁾ Jiří JUST, 9. 7. 1609. *Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009, s. 54, 78–79.

¹²⁾ Srov. Martinicovo osobní vyličení defenestrace v Knihovně Národního muzea, oddělení rukopisů a starých tisků, rkp. VI G 2 Beschreibung der böhm. Rebellion a. 1618; rkp. VIII A 18, p. 12–14. Dále Josef JIREČEK, *Paměti nejvyššího kancléře království Českého Viléma hraběte Slavaty I*, Praha 1866, s. 82–83.

nění svého úkolu je povinen použít veškerých možných prostředků.¹³⁾ Ve vhodnosti zvolené cesty Jaroslava Bořitu z Martinic utvrzoval jeho vzestup v zemském a po tažmo dvorském kariéřním žebříčku. Nejprve byl majestáty z 10. dubna 1621 a 6. ledna 1622 povýšen mezi říšská hrabata. Dalšího ze svých vrcholů dosáhlo Martinicovo úsilí roku 1625, kdy se stal nejvyšším komorníkem Království českého.¹⁴⁾ Ve stejném roce dosáhl urozenec i udělení predikátu „*vysoce urozený pán*“, který byl císařovou odměnou za jeho dosavadní služby panovníckému domu. Podle jmenovací listiny stál šlechtic neochvějně při svém vladaři „*v ohavné Rebelii i největších protivenstvích a souženích, anobrž v přítomném smrti nebezpečství*“.¹⁵⁾

Nezanedbatelný byl Martinicův podíl na vypracování počátečních návrhů na úspěšnou rekatolizaci Čech, které vyvrcholily roku 1624 ideou jejich celoplošné rekatolizace.¹⁶⁾ Již v roce 1621 byl Jaroslav Bořita z Martinic spolu s dalšími významnými šlechtici, jmenovitě Adamem ze Šternberka, Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic a Vilémem Slavatou z Chlumu a Košumberka, požádán, aby vypracoval návrh pobělohorského konfesního a správního uspořádání Čech.¹⁷⁾ Smečenský velmož se ve svém dobrozdání přidržel spíše tradičního pohledu na uspořádání státu a postavení panovníka v jeho organismu, ovšem pro stabilizaci konfesních poměrů vyžadoval zřízení dvou nových arcibiskupství v Plzni a Litoměřicích („[...] *noch zwei bisthumb tanquam suffraganeatus ecclesiae archiepiscopalis zu stiften mit denen darzu gehorigen thumbherrn, vicarien und andern kirchenministris, ains zu Pilsen aus derselben praelatur, das ander zu Leutmericz [...]*“).¹⁸⁾ O rok později pak spolu s Vilémem Slavatou z Chlumu a Košumberka podpořil reformační návrhy Viléma Lamormaina. V květnatě psaném listu adresovaném Svaté kongregaci pro šíření víry ubezpečoval její kardinály o své loajalitě a prospěšnosti Lamormainových postupů. Navíc sliboval, že ač církev, nevěsta Kristova, trpí útoky kacířů, společnými silami se jim podaří přemoci stohlavou hydru hereze, která již věřila v naplnění svého nenasytného břichu, a zraněnou a těžkými ranami stíženou českou zemi přivedou zpět do lůna katolické církve.¹⁹⁾

¹³⁾ Podrobně Josef KADERÁBEK - Zuzana SKOŘEPOVÁ, *Zázračný plášť Panny Marie. Mariánská úcta pánů z Martinic a její odraz v rekatolizaci středních Čech*, in: Markéta Holubová - Marcela Suchomelová (edd.), *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách*, Praha 2014, s. 83-99.

¹⁴⁾ Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892, s. 427-428; František PALACKÝ, *Přehled současného nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 325-416, zde s. 384.

¹⁵⁾ SOA Praha, Vs Smečno, inv. č. 1003, sign. I 166, kart. 1, fol. 1v-2r.

¹⁶⁾ Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 69, 78, 84.

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 71.

¹⁸⁾ Hynek KOLLMANN (ed.), *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemias illustrantia I/1*, Praha 1923, s. 30.

¹⁹⁾ Tamtéž, s. 14-16.

Ani jeden ze šlechticem předkládaných návrhů nebyl v plné míře uskutečněn, protože císař sledoval v tomto ohledu vlastní konfesijní i politickou linii.²⁰⁾ Smečenský pán ovšem ve svém úsilí ovlivnit císařovu protireformační politiku nepolevoval a upozorňoval jej na možnost použití intenzivního tlaku na osoby šlechtického stavu. Martinic panovníkovi navrhoval, aby je uzavíral v nezařízených místnostech s katolickými duchovními („*Patres Instructores*“). Ženy a muže odděleně, s minimem stravy. Přítomní kněží je pak měli neustálým přesvědčováním, pro které smečenský urozenec navrhoval období dvou až tří týdnů, přivést ke konverzi a oddanosti katolické víře.²¹⁾

V únoru roku 1627 se stal Jaroslav Bořita z Martinic jedním z členů celozemské protireformační komise, do níž usedl spolu s kardinálem Arnoštem Vojtěchem z Harrachu, Fridrichem z Talmberka a Kryštofem Vratislavem z Mitrovic.²²⁾ V čele této komise stanul Arnošt Vojtěch z Harrachu, který byl odpovědný přímo panovníkovi.²³⁾ Pán na Smečně ovšem zůstával jedním z nejhorlivějších z této čtveřice. V rámci reformační komise vyvíjel Martinic až horečné úsilí. Doložena byla jeho několikahodinová jednání s nekatolickými šlechtici, která se přesouvala i do dalších dnů, při nichž se je hrabě snažil přesvědčit o nutnosti konverze ke katolictví.²⁴⁾ Zajímavou reflexi svého působení v rekatolizační komisi odeslal smečenský vladař Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic. Ve svém listu z 24. 1. 1628 hrabě z Martinic žehral na neochotu šlechticů nechat se přesvědčit o konverzi ke katolictví („[...] *osoby z vyšších stavů, ačkoliv se sem na obeslání mé předně dostavují, však tu po dlouhém a dostatečném napomenutí a předkládání mém, i také s Patrem Instructorem drobet rozmlouvaje, hned zase domů pospíchají*“). Zdůrazňoval také, že šlechtici kolem sebe nemají dostatek kvalifikovaných kněží, kteří by je byli schopni v katolické víře vzdělávat. Jejich deficit byl podle Jaroslava Bořity z Martinic o to horší, že šlechtici se mohli na svých panstvích bez patričního dohledu stýkat s jinými nekatoliky („*s jinými kacíři se uradíc, tím kacířským jedem více se nakazí [...] v bezbožnosti a neposlušnosti se punktují*“) a poslouchat kázání „predikantů“, kteří měli být dle šlechticova názoru bez milosti vypořádání.²⁵⁾

Své postavení si navíc žárlivě střežil a s nelibostí nesl snahy jiných šlechticů jednat bez vědomí reformační komise. Polyxena z Lobkovic v jednom z listů svému manželovi poukázala především na Martinicův spor s Adamem mladším z Vald-

²⁰⁾ A. CATALANO, *Zápas*, s. 127–132.

²¹⁾ Antonín PODLAHA (ed.), *Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627–1629*, Praha 1908, s. 210–213.

²²⁾ Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005, s. 20–21.

²³⁾ TÝŽ a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 79.

²⁴⁾ TÝŽ, *31. 7. 1627. Rekatolizace*, s. 126–127.

²⁵⁾ Lobkovicke sbirky Nelahozeves, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, B 214, fol. 123r, dopis Jaroslava Bořity z Martinic Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic z 24. 1. 1628.

štejna, který „[...] bez jejich vědomí [reformačních komisařů] vydal jedno povolení“. Po Valdštejnově činu měl být Martinic „pěkně nahněvaný“ a tvrdit, že „vše dobré, co oni udělají, Largo [tj. Valdštejn] zase zničí“. Valdštejn totiž bez vědomí protireformačních komisařů povolil průjezd smutečního průvodu výmarského vévody Jana Arnošta Prahou. Zejména přítomnost nekatolických kněží, kteří se průvodu účastnili, „podávali lidem na ulici ruce a napomínali je, aby byli pevní ve věcech víry“, a především podávali pod obojí, Jaroslava Bořitu z Martinic rozzlobila nejvíce.²⁶⁾ I v dalších případech Martinic postrádal tvrdší přístup. Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic se například zmiňoval, že snahy o mírnější přístup jsou zbytečné a účelnější by bylo při rekatolizaci konfiskovat nekatolíkům majetek a využívat jej na vydržování vojsk proti Mansfeldovi či posílat nekatolické kněze na galeje.²⁷⁾ Některé nekatolické šlechtičny pak nechával, k nelibosti kardinála z Harrachu, věznit.²⁸⁾

Vedle rekatolizace Čech přibyla Jaroslavu Bořitovi z Martinic starost o další vlastní nekatolické panství. Zástavou mu roku 1623 připadlo město Slaný s přílehlými vesnicemi, které tak bylo potrestáno za svou aktivní účast na stavovském povstání.²⁹⁾ V případě Slaného již smečenský šlechtic postupoval systematicky od nejvyšších pater lokální společnosti. S vědomím úlohy elitních měšťanů v sociální síti města na ně upřel okamžitě po jeho převzetí svou pozornost.³⁰⁾ Smečenský hrabě byl přesvědčen o tom, že důrazným tlakem na špičky městské obce dosáhne dominového efektu, kdy hlavní představitelé města donuceni ke konverzi strhnou svým příkladem i ostatní měšťany.³¹⁾ První patenty a seznamy, které pro město vydal, se týkaly právě členů elit.³²⁾ Jedním ze svých prvních nařízení zabavil majetek nejprřednějším členům slánské měšťanské obce.³³⁾ Druhým krokem byl útok na prá-

²⁶⁾ Srov. Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*, České Budějovice 2009, s. 547–549. Spor zmiňuje i A. CATALANO, *Zápas*, s. 132.

²⁷⁾ Miloslav VOLF, *Jaroslav Bořita z Martinic po defenestraci*, Střeďočeský sborník historický 7, 1972, s. 76–90, zde s. s. 86–87.

²⁸⁾ A. CATALANO, *Zápas*, s. 226.

²⁹⁾ Josef KADERÁBEK, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635 a její dopad na sociální vazby radních*, Historická demografie 33, 2009, s. 9–44.

³⁰⁾ K úloze slánských měšťanských elit podrobně též, *Proměny slánských měšťanských elit v době protireformace (1610–1635)*, České Budějovice 2012 (rigorózní práce).

³¹⁾ „Já když jsem kdy na statech svých reformoval, vždycky jsem od hejtmána neb ouředníka počal, jiní vidouce, že s nejprřednějším [j]sem nežertoval, hned krotší byli a snadno následovali a se napravili“; Lobkovicé sbírky Nelahozeves, Lobkovicové roudničti – Rodinný archiv, B 214, fol. 116r, dopis Jaroslava Bořity z Martinic Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic z 10. 4. 1627.

³²⁾ SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 57, fol. 395, 399, 424, 425; Josef HRDLIČKA – Josef KADERÁBEK, *Individuální prvky administrativního tlaku na konverze měšťanů českých měst ve dvacátých letech 17. století*, Folia Historica Bohemica 27, 2012, s. 71–98, zde s. 82–83.

³³⁾ SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 57, fol. 425r.

va dvou ekonomicky nejsilnějších cechů, sladovnického a pivovarnického. Jaroslav Bořita z Martinic dal konfiskovat několik domů na náměstí. Smečenský pán je zabavil Janu Vajdtnerovi a dalším dvěma měšťanům a po jejich nařízeném stržení započal se stavbou spilek a varen.³⁴⁾ Zároveň odebral sladovnickému a pivovarnickému cechu jejich privilegia a nařídil nucený odběr piva pouze své výroby.³⁵⁾

Politicky se snažil smečenský hrabě zasáhnout elity rekonstrukcí městské rady a zrušením nižších samosprávních celků.³⁶⁾ Ve své snaze o konverzi „běžných“ slánských měšťanů ovšem věřil smečenský hrabě v účinnost osvědčeného nekompromisního přístupu. Podle jeho názoru bylo s nekatolíky zapotřebí jednat metodou cukru a biče („*jen srdce a zuby ukázati*“).³⁷⁾ Velmož především nechal hejtmanu Mikuláši Hanžburskému z Kopečka, kterého ustanovil ve městě jako správce, jemuž podléhala i městská rada, volnou ruku v tom, aby věznil dosud nekatolické měšťany v nevyhovujících podmínkách. Po propuštění jejich kroky vedly na radnici, kde údajně rovnou podepisovali příslib konverze.³⁸⁾ Hanžburský ve stejné době také svolával na radnici shromáždění městské obce, při nichž na měšťany apeloval, aby konvertovali, a sděloval jim postihy, které by je v případě neuposlechnutí čekaly.³⁹⁾ Zda využíval slánský hejtman při kontrole konvertitů zповědňi cedulky, či se spoléhal na jiné formy dohledu, nebylo z pramenů patrné.⁴⁰⁾ Vyplývalo z nich pouze to, že skutečně nechával věznit ty, kteří „*ještě u zповědňi nebyli*“.⁴¹⁾

Vedle „osvědčených“ metod se se stupňujícím pohybem císařských vojsk po území Slánského a Rakovnického kraje začal Jaroslav Bořita z Martinic ve třicátých letech 17. století zajímat o to, jak by se jejich přítomnosti dalo použít při lokálním i celozemském protireformačním tažení. O možnosti pohrozit ubytováním vojska jako nátlakového prostředku proti neposlušným poddaným uvažoval Jaroslav Bořita

³⁴⁾ „*Bořili domy Jana Vajdnera, Jana Běhavého, Mathyáše Blunkusa a smolnici a kameny z těch domův hned do gruntův brali a zakládali pivovar a sladovnu [...] ano ještě i dvůr Prošovských pod sv. Trojici zbořili a kamení k tíž potřebě odvezli, dříví a šindel popálili*“; Jan Bohuslav MILTNER (ed.), *Kalendář historický Daniele Vepřky, měšťenína slánského*, in: Výroční zpráva gymnasia v Hradci Králové 1883, s. 1–15, zde s. 8.

³⁵⁾ Jan ŠTOVÍČEK, *Slaný v době pobělohorské*, in: *Kniha o Slaném*, Slaný 1994, s. 65–77, zde s. 69–70.

³⁶⁾ SOA Praha, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, matrika f. ú. Slaný, inv. č. 2, fol. 61r–83v.

³⁷⁾ Lobkovické sbírky Nelahozeves, LRR, B 214, fol. 116r, dopis Jaroslava Bořity z Martinic Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic z 10. dubna 1627.

³⁸⁾ František Michálek BARTOŠ (ed.), *Jan Amos Komenský. Historie o těžkých protivenstvích církve české*, Praha 1912, s. 218.

³⁹⁾ SOkA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 57, fol. 431r; tamtéž, kniha č. 58, fol. 36r.

⁴⁰⁾ K využívání zповědňích cedulek srov. Arno HERZIG, *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatolisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Göttingen 2000, s. 164–165.

⁴¹⁾ SOkA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 58, fol. 51v.

z Martinic již v listech, které odesílal Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic v roce 1627. V listu z 27. března 1627 představoval hrabě z Martinic roudnickému velmoži vizi protireformačního postupu vedeného za pomoci vojska.⁴²⁾ Podle jeho mínění se mělo do domů a na statky nekatolíků ubytovat větší množství vojáků, kteří by jednak svou přítomností udržovali okolí v nejistotě, jednak by ekonomicky vyčerpávali odbojné nekatolíky, kteří by je museli živit. V případě konverze dané osoby ke katolictví se měli „soldáti“ z jejího obydlí a gruntů neprodleně stáhnout a být nasazeni u těch osob, které ještě nátlaku odolávaly, či být přesunuti do jiné lokality.⁴³⁾ Tento plán byl založený na velké míře naivity smečenského uroence, který se domníval, že žoldněři okamžitě uposlechnou vydaných rozkazů a budou trpělivě rozlišovat mezi majetkem katolíků a nekatolíků. O ošidnosti takové představy se přesvědčili obyvatelé jeho panství již během saského vpádu, kdy se nejprve oslavovaná osvoboditelská armáda změnila v tříšť loupeživých vojenských hord, které na styčné znaky své konfesijní příslušnosti s vírou místních obyvatel nebraly nejmenší ohledy.⁴⁴⁾

Jaroslav Bořita z Martinic přitom k podobnému kroku na svých panstvích nemusel přistoupit. Z roku 1623 mu náleželo císařovo potvrzení, že smečenské statky spolu se Slaným budou kvartýrování vojska ušetřeny, přesto se rozhodl císařské jednotky ve městě ubytovat.⁴⁵⁾ V případě Slaného se smečenský šlechtic nepokoušel za pomoci vojska podpořit své protireformační snahy. Jeho hlavním motivem bylo na slánské obci vymoci dlužné peníze za škody, které mu způsobila saská vojska během svého vpádu, zadržel zemské berně a finanční částky, které požadoval na provoz svého dvora.⁴⁶⁾ Jeho postup proto považují v první řadě spíše za disciplinační akt než za jednu z protireformačních technik. Snaha vynutit si konverzi měšťanů kvartýrováním vojsk už totiž nebyla ve třicátých letech tak běžnou záležitostí. Opravdu cílené ubytovávání vojáků ve městech směřující k přestupu jejich obyvatel ke katolické víře dosáhlo svého vrcholu v roce 1626, přičemž nejpropracovanější plán takového využití vojsk byl vytvořen v souvislosti s kvartýrováním Breu-nerových oddílů v Mladé Boleslavi.⁴⁷⁾

⁴²⁾ K tomu srov. Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 181–193; Bohumil ROEDL, *Huertova mise v Lounech*, in: Jindřich Francek (ed.), *Rekatholizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 111–117.

⁴³⁾ Srov. Lobkovické sbírky Nelahozeves, LRRA, B214, fol. 108r, list Jaroslava Bořity z Martinic Zdeňku Popelovi z Lobkovic z 27. března 1627.

⁴⁴⁾ J. B. MILTNER (ed.), *Kalendář*, s. 5, 14.

⁴⁵⁾ František ŠVÁB, *Panství smečenské I*, Slánský obzor 31, 1923, s. 3–20, zde s. 4.

⁴⁶⁾ SOKa Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 70, fol. 70r, 138r; kniha č. 78, fol. 87r, 107r.

⁴⁷⁾ J. MIKULEC, *31. 7. 1627*, s. 54–56; Marek ĎURČANSKÝ, *Vojsko – klíčový problém městské správy v Čechách za třicetileté války?*, *Historie – Otázky – Problémy* 3, 2010, s. 67–76, zde s. 71–72.

Vedle městského obyvatelstva se Jaroslavu Bořitovi z Martinic naskytla příležitost zasáhnout i proti venkovanům, a to v souvislosti s pořádáním tajných kázání vedených Jiříkem Balcarem z Tmáň. Pro své poddané konstruoval hrabě z Martinic ve spolupráci se svým sousedem Bohuslavem Valkounem z Adlaru rozsáhlý soudní proces s předem připraveným scénářem.⁴⁸⁾ Bez ohledu na míru skutečného provinění či propracovanost osobní obhajoby byl nad každým z obviněných vynesen rozsudek smrti. Odsouzení na smrt byli odvedeni do cely, aby zde vyčkávali příchodu kata, přičemž jejich věznění prodlužoval Jaroslav Bořita z Martinic až na několik týdnů.⁴⁹⁾ Přitom už si zajistil u apelačního soudu anulaci vynesených kapitálních trestů.⁵⁰⁾ Odsouzenci byli mezitím dotazováni, zda se před smrtí hodlají smířit s Bohem a vyznat se ze svých hříchů. V okamžiku, kdy tak přislíbili učinit, dal je Jaroslav Bořita z Martinic znovu odvést před slánskou městskou radu a Lukáše Lipnického z Čáslavě, hejtmana slánského panství. U každého z předvedených měl postup, jímž se slánský hejtmán řídil, stejný průběh. Lukáš Lipnický z Čáslavě nejprve znovu přečetl jednotlivcům jejich obvinění („v *témž svatém náboženství* [katolickém] *jsouce v něm utvrzení, nestáli, vrtkaví a protivní nalezení byli*“).⁵¹⁾ Poté jim na základě jejich přislíbené konverze udělil milost („*po utvrzení se v náboženství svatém, jest jim milost učiniti*“). Pro její naplnění bylo ovšem bezpodmínečně nutné, aby se viníci neprodleně odebrali do kostela, kde se vyzpovídali a přijali svátost oltářní („*toho skutkem dokázati*“).⁵²⁾ Snahou Jaroslava Bořity z Martinic nebylo exemplární potrestání viníků, ale vynesení rozsudku nejvyšších trestů se stalo nástrojem disciplinace poddaných a účinným prostředkem k dosažení jejich konverze.⁵³⁾

Praxe, při níž byli nejprve vyneseny kapitální tresty, které byly později z dobré vůle vrchnosti zmírněny, se uplatňovala i v ostatních městech. V Jihlavě byli odsouzeni již v roce 1621 za účast v rebelii proti císaři městští syndikové Jan Hynek z Velínova a Martin Leupold z Löwenthalu. Vedle ztráty hrdla jim měla být ještě symbolicky utáta ruka, kterou při svém zvolení přísahali věrnost císaři.⁵⁴⁾ Po vynesení rozsudku smrti jim však byla udělena císařská milost, která jejich tresty zmír-

⁴⁸⁾ Podrobně Josef KADERÁBEK, *Nerovný boj o víru? Město Slaný a Martinicové v letech 1602–1665*, České Budějovice 2013 (dizertační práce), s. 103–112.

⁴⁹⁾ SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 58, fol. 130v, 131r, 137r, 146r.

⁵⁰⁾ Václav FIALA, *Slaný v letech 1618–1632. České město za třicetileté války*, Rozpravy Královské české společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-lingvistická, Nová řada VIII/1, Praha 1925, s. 73–74.

⁵¹⁾ SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 58, fol. 146r.

⁵²⁾ Tamtéž, fol. 146v.

⁵³⁾ Josef HRDLIČKA, *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický 108, 2010, s. 406–442, zde s. 435–436.

⁵⁴⁾ K tomu srov. Richard VAN DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001, s. 74–77.

ňovala, v případě Martina Leupolda na dvouměsíční vězení, Jan Hynek odevzdal císařské komoře polovinu svého majetku.⁵⁵⁾ Stejným způsobem postupoval také Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, který na svém panství inscenoval rozsáhlý proces s hlavními představiteli revolty, která ve dvacátých letech usilovala o změnu politických a konfesijních poměrů ve městě Jindřichův Hradec.⁵⁶⁾

Zatímco se přední příslušníci duchovního i šlechtického stavu postupně *de facto* shodli na potřebě přejít od ostrého kurzu spíše k duchovnímu vedení, vzdělávání a cílené propagandě mezi nekatolíky, Jaroslav Bořita z Martinic se urputně držel násilných prostředků i v pozdějších letech.⁵⁷⁾ Ve třicátých letech se šlechtic přel s Arnoštem Vojtěchem z Harrachu o vlastní podobu celozemské náboženské obnovy, kterou považoval za příliš mírnou. Rozmíška souvisela i s postupným mocenským soupeřením uvnitř katolického tábora.⁵⁸⁾ Svůj negativní postoj Jaroslav Bořita z Martinic ještě stupňoval a na sklonku čtyřicátých let otevřeně litoval toho, že nemůže nechat nekatolíky popravovat a až s nostalgií vzpomínal na exekuci dvaceti sedmi představitelů českého stavovského povstání.⁵⁹⁾ Stupňovala se také jeho nechuť, až nenávisť vůči představitelům církve a osobní antipatie ke kardinálu Arnoštu Vojtěchovi z Harrachu.⁶⁰⁾

Obzvlášť negativně vnímal smečenský pán zásahy slánského děkana Baroloměje Františka Roetlendera, kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu či celozemských církevních institucí do konfesijního uspořádání svého panství. Snahy slánského děkana o vlastní podíl na přivedení slánských měšťanů ke katolické víře považoval za pokusy o oslabení jeho lokální moci a odvedení od úkolu, který mu svěčila Panna Marie.⁶¹⁾ Vizitační návštěva nařízená kardinálem Harrachem na počátku třicátých let vyvolala ve smečenském urození vlny nevole, protože ačkoliv se na ní podílel jeho hejtman, nebyl s ní dopředu obeznámen a považoval ji za vnější vpád do svých záležitostí.⁶²⁾ Jeho zloba byla patrně o to větší, že jej o celé záležitosti nezpravil jeho zeť Florián

⁵⁵⁾ František HOFFMANN, *Listy a obrazy z minulosti Jihlavy. Od počátku do roku 1848*, Jihlava 1999, s. 145–147.

⁵⁶⁾ Srov. Josef HRDLÍČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013, s. 397–439.

⁵⁷⁾ A. CATALANO, *Zápas*, s. 137, 171

⁵⁸⁾ Tamtéž, s. 209.

⁵⁹⁾ SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 1, fol. 268r, 302r.

⁶⁰⁾ A. CATALANO, *Zápas*, s. 178, 239, 278.

⁶¹⁾ K prosazování lokální moci srov. Wolfgang WÜST (ed.), *Die lokale Normsetzung und Ordnungspolitik auf dem Lande*, Berlin 2008, zejména s. 14–29.

⁶²⁾ Do města byl kardinálem Harrachem vyslán jezuita Valentin Johanides, který měl pátrat po zakázaných knihách. Johanides se prokazoval také zmocněním Floriána Jetřicha ze Žďáru; SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 70, fol. 38v; „[...] *důstojného, velebného pana pátera Valentína Johanidesa, Societatis Jesu, skrze jedno i druhé plnomocenství pod pečeti a vlastní rukou Jejich Milostí* [rozuměj kardinála Arnošta z Harrachu a Floriána Jetřicha ze Žďáru] po-

Jetřich Žďárský ze Žďáru, který vydával jedno z osvědčení pro Valentina Johanidese.⁶³⁾ V otázce smečenského panství kritizoval kardinál Harrach hraběte především za jeho postoj k farnímu kléru, kdy Jaroslav Bořita z Martinic zabral na svých panstvích desátky těm farářům, kteří v předchozích letech opustili své fary.⁶⁴⁾

Spor na lokální úrovni vyvrcholil v roce 1637, kdy se kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu rozhodl v rámci vizitace arcidiecéze vykonat také vizitaci Slaného a smečenského panství. Návštěvou byl patrně již od počátku pověřen strahovský opat Kašpar z Questenberka.⁶⁵⁾ Jaroslav Bořita z Martinic se o ní dozvěděl dopředu a slánským měšťanům a svému hejtmanovi pro tuto příležitost vydal zvláštní instrukci, podle níž se měli během návštěvy církevních autorit chovat. Smečenský hrabě v ní počítal i s možností, že se vizitace zúčastní sám kardinál. Měšťanům proto zapověděl veškerou komunikaci s Arnoštem Vojtěchem z Harrachu či jeho zástupcem („na povolání jeho k němu žádný dokonce nechodil a žádné zprávy o ničem nic jemu nedával“). Hejtman navíc nesměl nikomu zpřístupnit zádušní počty, aby nebylo možné zjistit ekonomické zázemí slánských kostelů a potažmo i samotného šlechtice.⁶⁶⁾ Příchozí církevní činovník tak směl vykonat pouze osobní vizitaci kněze Bartoloměje Roetlendera. Při dotazování na jeho dobré či špatné skutky měl být v místnosti přítomen hejtman, který dohlížel na to, zda pozvaní měšťané odpovídají pouze na otázky týkající se děkanovy osoby a zda se jich Arnošt Vojtěch z Harrachu či jeho pověřenec nesnaží ptát na jiné okolnosti slánské protireformace.⁶⁷⁾

Jaroslav Bořita z Martinic se však příjezdu neoblíbeného kardinála Harracha nedočkal. Ten totiž, jak vyplývá z jeho deníkových záznamů, v průběhu roku 1637 odjel do Říma, kde po delší čas setrval.⁶⁸⁾ Inspekci tedy dle očekávání vykonal opat strahovského kláštera, Kašpar z Questenberku, který Arnošta Vojtěcha z Harrachu o probíhajících návštěvách na šlechtických panstvích zevrubně informoval.⁶⁹⁾ Přesný průběh jeho návštěvy na slánském a smečenském panství nebyl v lokálních pramenech podrobněji zaznamenán, ale dalo se předpokládat, že byl v souladu s vydanou instrukcí ve svých pravomocích citelně omezen. Pro danou domněnku by

---

depsané“. Na několika místech záznamu je zdůrazněno, že vše se dělo bez „vědomí vrchnosti“; tamtéž, fol. 38v, 39r.

⁶³⁾ Tamtéž, fol. 38v. K příbuzenskému vztahu Floriána Jetřicha Žďárského a Jaroslava Bořity z Martinic srov. Jiří KOVAŘÍK, *Žďárští ze Žďáru a vývoj panství Kladno*, Slánský obzor 106, 1998, s. 4–14, zde s. 6.

⁶⁴⁾ A. CATALANO, *Zápas*, s. 219.

⁶⁵⁾ K vizitaci arcidiecéze srov. tamtéž, s. 236.

⁶⁶⁾ SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 78, fol. 121v.

⁶⁷⁾ Tamtéž, fol. 122.

⁶⁸⁾ Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667) I*, Wien – Köln – Weimar 2010, s. 93.

⁶⁹⁾ A. CATALANO, *Zápas*, s. 236.

svědčily i zprávy, které Kašpar z Questenberku zasílal Harrachovi do Říma. Strahovský opat si v nich stěžoval na překážky, jež mu do cesty kladli i ostatní šlechtici, kteří nelibě nesli církevní zásahy do svých svobod.⁷⁰⁾

Nesmířitelný postoj vůči zmírňování rekatolizačního procesu Jaroslava Bořitu z Martinic ve šlechtické společnosti do jisté míry izoloval. Ačkoliv si až do posledních let svého života udržel velmi vysoké postavení v českých zemských úřadech a podařilo se mu zajistit slibnou kariéru i pro své syny,⁷¹⁾ jeho názory byly považovány za radikální a ostatní velmoži neocenovali ani jeho osobní kvality.⁷²⁾ Smečenský pán se dokonce stával terčem posměchu některých šlechticů. Ti zdůrazňovali, že ačkoliv se Jaroslav Bořita z Martinic prezentoval tvrdým postojem vůči svým poddaným, nedokáže si na svých panstvích udržet pořádek a mnozí jejich obyvatelé jej zřejmě i skrytě okrádají.⁷³⁾ Jedním z posledních věrných společníků mu zůstal Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, s nímž jej zřejmě pojila především zkušenost defenestrace.⁷⁴⁾ Ve třicátých letech jihočeský šlechtic významně pomohl smečenskému velmoži, který se snažil získat pro své potomky dědičný titul vladař rodu smečenského a změnit svou zástavní držbu města Slaný a okolních statků v plnoprávné dědičné vlastnictví.⁷⁵⁾ Hloubka vztahu obou šlechticů se odrazila i ve skutečnosti, že si ve svých listech navzájem tykali. K osobním intervencím u panovníka v Martinicův prospěch využíval Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka především zasedání tajné rady, do níž získal přístup již v září 1622.⁷⁶⁾

⁷⁰⁾ Tamtéž, s. 237–238.

⁷¹⁾ Největší pozornost věnoval Jaroslav Bořita z Martinic kariéře svého syna Jiřího Adama z Martinic. K jeho vzdělání srov. Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 160, 373. K sňatku Jiřího Adama z Martinic s Giovannou Gonzagou di Castiglione a jeho volbě prezidentem české komory srov. P. MAREK, *Svědectví*, s. 454–455. K jeho další kariéře P. MAŤA, *Svět*, s. 792, poznámka 63; v dané publikaci i odkazy na kariéry dalších Martinicových synů Leopolda Bennoha z Martinic a Bernarda Ignáce z Martinic na s. 347, 413, 503. Ke kariéře Bernarda Ignáce z Martinic podrobně Zdeněk HOJDA, *Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora*, in: Piaristé. Slánské rozhovory 2008, Slaný 2009, s. 12–18, zde zejména s. 13.

⁷²⁾ Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic označil Martinice již v roce 1624 v soukromém listu své manželce Polyxeně za lakomce a ubožáka. Srov. P. MAREK (ed.), *Svědectví*, s. 340.

⁷³⁾ Srov. Martinicovy stížnosti na daně skutečnosti v dopisech jeho úředníkům SOKA Kladno, AM Slaný, nezprac., kniha č. 1, fol. 176r–176v („[...] tak že se zde v Praze mnozí páni a osoby z stavův tomu diví, a to všudy po celém městě i sice jinde vůbec rozhlašují, že též poddaní moji pod ochranou mou hrubě málo trpěli a že mnoho dobytkův, obilí i jiných věcí majíce, dosti mocní a bohatí jsou, však nicméně proti vši slušnosti“]

⁷⁴⁾ Viz poznámku 12.

⁷⁵⁾ Lobkovičské sbírky Nelahozeves, LRR, B 214, fol. 119r–121v; J. KADERÁBEK, *Nerovný boj*, s. 21–22, 34–35.

⁷⁶⁾ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv (dále RA) Slavatů, inv. č. 103, kniha č. 20, pag. 92–93, list Jaroslavu Bořitovi z Martinic z 15. března 1634. Možnosti účastnit

I tento vztah se ale v pozdějších letech spíše ochlazoval. Jaroslav Bořita z Martinic totiž s velkým rozhořčením reagoval na Slavatovy rady ohledně spravování svých panství. Zatímco Vilém Slavata Martinice nabádal k tomu, aby svým poddaným spíše vycházel vstříc, poskytoval jim finanční úlevy či bezúročné půjčky, aby se panství postupně zvelebovala, Jaroslav Bořita považoval podobný přístup za projev slabosti a ústupků kacířům.⁷⁷⁾ Postupně se jejich přátelství proměnilo spíše ve vztah z rozumu založený na vzájemné cirkulaci informací z celozemských úřadů, které Jaroslav Bořita vyměňoval za zprávy od dvora, kde dlouhodobě pobýval Vilém Slavata, a zahraničních novin.⁷⁸⁾ Jejich kontakty zpřetrhala až Martinicova smrt v roce 1649, která byla následkem zranění způsobených švédskými vojáky. Smečenský hrabě ještě ve svých posledních listech, které musel pro velké bolesti diktovat, věřil v konečné vítězství katolické církve a své mučednictví....⁷⁹⁾

Závěr

Jaroslav Bořita z Martinic považoval použití veškerých forem násilí při protireformaci za plně přípustné a nutné. Svě počínání ospravedlňoval ve dvou rovinách. První spočívala v pocitu vlastní výlučnosti a osobního vyvolení Pannou Marií, která jej pověřila přivedením Čech do lůna katolické církve. Šlechtic musel sáhnout i po nejkrajnějších prostředcích, aby mohl svému úkolu dostat a naplnit vůli Bohorodičky. Druhým argumentem se Jaroslavu Bořitovi stala péče o spásu duší jeho poddaných i obyvatel Království českého. Ti ve své zaslepenosti nebyli schopni rozpoznat, jakou škodu na sobě páchají, když nechtějí přijmout katolické vyznání. Věznění, ubytování vojsk či týrání hladem tak byly v Martinicových představách nízkými „daněmi“, jež museli nekatolíci zaplatit za to, že jim byla později umožněna spása jejich duší a milost dlít v Boží přítomnosti. Jeho povahové vlastnosti a nekompromisní, agresivní postoj jej ovšem do jisté míry vzdalovaly tehdejší šlechtické společnosti.

---

se zasedání tajné rady však začal Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka pravidelně využívat až v prosinci roku 1625, srov. Henry Frederik SCHWARZ, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge 1943, s. 343–344. Děkuji dr. Rostislavu Smíškovi za upozornění na danou skutečnost.

⁷⁷⁾ Tamtéž, p. 84–85, 87, list Jaroslavu Bořitovi z Martinic z 25. ledna 1633.

⁷⁸⁾ Tamtéž, p. 92, 94, listy Jaroslavu Bořitovi z Martinic z 8. a 15. března 1634. Podrobněji Josef KADERÁBEK – Rostislav SMÍŠEK, *Ferdinand II. a Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka. Anatomie vzájemného vztahu očima českého šlechtice*, v rukopise.

⁷⁹⁾ Lobkovické sbírky Nelahozeves, LRR, B 214, fol. 171r, dopis Jaroslava Bořity z Martinic Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic z 20. října 1649.

Josef K a d e ř á b e k

“JUST SHOW THE HEART AND THE TEETH”

**Violence as a basic element in anti-reformatory concept
of Jaroslav Borzita of Martinice**

SUMMARY

The submitted essay focuses on description of an anti-reformatory and re-catholicization concept of Jaroslav Borzita of Martinice, who tried to implement it throughout the kingdom and on his estates of Smečno and Slaný. The author observes certain fragmentariness in the nobleman's progress over the first years of anti-reformation focused on Smečno and its environs, which Martinic initiated around the year of 1602 and which targeted all components of the population, frequently with high usage of brutal violence. From the start, his approach to the kingdom-wide reformation showed a lack of willingness to lead a dialogue with the non-Catholics accompanied with demands for severe opposition against the so-called “heretics”. His activity in the anti-reformatory committee reflected his increased personal zeal and effort. When Jaroslav Borzita of Martinice acquired the town of Slaný and the adjoining liege villages in 1623, it was possible to talk about a targeted, elaborate anti-reformatory pressure, which first hierarchically involved the town elites, then it was directed against the ordinary burghers and later the village population. The methods were reduced to forced conversion, imprisonment and deployment of troops, but also plotted processes with the non-Catholics. The Smečno nobleman considered all forms of violence fully permissible and necessary during the anti-reformation. He justified his activity on two levels. The first level was based on a feel of personal exceptionality and selection by the Virgin Mary who entrusted him with bringing Bohemia to the bosom of Catholic church. The nobleman had to employ the most extreme means so that he could fulfil his task and the will of the Mother of God. The other argument involved his care for salvation of the souls of his serfs and citizens of the Kingdom of Bohemia. They, in their blindness, were unable to recognize the evil they did to themselves by not accepting the Catholic confession. In Martinic' perception, the imprisonment, the troops or the starving was a small “tax” paid by the non-Catholics for later salvation of their souls and seeing the divine grace. Nonetheless, his uncompromising aggressive attitude partly drew him away from the noble society and engaged him in conflict with many representatives of the clergy, mainly Cardinal Harrach, especially when he still insisted on his severe methods deep in the 1640s.

Translated by Miroslav Košek

Jiří K u b e š

KAPLE CÍSAŘSKÝCH VYSLANCŮ V DRÁŽDANECH V DRUHÉ PŮLI 17. STOLETÍ*

ABSTRACT

Chapels of imperial legates in Dresden in the second half of the 17th century

A paper concerns the history of early modern diplomacy. The study explores operation of the imperial legates' chapels in Saxon Dresden between the 1660s and 1690s under the rule of the Electors John George II, John George III, John George IV and Frederick Augustus until his conversion to the Catholic confession in 1697. The author summarizes basic information on location of the chapels, the chaplains and their activities and closely analyses problems of local authorities with the legates' chapels. He illustrates alternations of tolerance and tension in Dresden that coincided with persecutions of the Saxon subjects attending Catholic masses (following 1676), with assaults against members of the legate's entourage (1683 and 1685) and even with a ban of masses during the legate's absence (1695). The legates and their chaplains, however, refused to yield and, despite certain limitations, continued to run the chapels.

Keywords: diplomacy, 17th century, emperor, Saxony, legates' chapels

Dějiny diplomacie se historická obec zabývá setrvale již dvě století.¹⁾ Ve starším bádání se však jen sporadicky dostalo větší pozornosti tomu, jakým způsobem

---

* Tato studie vznikla díky výzkumu, který byl financován ze standardního projektu GAČR č. 13-12939S *Česká a moravská šlechta v habsburských diplomatických službách (1640-1740)*.

¹⁾ Srov. zhodnocení literatury ve studiích Matthias KÖHLER, *Neue Forschungen zur Diplomatiegeschichte*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 40, 2013, č. 2, s. 257-271; Sven EXTERNBRINK, *Internationale Politik in der Frühen Neuzeit: Stand und Perspektiven der Forschung zu Diplomatie und Staatensystem*, in: Hans-Christof Kraus - Thomas Nicklas (edd.), *Geschichte und Politik: Alte und Neue Wege*, München 2007, s. 15-39 nebo Michael ROHRSCHEIDER, *Neue Tendenzen der diplomatiegeschichtlichen Erforschung des Westfälischen Friedenskon-*

praktikovali vyslanci a jejich doprovod svou víru v konfesně odlišném prostředí hostitelské země v době reformace a následujících časech upevňování jednotlivých konfesi.²⁾ Teprve nedávno začali badatelé ve větší míře upozorňovat na to, že se jedná o velmi důležitý problém v rámci vývoje diplomatické imunity, který se stával jak indikátorem kvality vztahů dvou suverénů, tak nechtěným (či naopak úmyslným) spouštěčem některých konfliktů. Tímto tématem se systematicky zabýval Benjamin J. Kaplan, jenž poukázal na velmi problematické začátky prvních vyslaneckých kaplí v reformační době, kdy se „*ambassadors of ill will*“ netěšili skoro žádnému respektu ze strany hostitele. Doložil však, že v průběhu 17. století se praxe sloužení mši v příbytcích vyslanců postupně prosadila jako součást diplomatické imunity. Dopomohla k tomu zejména ustanovení vestfálského míru, který zavedl v říši systém odstupňovaného praktikování náboženství, když rozlišil veřejné, soukromé a konečně také domácí provozování mši. To umožnilo legalizovat svatostánky jiné víry, jež se však nemohly těšit všem svobodám.³⁾ Tento trend se uplatňoval i mimo říši, a tak se po polovině 17. století v nejvýznamnějších panovnických rezidencích nacházelo hned několik vyslaneckých kaplí. Ty byly většinou umístěné přímo v budově, kterou vyslanec obýval, a fasáda na první pohled neprozrazovala, že se za ní ukrývá bohoslužebný prostor.⁴⁾

Zásadní otázkou nadále zůstávalo, komu mohl takový svatostánek sloužit, tj. zda se jednalo o domácí, či soukromé praktikování víry. Ani raně novověcí teoretikové ani právníci zabývající se mezinárodním právem nebyli v této záležitosti jednotní a navíc se jejich názory postupně vyvíjely. Např. Abraham de Wicquefort (1680) požadoval, aby kapli využívali pouze vyslanec a jeho služebníci v rámci domácnos-

gresses, in: Inken Schmidt-Voges a kol. (edd.), *Pax perpetua: Neuere Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*, München 2010, s. 103–121; v českém prostředí pak pouze Jiří HRBEK, *Cesty evropské historiografie k diplomacii raného novověku*, *Theatrum historiae* 13, 2013, s. 7–30.

²⁾ Mezi výjimky patří např. William Raleigh TRIMBLE, *The Embassy chapel question, 1625–1660*, *The Journal of Modern History* 18, 1946, č. 2, s. 97–107 (zabývá se vyslaneckými kaplemi v Londýně) či Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden 1648–1740*, Bonn 1976, s. 152–156.

³⁾ Srov. Johann Baptist SÄGMÜLLER, *Der Begriff des exercitium religionis publicum, exercitium religionis privatum und der devotio domestica im Westfälischen Frieden*, *Theologische Quartalschrift* 90, 1908, s. 225–279; Johann Jacob MOSER, *Grund-Sätze von dem öffentlichen, privat- und Haus-Gottesdienst nebst einiger Erläuterung derselbigen aus öffentlichen Staats-Handlungen*, s. 1. (Stuttgart) 1765.

⁴⁾ Benjamin J. KAPLAN, *Diplomacy and Domestic Devotion: Embassy Chapels and the Toleration of Religious Dissent in Early Modern Europe*, *Journal of Early Modern History* 6, 2002, s. 341–361. V širších náboženských souvislostech a s ohledem na vznik a vývoj tolerance v raném novověku se tématem zabýval TÝŽ, *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Cambridge, Mass. – London 2007, zde zejména s. 183–190.

ti (tzv. *devotio domestica*).⁵⁾ O generaci později působil François de Callières, jenž ve svém spisu z roku 1716 už rozšířil toto právo i na všechny poddané vyslancova panovníka.⁶⁾ Podle dnešních historiků jeho názor odpovídal převážující praxi. Teprve v průběhu 18. století se však v souvislosti s postupnou dekonfesionalizací a sekularizací mezinárodních vztahů definitivně prosadila teze o exterritorialitě, tj. že vyslancův příbytek je *de facto* územím patřícím jeho panovníkovi. Proto se na něj vztahují zákony vyslancovy země a do kaple mohou přijít všichni, kdo jsou jeho víry.⁷⁾ Veřejný prostor jim však nadále nepříslušel.⁸⁾

V praxi se už v předchozím století ukazovalo, že služeb takové kaple chtějí využívat i další osoby – a to nejen cestovatelé ze spřáteleného státu, ale zejména někteří lidé z řad místního obyvatelstva. Mnozí vyslanci této poptávce vycházeli vstříci a najímali si duchovní, kteří ovládali jazyk hostitelské země, aby mohli požadavky dissenterů uspokojit. Jejich panovníci totiž rádi viděli, že se „pravá“ víra v cizině rozmáhá.⁹⁾ V takovém případě se však už dala očekávat nelibost místních duchovních, samosprávy i vládních autorit, jež to považovaly za porušení platných zákonů, a proto se objevovaly různé důrazné snahy takovým praktikám zamezit.¹⁰⁾ Dnes je interpretujeme jako jeden z aspektů probíhající konfesionalizace společnosti. V tomto rámci je totiž pochopitelné, že se místní autority pokoušely podřídit místní poddané státní církvi a nepřály si rozmáhání nonkonformního chování.

Klíčovým se v těchto napjatých chvílích 17. věku, kdy se střetával trend dekonfesionalizace zahraniční politiky s disciplinačními tlaky regionálních autorit, stával postoj panovníka, resp. orgánů, jež držely v té které zemi moc. Jejich odlišné zájmy

⁵⁾ Abraham DE WICQUEFORT, *L'Ambassadeur et Ses Fonction*, Den Haag 1680, s. 880–881.

⁶⁾ François DE CALLIÈRES, *De la manière de négocier avec les Souverains*, Amsterdam 1716, s. 101. Ve volném překladu zní jeho slova takto: „Všichni velvyslanci, vyslanci a rezidenti mají právo ve svých domech svobodně provozovat víru svého panovníka či státu, kterému slouží. Mohou se toho zúčastnit všichni poddaní téhož panovníka, kteří se nacházejí v zemi, kde sídlí vyslanci.“

⁷⁾ B. J. KAPLAN, *Diplomacy and Domestic Devotion*, s. 345–346. Dále srov. Edward Robert ADAIR, *The Exterritoriality of Ambassadors in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1929.

⁸⁾ „*Fremde Herrschaften und Gesandte, so sich in einem dritten Lande aufhalten, seynd zu keinem öffentlichen, sondern bloß zu dem privat-Gottesdienst berechtigt.*“ Citováno podle J. J. MOSER, *Grund-Sätze von dem öffentlichen, privat- und Haus-Gottesdienst*, s. 35, § 48.

⁹⁾ Jen Holanďané vydržovali po Evropě 12 vyslaneckých kaplí! Často jsou citována také slova císaře Leopolda I., jenž se jasně vyjádřil, že posílá vyslance do řady protestantských lokalit v říši zejména proto, aby zajistili katolické mše pro místní souvěrce a pomohli tak šířit katolickou víru. Srov. Garrett MATTINGLY, *Renaissance Diplomacy*, Boston 1971, s. 272, 280–281.

¹⁰⁾ Srov. B. J. KAPLAN, *Divided by Faith*, s. 187. Např. anglická legislativa v principu zakazovala účast místních katolíků na mších ve vyslaneckých kaplích a čas od času byly tyto zákony důrazně uplatňovány. Pro první polovinu 17. století to detailně sleduje W. R. TRIMBLE, *The Embassy chapel question*, který píše až o stovkách zatčených osob.

způsobovaly, že se k těmto problémům postavili rozdílně. Například ve Spojeném Nizozemí byl veřejný prostor ovládán kalvinisty, kteří tam tvořili většinu obyvatelstva, ale v praxi se jednalo o poměrně tolerantní režim, protože většina koexistovala za určitých podmínek i s dalšími konfesemi včetně katolické. Té bylo ovšem povoleno jen působení v soukromí, takže katolíci neměli svými bohoslužbami narušovat kalvinistickou dominanci ve veřejném prostoru. Svou víru praktikovali většinou v domácnostech, ovšem třeba v severních provinciích nebo v Haagu jich bylo poměrně hodně a zřizovali si tam větší, i když stále za obyčejnými fasádami ukryté kostely. Říkalo se jim *schuilkerken*, v Haagu jich bývalo až pět a spravovali je jak světští kněží, tak např. jezuité či bosí karmelitáni. Navíc místní katolíci navštěvovali také mše v kaplích vyslanců katolických panovníků, kterých tu fungovalo hned několik, protože Haag se postupně stával významným diplomatickým centrem. Po polovině 17. století bychom tu našli už pět takových katolických svatostáneků. Po Francouzích, Benátčanech, Portugalcích a Španělech tu svou kapli zřídil v roce 1658 i první stálý zástupce císaře, rezident Johann Friquet. Podle Daniela Legutke místním autoritám původně vadilo, že tam chodí jejich lidé, a snažily se obyvatele od těchto praktik odradit. Problémem nebylo ani tak katolictví měšťanů, nýbrž to, že svým jednáním narušovali pravidla soužití ve veřejném prostoru. Postupem doby prý ale magistrát na popud stavů přestal tyto věci řešit, protože probíhal proces sekularizace zahraniční politiky a Spojené Nizozemí bylo dlouhodobě spojenec císaře; katolické *schuilkerken* i vyslanecké kaple se tedy staly stabilní součástí okraje veřejného prostoru.¹¹⁾

Podobné podrobné sondy pro kaple císařských vyslanců v jiných zemích bohužel k dispozici zatím nejsou, ačkoliv s různě dlouhými přestávkami fungovaly v Londýně, Kodani, Stockholmu, Moskvě (resp. Petrohradu) a některých říšských městech (třeba v Brémách, Hamburгу a rezidencích nekatolických kurfiřtů).¹²⁾ Literaturou se jen tu a tam mihnou zmínky o existenci takové kaple, ale více údajů pro srovnávací analýzu zatím postrádáme.¹³⁾ Cílem předložené studie je proto zma-

¹¹⁾ Blíže Daniel LEGUTKE, *Die kaiserliche Gesandtschaftskapelle in Den Haag 1658–1718: Konfession und Säkularisierung in mikrohistorischer Sicht*, in: Vera Isaiasz u. a. (edd.), *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit: Soziale Ordnungen und ihre Repräsentationen*, Frankfurt am Main u. a. 2007, s. 245–274.

¹²⁾ Viz K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 153–155.

¹³⁾ Již citovaný W. R. TRIMBLE, *The Embassy chapel question* zmiňuje existenci kaple císařského vyslance v Londýně pouze jednou (s. 102). O kapli v Hamburгу píše Joachim WHALEY, *Religious Toleration and Social Change in Hamburg 1529–1819*, Cambridge 1985, s. 53–55. Martin BAKEŠ, *Habsbursko-švédské diplomatické vztahy v období vlády Karla XI. (1672–1697)*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2014, s. 112–115 zase pojednává např. o stavbě katolické kaple v domě císařského rezidenta v Brémách či o aktivitách jezuitského kaplana Martina Gottseera za vyslance Franze Otakara ze Starhembergu ve Švédsku.

povat fungování kaplí císařských vyslanců v jedné konkrétní, dosud velmi málo probádané lokalitě, a to v saských Drážďanech v poslední čtvrtině 17. století.¹⁴⁾ Pokusíme se především zjistit, kdy a kde kaple vyslanců vznikly, kdo se v nich stal kaplanem a jak se vyslanci k jejich činnosti stavěli. Soustředíme se na tzv. řádné *Abgesandte*, resp. rezidenty, tj. vyslance druhého řádu, protože velvyslance císař Leopold ke svým severním sousedům neposílal, neboť Sasové nepatřili (aspoň zatím) do společnosti králů. Jednalo se o velmi rozdílné muže, konkrétně o vzdělaného intelektuála a konvertitu barona Heinricha Julia Bluma (1667–1672), pozdějšího pasovského biskupa Johanna Philippa z Lambergu (ve funkci 1682–1684), dále o málo známého Benedikta Urbana z Gallensteinu (původně zde působil jako rezident v tandemu s Lambergem, v letech 1684–1685 tu pobýval sám), ostríleného diplomata Haro Burckharda Fridaga, barona von Gödens (1685–1686), zámožného hraběte Jana Marka z Clary-Aldringenu (1686–1694) a začínajícího a později velmi vlivného Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu (1694–1696).¹⁵⁾ Dále nás bude zajímat soužití tohoto katolického ostrova s většinovým luteránským obyvatelstvem a konflikty, které z toho někdy vznikaly. Pokusíme se vysledovat jejich původce a způsoby řešení v prostředí velmi pečlivě budované a křehké rovnováhy mezi odlišným hostem a hostitelem, kdy se dennodenně musela zas a znovu tvořit jakási „neviditelná hranice“ mezi oběma konfesemi. Klíčové bude zjistit, kdo se ji pokoušel ve svůj prospěch více posunout a jakými způsoby se o to snažil.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Kaplím císařských vyslanců v Drážďanech dosud nebyla v základní odborné literatuře věnována dostatečná pozornost (B. J. KAPLAN, *Diplomacy and Domestic Devotion* o nich vůbec nic neptináší; jedna krátká zmínka se nachází v K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 153). Významnější a velmi vzácné informace se nacházejí ve skvělé práci: Alexander SCHUNKA, *Gäste, die bleiben. Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Hamburg 2006, s. 180–194. Autor však pracoval pouze s drážďanskými prameny, takže reflektuje problematiku jen ze strany kurfürta a magistrátu. Typické je, že jménem nezmiňuje žádného císařského vyslance. Ve vídeňských pramenech naopak podnikla výzkum Silke MARBURG, *Gesandte als Grenzgänger. Residenzstädtische Repräsentationskultur und die Konstruktion religiöser Exklaven unter Kurfürst Johann Georg II. von Sachsen*, in: Christine Roll – Frank Pohle – Matthias Myrczek (edd.), *Grenzen und Grenzüberschreitungen. Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung*, Köln – Weimar – Wien 2010, s. 199–213. Autorka se však omezuje pouze na přelom šedesátých a sedmdesátých let 17. století a zachycuje dobu vyslanců Georga z Plettenbergu a barona Heinricha Julia Bluma.

¹⁵⁾ Ludwig BITTNER – Lothar GROß (edd.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, Band I, 1648–1715, Oldenburg – Berlin 1936, s. 162–163. Podrobněji byla zatím prozkoumána jen Clary-Aldringenova mise. Viz Jiří KUBEŠ, *Jan Marek z Clary a Aldringenu jako vyslanec Leopolda I. u saského kurfiřtského dvora na konci 17. století*, Český časopis historický 113, 2015, s. 346–380.

¹⁶⁾ Zde se nechávám inspirovat dnes již klasickou prací: Etienne FRANÇOIS, *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg 1648–1806*, Sigmaringen 1991. Autor se zabýval unikátním prostředím Augsburgu, kde vedle sebe žili přibližně ve stejném množství katolí-

Císařská kaple z pohledu kurfirťů, drážďanského magistrátu a zemských stavů

Saský prostor se za časů reformace přiklonil k novému učení Martina Luthera a jeho následovníků a luteráni zde tvořili naprostou většinu obyvatelstva. Proto se na první pohled může zdát, že katolíky a katolické mše bychom v této zemi v 17. století nenašli. Ostatně i někteří badatelé se domnívali, že první katolická bohoslužba proběhla v Drážďanech až v roce 1699 po konverzi Fridricha Augusta, původně saského vévody a od 1697 též polského krále (proto ta změna vyznání).¹⁷⁾ Ve skutečnosti byla ale tato problematika, jak upozornil Alexander Schunka, poněkud složitější. Již v roce 1661 se v Sasku objevily zprávy o praktikování tajných katolických mší a někteří současníci pochybovali dokonce o pevnosti víry samotného kurfirť Jana Jiřího II. (vládl 1656–1680).¹⁸⁾ Důvodů pro to měli hned několik. Panovník do svých služeb povolával ve větší míře katolické cizince, zejména italského a chorvatského, méně pak francouzského původu. Do první skupiny patřili třeba zástupci stavebních řemesel, malíři, zpěváci či hudebníci, z Chorvatska pocházela velká část jeho velké gardy a z Francie příslušníci některých specializovaných řemesel (např. kuchaři).¹⁹⁾ Jeho syn Jan Jiří III. (1680–1691) jej ve vášni pro italskou hudbu, divadlo a operu ještě předčil a zejména po návštěvě slavného benátského karnevalu v roce 1685 přivedl domů hodně Italů v čele s operní pěvkyní Margheritou Salicolou, jež se podle některých zdrojů prý dokonce stala jeho milenkou.²⁰⁾

---

ci a luteráni. V demografickém ohledu se nedá jeho sonda s realitou domácností císařských vyslanců v Drážďanech srovnat. Klíčové je ale jeho zjištění, že hranice mezi oběma konfesemi je především „kulturní“ a že je stabilní i proměnlivá zároveň (tamtéž, s. 223–224). Dle mého se právě tyto jeho závěry dají do jisté míry vztáhnout i na soužití domácnosti katolického vyslance (ta měla zajištěnu imunitu a byla stabilní součástí drážďanské reality) s luteránským obyvatelstvem. I zde musely obě strany koexistovat a musely najít *modus vivendi*, ačkoliv se jinak jednalo o dva do značné míry jiné světy.

¹⁷⁾ Viz např. Maria LIEBER, *Italienischer Präsenz am Hofe Augusts des Starken und seiner Söhne – erste Überlegungen*, in: Barbara Marx (ed.), *Elbflorenz. Italienische Präsenz in Dresden 16. – 19. Jahrhundert*, Dresden u. a. 2000, s. 143–157, zde s. 148.

¹⁸⁾ O konverzi Jana Jiřího II. se diskutovalo v letech 1657–1666. Blíže Mary E. FRANDBSEN, *Crossing Confessional Boundaries: The Patronage of Italian Sacred Music in Seventeenth-Century Dresden*, Oxford 2006, s. 76–100.

¹⁹⁾ A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 183–184.

²⁰⁾ O tom sebral základní údaje již Moritz FÜRSTENAU, *Zur Geschichte der Musik und des Theaters am Hofe zu Dresden. I. Theil*, Dresden 1861, s. 277–285, 295–297. Dále srov. Detlef DÖRING, *Johann Georg III. (1680–1691) und Johann Georg IV. (1691–1694)*, in: Frank-Lothar Kroll (ed.), *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918*, München 2007, s. 160–172 (právě Döring uvádí – ovšem bez udání zdroje – informaci, že Salicola se stala kurfirťovou milenkou – tamtéž, s. 170). O tom, jak saští kurfirťi podporovali italskou hudbu, pojednává třeba M. E. FRANDBSEN, *Crossing Confessional Boundaries* či Uta DEPPE, *Die Festkultur am Dresdner Hofe Johann Georg II. von Sachsen (1660–1679)*, Kiel 2006. Operní

Katoličtí služebníci obou kurfiřtů tedy byli protežováni a tvořili početnou skupinu v rezidencích saských kurfiřtů, protože jim panovník garantoval, že bude respektovat jejich jiné vyznání. Zatímco Jan Jiří II. těmto lidem ještě doporučoval, aby jezdili na katolické bohoslužby do Čech či Horní Lužice,²¹⁾ jeho syn jim už v osmdesátých letech přivezl katolického duchovního.²²⁾ Na svém dvoře ale samozřejmě katolickou kapli nezřídil, a proto museli tito lidé hledat patriční svatostánek jinde. Přicházeli do kaplí katolických vyslanců, protože jinam ani nemohli, neboť v Sasku se netolerovaly ostatní konfese tak, jako to dělalo Spojené Nizozemí. V šedesátých letech směřovali především do té francouzské, neboť kurfiřt nevystavoval vyslance Ludvíka XIV. Erica de Chassana takovému tlaku jako jeho císařský protějšek, protože v Paříži mohli jeho zástupci vést vlastní kapli a ve Vídni nikoliv. Jan Jiří II. doufal, že Leopold I. povolí recipročně zřízení kaple saským vyslancům ve Vídni.²³⁾ Od poloviny sedmdesátých let ale většinou francouzský král svého zástupce v Drážďanech neměl, protože se proti němu vedla říšská válka. Proto míval jediný katolický bohoslužebný prostor v Drážďanech císařský vyslanec a právě k němu přicházeli katolíci od dvora. To vše dělali s plným vědomím kurfiřta, jenž šel tak daleko, že dokonce v roce 1688 požádal císařského vyslance, aby si opatřil italsky hovořícího kaplana, který by mohl lépe sloužit jeho umělcům.²⁴⁾

Bylo to ale velmi nesystémové řešení, protože tito katolíci nepatřili k domácnosti vyslance a podle mezinárodního práva se na ně nevztahovala imunita. Záleželo jednoznačně pouze na postoji kurfiřta, zda jim to dovolil a toleroval. Bohužel pro něj však měli Italové či Chorvaté mnoho následovníků mezi tajnými saskými katolíky, kteří se na těchto mších objevovali také.²⁵⁾ Drážďanský magistrát si toho byl

---

pěvkyni Salicole se již věnovalo také mnoho badatelů – z nejnovějších prací srov. Michael WALTER, *Der Fall Salicola oder Die Sängerin als symbolisches Kapital*, in: LiTheS Nr. 6 (Juni 2011), s. 5–34. Dostupné na webu http://lithes.uni-graz.at/lithes/beitraege11_06/michael_walter_fall_salicola.pdf.

²¹⁾ S. MARBURG, *Gesandte als Grenzgänger*, s. 206–207.

²²⁾ Tehdejší císařský vyslanec Gallenstein si daný stav pochvaloval, protože „*der herr churfürst selbst so viell Italianer, worunter auch ein priester ist, mit sich anhero gebracht und denen catholischen etwaß mehr alß vorhin beygethan zu sein scheinert*“. Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, Gallensteinova zpráva císaři, Drážďany, 8. 5. 1685.

²³⁾ S. MARBURG, *Gesandte als Grenzgänger*, s. 209–210.

²⁴⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, zpráva vyslance Clary-Aldringena císaři, Teplice, 3. 7. 1688.

²⁵⁾ Alexander SCHUNKA, *Konfessionelle Liminalität. Kryptokatholiken im lutherischen Territorialstaat des 17. Jahrhunderts*, in: Joachim Bahlcke – Rainer Bendel (edd.), *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln u. a. 2008, s. 113–131.

vědom a na základě jeho statistik můžeme přidat i konkrétní čísla. V polovině devadesátých let navštěvovalo bohoslužby v kapli císařských vyslanců v zimě přibližně 100 a v létě dokonce 150–200 osob (tj. cca 1 % drážďanského obyvatelstva!). Při takových počtech se už dávno nejednalo jen o *devotio domestica* konkrétního vyslance,²⁶⁾ a tak se nelze divit, že se to místním autoritám vůbec nelíbilo a že se z vyslanecké kaple stalo velmi citlivé téma a politický problém, který se nejednou musel řešit až u saského vévody.²⁷⁾

Kurfirť se tak dostával do nepříjemné situace. Na jedné straně byl pánem v luteránské zemi a měl chránit, jak se zavázal při svém nástupu na trůn, vyznání svých poddaných i předků. Na druhou stranu se však nechtěl svých katolických dvořanů vzdát a musel brát v potaz také to, že byl většinou spojencem císaře a nemohl si dovolit ze zahraničněpolitických důvodů toto přátelství a spolupráci dávat všanc. Naštěstí se nikdy nestalo, že by došlo k nějakým radikálním krokům místních obyvatel vůči vyslanecké kapli císaře, jež se často děly v dřívějších dobách a výjimečně se udály ještě okolo roku 1700 (vniknutí do kaple, zatčení účastníků mše, případně dokonce vyrabování svatostánku).²⁸⁾ Mezinárodní právo učící o vyslanecké imunitě bylo drážďanskými autoritami poměrně všeobecně respektováno. Kromě toho by neuvážené kroky mohly vyvolat podobnou reakci ve Vídni, kde dosud mohli Sasové občas využívat svých duchovních či docházet na bohoslužby k Dánům či Švédům.²⁹⁾ Kurfirťi proto váhali, na čí stranu se přiklonit, a nejvíce jim zřejmě vyhovoval *status quo*.

Drážďanský magistrát, konzistoř, vrchní dvorský kazatel a potažmo i zemské stavy byli samozřejmě jiného názoru a hájili pojetí, že vyslanecká kaple má sloužit pouze vyslanci a jeho domácnosti. Se skřípěním zubů tolerovali, že na bohoslužby chodí kurfirťovi katoličtí služebníci, ale přítomnost místních obyvatel nechtěli v žádném případě připustit. Od šedesátých let vyvíjeli na zemském sněmu na panovníka setrvalý tlak a podařilo se jim prosadit vydání několika patentů, jež účast

²⁶⁾ Stejně to vypadalo i v jiných lokalitách, jak doložil Benjamin KAPLAN, *Fictions of Privacy. House Chapels and the Spatial Accommodation of Religious Dissent in Early Modern Europe*, *American Historical Review* 107, 2002, s. 1031–1064.

²⁷⁾ A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 187. Jeden z mimořádných císařských vyslanců, hrabě Christoph Dietmar ze Schallenbergu, sděloval císaři na jaře 1689, že v Drážďanech je přes 300 katolických duší včetně starých a oblíbených kurfirťových služebníků, které by panovník určitě nerad ztratil. Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, Teplice, 26. 4. 1689.

²⁸⁾ Viz např. K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 154–155.

²⁹⁾ O dánské a švédské kapli blíže B. KAPLAN, *Diplomacy and domestic devotion*, s. 351–352. Sasové zřejmě v šedesátých a sedmdesátých letech vlastní kapli ve Vídni neprovozovali, a proto docházeli do dánské či švédské. Naznačuje to Judith MATZKE, *Gesandtschaftswesen und diplomatischer Dienst Sachsens 1694–1763*, Dresden 2007, s. 282 (pozn. 142). V osmdesátých letech už ale hrabě Zinzendorff kapli měl. Viz níže pozn. 70.

poddaných saského vévody na katolických mších ve vyslaneckých kaplích stavěly mimo zákon, resp. v dobách napětí mezi oběma panovníky dokonce úplně vyslancům zakazovaly mše pořádat (1669–1670, 1673).³⁰⁾ V sedmdesátých letech dokonce vyšlo nařízení, že účastníci bohoslužeb mohou být „nach gelegenheit der Persohn in Arrest genommen“ (1676).³¹⁾ V praxi to znamenalo, že výše postavené osoby měly městské hlídky nechat na pokoji a soustředit se na řadové obyvatele. Přitom ale byli členové hlídek nuceni respektovat diplomatickou imunitu, a proto nemohli radikálně zasáhnout přímo na půdě kaple. Museli se spokojit s tím, že (na rozdíl od výše zmíněné situace v severním Nizozemí) důsledně po celou druhou půli 17. století hájili „svůj“ veřejný prostor, jenž začínal a končil před domem císařského vyslance. Proto se v době katolických mší před domem, kde se nacházel kvartýr císařského vyslance, pravidelně objevovali členové městské hlídky. Nejenže pozorovali dění u vchodu, pečlivě si zaznamenávali, kdo do domu vstupuje, a vzniklé soupisy pak předávali městské radě, ale v duchu kurfiřtových nařízení občas také proti některým návštěvníkům zasahovali. Zatýkali je, odváděli je k výslechům a snažili se jim dokázat zakázanou návštěvu katolické mše.³²⁾

Protože si ale zástupci magistrátu nechtěli zneprátenit zeměpána, nemohli se tak chovat ke všem účastníkům bohoslužeb z domácího prostředí. Moc dobře si uvědomovali, že nemohou vůbec zasahovat proti prominentům kurfiřtova dvora, zvláště ne proti obdivovaným italským zpěvákům a hudebníkům. Nastavili, jak si vévoda přál, dvojí metr a zasahovali pouze proti řadovým měšťanům, resp. proti těm, kteří vypadali, že nepatří k vyšším vrstvám (usuzovali tak zejména dle celkového zjevu a ošacení). Přestože se zatýkání opakovalo, někteří místní disidenti prokazatelně navštěvovali katolické mše pravidelně celá léta, protože městská rada jim většinou nemohla nic dokázat, a tudíž je rádně potrestat. Nastalá situace se nedala za daných okolností v podstatě uspokojivě vyřešit, a tak se magistrát a konzistoř v čele s vrchním dvorským kazatelem pravidelně obracely se stížnostmi na zemské stavy, aby si na kurfiřtovi vyžádaly další zpřísnění platné legislativy. Tato otázka se pak opakovaně traktovala na zemských sněmech, většinou však bez nějakého hmatatelného výsledku, takže vše zůstávalo, pokud se kaplan císařského vyslance omezil na působení v domácnosti a nenarušoval veřejný prostor patřící luteránům, při starém.³³⁾

³⁰⁾ Bertrand AUERBACH, *La diplomatie française et la cour de Saxe (1648–1680)*, Paris 1888, s. 404–405; S. MARBURG, *Gesandte als Grenzgänger*, s. 207–208.

³¹⁾ A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 185. Císařský vyslanec to nesl velmi nelibě a na příslušných místech si stěžoval. Srov. S. MARBURG, *Gesandte als Grenzgänger*, s. 208.

³²⁾ A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 185–186, 191–192.

³³⁾ Viz konkrétní příklady tamtéž, s. 187–192.

Vytváření neviditelné hranice: kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století

Najít v saské metropoli kapli císařského vyslance nebylo složité, protože se vždy nacházela přímo v domě, kde bydlel. Jenže zástupci Leopolda I. nepobývali v druhé polovině 17. století na stále stejném místě, a tím poněkud komplikovali dostupnost své kaple.³⁴⁾ Nejenže si každý vyslanec mohl pronajmout podle svých individuálních možností jiný příbytek, ale dokonce se – stejně jako třeba v Haagu³⁵⁾ – mohli v průběhu svého pobytu přestěhovat. Třeba u barona Heinricha Julia Bluma je známo, že nejdříve pobýval v Leuberském domě (*Leubersches Haus*), kde měl na počátku svého působení (zřejmě ještě z doby svého předchůdce) ve třetím patře zařízenou kapli s oltářem. Později ale už bydlel v Taubeském domě (*Taubesches Haus*) u Altendresdner Tor.³⁶⁾ Podobně si Jan Marek z Clary-Aldringenu nejprve pronajímal dům ženy generála Klengela, po půl roce se však přesunul do levnějšího příbytku jistého dr. Otta. V obou místech ale prokazatelně měl k dispozici kapli s oltářem, oltářním obrazem a lavicemi, do jejíž úpravy a zařízení investoval své prostředky.³⁷⁾ Umístění kaple císařského vyslance se proto v Drážďanech pravidelně měnilo, což zřejmě ovlivňovalo její velikost, výzdobu a vybavení.

Nejenže se tedy měnil příbytek vyslanců, ale každý z nich se zaopatřil také jiným kaplanem. Nemuseli si našťásti (na rozdíl od vyslanců, kteří jeli do Anglie) hledat někoho, kdo umí místní jazyk, protože si vystačili se znalostí němčiny.³⁸⁾ Mohli si jednoduše vzít na cestu svého domácího kaplana, většinou ale požádali představené některého katolického řádu, aby je vhodným mužem zaopatřili. Sasko totiž pat-

³⁴⁾ Srov. B. J. KAPLAN, *Diplomacy and Domestic Devotion*, s. 353.

³⁵⁾ D. LEGUTKE, *Die kaiserliche Gesandtschaftskapelle*, s. 258 (Kramprich chtěl v roce 1667 kvůli výši nákladů opustit pronájem svého předchůdce, ale nenašel nic vhodného, a tak nakonec v domě v Assendelftstraat zůstal a později ho dokonce zásadně rozšířil a přestavěl), 267 (Strattmann opustil Kramprichův dům v roce 1693), 268 (Goess se naopak v roce 1698 vrátil do Kramprichova domu) a 271 (Heems opět tuto nemovitost na počátku 18. století opustil, protože ji nemohl udržovat).

³⁶⁾ A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 191, pozn. 190 a 191. O Blumovi blíže Thomas CERBU, *Conversion, Learning, and Professional Choices. The Case of Heinrich Julius Blume*, in: Helmut Zedelmaier – Martin Mulsow (edd.), *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*, Tübingen 2001, s. 179–220. Autor zmapoval jeho životní osudy do roku 1666, jeho diplomatickým aktivitám se nevěnoval.

³⁷⁾ J. KUBEŠ, *Jan Marek z Clary-Aldringenu*.

³⁸⁾ Znalost angličtiny nebyla ve střední Evropě běžnou záležitostí, proto vyslanci katolických panovníků využívali na Ostrovech služeb místních katolických kaplanů, ačkoliv to bylo čas od času zakazováno. Srov. W. R. TRIMBLE, *The Embassy chapel question*, zejména s. 99–102. Autor zmiňuje i případ císařského rezidenta barona Franze Paula Lisoly, v jehož příbytku byli v létě 1645 nalezeni a zatčeni dva angličtí duchovní (tamtéž, s. 102).

řilo mezi oficiální misionářská území (stejně jako třeba severní Nizozemí), kde měly své zájmy řády, jež se specializovaly na misie, tj. zejména jezuité.³⁹⁾ Většinu kaplanů bohužel neznáme jménem, ale někteří z pramenů přeci jen vystupují. Za barona Heinricha Julia Bluma působil jako kaplan blíže neurčený P. Bernard Zeferin doložený v roce 1670. Vyslanec o něm tehdy knížeti Ferdinandovi z Ditrichštejna psal, že mu byl na začátku mise přidělen. Zajímavé také je, že podle tohoto svědectví kaplan nevystupoval v Sasku pod svým jménem, nýbrž se ukrýval pod identitou vyslancova sekretáře a pod jménem Karl Safir. Takto jej prý označovali jak vyslancovi lidé, tak ti, kteří mu psali z habsburské monarchie. Kaplan evidentně dodržoval z bezpečnostních důvodů a pro zachování klidu v Drážďanech inkognito a zřejmě vycházel na veřejnost pouze ve světských šatech.⁴⁰⁾ Za hraběte Johanna Philippa z Lambergu (1682–1684) zase vykonával tuto funkci později známý rakouský jezuita Martin Gottseer.⁴¹⁾ Také se ví, že minimálně od zimy 1688 sloužil mše nový kaplan, když na kurfiřtovo přání nahradil původního Clary-Aldringenova duchovního muž znalý italského jazyka. Působil na svém místě pouze asi půl roku, protože v červenci 1688 v Drážďanech zemřel. Vyslanec pak převezl jeho tělo na své statky, kde ho nechal pohřbit, protože v Drážďanech (na rozdíl třeba od Stockholmu)⁴²⁾ neexistovalo místo, kde by mohlo tělo katolika spočinout. Do Čech to navíc bylo jen kousek cesty.⁴³⁾

Jména konkrétních kaplanů sice většinou neznáme, ale pro období posledních třiceti let 17. století můžeme poměrně detailně sledovat problémy, které existence katolické vyslancké kaple a aktivity tamějších kaplanů v Drážďanech způsobova-

³⁹⁾ Viz Jiří M. HAVLÍK, *Česká katolická šlechta v jezuitské péči 1623–1773*, in: Václav Chroust – Zdeňka Buršíková – Karel Viták (edd.), *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti*. Bohuslav Balbín a jeho doba. Barokní jezuitské Klatovy 2014: sborník příspěvků, Klatovy 2014, s. 116–137; účast jezuitů na diplomatických misích zejména na severu Evropy dokumentuje též Bernhard DUHR, S. J., *Geschichte der Jesuiten in der Ländern deutscher Zunge*, III, Freiburg im Breisgau 1921.

⁴⁰⁾ Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 716, kart. 234, fol. 176, Blum Ditrichštejnovi, Drážďany, 24. 6. 1670.

⁴¹⁾ Srov. Alfred KARASEK-LANGER, *Der oberösterreichische Jesuit Martin Gottseer (1648–1731) als Krippenbauer in Sachsen, Ungarn und Schweden*, Oberösterreichische Heimatblätter 21, 1967, Heft 1/2, s. 42–57.

⁴²⁾ Viz M. BAKEŠ, *Habsbursko-švédské diplomatické vztahy*, s. 86–87. Členové vyslancovy domácnosti zesnulí ve Stockholmu mohli od roku 1686 spočinout díky osobnímu zásahu švédského krále v kostele sv. Jakuba nedaleko královského paláce.

⁴³⁾ Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatiche Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, Clary-Aldringenova relace císaři, Drážďany, 9. 7. 1688: Ten starý duchovní nemohl prý být kvůli slabosti odvezen pryč a „*dieser tage auch alda gestorben, habe ihm unvermerckter nach Töplitz führen lassen...*“ Matrika zemřelých z farnosti Teplice se bohužel pro tuto dobu nedochovala, takže v ní nelze jméno duchovního zjistit.

ly. V šedesátých letech se ještě císařští vyslanci chovali velmi zdrženlivě a snažili se své bohoslužby provozovat jen jako domácí. Patřil mezi ně Georg z Plettenbergu v letech 1665–1667, jenž dokonce francouzskému zástupci Chassanovi po příjezdu domlouval, aby se choval stejně, protože by to jinak Sasové, pyšní na to, že jejich země je kolébkou luteránství, nesli velmi nelibě. Chassan ale měl už předchozí zkušenosti ze Švédska, kde prý nikdo nebránil tomu, že k němu na mše chodili i lidé mimo jeho domácnost.⁴⁴⁾

Za Plettenbergova následníka barona Bluma se už snažily saské úřady chod kaple několikrát výrazněji omezit a jednou dokonce zcela zastavit. Stalo se to před Božím tělem roku 1668, kdy zástupci kurfiřta sdělili vyslanci, že si jejich pán nepřejí, aby se v tomto období konaly na půdě císařského vyslanectví jakékoliv mše. Ideální prý bylo, aby vyslanec a jeho lidé oslavili tento svátek v klášteře Marienstern v Horní Lužici, či odjeli do Čech. Sám Blum tehdy do Vídně psal, že už šest týdnů se u něj žádná bohoslužba nekonala.⁴⁵⁾

Situace se ale záhy uklidnila, kaple svou činnost obnovila a začala dokonce sloužit i lidem mimo vyslanectví. První vážný konflikt se pak udál na počátku roku 1676, kdy saský zemský sněm prosadil důraznější postup proti katolíkům a císařský vyslanec dostal před svůj dům hlídku, která měla kontrolovat účastníky mše a bránit místním disidentům ve vstupu. Kvůli tomu se vyslanec dostal do ostrého konfliktu se zástupci saských úřadů a stěžoval si posléze i u direktora tajné rady, který jej ale ujistil, že hlídka nebude jemu a jeho lidem překážet a nemusí se jí bát.⁴⁶⁾ Od té doby však v podstatě za každého řádného císařského vyslance vznikl menší či větší konflikt s místní samosprávou, který se týkal katolických mší a účasti místních obyvatel, kteří se zpřísněnými opatřeními nedali odradit.

V osmdesátých letech se nejprve objevily potíže za Johanna Philippa z Lambergu, tehdy císařského komorníka a říšského dvorského rady, pozdějšího pasovského biskupa.⁴⁷⁾ V době jeho působení se magistrátní hlídka tu a tam ozvala a některé účastníky mše po opuštění domu zatkla.⁴⁸⁾ Daleko horší ale bylo, že byl z kraje podzimu 1683 v nepřítomnosti kurfiřta i císařského vyslance (účastnili se osvobo-

⁴⁴⁾ S. MARBURG, *Gesandte als Grenzgänger*, s. 206.

⁴⁵⁾ Tamtéž, s. 209.

⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 208.

⁴⁷⁾ Srov. klasickou monografii Franz NIEDERMAYER, *Johann Philipp von Lamberg, Fürstbischof von Passau (1651–1712): Reich, Landesfürstentum und Kirche im Zeitalter des Barock*, Passau 1938.

⁴⁸⁾ Stalo se to např. 22. 10. 1682, kdy hlídka zatkla šest lidí – čtyři české lodníky a dva místní řemeslnické učedníky. Viz A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 191–192. Tento incident vyslanec Lamberg ve svých zprávách nezmiňuje. Srov. ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3a, Lamberg císaři, Drážďany, 23., 27. a 30. 10. 1682.

zování Vídně) zatčen a krátce uvězněn i jeden z jeho služebníků ze stáji, když vyšel na ulici po skončení bohoslužby. Tentokrát se už jednalo o napadení člena vyslančova doprovodu, na něhož se vztahovala imunita, takže přítomný císařský rezident a zástupce vyslance baron Gallenstein požadoval na příslušných místech satisfakci. Vyšetřování tehdy proběhlo, ale obě strany se držely své verze (hlídka: kočí se nechal poznat až ve vězení, pak ho hned propustili; rezident: kočí se dal poznat již na cestě do vězení, přesto ho propustili až později). Rezident v dané politické situaci, kdy byli ve Vídni velmi rádi, že jim saský kurfiřt v probíhajících konfliktech tolik pomáhá, dále na vyřešení celé věci nenaléhal.⁴⁹⁾

Za pozdějšího samostatného působení rezidenta Benedikta Urbana z Gallensteinu⁵⁰⁾ se situace ještě zhoršila. Závažný konflikt vypukl na Květnou neděli 1685 opět před domem císařova zástupce. Bylo právě po katolické mši a budovu opouštěli její účastníci včetně několika místních řemeslníků, na něž tu zase čekala magistrátní hlídka. Vytipovala si hůře oblečeného člověka, a když vycházel z rezidentova domu, zatkla jej a chtěla ho odvést do vězení. To vše se dělo před zraky Gallensteinu, jenž shlížel z oken v patře a poslal tam svého lokaje, aby pro onoho nešťastníka něco podnikl a zastal se ho. Hlídka to vyhodnotila tak, že lokaj chce zatčeného osvobodit, a proto jej napadla. Podobně se pak vedlo i sekretáři, kterého poslal pro uklidnění celé situace rezident dolů před dům. Lokaje posléze hlídka (protože měl na sobě vyslančovu livrej) propustila, sekretáře však odvedla do vězení a byl pro-

⁴⁹⁾ Podrobně o tom ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3a, rezident Gallenstein císaři, Drážďany, 2. a 12. 11. 1683. Důvody rezignace na řešení záležitosti shrnul Gallenstein takto: „*welches aber daß hier bereit suspectirte religions werck außs neue erwecken und mithin nicht allein alle übrige negotiation verhindern, sondern auch dem herrn churfürsten auß andere und ungleiche gedanken etwa bringen, auch wohl gar von allen bisherigen guten sentimenten divertiren dörfte*“. Tento „nevyřešený“ incident ale císařská strana nezapomněla a připomínal se v relacích i o pět let později. Viz tamtéž, kart. 3c, Clary-Aldringenova zpráva císaři, Teplice, 3. 7. 1688: „*zur zeith des grafen Philips von Lamberg dessen vorreither, als er auß dem gottesdienst gekommen, auß der gassen weckgenommen undt gefenglich eingesetzt*“.

⁵⁰⁾ Baron Gallenstein je poměrně neznámou osobou. Z jeho nedatované supliky císaři Leopoldovi I. (zřejmě z prosince 1685, viz tamtéž, kart. 3a, Gallenstein císaři) se dozvídáme, že působil tři a půl roku v Drážďanech jako rezident (jeho první zpráva z Drážďan pochází ze 4. 8. 1682, viz tamtéž). Píše v ní ale také o svých starších zkušenostech, „*wie nicht ohne lebensgefah in 5 jahr allein in Pohlen und Ungarn, dan zu Berlin und an churmainzischen höffen mich ohnermüdet gebrauchen lasßen*“. Na konci roku 1685 žádal císaře, aby jej za zásluhy jmenoval na uprázdněné místo bavorského rezidenta, což se nestalo (L. BITTNER – L. GROß (edd.), *Repertorium*, s. 125). Gallenstein pak působil v letech 1689–1697 ve službách kolínského kurfiřta na říšském sněmu v Řezně (tamtéž, s. 276; jeho jmenování zmiňuje ve svém dopisu knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna Jan Marek z Clary-Aldringenu – viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 217–219, Teplice, 16. 11. 1688).

puštěn až na Gallensteinův zásah.⁵¹⁾ Každá strana měla samozřejmě opět svou verzi pravdy – velitel hlídky Theofil Giesgen tvrdil, že vyslancův lokaj a jeden neznámý muž na jeho lidi při zatýkání zaútočili.⁵²⁾ Baron Gallenstein zase psal do Vídně, že jeho lidé byli schválně neozbrojeni, že hlídka lokaje napadla jako první, že sekretář se prokázal hlídce hned svou funkcí a varoval je, aby respektovali císařskou livrej, jinak že z toho vzejdou obrovské diplomatické problémy.⁵³⁾

Jak se to vše skutečně seběhlo, to už dnes sotva zjistíme, faktem ale zůstává, že rezidentův sekretář byl napaden a zatčen, diplomatická imunita tak byla porušena a rozhořčený Gallenstein se odkazoval na porušení mezinárodního práva a požadoval satisfakci a zastání císaře. Podívoval se nad tím, co se přihodilo, když šlo všechno dosud s bohoslužbami tak hladce a když dokonce kurfiřt posílal k němu na mše operní pěvkyni Margheritu Salicolu („*die auß allen zeütungen bekante bella Margarita*“) ve svém vlastním kočáře. Podle něj byla situace u kurfiřtova dvora taková, že by dokonce mohl Leopold I. do budoucna „*daß freye exercitium religionis bey Ewer kay. may. ministris hier für alle catholische zubegehren und zuheben*“. Aby

⁵¹⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, Gallenstein císaři, Drážďany, 18. 4. 1685. Tento incident dokumentuje na základě saských pramenů také A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 192. Dle autora to však dopadlo jinak: zatčeným mužem prý byl vyslancův kočí, kterého pak hlídka sama propustila. Zřejmě došlo k záměně s případem z podzimu 1683 (viz výše).

⁵²⁾ Giesgen informoval městskou radu, že jako obvykle zatýkali ty, co byli na bohoslužbě. Vyhledli si jednoho člověka ve špatných šatech, ale pak přišel vyslancův lokaj. Chtěl toho muže osvobodit a přitáhl si ho za ruku, člena hlídky Martina Dietricha chytil za vlasy a stáhl k zemi a sahal mu po zbrani. Ostatní členové hlídky ho bránili a skočili na lokaje. Do toho přišel nějaký mladík, vypadal prý na nějakého písaře, chtěl zatýkanému také pomoci a i on sahal po Dietrichově zbrani. Druhý člen hlídky, jistý Karl Begereis, tohoto muže „*mit den schafft der kurzen wehre uber den hauffen gestosßen*“, jenže on stále šel po jeho zbrani a tasil meč, proto mu dal ještě jednu ránu pistolí do hlavy. Teprve pak přišel k zápolící skupince velitel hlídky – podle livreje poznal lokaje a propustil ho, druhého prý ale neznali, vzali ho proto s sebou a pustili ho až poté, co k nim rezident poslal zprávu, že to je jeho sekretář. Srov. opis Giesgenovy zprávy městské radě v příloze B Gallensteinovy zprávy císaři, Drážďany, 18. 4. 1685. Uloženo v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b.

⁵³⁾ Tamtéž. Sekretář je prý „*wahrnete meine liberey zu respectiren, welcheß sonst eine schwäre verandtworttung nach sich ziehen würde, er hat aber diß kaum wiederhollet, da ist gleich einer mit dem kurtzen gewehr hinter seiner, der ihme solcheß über das haubt und ihme somit zu boden schlug, auch so offt er sich auffrichten wolte, da er doch nicht einmahl nach dem degen geeißsen oder denselben gezogen, noch zur gegenwehr gestellet (wie ich solcheß entlich mit schwärer meiner überwindung selbstn zusehen müssen) ihne zum öffieren zu boden geschlagen und über alleß diß noch mit sich auff die wache, in deme derselbe gantz wundt undt wirblich worden, geschleppt haben.*“

toho ale dosáhli, musel se prý vyslanec dočkat satisfakce, protože když budou mlčet, vystavuje se nebezpečí dalšího pohanění svého postavení.⁵⁴⁾

V následujících týdnech se situace moc nezlepšila, ba právě naopak, a baron Gallenstein byl ve svých relacích císaři stále emotivnější. Předně měl ve své funkci v této době skončit, dokonce už mu přišlo oficiální odvolání, ale jeho vybraný nástupce, hrabě Clary-Aldringen, tehdy vážně onemocněl a nemohl jej vystřídat. Proto jej císař v pozici vyslance v Sasku ještě potřeboval chvíli ponechat, což se baronovi vůbec nelíbilo a stěžoval si, že ho to zruinuje.⁵⁵⁾ Do toho se sešel zemský sněm, kde se objevil „*wieder meinen Gotteßdienst ein sehr eüffriger articulus*“,⁵⁶⁾ a na veřejnosti se prý na konci června 1685 otevřeně říkalo, že je potřeba s vyslančovou kaplí něco udělat. Gallenstein se dokonce obával, aby mu dav nevníkl do domu a nevypořádal se s kaplí po svém. S výčitkami tehdy císaři psal, že se dosud nedočkal satisfakce za dubnové napadení svých lidí, že mu z Vídně neodpovídají na jeho relace, a že ho tu nikdo nerespektuje. Žádal, aby se ho Leopold I. důrazně zastal, nebo aby mu povolil obratem ze Saska odjet, než se stane nějaké neštěstí.⁵⁷⁾ Jak celá záležitost dopadla, se nepodařilo dohledat. Evidentně se ale situace během léta uklidnila, protože císař nakonec napsal kurfírtovi osobní dopis (Viedeň, 20. června), v němž důrazně varoval před dalším porušováním mezinárodního práva,⁵⁸⁾ a v několika málo dochovaných letních relacích se už vyslanec k tomuto tématu nevrátil. V září svou pozici, po příjezdu nově jmenovaného vyslance Haro Burckharda Fridaga, barona von Gödens, opustil.⁵⁹⁾

Na základě nastíněných příběhů se může zdát, že místní magistrát důsledně a úspěšně bránil svůj prostor a nedovoloval katolickým duchovním působit mimo budovu vyslanectví. Ovšem z doby vyslance Jana Marka z Clary-Aldringenu, jenž dorazil do Saska na počátku roku 1686, se dochovalo několik dokladů o tom, že se aktivity katolického kněze mohly rozšířit i mimo vyslančovu domácnost. Muselo to být velmi lákavé, protože Sasko, jak víme, patřilo od dob reformace mezi misionářská území, kde se mohli ambiciózní kaplani výrazně zviditelnit. Vzhledem k přítomnosti mnoha Italů u kurfírtova dvora asi nepřekvapí, že vyslančův duchovní se

⁵⁴⁾ Tamtéž, Gallensteinova relace císaři, Drážďany, 8. 5. 1685.

⁵⁵⁾ Tamtéž, Drážďany, 5. 6. 1685.

⁵⁶⁾ Tamtéž, Drážďany, 26. 6. 1685.

⁵⁷⁾ Tamtéž, Drážďany, 27. 6. 1685.

⁵⁸⁾ Dopis nalezl v saských fondech a ve své knize jej využil A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 193, pozn. 197.

⁵⁹⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, zprávy z 24. a 27. 7., 17. 8. a 4. 9. 1685. Příjezd nového vyslance dokládá i L. BITTNER – L. GROB (edd.), *Repertorium*, s. 163. Jeho zprávy císaři od září 1685 do ledna 1686 obsahují více než 260 fol. a jsou uloženy v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b.

o masopustu 1688 dostal právě tam. Dostavil se ke dvoru na vyzvání nejvyššího dvorského maršálka, který jej požádal, aby přišel navštívit a zaopatřit svátostmi umírajícího kapelníka kurfiřtovy hudby Itala Carla Pallaviciniho (okolo 1630 – 29. 1. 1688).⁶⁰⁾ Zůstal prý u něj až do samého konce.⁶¹⁾ Kaplan proto s vědomím císařského vyslance vstoupil do prostoru, kam se normálně nedostal a kde neměl co pohledávat, jenže se podle všeho podobné situace opakovaly, takže se kaplan domníval, že se může v případě nouze postarat o všechny katolické členy kurfiřtova dvora. Pohyboval se ale na tenkém ledě, jak se záhy přesvědčil, protože záleželo na tom, kde duši konkrétního dvořana zaopatří a zda k tomu byl oficiálně zmocněn. O půl roku později totiž vyvolalo podobné chování, ale za jiných prostorových okolností, velkou nepříjemnost.

Jedné noci na konci června 1688, v době Clary-Aldringenovy nepřítomnosti ve městě, přišel do vyslancova domu kurfiřtův italský muzikant Sergio a úpěnlivě žádal kaplana, aby s ním okamžitě šel do jeho domu, kde vážně onemocněla šestinedělka a manželka kurfiřtova francouzského komorníka pana de la Croix. Kaplan, jenž byl velmi slabá a měl tehdy už sám smrt na jazyku, s ním odešel a zjistil, že ta žena (znal ji, nedávno ji sám zpovídal) je na tom velmi špatně. Protože na něm neustále požadovala, aby ji dal přijímat, nechal přinést „*hochwürdigen gut*“ (tj. svátost oltářní, kterou „*in bloßer anwesenheit einiger catholischen mit großer begierde undt andacht empfangen*“). Druhého dne pak zemřela. Clary-Aldringena o tom *ex post* informoval legační sekretář, jenž zdůrazňoval, že to kaplan udělal rád, protože věděl, že „*der patientin mann mit Ihr dh. dem churfürsten verreiβet undt bey deroselben sonderlich angesehen*“.⁶²⁾

Bohužel se o tom doslechli místní duchovní v čele se superintendentem Samuelem Benediktem Carpovem (1647–1707)⁶³⁾ a napsali kurfiřtovi stížnost nejen na

⁶⁰⁾ Italský skladatel Pallavicini působil v Drážďanech již v letech 1666–1673, pak se přemístil do Benátek. V roce 1685 se vrátil do Saska. Zemřel v Drážďanech a byl pohřben v cisterciáckém klášteře St. Marienstern v Horní Lužici 4. 2. 1688. Viz Moritz FÜRSTENAU, *Pallavicini, Carlo*, Allgemeine Deutsche Biographie 25, 1887, s. 98–99.

⁶¹⁾ Clary-Aldringena zpráva císaři, Teplice, 3. 7. 1688: „*auch bey anwesenheit Ihrer churfürst. dh. undt zwar vergangenen fasching in nahmen des churfürst. obristenhoffmarschals ein lutherischer musicus ihm* [kaplana, pozn. aut.] *ersuchet, zu dem geweßenen churfürst. capellmeister Pallavicini in seiner tödtlichen krackheit sich zu verfügen undt bey ihm zuverbleiben, welches ich auch geschehen lassen undt er auch solchen öffentlich nachkhommen undt biß an sein endt beygewohnt hadt*“. Obsáhla zpráva, z níž ještě budeme citovat, je uložena v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c.

⁶²⁾ Tamtéž.

⁶³⁾ Srov. Wolfgang SOMMER, *Samuel Benedikt Carpov als Oberhofprediger in Dresden zur Zeit der Regierung von Kurfürst Johann Georg IV. und von Kurfürst und König Friedrich August I. (1692–1707)*, in: Die lutherischen Hofprediger in Dresden: Grundzüge ihrer Geschichte und Verkündigung im Kurfürstentum Sachsen, Stuttgart 2006, s. 239–249.

toto chování, ale obecně si stěžovali na to, že se katoličtí duchovní vtírají do měšťanských domů a že svádějí a matou pravověrné luterány. Dne 30. června pak byl sekretář Johann Jahn povolán ke dvoru, kde mu zástupci tajné rady tlumočili kurfiřtovo rozčarování z jednání císařského kaplana. Jan Jiří III. to prý považoval za „*ein eingriff in dero churfürstliche hohe jurisdiction*“, který bylo nutné prošetřit. Z tím vyslance žádali (ale pouze ústně), aby využíval mše pouze pro svou privátní potřebu a jen v době své přítomnosti s tím, že jeho osobní sekretář na to právo nemá. Direktor tajné rady baron Nikol von Gersdorff pak sekretáři odpoledne toho dne vše zaníceně znovu zopakoval a žádal, aby nepokračovali ve mších, jinak že všechny zatknou, protože „*so were mein [vyslancův] hauß ein bürgerliches hauß undt würde in absentia ablegatí, ob er es gleich bezahlt, vor kein anders zuhalten*“.⁶⁴⁾ To byla ovšem pro vyslance a potažmo i císaře velká rána.

Clary-Aldringen to považoval za projev narůstajícího sebevědomí saských kurfiřtů. Podle něj za to mohli nejen nepřátelé katolické víry, ale i předchozí chyby, když byla za minulých vyslanců dána všanc prestiž císaře a nebyly dořešeny útoky na diplomatickou imunitu císařových zástupců (uváděl výše nastiněné příklady, jež se staly za hraběte Lamberga a barona Gallensteina). Navíc si podle něj kurfiřti a jejich rádcí pokoušeli tímto způsobem získat stejná privilegia, jaká v praxi dosud měl Clary-Aldringenův sekretář v Drážďanech, pro svého sekretáře ve Vídni, jenž zatím neměl právo zajistit při vyslancově dvoře luteránské bohoslužby.⁶⁵⁾

Tento spor měl dva základní rozměry, náboženský a politický. Na jedné straně se pokoušeli luteránští duchovní a místní pravověrné elity zamezit aktivitám katolického kaplana mimo rezidenci vyslance, na straně druhé nastalé situace využíval sám kurfiřt k posílení svého postavení na mezinárodní úrovni. Nahrávalo mu to, že teoreticky se katolické bohoslužby neměly konat pravidelně, protože byly vázány na přítomnost vyslance a protože Clary-Aldringen (na rozdíl od svých předchůdců a s dovolením císaře) v Sasku pravidelně nepobýval. Nejprve tu zůstával jen část roku a na konci své mise tam zajižďěl dokonce už jen sporadicky (bydlel však nedaleko – na svém panství v Teplicích).⁶⁶⁾ Přesto i v době jeho nepřítomnosti kaplan nadále mše minimálně v neděli a ve svátky sloužil a hrabě to zdůvodňoval tím, že jeho domácnost v čele se sekretářem v Drážďanech nadále zůstávala a plnila své poslání. Kurfiřt tuto praxi v létě 1688 napadl s tím, že je ochoten vše tolerovat,

⁶⁴⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, Clary-Aldringenova zpráva císaři, Teplice, 3. 7. 1688.

⁶⁵⁾ Tamtéž. V této souvislosti zmiňuje „*die vorhero begangene fähler als das mann zur zeith des grafen Philips von Lamberg dessen vorreither, als er auß dem gottesdienst gekommen, auf der gassen weckgenommen undt gefenglich eingesezt undt ein andersmahl des von Gallenstein amanuensem gleichfalls wegen des gottesdienst blutristig geschlagen, auch gleichfahls in die gefängnis impune geführet, sambt dem waß künfftig geschehen mechte, ali qualiter zu legitimiren...*“

⁶⁶⁾ Srov. J. KUBEŠ, *Jan Marek z Clary a Aldringenu*.

když se i jeho sekretáři ve Vídni dostane stejných práv. Nyní se čekalo na reakci císaře a vyslanec zatím radil svému sekretáři, aby se s bohoslužbami pokračovalo. Měl přeci v domě své katolické služebníky a ti museli myslet na spásu své duše a mši aspoň jednou týdně navštívit. Na druhou stranu ho ale varoval, aby byli opatrní a nedávali nikomu příčinu k nějakému zásahu.

První neděli v červenci (4. 7.) tedy kaplan sloužil v nepřítomnosti vyslance opět mši, na kterou se ráno v půl sedmé dostavilo jako vždy nejen několik kurfiřtových dvořanů (včetně zmíněného komorníka de la Croix, italského muzikanta Sergia či jednoho gondoliéra), ale také pár místních řemeslníků. Zatímco ti první byli vpuštěni, na ty druhé čekaly zavřené dveře a vysvětlení, že se žádná mše nekoná, aby se vrátili domů. Na konci ulice totiž stála městská hlídka, která pozorovala, kdo vchází do vyslancova domu; nic však nepodnikla, protože jí to, co viděla, zjevně uspokojilo.⁶⁷⁾

Další mše se konala už za přítomnosti Clary-Aldringena hned v pátek 9. července, protože na tento den připadal podle tamějšího juliánského kalendáře svátek sv. Petra a Pavla (29. 6.), „*wobei sich 13 gemeine frembde befunden*“. V tomto případě však u domu žádná hlídka nestála.⁶⁸⁾ Také oficiální místa se nechala slyšet, že nikdo netouží celou situaci dále vyostřovat. Sekretáři dali tentokrát vědět, že stačí, aby „*nicht mehr, wie bißhero, so öffentlich denn Gottesdienst undt die messe zuhalten und dießenthalber leüthe ins hauß zulassen*“. Zástupci tajné rady jej ujistili, že nemají nic proti vyslancově domácnosti, „*sondern ginge solches [...] bloß auf andere alhie in Dresden sich aufhaltende catholische leüthe*“. Na úplný zákaz katolických mší kurfiřt rozhodně, jak se dalo čekat, nepomýšlel, protože dokonce „*der herr churfürst selbst [...] vor die sängerin Margarethina eine bequeme stelle in meiner hauß capellen machen zu lassen ersuchet*“ (sic!). Zřejmě na Jana Jiřího III. zapůsobili jeho katoličtí dvořané. Na druhou stranu byl ale tehdy v Drážďanech publikován kurfiřtův rozkaz, že italská kupci mají pod ztrátou všeho zboží a vykázaním z města zakázáno navštěvovat mše ve vyslancových kaplích.⁶⁹⁾

Ačkoliv postupně docházelo ke zmírnění saských proklamací, ostřejší reakce ze strany císaře se dala čekat. Z Vídne také s podivením zaznělo, že přeci umožňují kurfiřtovým vyslancům (naposledy hraběti Zinzendorffovi), aby k nim na kázání chodili jejich souvěrci,⁷⁰⁾ takže pokud bude kurfiřt pokračovat v podobném kon-

⁶⁷⁾ Tamtéž, Clary-Aldringenova zpráva císaři, Drážďany, 9. 7. 1688.

⁶⁸⁾ Viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 196, dopis Clary-Aldringena knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna, Drážďany, 9. 7. 1688.

⁶⁹⁾ Srov. ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden - Berichte, kart. 3c, Clary-Aldringenova zpráva císaři, Drážďany, 9. 7. 1688.

⁷⁰⁾ Takto informoval Clary-Aldringena z Vídne nejvyšší hofmistr kníže Ferdinand z Ditrichštejna. Hrabě se tomu podívoval, přiznával, že o tom nic nevěděl, a sděloval, že mu v Drážďanech tvrdili, že žádný kurfiřtův ministr nemá ve Vídni povoleno vydržovat kněze. Srov. MZA Brno,

fliktním duchu, nebude jeho poselstvu, jež tehdy mělo dorazit k císařskému dvoru ve věci standardní lenní přísahy, umožněno, aby si přivezlo luteránského kněze.⁷¹⁾ Kurfiřt však na nějaké rychlé vyřízení celé záležitosti a uklidnění vzájemných vztahů nechvátal a hrál na všechny strany. Jak trefně poznamenal hrabě Clary-Aldringen, „*Ihr durchleucht der churfürst seid gut, allein sie nehmen sich der sache nicht an und thuen sich vor den ihren gleichsamb in hoc materia schreyen*“.⁷²⁾

Nakonec všechno vyznělo do ztracena, protože se císař neodhodlal k žádnému radikálnějšímu řešení a ani kurfiřt se nepřiklonil na ničí stranu. Městská rada nechala nadále občas hlídkovat před vyslancovým domem a udržovala Clary-Aldringena v napětí, že se může něco stát. Císařský vyslanec pak v následujících měsících informoval do Vídně, že sice katolické bohoslužby s opatrností a bez účasti některých místních katolíků běží „*noch ruhig auch in meiner absenz*“, ale že se to může každou chvíli změnit. V době největšího napětí v srpnu 1688 se dokonce obával, že hlídka může odvést i jeho duchovního, a vznikne tak povážlivá újma na cti císaře.⁷³⁾ Celý podzim se sice nic nestalo, ale vyslancovy obavy se nevytratily a dokonce zesílily na konci roku, protože věděl, že po Novém roce se sejde zemský sněm, na kterém se pravidelně saší stavové této otázky také dotkli a tlačili i přes tuto instituci na kurfiřta, aby podnikl ráznější kroky na ochranu víry.⁷⁴⁾

Clary-Aldringen vyřešil celou situaci tak, že si na jaře roku 1689 vymohl jmenování svého sekretáře Jahna tzv. legačním sekretářem,⁷⁵⁾ který mohl dle mezinárodního práva dočasně zastupovat vyslance a byl placen císařem.⁷⁶⁾ Legační sekretáři tehdy většinou fungovali jen po boku velvyslanců, tj. vyslanců prvního řádu, takže je patrné, že císař a jeho rádci považovali situaci v Sasku v napjatých válečných dobách, kdy bylo potřeba každého spojence (Sasové tehdy pomáhali jak v Uhrách

RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 210–211, dopis Clary-Aldringena knížeti Ditrichštejnovi z Teplic, 6. 8. 1688.

⁷¹⁾ Viz zpráva saské tajné rady z 3. 8. 1688, kterou cituje A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 193.

⁷²⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 210–211, Clary-Aldringen Ferdinandovi z Ditrichštejna, Teplice, 6. 8. 1688.

⁷³⁾ Tamtéž, fol. 206–207, 199–200, 189–195, Clary-Aldringen Ditrichštejnovi, Teplice, 17. 8., 24. 8. a 4. 9. 1688. Obavy o duchovního se zdají být přehnané, protože k zatčení kaplanů sice dříve občas docházelo, ale to se stávalo zejména v Anglii a hrozilo to těm duchovním, kteří sloužili katolickým vyslancům, ale zároveň byli poddanými anglického krále (srov. W. R. TRIMBLE, *The Embassy chapel question*, s. 100–101). To ale nebyl tento případ.

⁷⁴⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 204–205, Clary-Aldringen Ditrichštejnovi, Teplice, 6. 12. 1688.

⁷⁵⁾ Viz Clary-Aldringenuv dopis císaři z 16. 3. 1689 z Prahy. Vyslanec žádá, aby císař „*meinen secretarium mit dem titel eines kayserlichen zubegnaden*“. U toho se nachází kancelářská příписка: „*ist von Ihr k. m. allergnädigst bewilliget und zuexpediren*“. Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c.

⁷⁶⁾ O legačních sekretářích vice K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 95–102.

proti Turkům, tak v Porýní proti Francouzům), za velmi důležitou.⁷⁷⁾ Takto Clary-Aldringen zajistil, aby katolické bohoslužby nerušeně pokračovaly i v době jeho nepřítomnosti a ta byla – zejména na podzim 1689 – i několikaměsíční.⁷⁸⁾ Na druhou stranu je ale nutné konstatovat, že tím vlastně posílilo kurfiřtovo sebevědomí, protože měl čím dále vyšší ambice a cítil se být roven korunovaným hlavám.⁷⁹⁾

V následujících letech tedy pokračovaly katolické bohoslužby v domě císařského vyslance, které byly ovšem i nadále trnem v oku magistrátu, luteránských duchovních i zemských stavů.⁸⁰⁾ Kurfiřt je však tehdy moc neřešil, protože došlo na podzim 1691 ke změně na místě panovníka (začal vládnout Jan Jiří IV.)⁸¹⁾ a na pořadu

⁷⁷⁾ O angažmá saského kurfiřta po boku císaře blíže C. W. BÖTTIGER, *Geschichte des Kurstaates und Königreich Sachsen, Bd. 2: Von der Mitte des sechszehnten bis zum des neunzehnten Jahrhunderts*, Gotha 1870 (zweite Auflage bearb. von Theodor Flathe), s. 257–263.

⁷⁸⁾ Srov. Clary-Aldringenův itinerář, který jsem sestavil ve studii J. KUBEŠ, *Jan Marek z Clary a Aldringenu*. Na podzim 1689 pobýval vyslanec s dovolením císaře na svých tyrolských stacích a po návratu do Čech si pochvaloval, že ačkoliv je z Drážďan už dlouho pryč, „so ist doch der Gottesdienst auch in meiner abwesenheit ohne einzige contradiction ruhig continuiert, wie nicht weniger von dem [...] hinterlaßenen secretario, welchen Ewer kayser. may. mit dem praedicat dero secretarij begnadet, gehöriger bericht erstattet worden“. Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, Clary-Aldringen císaři, Teplice, 2. 12. 1689.

⁷⁹⁾ Kurfiřt to naznačoval mimořádnému vyslanci hraběti Schallenbergovi na jaře roku 1689. Tvrdil mu, že „die abgesandten wären doch keine rechte potschaffter und wan er nit ein absonderliche ehrerbietung für Ew. kay. may. hätte, so wär es bey ihm gestanden, einen eingriff ins hauß [rozuměj do vyslancova domu, pozn. aut.] thuen zu lassen, weil sich mit gelegenheit deß geistlichen anderwertig anlaß herfürgethan hätte“. Zřejmě tím naznačoval, že by měl císař v Sasku vydržovat vyslance prvního řádu, pak by totiž žádné problémy s kaplí nemusel řešit. Tamtéž, Christoph Dietmar von Schallenberg císaři, Teplice, 26. 4. 1689.

⁸⁰⁾ Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 373–375, příloha nedatovaného dopisu Jana Marka z Clary-Aldringenu knížeti Ditrichštejnovi z roku 1691 (zřejmě z poloviny ledna toho roku). Jedná se o opis stížnosti saských stavů kurfiřtovi. Stojí v ní, že každý musí vidět, „wie in deß kayser. alhier residirenden ministri behaußung undt noch darzu in dessen abwesenheit die päpstliche meße so starckh als iemahls gehalten und von vielen in deßen suite nicht befindlichen sich sonst aber in der stadt hin undt wieder aufhaltenden der chatholischen religion zugethanen, auch andere persohnen in großer anzahl besucht undt hierdurch bey einheimischen undt frembten über auß großes ärgernuß verursacht, viel unschuldige christen in nicht geringere seelngefahr gesetzt und mithin Gottes gerechter zorn über landt undt leüthe gebracht werde“. Autoři stížnosti požadovali, aby kurfiřt zostrčil stávající mandáty v této záležitosti a nařídil, „damit dieselbe an denen jenigen, so darwieder handeln ohne ansehen der perschon vollstreckt, auch der unternobrigkeit hierunter freye handt gelaßen werden möge“.

⁸¹⁾ Vyslanec tuto změnu na trůně vítal, protože „er [kurfiřt, pozn. aut.] der religion nicht so wie der antecessor zugehan ist, westwegen dafern in absenz deß kay. ministri, wie bießhero von mir practiciret worden, der continuiirliche öffentliche gottesdienst zu Dreßden gehalten werden solte, ungeacht Ihr durch. der ieziger churfürst so wohl als der vorige sich gegen mir, absonderlich bey dero

dne se také objevily zásadnější věci. Od léta 1692 se všichni zaobírali kauzou Schöning a v sázce byla samotná další spolupráce saských kurfiřtů s císařem.⁸²⁾ V relacích vyslance do Vídně se zmínky o mších objevují jen málokdy a všechny se nesou v podobném duchu. S bohoslužbami se pokračuje i za nepřítomnosti řádného vyslance, legitimitu jim dodávají mimořádní vyslanci císaře, kteří zde krátkodobě v letech 1693 a 1694 pobývali (na počátku 1693 hrabě Šternberk, o rok později baron Boineburg)⁸³⁾ a využívali domu nepřítomného Clary-Aldringena. Hrabě se pouze obával, že až odjede mimořádný vyslanec a v Drážďanech nebude „*niemand anders characterisirter*“, kurfiřt přitvrdí a mše v nepřítomnosti vyslance zakáže.⁸⁴⁾

Ke změně v politice kurfiřta pak skutečně došlo, stalo se tak ale až po nečekané smrti Jana Jiřího IV. na jaře 1694. Na trůn tehdy nastoupil jeho mladší bratr Fridrich August (1694–1733) a od podzimu působil v Drážďanech po dlouhé době také nový řádný císařský vyslanec, hrabě Alois Tomáš Raimund z Harrachu, jenž byl jen o rok starší než kurfiřt.⁸⁵⁾ Pod Harrachův dozor se ovšem na rozkaz císaře pře-

---

lezterwichenen frühling anwesenheit zu Töpliz gar gnedig bezeiget“ (tamtéž, fol. 406–408, Clary-Aldringen knížeti Ditrichštejnovi, Praha, 9. 10. 1691). O dva týdny později přidával vyslanec informaci, že prý kurfiřt „*höre, mann alhier die gantze sommerszeit durch, in meinen quartier me apsende den offentlichen gottesdienst öffentlich zu halten, stets continuiert habe, in meinung, er were nit schuldig solches zuverstatten, es seye dann, daß mann seinen abgesanten zu Wienn auch dergleichen zu laßen thete*“ (tamtéž, fol. 411, Clary-Aldringen knížeti Ditrichštejnovi, Drážďany, 26. 10. 1691).

⁸²⁾ Viz Karl Gustav HELBIG, *Johann Georg der Vierte und Feldmarschall Hans Adam von Schöning 1691–1694*, Archiv für die Sächsische Geschichte 11, 1873, s. 351–408.

⁸³⁾ Viz L. BITTNER – L. GROß (edd.), *Repertorium*, s. 163. Také oni ale žádali legačního sekretáře Jahna, aby po jejich odjezdu s bohoslužbami pokračoval. Po Šternberkově odjezdu napsal Jahn do Vídně toto: „*Wegen unsers alhiesigen Gottesdiensts ist doch Ew. Excell. davon habenden gnädigsten meinung unvorgreiflich nichts wiedriges zubesorgen undt hatt der herr obristen burggraff bey seiner abreise von hier vor gut befunden, damit zu continuiren.*“ ŌŠtA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a, Jahn nejmenovanému říšskému hraběti (zřejmě říšskému vicekancléři Windischgrätzovi), Drážďany, 30. 3. 1693.

⁸⁴⁾ Jediná obsáhlejší zmínka o kapli a mších pochází z března 1694: „*Wegen continuirenden gottesdinsts pflegen zwar die stende bey allen landtügen und engen zusammenkunften darwieder einzukommen, auch churfürst. dh. (obwohl nicht der ieszige herr) zu zeiten ein- und andern von gemeinen leitthen, wann solche aus dem catholischen gottesdinst gehen, auf der gassen bey seithen meines quartiers gefenglich hinweckföhren zu lassen, umb etwann einem juri quaesito keinen stattzugeben. Allein stehet zu besorgen, das wann nach der abreis des herrn baron von Boineburg niemands anders characterisirter dahin kommen und churfürst. dh. die vermeinte satisfaction nicht gegeben werden sollte, das mann des exercitium religionis in absentiam ministri nicht lenger verstaten und dieses zu neyen intriguen ursach geben dürfte.*“ Viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 597, Clary-Aldringen knížeti Ditrichštejnovi, Teplice, 15. 3. 1694.

⁸⁵⁾ Srov. L. BITTNER – L. GROß (edd.), *Repertorium*, s. 163. K osobě hraběte blíže Hermann KELLENBENZ, *Harrach, Aloys Graf von*, Neue Deutsche Biographie 7, 1966, s. 697–698.

sunul od předchozího vyslance zkušený legační sekretář Johann Jahn.⁸⁶⁾ Hrabě Harrach si přivezl vlastního duchovního, zařídil si nákladem 200 zl. zcela novou kapli⁸⁷⁾ a pokračoval s bohoslužbami v duchu svého předchůdce. V květnu 1695 však, přesně v době vyslancova odjezdu do Karlových Varů a následně do Vídně (Fridrich August se tehdy osobně vydal do lázní, a pak se svými vojsky na bojiště do Uher), přišla poměrně nečekaně tvrdší reakce ze strany kurfiřta, který podlehl nátlaku zemských stavů a konečně zakázal konání bohoslužeb v době nepřítomnosti císařského vyslance. Kromě toho podpořil rázný zákrok proti kryptokatolíkům v řadách vlastních poddaných.⁸⁸⁾ V této politice pak v roce 1696 důsledně pokračoval, protože hrabě Harrach v Drážďanech pravidelně nepobýval.⁸⁹⁾ Proto se v tomto období před jeho příbytkem opět pravidelně ukazovala hlídka, která znemožňovala přístup do vyslancova domu. Hrabě si sice na příslušných místech stěžoval, že nedělá nic jiného než jeho předchůdce Clary-Aldringen, byl ale odbyt tím, že tenkrát panovaly úplně jiné podmínky a že kurfiřt na svém rozhodnutí nic nezmění.⁹⁰⁾ Když pak v dubnu 1696 Harrach definitivně Sasko opustil, protože ho čekaly ve službách císaře jiné úkoly, rozhodl se podržet zatím svůj kvartýr a ubytovat v něm opět sekretáře Jahna, kterému tam ponechal duchovního a požádal ho, aby „v tichosti“ s bohoslužbami pokračovali.⁹¹⁾

⁸⁶⁾ J. KUBEŠ, *Jan Marek z Clary a Aldringenu*.

⁸⁷⁾ Srov. účet, který poslal v lednu 1695 k proplacení dvorské komoře, uložený v ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Familienarchiv (dále jen FA) Harrach, kart. 115/1, fol. 12–13. V průvodním dopisu stojí, že při příjezdu do Drážďan „*nicht den geringsten vorrath von mein capellen angefundnen, also daß zur nohtwendiger einrichtung einer neuen uber 200 f verwenden müssen*“ a k tomu musel ještě dát na roční provoz dalších 200 zl.

⁸⁸⁾ Fridrich August opustil Drážďany 13. 5. a odjel do lázní do Karlových Varů. Harrach tehdy do Vídně psal, že „*wegen des so frey vorbehaltenen exercitius religionis und daher fast ruhender difficultet ich annoch vor dero abreiße eine anregung gethan, darüber dann dießelbe so vihl verspiere lassen, daß sie zu billichmässiger einrichtung dießes puncti sich nicht difficil erweisen werden*“ (ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4b, Harrach císaři, Drážďany, 16. 5. 1695). Jenže kurfiřt se rozhodl v rozporu s tímto ujištěním přitvrdit a informoval o tom tajnou radu v reskriptu z 16. 5. 1695. Dokument a další související písemnosti (výslechové protokoly z léta toho roku) využil A. SCHUNKA, *Gäste, die bleiben*, s. 193.

⁸⁹⁾ Pobýval tu na podzim 1694, pak od ledna do června 1695 a nakonec od ledna do dubna 1696. Srov. originály jeho 59 relací císaři uložených v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4b, resp. opisy všech 61 relací, které se nacházejí spolu s dalšími dokumenty k saské misi svázané do knihy v ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, kart. 115/4, 228 fol.

⁹⁰⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4b, Harrach císaři, Drážďany, 16. 4. 1696.

⁹¹⁾ Tamtéž: „*dahero ich vor thunlich erachtet, hervorstehenden sommer hindurch meinen secretarium, welcher ohne deme bey denen allhießigen ministris guten zutritt hat, unter dem vorwand dennen allhießigen vorfallenheiten abzuwarten, nebst dem geistlichen allhier zu lassen, welcher durch güt-*

Leopold I. legačního sekretáře podpořil, a tak se Jahn pokoušel v katolických mších pokračovat, i když to vyvolávalo nelibost saských úřadů, nyní konkrétně velitele pevnosti.⁹²⁾ Ten opakovaně posílal hlídky před Harrachův kvartýr v neděli a ve svátky, kdy se očekávalo konání nedovolených bohoslužeb. V lednu 1697 si legační sekretář stěžoval, že tato hlídka už stojí jen čtyři kroky od vstupních dveří domu, a když chce někdo vstoupit, zastoupí mu cestu a znemožní vstup. Stalo se to prý dokonce i jemu samotnému, když ho hlídkující vojáci nechtěli vůbec pustit dovnitř, i když se jim představil, „*mit vermeldung ich möchte seyn, wer ich wolte, so ließen sie niemand hinein, auch sogar mit wegführung in arrest, wann ich nicht weggehen wolte, gedrohet*“. Jahn si na to u velitele pevnosti hraběte Cuna Christopha Birckholtze obratem stěžoval. Ten mu sice slíbil satisfakci, nechal chybní vojáky potrestat a uvěznit a dohodli se spolu též, že příště nebude hlídka stát u domu několik hodin, nýbrž jen půl hodiny, a že bude umístěna asi 20 kroků od vstupu. Zároveň ale sekretáři tlumočil kurfiřtovo jasné a neměnné stanovisko, že „*der freye Gottesdienst in abwesenheit eines abgesandten nicht herkommens, ja, solcher gar nicht geduldet worden*“. K tomu ale smířlivěji dodal: „*dennoch aber wolten sie nicht, was im hause geschehe, examiniren*“.⁹³⁾

Brzy na to se ale hlídka před domem vyslance přestala objevovat, což sekretář v jedné květnové relaci spokojeně komentoval. Už čtyři měsíce se prý nic špatného nepřihodilo, takže všichni mohou na bohoslužby volně přicházet i odcházet, a proto s nimi nadále pokračují.⁹⁴⁾ O něco později pak byl saský kurfiřt poměrně nečekaně zvolen polským králem jako August II. a konvertoval ke katolicismu, takže by se mohlo zdát, že situace místních katolíků se ještě výrazněji zlepšila, protože se obecně čekalo masivnější zavádění katolické víry ze strany panovníka.⁹⁵⁾ Tyto obavy místních luteránských elit ale byly předčasné, protože na počátku července dorazil do země panovníkův patent, v němž své poddané augsburské konfese uklidňoval a sliboval jim zachování všech starých privilegií.⁹⁶⁾ V této době plně nejistoty a napětí se

---

liche vorstellungen dahin trachten solle, das zu der catholischen seelen heil bißhero fürgezogene exercitium religionis in der still zu continuiren“. Zároveň žádal císaře o schválení tohoto záměru. O něco později adresoval do Vídne stejný dotaz i Jahn. Viz tamtéž, kart. 4a, Jahnova relace císaři, Drážďany, 30. 4. 1696.

⁹²⁾ Tamtéž, Jahnovy relace císaři, Drážďany, 10. 9. a 30. 12. 1696.

⁹³⁾ Tamtéž, kart. 4b, Jahn císaři, Drážďany, 14. 1. 1697.

⁹⁴⁾ Tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 24. 5. 1697.

⁹⁵⁾ Informace o volbě dorazila do Drážďan na počátku července a vyvolala velmi negativní ohlasy. Sekretář Jahn o tom psal, že „*gar keine freüde alhie spüren, vielmehr ist das klagen und weinen unter den gemeinen wie unbeschreiblich, also bey denen höhern die apprehension wegen vieler besorgden änderungen undt befürchtender introducierung des exercitij religionis catholicam sehr groß*...“ Tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 7. 7. 1697.

⁹⁶⁾ Patent z 7. 8. 1697 poslal jako přílohu své relace do Vídne sekretář Jahn. Viz tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 16. 8. 1697.

pak odehrál poslední větší problém s katolickou bohoslužbou v Harrachově domě. Od 21. července se totiž před příbytkem nepřítomného vyslance po dlouhé době opět začala objevovat hlídka, která zabraňovala lidem v přístupu na mši. O týden později se vojáci dokonce nečekaně odvážili vstoupit se zbraněmi přímo do domu, ovšem po domluvě sami odešli. Příslušní nadřízení se však hned sekretáři omlouvali, že se to stalo nedopatřením, že ti vojáci jsou tu noví a že nikdo žádné rozkazy ke vstupu do domu nevydal. Zástupce velitele pevnosti pak sekretáři vysvětlil i přítomnost hlídky. Byla prý k domu postavena proto, „*alß damit wir catholische in dem hauß bey jetziger zeit desto ungehinderter von denen hiesigen leüten, so mit hineinfluffen undt eingespött treiben möchten, unsere devotion verrichten könnten*“.⁹⁷⁾

Nakonec došlo k výraznému zlepšení v situaci místních katolíků po jmenování místodržitele, jenž měl v Sasku panovníka po dobu nepřítomnosti zastupovat. Stal se jím kníže Anton Egon z Fürstenbergu-Heiligenbergu (1656–1716), katolík, který se s kurfiřtem objevil v Drážďanech krátce před polskou volbou, do města znovu dorazil na počátku srpna 1697 a ubytoval se v zámku.⁹⁸⁾ Tehdy se ještě před Harrachovým domem v neděli objevila hlídka, „*aber niemanden, außer denen catholischen soldaten, den eingang verwehret*“. Těto mše se však už osobně zúčastnil místodržitel a po jejím skončení dokonce promluvil s legačním sekretářem a uklidňoval ho, že se nemusí bát žádného vstupu hlídky do domu a že dokonce sám časem, až se situace uklidní, začne provozovat vlastní kapli. Zatím ale nabádal Jahnna k opatrnosti, král si prý rozhodně nepřeje nějaké unáhlené jednání místních katolíků.⁹⁹⁾ Na počátku září pak legační sekretář v relaci do Vídně konstatoval, že už tři neděle nezaregistrovali před domem žádné hlídky, takže mohou zase svobodně pokračovat v bohoslužbách, které nadále frekventuje i kníže Fürstenberg, jehož prý uklidnění napjaté situace a zlepšení postavení místních katolíků velmi těší.¹⁰⁰⁾ Doba zostřeného dohledu saských úřadů, i když se i později objevil formální problém,¹⁰¹⁾ byla definitivně pryč.

⁹⁷⁾ Tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 5. 8. 1697.

⁹⁸⁾ Patent byl vydán 27. 7. 1697. Viz první příloha Jahnovy relace uložené tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 16. 8. 1697. K Fürstenberkoví blíže s odkazy na literaturu Jochen VÖTSCHE, *Anton Egon, Fürst von Fürstenberg-Heiligenberg*, Sächsische Biographie, Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi> [cit. 2014-10-31].

⁹⁹⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4b, Jahn císaři, Drážďany, 16. 8. 1697.

¹⁰⁰⁾ Tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 6. 9. 1697.

¹⁰¹⁾ Např. na jaře 1698 si místní začali stěžovat, že v Harrachově domě se dále konají bohoslužby, i když tu hrabě dávno není a dokonce je pověřen zastupováním císaře ve vzdáleném Španělsku. Sám místodržitel kníže Fürstenberg hovořil o „*expirirte gesandtschaft am hiesigen hoff*“ a žádal, už kvůli místním katolíkům, aby celou věc císař urychleně vyřešil. Kníže potvrdil svůj úmysl začít provozovat svou vlastní kapli, podle něj ale zatím nepřišla vhodná chvíle, aby se do toho pustil. Proto prosil císaře, aby raději on rychle vyřešil otázku svého místního vyslance. Srov. tamtéž, Jahn císaři, Drážďany, 28. 4. 1698.

Závěr

Sledovali jsme podrobněji otázku existence a fungování kaple císařského vyslance v kurfiřtské rezidenci v šedesátých až devadesátých letech 17. století a pozorovali, jak se v praxi vytváří a posouvá jakási „neviditelná hranice“ mezi oběma konfesemi. Katolíci (a to nejen členové vyslancovy domácnosti, ale i prominentní kurfiřtovi dvořané, lidé na cestách či místní kryptokatolíci) se sdružovali okolo vyslanecké kaple a využívali služeb tamějšího duchovního jak v domě císařského vyslance, tak v akutních případech dokonce v drážďanských měšťanských domech. Tímto způsobem se prosazoval katolický svět i mimo oblast vymezenou diplomatickou imunitou a začal narušovat luteránskou dominanci ve veřejném prostoru. Logicky tak přicházela podrážděná reakce ze strany místních obyvatel, jejichž reprezentanti se pokoušeli zamezit šíření katolicismu a udržet aktivity duchovního v rámci povoleném mezinárodním právem (tj. v soukromí). Jejich tlak ale nebyl, a to zejména kvůli ambivalentnímu postoji samotného kurfiřta, jenž chránil své katolické zpěváky a muzikanty, setrvalý, takže v praxi se v Drážďanech střídala období tolerance s dobami napětí po konkrétních konfliktech. Největší omezení provozu vyslanecké kaple nastalo v roce 1676, kdy se zřejmě poprvé místní úřady odhodlaly zatýkat účastníky katolických mší z řad saských poddaných, dále pak po napadení členů vyslancovy domácnosti v letech 1683 a 1685. Vše vyvrcholilo úplným zákazem bohoslužeb v době nepřítomnosti vyslance v roce 1695 a nečekaným neoprávněným vstupem hlídky do budovy vyslanectví v roce 1697. Proklamace saských úřadů byla jedna věc, v praxi se však ukázalo, že císařská vyslanecká kaple fungovala i v těchto horších časech, musela ovšem své aktivity poněkud omezit. Podstatným výdobytkem císařské strany pak bylo, že stačilo, aby zde Leopolda I. zastupoval pouze legační sekretář a i za něj, v době nepřítomnosti řádného vyslance, mohla kaple nadále fungovat.

Soužití katolického ostrova s většinou luteránskou společností je však daleko komplikovanějším fenoménem, než se zatím na základě těchto řádků mohlo zdát, protože se nejednalo pouze o otázku fungování vyslancovy kaple. Samotný císařův zástupce totiž během svého pobytu v zemi musel řešit další záležitosti, jež vznikly kvůli náboženství a které vyplývaly z toho, že 1) luteránští Sasové byli spojenci císaře v bojích s Turky, 2) luteránské území přímo sousedilo s katolickými Čechami a 3) v saské Lužici byli usazeni katolíci, kterým kurfiřti po zisku země v roce 1635 garantovali určitá náboženská práva.

V prvním případě vznikaly konflikty zejména kvůli oslavám vítězství koaličních zbraní nad Osmany. Dobře je to doložené v roce 1686, kdy křesťané dobyli Budín a císař dával tuto skvělou novinu na všechny strany najevo. Požadoval přítom, aby bylo vítězství v říši přiměřeným způsobem oslaveno. V Drážďanech ovšem nikdo příliš neplesal, čehož si císařský vyslanec všiml již po vojenských úspěších v roce

1685.¹⁰²⁾ Oslavy se konaly, ale ve velmi vlažném duchu. Tentokrát kurfiřt nechal vydat patent, v němž stanovil oslavy na 9. října. Text patentu ale vzbudil velkou nevoli vyslance, protože podle něj měla během oslav zaznít „*formular gebett wieder Ihro päbstliche heyligkeit undt die catholische impertinentes*“, kde byl papež označen za Antikrista. Clary-Aldringen se tehdy obratem rozjel za kurfiřtem, který se účastnil lovu kdesi v Krušných horách, aby požadoval nápravu a změnu modlitby aspoň při oslavách v Drážďanech a Lipsku, protože patent byl již distribuován a nebylo možné jeho vykonání všude zastavit. Jan Jiří III. při audienci tvrdil, že je překvapen, že se to do textu dostalo bez jeho vědomí, že vše prošetří a zařídí požadovanou změnu. Ve skutečnosti o tom ale dobře věděl, takže se jednoznačně jednalo o cílenou provokaci luteránů na úkor císaře a katolíků.¹⁰³⁾ Vyslanec se pak osobně oslavy v Drážďanech zúčastnil a potvrzoval, že vše proběhlo tak, jak mělo, tj. že po kázání se přečetla modlitba ve znění, které poslali z Vídně.¹⁰⁴⁾

Ze sousedství pak vznikaly další náboženské problémy, jež museli vyslanci řešit. Jednalo se zejména o odchody habsburských poddaných do Saska a jejich konverze,¹⁰⁵⁾ ale stávaly se i horší případy, když katolíci neodešli dobrovolně a byli do Saska uneseni. Takovou záležitost řešil na přelomu let 1687 a 1688 hrabě Clary-Aldringen, když byl nedaleko Lovosic v noci přepaden a unesen mladý Heinrich von Burckersroda, dědic již zesnulého saského diplomata, říšského *pfennigmeistersa* a konvertity ke katolicismu Johanna Friedricha von Burckersroda (cca 1630–1686).¹⁰⁶⁾ Syn měl být podle otcova přání vychováván v katolické víře u jezuitů v Linci, do Čech ho vylákala pod záminkou, že se s ním chce spatřit, jeho matka a původem holštýnská luteránka Lucia Olegard, rozená von Rantzau. Místo setkání v Čechách si najala skupinku asi 15 mužů, kteří mladého Heinricha a jeho jezuit-

¹⁰²⁾ Baron Gallenstein do Vídně psal, že se sice v zámeckém kostele zpívalo Tedeum, na valech se však vystřelilo z deseti děl jen třikrát a celkově je tu „*wenig freüde*“. Obzvláště prý bylo neobvyklé, že kurfiřt nepozval císařské vyslance (ve městě byli aktuálně dva) ani k tabuli. Toto jednání považoval za skandální. Srov. ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, Gallenstein císaři, Drážďany, 4. 9. 1685.

¹⁰³⁾ Srov. tamtéž, Clary-Aldringenova zpráva císaři, Teplice, 1. 10. 1686 a dopis vrchního dvorského kazatele Spenera editovaný v práci Johannes WALLMANN a kol. (edd.), *Philipp Jakob Spener, Briefe aus der Dresdner Zeit 1686–1691*, Band 1: 1686–1687, Tübingen 2003, s. 252–253.

¹⁰⁴⁾ ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, Clary-Aldringenova zpráva císaři, Lipsko, 16. 10. 1686.

¹⁰⁵⁾ Na podzim 1690 odešla z Prahy do Drážďan žena správce trauttmansdorffského paláce a odnesla s sebou i dítě. V Sasku vyhledala svého bratra a údajně konvertovala. Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 344–345, Clary-Aldringen knížeti Ditrichštejnovi, Teplice, 24. 10. 1690.

¹⁰⁶⁾ Srov. Jochen VÖTSCH, *Burckersroda, Johann Friedrich Freiherr von*, Sächsische Biographie, Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi> [cit. 2014-09-29].

ského společníka 13. prosince 1687 přepadli a odvezli do Drážďan. Císař byl v této záležitosti neústupný a nařizoval vyslanci, že má okamžitě zajít za kurfirtem, vysvětlit mu „*die unbilligkeit dieses ärgerlichen attentati*“ a zamezit mladíkově konverzi. Ideálně ho měl vzít pod svá křídla a dopravit jej zpátky do Prahy.¹⁰⁷⁾

Konfesní napětí se dále občas objevilo v Horní Lužici, kde měli tamější katolíci zajištěna tzv. tradičním recesem (*Traditionsrezess*) z roku 1636 svá práva včetně míst, kde mohli svobodně provozovat svou víru.¹⁰⁸⁾ Císařské vyslance však přesto pravidelně zaměstnávaly stížnosti místních katolíků a jejich duchovních na porušování recesu. Na stránky diplomatických relací i další korespondence tak tu a tam vstupují kauzy z Budyšina či Žitavy, které pak musel vyslanec s kurfirtem a jeho lidmi řešit a většinou to nedopadlo ke spokojenosti katolíků.¹⁰⁹⁾

Toto vše a ještě mnoho dalšího (např. spory o ceremoniál) zasahovalo do vzájemných vztahů luteránské země a malé katolické enklávy v Drážďanech soustředěné zejména okolo domu císařského vyslance, protože jen zde – pokud nechtěli místní katolíci dojíždět na bohoslužby do Lužice či nedalekých Čech – si mohli

¹⁰⁷⁾ Srov. dokumenty uložené v SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. 172, kart. 72 (Clary-Aldringenovy zprávy císaři z Prahy z 27. 12. 1687 a 7. 1. 1688; reskript císaře Leopolda I. z Prešpurku z 16. 1. 1688); dále v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, Clary-Aldringenovy zprávy císaři z 27. 12. 1687 a 7. 1. 1688 s přílohami. Příchod mladého Heinricha do Drážďan dokládá vrchní dvorský kazatel Spener – viz J. WALLMANN a kol. (edd.), *Philipp Jakob Spener*, s. 715. V žádném ze zmiňovaných zdrojů však bohužel není informace o tom, jak celá kauza dopadla.

¹⁰⁸⁾ Horní Lužice byla předána jako dědičné české léno saskému kurfiřtovi Janu Jiřímu I. podepsáním tradičního recesu ve Zhořelci v dubnu 1636. Nemohla být tedy včleněna do saského kurfiřtství a podržela si vlastní správu. Na to bylo vázáno ustanovení, že náboženské poměry markrabství Horní Lužice zůstanou nezměněny a zemští stavové budou mít svá původní práva. Proto se zde nadále konaly zemské sněmy a vznikla velmi zvláštní náboženská situace (většina obyvatel byla luteránská, ale zůstaly zde zachovány kláštery Marienstern a Marienthal včetně kapituly v Budyšině). Více o tom Alexander SCHUNKA, *Die Oberlausitz zwischen Prager Frieden und Wiener Kongreß (1635–1815)*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*, Leipzig 2004², s. 143–180, zde zejména 153–159.

¹⁰⁹⁾ Viz např. zprávy z podzimu 1690. V Žitavě se tehdy stavěl na hranicích s Čechami nový luteránský kostel, což prý bylo proti recesu. Clary-Aldringen ovšem dodával, že kostel těžko někdo zboří, protože už je téměř hotový a stavělo se i během jeho protestů, které nikdo nebral na vědomí. V té samé době si stěžoval děkan z Budyšina, že na faru u sv. Michaela přišel nový luteránský duchovní (což opět odporovalo dohodě z roku 1647) a ke všemu mu městská rada přidala k ruce ještě jednoho pomocníka. Děkan se obával, že tak přijde o další katolické duše. A k tomu všemu se v Budyšině rada definitivně rozhodla, že zřídí na místě spáleniště kostela sv. Petra nový luteránský farní kostel, a to opět bez dohody s místními katolíky. Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, kart. 235, fol. 344–345, Clary-Aldringen knižeti Ditrichštejnovi, Teplice, 24. 10. 1690.

vyslechnout katolickou mši a v podstatě jen zde pobýval katolický duchovní, který jim poskytl potřebné svátosti. Kaple císařských vyslanců tu v druhé polovině 17. století téměř nepřetržitě fungovala a snahy místních elit na tom mnoho nezměnily, protože se vyslanci mohli ohánět diplomatickou imunitou, a pak je také do jisté míry chránil sám kurfiřt. V Drážďanech si tedy vybudovali svůj prostor i katolíci a duchovní císařových vyslanců se jej pokoušeli pomalu rozšiřovat. Jestliže se ale v hlavním městě dařilo katolíkům neviditelnou hranici trochu posouvat ve svůj prospěch, v zemské perspektivě to bylo spíše naopak, když se luteránům dařilo pomalu vylepšovat postavení jejich souvěrců v Horní Lužici. V labské metropoli však panovala jiná situace, protože Drážďany se postupně staly mezinárodním a multikonfesionálním městem, a proto pro jejich obyvatele zřejmě nebyla následná kurfiřtova konverze ke katolicismu v roce 1697 žádným bleskem z čistého nebe.

Jiří K u b e š

CHAPELS OF IMPERIAL LEGATES IN DRESDEN IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

SUMMARY

The history of early modern diplomacy represents a less explored issue in the Czech historiography and the legates' chapels have not been explored at all. Abroad, the situation is better, because the history of diplomacy has been viewed from the cultural-historical perspective for some time; but even there, we do not have many probes available with which we can compare research of sources in the Czech Republic. However, this issue constitutes an elementary problem, because operation of the legates' chapels brought about numerous conflicts arising from the dispute between the condition of international relations (the deconfessionalization process of the foreign policy was under way) and the internal circumstances of the given country (confessionalization was gaining ground). These conflicts allow better understanding the legates' position in foreign countries, showing the limits of their behaviour.

The author chose Saxony in the second half of the 17th century as an example for several reasons. Although it was a cradle of the Lutheran religion, a small community of Crypto-Catholics was active there. In addition, four dukes changed on the Saxon throne and there were speculations that some of them would convert to Catholicism. Thus, it could be expected that their attitude to the imperial legate's Catholic chapel would be ambivalent. It must be pointed out that activities of the imperial legates in Saxony are very well documented - the corresponding diplomatic relations in Vienna are preserved in large numbers and there is even personal correspondence of certain legates in the Czech archives. Thus, the author concentrated on Duke Heinrich Julius of Blum (legate between 1667 and 1672), Johann Philipp of Lamberg (1682-1684), Benedikt Urban of Gallenstein (1684-1685), John Marcus of Clary-Aldringen (1686-1694) and Alois Thomas Raimund of Harrach (1694-1696).

There is a proof that the Saxon authorities were not united on the question to whom the legate's chapel was actually intended. While the estates and the Dresden magistrate demanded that the legate should use the chapel only for himself and his household, the Elector tolerated a much broader concept. He demanded that the chapel should be attended by his Italian singers and musicians, the Croatian guardsmen and French servants. In addition, scores of local Crypto-Catholics re-

gularly appeared in the legate's chapel. This fact was the most serious problem for the Dresden authorities, as they desired to protect the public area only for the Lutherans. Consequently, the estates gradually achieved tightening of the legislation at the Saxon diet and started to check the visitors and arrest the Saxon subjects (following 1676). Occasionally, the guards cracked down on members of the legate's entourage during the arresting by mistake (1683 and 1685), thus violating the diplomatic immunity and causing problems, which then had to be solved between the two rulers. Under the rule of Frederick Augustus, the restrictions became even more tightened; masses in the legate's building were completely banned during the legate's absence (1695) and once, a patrol broke into the house (1697). However, in practice, the legislative measures were not strictly observed. It has been proved that the local Crypto-Catholics continued to attend the chapel and some of the chaplains even ventured into the public space, trying to move the "invisible border" between both confessions to their advantage. For example, in 1688, chaplain of the legate Clary-Aldringen administered the last rites for the dying wife of the Elector's French chamberlain in her house. Although the Saxon king responded with irritation, he was not so much concerned with the chaplain's particular activity as with his desire to gain similar privileges for his legates in Vienna. The coexistence between the legate's chapel and the locals and the authorities was always tense and did not improve until Frederick Augustus' conversion to Catholicism in 1697 and becoming the Polish king.

Translated by Miroslav Košek

II
STUDIE
MISCELLANEA

Marek P u č a l í k

PRAŽSKÝ SVĚTÍCÍ BISKUP? Jiří Ignác Pospíchal (1635–1699)¹⁾

ABSTRACT

The Prague suffragan? Jiří Ignác Pospíchal (1635–1699)

The essay is concerned with Grand Master of the Knights of the Cross Jiří Ignác Pospíchal (1635–1699), a native of Polná. He arrived in Prague in 1652, studied philosophy and theology with the Jesuits and then joined the Knights of the Cross with the Red Star in 1657. For his erudition, he was chosen by the Grand Master Harrach the General Provost and de facto led the order instead of another Grand Master Waldstein. In 1699, Archbishop Breuner chose him as a candidate for the suffragan; however, he died during the process in August.

Keywords: Pospíchal, the Knights of the Cross with the Red Star, Prague, Polná, bishop, archbishop

Jiří Ignác Pospíchal je znám odborné veřejnosti spíše jako generální převor řádu křižovníků s červenou hvězdou ve špitále sv. Františka u mostu a potomní velmistr než jako světící biskup. O málo známé skutečnosti zkusi pojednat následující studie, která vychází ze zjištění provedených ve Vatikánském tajném archivu.²⁾

K fenoménu Pospíchal, který je právem označován za „druhého řádového zakladatele“³⁾, je nutné nastínit spletitou řádovou historií. Pražští křižovníci vznikli

¹⁾ Text byl zpracován v rámci grantového projektu GA ČR, č. 14-05167S, *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*.

²⁾ Autor navštívil archiv (*Archivio segreto vaticano*, dále jen ASV) v rámci studijní cesty do Říma v listopadu a prosinci roku 2013.

³⁾ Pospíchal byl nazván při generální kapitule „*Restaurator et velut secundus fundator Ordinis*“. Srov. František Xaver MARAT, *Postulace křižovníckých velmistrů*, Praha 1895, s. 49.

s největší pravděpodobností z hospitálního bratrstva, založeného sv. Anežkou Přemyslovnou (1211–1282) kolem roku 1232,⁴⁾ přičemž nešlo o běžné společenství laiků, ale prominentní skupinu mužů i žen, kteří se usadili za Anežčina přispění u kostela sv. Haštala a vzali si za úkol péči o chudé.⁵⁾ Na Anežčinu žádost přetvořil papež Řehoř IX. bulou *Omnipotens Deus* 14. dubna 1237 bratrstvo v samostatný řád s regulí sv. Augustina. O rok později 15. dubna se zakladatelka vzdala nad špitálem pravomoci a tentýž pontifik vydal 27. dubna další bulu, kterou předal majetek špitálu mistru a bratřím nového řádu.⁶⁾ Pokud se dá věřit řádové tradici, pak prvním mistrem měl být Albert z rodu Divišoviců (1237–1248), nazývaný později ze Šternberka.⁷⁾ Asi do husitských válek sestával prominentní řád královského založení většinou z laických bratří, kněží bylo méně. Ještě za Anežčina života se rozšířil kolem roku 1240 na Moravu (na Znojemsko) a do Slezska (do Vratislavi), kam jej uvedla Anna Přemyslovna, rodná sestra Anežky.⁸⁾ I když husité ochromili činnost řádu, přece špitální bratři (sestry zanikly již koncem 13. století v Chebu) díky ušetřeným hospitálům a podávání eucharistie „*sub utraque specie*“ přestáli v čele s velmistrem v Chebu u komendy sv. Václava husitské bouře a záhy stabilizovali chod řádu. Toho je dokladem Antonín Brus z Mohelnice (1511–1580). Velmi nadaný mládenec z měšťanské rodiny přišel do Prahy zřejmě kvůli studiu teologie, a poté vstoupil ke křižovníkům, kde byl 1540 vysvěcen na kněze. Fyzická zdatnost a znalost pěti jazyků ho předurčila ke službě vojenského kaplana a byl posléze zvolen kapitulou řádu roku 1552 velmistrem.⁹⁾ Jistě pro osobní kvality, které prokázal jako představený, si ho zvolil císař Ferdinand I. za osobního zpovědníka a polního kazatele celé armády. Brusova kariéra vyústila ve jmenování biskupem ve Vídni (1558) a posléze 1561 přesun do Prahy, kde usedl na léta neobsazovaný stolec pražského arcibiskupa. Tím došlo sice k hmotnému zabezpečení arcibiskupství majetkem křižovnických špitálů a tedy určité konsolidaci, na druhou stranu od Zbyňka Berky z Dubé (1551–1606) byli křižovníci povinováni postulací přijímat arcibiskupy za řádné velmistry, což pokračovalo až do roku 1668, kdy byl přijat nyní ovšem dobrovolně na popud převora Pospíchala

⁴⁾ Běžně se uvádí rok 1233. K problematice datace srov. František ZÁRUBA, *Špitální kostel sv. Františka „u paty Pražského mostu“, fundace sv. Anežky*, in: Miroslav Šmied – František Záruba (edd.), *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, Praha 2013, s. 151–165.

⁵⁾ Srov. Hana PÁTKOVÁ, *Bratrstvo při špitále Anežky Přemyslovny*, in: M. Šmied – F. Záruba (edd.), *Svatá Anežka*, s. 74–77.

⁶⁾ Milan BUBEN, *Rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou*, Praha 1996, s. 5–6.

⁷⁾ Tamtéž, s. 9.

⁸⁾ Srov. Kateřina SLÁDKOVÁ, *Anna Slezská*, in: M. Šmied – F. Záruba (edd.), *Svatá Anežka*, s. 209–218, zde s. 212.

⁹⁾ M. BUBEN, *Rytířský řád křižovníků*, s. 19.

jako poslední postulovaný představený Jan Bedřich z Valdštejna (arcibiskupem 1675–1694).¹⁰⁾

Uvážíme-li, že spojení křižovníků s arcibiskupstvím trvalo od roku 1558, kdy byl jmenován Brus biskupem ve Vídni, až do Valdštejnovy smrti 1694, šlo o 136 let vzájemného propojení personální unii a početně slabý řád usazený v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (s centrem ve Vratislavi) ztratil pozvolna vlastní identitu. Do této situace duchovní hospitální instituce, která se téměř proměnila ve společenství, kde již převládali vysvěcení kněží, kteří pozvolna ztráceli vlastní řeholní náplň založenou na službě chudým v návaznosti na Augustinovu řeholi, vstoupil Jiří Ignác Pospíchal.

Víme, že byl pokřtěn 22. března 1635 v kostele v Polné děkanem Janem Paschasiem jakožto syn Pavla Pospíchala a Rosiny.¹¹⁾ Za kmotry mu byli městský radní Jan Hönika, Jan Krejčí, někdejší polenský rychtář, a Anna Gerliczková.¹²⁾ O dospívání Jiřího není žádných zpráv, lze se snad domnívat, že mohl získat gymnaziální vzdělání u jezuitů v Jihlavě, čemuž by nasvědčovalo Pospíchalovo druhé jméno Ignác. To není zmíněno v pozdějším křestním výpisu děkana Čapka a snad jej tedy přijal při birmování; u křižovníků totiž se řeholní jména neužívala. Další životopisné údaje o vzdělání se dozvídáme ze svědectví děkana teologické fakulty pražského Klementina P. Emanuela de Boye z Tovaryšstva Ježíšova, který potvrzuje, že „z *analů pražských studií vyvoláváme skutečně velmi příjemné vzpomínky na ony časy, kdy své, četbou méně náročné literatury znamenitě rozvíjené, nadání postupně přenesl [Pospíchal - pozn. aut.] na obtížnější disciplíny a po tříletém kurzu filozofie, který šťastně zakončil předepsanými akademickými zkouškami, se stal dne 4. srpna 1655 mistrem a doktorem svobodných umění. Po dalších třech letech studia, dne 17. června 1657, získav si zásluhu, především vynikající znalost dogmat posvátné teologie, byl veřejně prohlášen bakalářem teologie. Ani v následujících letech neopustil cestu vzdělání, naopak častější argumentací ve veřejných přích a vzděláváním posluchačů se ukázal jako vhodný i pro doktorát teologie.*“¹³⁾ Ze svědectví P. de Boye se tedy dozvídáme, že roku 1652 musel dorazit do Prahy k jezuitům, kde započal studium filozofie, po třech letech se stal mistrem

¹⁰⁾ Ke složité otázce křižovnické postulate viz F. X. MARAT, *Postulace*.

¹¹⁾ Všeobecně uváděné datum Pospíchalova narození 1634 je s ohledem na výpis děkana Čapka, uložený ve Vatikánském tajném archivu, buď chybné, nebo se musel Pospíchal narodit koncem roku 1634 a být pokřtěn z neznámých důvodů až 22. 3. 1635. Dnes jsou dochovány matriky až od roku 1640. Děkan Paschasius zde působil mezi léty 1624–1638, poté odešel do Brna k sv. Jakubovi, kde zemřel roku 1642. Děkuji za přátelské sdělení Janu Plášilovi.

¹²⁾ ASV, Archivio della Nunziatura di Vienna, Proc. Canonici n°. 283 (1699).

¹³⁾ Tamtéž. Informace o Pospíchalově studiu z Vatikánského tajného archivu je zřejmě jedinou dodnes dochovanou informací, poněvadž univerzitní matriky z daného období se nedochovávají. P. de Boye stvrdil informace o studiu k 5. 6. 1699. Děkuji za přátelské sdělení doc. Ivaně Čornejové.

a doktorem svobodných umění a následně roku 1657 dokončil navazující teologii bakalareátem. Je pravděpodobné, že s univerzitou zůstal i nadále spojen, když dle E. de Boye byl činným jako přisedící u veřejných obhajob (pří) a vzdělával studenty, což by mohlo znamenat, že vskutku ukončil studium doktorátem. Po dobu studia mohl bydlet v jezuitském konviktu a ze studií poznat křížovníky, či možná dříve prostřednictvím řeholního spolubratra P. Jana Václava Gottharda, polenského rodáka a potomního děkana.¹⁴⁾ V roce 1658 ve svých čtyřiaadvaceti letech složil řeholní sliby, což znamená, že již předtím musel vykonat roční noviciát, tedy pravděpodobně 1657 vstoupil ke křížovníkům u paty mostu do tzv. špitálu sv. Františka. Za čtyři roky se stal zástupcem nemocného převora Wolfganga de Tillisch, jenž ovšem 6. května 1661 zemřel.¹⁵⁾ Jako jeho zástupce (snad podpřevor) obdržel po slibech všechna svěcení. Musel vynikat přes své mládí schopnostmi, čímž si zřejmě naklonil kardinála Harracha, jenž mu k 1. květnu téhož roku schválil žádost o úřad děkana ve Vysokém Mýtě.¹⁶⁾ Po smrti převora, započavšího již práce na obnově mostního špitálu Carlem Luragem (1615–1684) v roce 1661¹⁷⁾, pokračoval důsledně nejen v úpravách špitálu s konventem a generalátem, ale také ve stavbě nového kostela sv. Františka, i když dnes již těžko posoudíme, jaký podíl měl posléze velmistr-arcibiskup Valdštejn a jaký generální převor Pospíchal.¹⁸⁾ Za nového velmistra Valdštejna, kterého svou autoritou prosadil k postulaci, se stal 10. dubna 1669 papežským protonotářem.¹⁹⁾ Autoři, kteří se věnovali Pospíchalovi, vždy zdůrazňovali jeho

¹⁴⁾ O Janu Václavovi Gotthardovi se pouze ví, že v roce 1638 byl vysvěcen na kněze, působil ve špitále sv. Františka v Praze, poté nastoupil na místo faráře do Nového Rychnova na panství Červená Řečice, kde působil 32 let, dále byl tři roky farářem na neznámém patronátu hraběte Slavaty a posléze ukončil kněžskou dráhu jako děkan v Polné, kde strávil posledních pět let života do své smrti 25. 6. 1670. Srov. Václav BĚLOHLÁVEK, *Jací byli a jak se měli*, in: *Kniha památní na sedmisetleté založení českých křížovníků s červenou hvězdou*, Praha 1933, s. 125; Jan Nepomuk JIRIŠTĚ, *Necrologium ordinis militaris crucigerorum cum rubea stella*, Praha 1997, s. 42.

¹⁵⁾ J. N. JIRIŠTĚ, *Necrologium*, s. 34.

¹⁶⁾ Josef HANZAL, *Jiří Ignác Pospíchal a jeho doba*, *Československý časopis historický* 19, [ČCH 69], 1971, č. 2, s. 229–258, zde s. 232.

¹⁷⁾ Smlouva byla uzavřena 24. dubna. Dále Pavel VLČEK, *Encyklopedie architektů, stavitelů zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 382.

¹⁸⁾ Pouze za postulovaných velmistřů se převorů špitálu sv. Františka nazývali generálními převory.

¹⁹⁾ Kolegium papežských protonotářů z moci dané jim listinou papeže Sixta V. (Řím, 5. února 1585) ustanovuje Jiřího Ignáce Pospíchala z pražské diecéze, převora konventu a špitálu sv. Františka u paty Pražského mostu, řádu křížovníků s červenou hvězdou, kandidáta teologie a doktora svobodných umění, čestným protonotářem, povoluje mu nosit popsany oděv s odznaky a stanoví jeho pravomoc. Generálnímu auditorovi sporů papežské komory ukládají přijmout od něho přísahu a uvést ho v úřad. Svědkové: Rafael Geppius z Pisy a František Francisconius z Říma. Podpisy: vlevo St. Protonotarius (Aloysius) de Aquino decanus (collegii), vpravo: Stephanus Ghirardellus (JVD) Collegii secretarius. NA Praha, Křížovníci s červenou

schopnosti organizační, ekonomické a skutečně se zdá, že byl především praktikem a svou houževnatostí a přisností stmelil nestabilní řád.²⁰⁾ Většina informací z jeho života je známa z jeho Deníku, který si vedl mezi léty 1661–1680.²¹⁾ Ačkoli lze o Pospíchalovi mluvit jako o vynikajícím organizátorovi, nelze pochybovat ani o jeho osobní zbožnosti. Tu dokládají četná svědectví, shromážděná během informačního procesu, například potvrzení polenského děkana Čapka, svědectví jezuita P. Emanuela de Boye, barnabitů, kanovníka Košínského z Košína, biskupa Dlouhoveského, arcibiskupa Breunera a dalších. Po zběžném úvodu se nyní zaměříme na neznámou kapitolu z jeho života.

Po nečekaném skonu velmistra Valdštejna 3. června 1694 měl generální převor Pospíchal znovu přichystat volbu nového představeného. K již obvyklé postulaci se přihlásilo několik kandidátů, mezi nimiž vynikal olomoucký sufragán hrabě Breuner.²²⁾ Křížovníci ovšem přistoupili k volbě z vlastních řad a 21. srpna téhož roku zvolili Pospíchala. Když konvent Breunerovi oznámil, že od postulace upustil, odpověděl přátelským listem, ve kterém chválí Pospíchalovy ctnosti a dobré vlastnosti.²³⁾ A „*přízeň svou zachoval Pospíchalovi a řádu i co arcibiskup.*“²⁴⁾ A je možné, že jeden z klíčů k Breunerovu úmyslu jmenovat Pospíchala světicím biskupem může být spatřovat ve snaze jinou cestou realizovat vazby dříve zaručované postulací.

Za Jana Josefa Breunera (arcibiskupem 1695–1710) vykonával funkci světicího biskupa pražského Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi (de Longavilla), titulární biskup milevitský,²⁵⁾ probošt metropolitní kapituly, který zastával úřad již od roku 1679.²⁶⁾ Tento zasloužilý literát²⁷⁾ trpěl ovšem v závěru života různými zdravotními

hvězdou – generalát a konvent, sign. 754 (10. 4. 1669). Přístupno: <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/RKCr/754/charter?q=Pospichala>, vyhledáno 3. 5. 2015.

²⁰⁾ Srov. Antonín REZEK, *Paměti generála řádu křížovníckého Jiřího Pospíchala z let 1661–1680*, Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk, rok 1880; F. X. MARAT, *Postulace*, Praha 1895; Václav BĚLOHLÁVEK, *Tichý veliký člověk*, Od Karlova mostu I, Praha 1928; Josef POŠMOURNÝ, *Deník křížovníckého velmistra Jiřího Ignáce Pospíchala*, Od Karlova mostu V, Praha 1932; Josef HANZAL, *Barokní ekonom Jiří Ignác Pospíchal*, Středočeský sborník historický 4, 1969, s. 105–123; J. HANZAL, *J. I. Pospíchal*; Jan Nepomuk JIRIŠTĚ, *Kapitoly z dějin křížovníckého řádu IV*, Posel z Budče, číslo 12–13, Kladno 1997, s. 38.

²¹⁾ Dnes ztracen, je znám z přepisu P. Pošmourného. Na edici současně spolupracuje kolektiv autorů pod vedením J. Míkulce.

²²⁾ Dále se ucházeli o velmistrovství litoměřický biskup Šternberk, královéhradecký biskup Talmberk a salcburský probošt Harrach. Viz F. X. MARAT, *Postulace*, s. 47.

²³⁾ F. X. MARAT, *Postulace*, s. 49.

²⁴⁾ Tamtéž.

²⁵⁾ Jiří KETTNER, *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*, Praha 1993, s. 242.

²⁶⁾ Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské I*, Praha 1917, s. 206.

²⁷⁾ Narodil 1638, studoval v Praze u jezuitů a brzy dosáhl vysokých církevních hodností. Z mnohých zásluh lze připomenout stavbu domu pro staré kněze v Praze na Slupi. Srov. Zdeněk

problémy, což vedlo tak daleko, že mu arcibiskup zakázal 24. března 1698 vykonávat biskupské funkce. Tomu předcházelo odborné vyšetření ze strany lékařů Josefa Caspara Ignáce Voigta a Siriona Aloise Tudetia de Monte Galea, kteří konstatovali „hypocondrii“, podagru a řadu dalších neduhů, což dosvědčili 21. února 1699.²⁸⁾ Následně byly poslány na vídeňskou nunciaturu další tři dopisy v italštině. První psal biskup Dlouhoveský a líčí v něm své problémy se dnou, která mu brání ve vykonávání církevních obřadů nejen během Svatého týdne, ale i jindy. Uctivě žádá o pochopení situace, která mu je nepříjemná a ovlivňuje též návštěvníky bohoslužeb, kteří vidí jeho nemohoucnost. Připomíná, že po 30 let vykonával biskupskou funkci, nyní však již toho není schopen s obvyklým nasazením jako dříve. Dopis je datován v Praze 29. dubna a zřejmě z oné doby pocházejí i další dva. V prvním píše arcibiskup Breuner opět o potížích „svého“ biskupa, který je již zcela „neschopen“, nemůže již ani doma celebrovat mši a kvůli zdravotním potížím musí jíst maso v pátek i v sobotu.²⁹⁾ Podává relaci i o sobě:³⁰⁾ je též postižen podagrou, a proto žádá papeže o nového světicího biskupa. Píše o přiložených svědectvích kanovníků pražské metropolitní kapituly a lékařských dobrozdáních, která dosvědčují jeho stáří a zdravotní potíže a tím trpí „*můj chrám, farníci a celá má arcidiecéze*.“ Další arcibiskupův list znovu informuje Svatého Otce o špatném stavu biskupa Dlouhoveského a žádá o Pospíchala jako o náhradu.³¹⁾

První kolo výslechů proběhlo na vídeňské nunciatuře mezi 7. a 12. květnem a mělo za úkol zmapovat situaci spojenou s pražským arcibiskupem a jeho sufragány. Pověření nuncia k šetření bylo vystaveno v Římě 21. března kardinálem Fabriziem Spadou. Formou cílených otázek mělo vést zejména k prověření arcibiskupových zpráv uvedených v žádosti o přidělení jiného sufragána namísto stávajícího.³²⁾ Dne 7. května 1699 se tedy dostavil na nunciovo předvolání Václav František Karel

---

KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 332.

²⁸⁾ Oba byli zároveň juristy, připojen je i děkan J. Essinius. Celou latinskou zprávu stvrdil notář Gruneus a papírovou pečetí opatřil W. Bilek. ASV, Archivio della Nunziatura di Vienna, Proc. Canonici n°. 283 (1699).

²⁹⁾ Dříve se dodržoval v postní době půst kromě Popeleční středy a Velkého pátku také v pátky i soboty. Srov. Petrus MÜHLENBROCK, *Fasten V. Kirchenrechtlich*, Lexikon für Theologie und Kirche IV, Freiburg 1960, col. 36.

³⁰⁾ Dopis v italštině psaný velmi archaicky.

³¹⁾ ASV, Archivio della Nunziatura di Vienna, Proc. Canonici n°. 283 (1699).

³²⁾ 1. Od kdy a jak se svědek zná s arcibiskupem pražským a jeho sufragánem biskupem samandrijským (zde je chyba, Dlouhoveský byl titulárním biskupem milevitským – pozn. autora) 2. Zda je svědkovi známo, kolik je panu arcibiskupovi let, zda trpí nějakou chorobou, zejména podagrou natolik, že by nemohl vykonávat potřebné funkce pro město a arcidiecézi; 3. Zda je svědkovi známo, jestli samandrijský biskup nějakou chorobou, která by ho činila neschopným pontifikální bohoslužby a jeho úřadu a zda je naděje, že se uzdraví. 4. Kolik sufragánů má arcibiskupský chrám, jak jsou vzdáleni a zda jsou v arcidiecézi jiní titulární biskupové, kteří by

Košinský z Košína, olomoucký a vratislavský kanovník u sv. Kříže, stár 26 let, a po přísaze na Písmo vypověděl, že zná arcibiskupa 19 let, sufragána 4 a častěji s ním hovořil. Arcibiskupovi je asi 62 let a má tak silnou podagru, že své funkce může vykonávat jen minimálně. Sufragán je pokročilého věku, má asi 70 a trpí mnoha nemocemi, zejména podagrou, špatně slyší, ztrácí paměť a je celkově tak slabý, že nikdy nevychází z domu, je neschopen vykonávat pontifikální obřady a plnit svou funkci. Lékaři nedávají naději na uzdravení. Arcidiecéze má sice dva sufragány v Litoměřicích³³⁾ a v Hradci Králové, ovšem první sotva obstará svou diecézi a druhý není dosud vysvěcen a navíc jsou oba vzdáleni od Prahy asi 15 německých mil. V arcidiecézi není jiný titulární biskup kromě Františka Ferdinanda Rummela, biskupa tinnienského, který působí hojně v vlastního kostela, kde je proboštem, tedy ve Vratislavi. Na závěr Košinský přísvedčuje, že není pochyb o potřebě sufragána, poněvadž „*stávající je, jako by nebyl.*“

Ještě 11. května se dostavil další svědek, a sice lektor teologie a provinciál servitů v Germánii P. Pius Maria Wegscheider. Sdělil, že arcibiskupa poznal ve Svatém týdnu, ale sufragána již zná asi dvanáct let. Arcibiskupovi je asi 50, ale trpívá podagrou, takže když byl v Praze, tak ho kvůli nemoci ani nepřijal. Sufragána viděl naposledy na Nový rok a je zřejmé, že kvůli těžké melancholii setrvává jen v domě. K tomu není naděje, že by se uzdravil. Dále potvrdil existenci litoměřického a hradeckého biskupa a také zmíněného Rummela. Arcibiskup žádá o nového světícího biskupa oprávněně, jelikož má podagru a nemůže plnit své funkce.

Následně byly apoštolskému nunciiovi předloženy dokumenty lékařů a děkana i celé metropolitní kapituly.³⁴⁾ Tyto dokumenty nařídil nuncius 12. května přiložit ke spisům o procesu a uzavřít s doložkami, které obsahovaly podpisy nuncia a prokancléře Michaela Angela Angelica s pečeti.

Na základě těchto dopisů, které zpracovala vídeňská nunciatura, rozhodl Inocenc XII., aby byl proveden generální kanonický proces, „*čili zkoumání kvalit a dalších potřebných záležitostí pana Jiřího Ignáce Pospíchala, velmistra řádu křížovníků s červenou hvězdou.*“ Úkolem byl pověřen opět nuncius Andrea Santa Croce, arcibiskup seleucijský a zmíněný papežský nuncius u císařského dvora. Nuncius nařídil z papežova příkazu „*a nakloněn žádosti pana velmistra*“ provést zmíněný proces podle konstituce Řehoře XIV. a normy Urbana VIII. z roku 1627: 13. května 1699 povolal do paláce nunciatury několik duchovních důvěryhodných mužů, kteří po

---

mohli při arcibiskupském chrámu vypomáhat. 5. Zda se arcibiskup dožaduje jiného sufragána oprávněně a proč to považuje za nezbytné.

³³⁾ Jaroslav František ze Šternberka, biskupem 1676–1709. Milan BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 402.

³⁴⁾ 1. Doklad od lékaře, aby mohl pražský sufragán kvůli posílení organismu a obnově sil jíst maso v pátek a v sobotu; 2. Lékařský doklad, že pan sufragán není schopen vykonávat požadované funkce; 3. Doklad děkana a metropolitní kapituly pražské o tomtéž.

vykonání přísahy na svatá evangelia odpověděli na otázky o kvalitách velmistra.³⁵⁾ Šetření probíhala ve Vídni od 12. května do 13. června a hned 13. května se do paláce dostavil Don Jan Pavel (Giovanni Paolo) Pallavicini, exprovinciál barnabitů v Germánii a císařský teolog, stár 58 let, a slíbil, že po přísaze na Písmo bude mluvit jen pravdu.

Z první otázky vysvítá, že Pallavicini Pospíchala zná více let a není s ním spřízněn. Dále dosvědčuje, že je Čech, narozen z počestných rodičů, je mu asi 60 let a vícekrát ho viděl sloužit mši. Zajímavým svědectvím je, že ho viděl sloužit pontifikální mši se všemi insigniemi,³⁶⁾ a že udržuje ve svém klášteře „nejlepší církevní disciplínu“ a často a zbožně přijímá svátosti. Je od mládí zbožný, ostatně je ode všech chválen pro zbožnost, horlivost a vskutku církevní život. Exprovinciálovi není známo, že by měl akademický titul, ostatně prý ho nemají ani mnozí jejich řeholníci, ovšem z hovorů, které s ním vedl, poznal, že je zkušený jak v teologii, tak církevním právu, ovládá doktrínu, která je vyžadovaná od biskupů natolik dobře, „že by mohl učit druhé“. Dále dosvědčuje, že ve 28 se stal převorem (špitálu), jehož řízení měl v rukách místo velmistra, který byl současně arcibiskupem. Následně byl pro své zásluhy učiněn velmistrem a díky jeho dobrému vedení vzkvétá ve špitále řeholní poslušnost a disciplína. Žádnou tělesnou ani duševní překážku nemá a na základě jeho kvalit se domnívá, že je vhodný a způsobilý být sufragánem.

³⁵⁾ ASV, Archivio della Nunziatura di Vienna, Proc. Canonici n°. 283 (1699): 1. jak dlouho a jakým způsobem se svědek zná s panem Jiřím Ignácem Pospíchalem, velmistrem řádu křižovníků s červenou hvězdou, zda je s ním pokrevně spřízněn, sešvagřen, spřátelen nebo naopak zneprátelen, ve sporu či nenávisti; 2. Zda ví, ve kterém městě či místě a diecézi se pan velmistr narodil; 3. Zda ví, jestli pochází z legitimního manželství počestných katolických rodičů; 4. Zda ví, jestli již dosáhl třicátého roku věku; 5. Zda ví, jestli, kdy a jakých dosáhl svěcení, zejména zda to bylo alespoň před šesti měsíci; 6. Zda ví, jestli již dlouho vykonává církevní funkce a službu spojenou s přijatými svěceními, zda často a zbožně přijímá svátosti; 7. Zda ví, jestli žil vždy katolicky a setrval v čistotě víry; 8. Zda ví, jestli je bezúhonný a dobrých mravů a zda má dobré vystupování a pověst; 9. Zda ví, jestli je mužem váženým, moudrým a činorodým; 10. Zda ví, jestli dosáhl nějakého akademického titulu v kanonickém právu nebo v teologii, kde, jak dlouho a s jakým úspěchem se věnoval studiu teologie či církevního práva a zda onu doktrínu ovládá natolik, jak je požadováno po biskupovi; 11. Zda ví, jestli kdy zastával nějaký úřad, nebo vedl duchovní správu nebo farnost a jak si při tom počínal, zda zachovával doktrínu, prokazoval moudrost, poctivost a náležitě mravy; 12. Zda ví, že by někdy způsobil veřejně skandál, ve věci víry, mravů či doktríny, nebo existuje nějaká kanonická překážka těla či ducha, která by bránila v jeho ustanovení do funkce při katedrále; 13. Zda jej pokládá za vhodného pro funkci při pražské katedrále, zejména pro úřad sufragána, do něž by měl být dosazen a zda to bude pražské arcidiecézi k užítku a prospěchu.

³⁶⁾ Právo pontifikálií musel obdržet „ad personam“ nejspíše jako I. řeholní zemský prelát, kam byl zařazen velmistr císařem Leopoldem I. roku 1675. Srov. Marek PUČALÍK, *Umělecký mecenát křižovnického velmistra Františka Matouše Böhmba 1722–1750*, dizertační práce KTF UK, Praha 2013, s. 13 a 27.

Téhož dne se dostavil na nunciovu výzvu další barnabita, nyní Don Alois Jung, šestadvacetiletý lektor posvátné teologie. Přiznal, že ho zná dva roky za jeho pobytu ve vídeňské koleji, kde bydlel, když vyřizoval záležitosti u dvora. Don Jung užíval konvenčních odpovědí, které Pospíchala chválily, pozoruhodně odpověděl u čísla 12, kde uvedl, že je nejlepším příkladem, že ho má v oblibě a vážnosti celá Praha. Nejeví žádnou vadu a už kvůli jeho zásluhám a vážnosti ho pokládá za způsobilého k úřadu sufragána.

O několik dní později, sice 19. května, dorazil ještě třetí barnabita, Don Julianus Schörff, vikář zmíněné koleje sv. Michaela, stár 44 let. Udal, že znal Pospíchala asi 16 let, za jeho pobytu v Praze s ním hovořil na přátelské úrovni. Mimo kladné výpovědi tvrdil, že je mužem výřečným, že sice neví, zda má akademický titul, ale z rozhovorů s ním ví, že je velice vzdělaný a ovládá doktrínu natolik, že může učit i druhé. Opět stvrzuje osmadvacetiletý priorát, kde vynikal bdělostí, horlivostí a upevňováním církevní disciplíny, takže mohl být příkladem druhým. Za četné zásluhy byl zvolen velmistrem, ačkoliv měl i jiné funkce, jak při arcibiskupství, tak mimo něj. Vadu žádnou nemá a nepochybuje, že jeho nejlepší vlastností je vážnost, které se u všech těší, a že bude katedrále k užítku.

Druhý den byla poslána do Prahy k arcibiskupovi komise, aby přijala Pospíchalo vo vyznání víry. Následně byly nunciovi předloženy další nutné dokumenty, a sice potvrzení o křtu, o studiích a přehled svěcení. Vše včetně vyznání víry nechal nuncius přiložit k procesu s doložkami, kde stvrzuje pravost spolu s prokancléřem Michaellem Angelem Angelicem (*quondam domini Angeli*). S podpisy a pečetěmi uzavřeli spisy s datem 13. června.

Zatím není dalších dokladů o vývoji šetření, pravděpodobně během léta římská kurie zahájila letní provoz a Pospíchal nečekaně zemřel 26. srpna. Arcibiskup byl nucen řešit situaci a zvolil si 11. listopadu za nového biskupa strahovského opata Víta Seipela (1690–1711).³⁷⁾ Ten byl jmenován 5. ledna 1701 Klementem XI. biskupem hierapolským a 24. února arcibiskupem konsekrován za asistence želivského opata Bernbacha a doksanského probošta Kunovského.³⁸⁾ Na příkladu Seiplové vidíme, že celý proces vedoucí ke svěcení trval déle než rok. Pospíchalovi scházelo tedy ještě přibližně půl roku a mohl by být řádným světicím biskupem pražským, ale přestože zemřel dříve, než mohlo být procesní řízení dokončeno, bývá do řady pražských světicích biskupů zařazován.³⁹⁾

³⁷⁾ Nejnovější literaturu ke světicím biskupům srov. Milan BUBEN – Pavel R. POKORNÝ, *Encyklopedie českých a moravských pomocných (světicích) biskupů*, Praha 2014, s. 132–133.

³⁸⁾ A. PODLAHA, *Dějiny*, s. 206.

³⁹⁾ Tamtéž; J. N. JIŘIŠTĚ, *Kapitoly*, s. 38; M. BUBEN – P. R. POKORNÝ, *Encyklopedie*, s. 132–133.

Marek Pučalík

THE PRAGUE SUFFRAGAN? Jiří Ignác Pospíchal (1635–1699)

SUMMARY

This brief essay seeks to clarify one of the important periods in the life of Grand Master Pospíchal, i.e. his bishop appointment.

Pospíchal's precise date of birth is unknown. The year 1634, which is commonly stated, is probably incorrect, because testimony of Polná's dean Čapek suggests that he was christened by dean Jan Paschasius on 22nd March 1635 in Polná. The father's name was Pavel Pospíchal, his mother was called Rosina. His godparents were Jan Hönika, the town councillor, Jan Krejčí, the mayor of the town and Anna Gerliczková. The hitherto unknown information on the baptism comes from a file in a Vatican secret archive, which includes materials collected as documents for Pospíchal's ordination.

Interestingly, Ignác probably obtained his second name later, possibly under influence of the Jesuits from whom he also received his education. We have further testimony on his education from the dean of the Clementinum theological faculty P. Emanuel de Boye. He arrived in Prague in 1652, started his three-year study of philosophy, became master and doctor of the liberal arts and then, in 1657, completed the ensuing theology with baccalaureate. After the study, he participated in public defences, guided the students and it seems that he might have received doctor's degree in theology. In 1657, he joined the Knights of the Cross with the Red Star, where he took the vows after a year of noviciate. At that time, he was ordained bishop and, after the death of prior Tillisch, he took his position as the Grand Prior and de facto led the order instead of the Grand Master Cardinal Ernst Adalbert of Harrach (Grand Master in 1623–1667). As a matter of fact, from 1592, the Knights of the Cross were forced to appoint Prague archbishops as their grand masters, which dragged on until 1668, when Pospíchal made his decision on the next postulator through his authority, this time independent, Johann Friedrich of Waldstein (grand master in 1668–1694). The new decision proved fortunate and the order flourished in the spiritual as well as cultural field. In 1669, Jiří Ignác became the apostolic prothonotary and capably collaborated with the archbishop-grand master for the order and the archdiocese. After Waldstein's unexpected death on 3rd June 1694, he was elected the Grand Master by his fellow brethren on 21st August. Pospíchal also contributed to placing Grand

Masters of Knights of the Cross in the leading position among monastic prelates in the kingdom.

For his erudition, he was chosen by the Archbishop Johann Joseph of Breuner (1641–1710) suffragan instead of the present seriously ill Jan Ignác Dlouhoveský (1638–1701). From February, investigation proceeded in Prague and Vienna. From May 1699, several questionings regarding this cause were carried out at the Viennese nunciature. The recorded questionings can be divided into two spheres. In the first, various priests and doctors were asked to give testimony on Breuner and Dlouhoveský. The clergymen agreed that it was necessary to have a new suffragan and confirmed, much like the doctors, the various illnesses that Dlouhoveský suffered from and that he could not hold his position. In the second, clergymen who knew Pospíchal were asked give testimony and opinions on his life. They replied in unison that he was a suitable candidate. During June, Pospíchal made a profession of faith according to the regulations and the nuncio Andrea Santa Croce received other documents on the mentioned confirmation of the christening, the studies and ordination. The files were closed on 13th June, but Pospíchal unexpectedly passed away on 26th August. One year later, Breuner appointed the Strahov Abbot Vít Seipel (1690–1711) the suffragan.

Translated by Miroslav Košek

Lenka Maršálková

**ZDRAVÍ A NEMOC OČIMA
BAROKNÍHO ARISTOKRATA**

**Zdravotní stav knížete Waltera Xavera z Ditrichštejna
ve 20. letech 18. století¹⁾**

ABSTRACT

The Health and Illness Viewed by the Baroque Aristocrat.

The health condition of Prince Walter Xaver of Dietrichstein in the 1720s

The essay focuses on the count and later prince Walter Xaver of Dietrichstein (1664–1738) especially as regards his poor health and its potential unfavourable influence on his life and career, manifestations of this influence and the chosen treatments - the researched sources are viewed through *Patientengeschichte* optics.

This High Baroque aristocrat has not been attracted much attention of the researchers up to now, most likely because of his failure to acquire a higher court position, working only in the land offices (especially in the Margraviate of Moravia). Although he had almost ideal conditions to establish himself in the court society from a certain time, he refrained from this opportunity. It may have been caused by predestination of a spiritual career, but also by his health problems, from which he had suffered since his early childhood (he suffered from headaches, waves of melancholy and serious eye problems).

Extant sources documenting the health condition of the Prince of Dietrichstein mainly cover the 1720s. They are deposited in the Moravian Land Archives in Brno and represent originals and concepts of letters exchanged between the prince and the doctors, his relatives and friends as well as detailed medical recommendations and advice. However, we can find sporadic reports on his health condition in letters written at his young age or correspondence with Aloys Thomas Rai-

---

¹⁾ Pro účely této studie byly použity prameny uchovávané v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA Brno) a v Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (dále jen AVA Wien); bádání ve vídeňském archivu bylo možné uskutečnit díky stipendiu AKTION.

mund von Harrach dated the 1720s and 30s deposited in the Viennese Allgemeines Verwaltungssarchiv.

Keywords: Aristocracy, early modern period, 18th century, health and illness, Patientengeschichte, Walter Xaver of Dietrichstein

Následující studie je příspěvkem k úspěšně se rozvíjejícímu tématu (nejen) české historiografie, a sice k vnímání zdraví, nemoci i léčebných postupů očima pacienta, tedy tzv. *Patientengeschichte*.²⁾ Zásadním přínosem tohoto směru bádání je přiblížení dějin medicíny nikoliv shora, optikou univerzitně vzdělaných lékařů a dalších odborníků, ale zdola, tedy pohledem pacientů. Na zahraniční scéně se etabloval už od 80. let minulého století (prvotní impulz přinesla stať Roye Portera z roku 1985),³⁾ v českém prostředí ale výrazněji zakotvil až v posledních letech. V důsledku medikalizace tehdejší společnosti a možná také kvůli množství dochovaných pramenů se pozornost českých i zahraničních badatelů obrací spíše až k mladšímu období, tedy k 19. a 20. století;⁴⁾ období raného novověku není v tomto ohledu

²⁾ Nejnověji problematiku *Patientengeschichte* přehledně shrnuje Vladan HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, in: Milena Lenderová - Vladan Hanulík - Daniela Tinková (edd.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 179–227. Dr. Hanulíkovi tímto děkuji za cenné rady a tipy na zahraniční literaturu.

³⁾ Roy PORTER, *The Patient's View. Doing Medical History from Below*, Theory and Society 17, 1985, s. 175–198. Pohled na dějiny jakožto dějiny těla ale můžeme nalézt už v dílu Norberta ELIASÉ, *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. I. Proměny chování světových horních vrstev na západě*, Praha 2006 a TÝŽ, *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. II. Proměny společnosti*, Praha 2007; dále také v četných pracích Michela FOUCAULTA, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010; TÝŽ, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000 apod.; přínos těchto prací podrobněji rozebírá V. HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, zde s. 180–182.

⁴⁾ Z rozsáhlé literatury výběrově např.: výše zmiňovaná publikace Milena LENDEROVÁ - Vladan HANULÍK - Daniela TINKOVÁ (edd.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, která přináší nejnovější přehled; literaturu k tématu shrnuje Daniela TINKOVÁ, *Tělo - věda - historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, in: Martin Nodl - Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 15–31; TÁŽ, *Zákeřná mfeitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvětských Čechách*, Praha 2012; TÁŽ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvětské Evropě*, Praha 2010 a další práce této autorky; dějiny lékařského oboru shrnuje Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001; vztahu mezi lékařem a pacientem si všimá Lilian R. FURST, *Between Doctors and Patients. The Changing Balance of Power*, Virginia 1998; pohledy na vývoj a vnímání medicíny očima pacientů napříč dějinami přináší sborník: Philipp OSTEN (ed.), *Patientendokumente. Krankheit in Selbstzeugnissen*, Stuttgart 2010; Jens LACHMUND, *Between scrutiny and treatment: physical diagnosis and the restructuring of 19th century medical practise*, in: *Sociology of Health & Illness*, Vol. 20, No. 6,

zpracováno tak detailně. Ze zahraničních autorů, jejichž práce se v rámci *Patientengeschichte* dotýkají období raného novověku, jmenujme kromě zmiňovaného Roye Portera⁵⁾ například Michaela Stolberga,⁶⁾ Roberta Jüttheho,⁷⁾ Jense Lachmunda,⁸⁾ Edwarda Shortera⁹⁾ či Barbaru Duden;¹⁰⁾ v českém prostředí se tomuto tématu zatím věnují jen nemnozí.¹¹⁾

Důvodem by mohl být, jak už bylo řečeno, buď nedostatek pramenů, či spíše – jak upozorňuje Vladan Hanulík¹²⁾ – jejich dosavadní opomíjení a nedostatečné zpracování. Pro výzkum vnímání vlastního zdraví či nemoci jsou přítom ego-dokumenty, tedy prameny osobní povahy, mimořádně vhodným zdrojem informací. Využit můžeme například deníky, autobiografie a především pak, jako v případě této studie, korespondenci soukromé povahy – ať už se jedná o korespondenci mezi lékařem a pacientem, mezi dvěma či více podobně postiženými pacienty

---

1998, s. 779–801; Marion BASCHIN, *Wer lässt sich von einem Homöopathen behandeln? Die Patienten des Clemens Maria Franz von Bönninghausen (1785–1864)*, Stuttgart 2010 atd.

⁵⁾ ROY PORTER, *Bodies Politic. Disease, Death and Doctors in Britain, 1650–1900*, London 2001; TÝŽ, *Disease, medicine and society in England, 1550–1860*, Cambridge 1993; ROY PORTER – DOROTHY PORTER, *Doctors and Doctoring in Eighteenth-century England*, Stanford 1989.

⁶⁾ MICHAEL STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits- und Körperfahrung in der Frühen Neuzeit*, Köln 2003.

⁷⁾ ROBERT JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013; TÝŽ, *Ärzte, Heiler und Patienten. Medicinischer Alltag in der Frühen Neuzeit*, München 1991.

⁸⁾ JENS LACHMUND, *Der abgehorchte Körper. Zur historischen Sociologie der medizinischen Untersuchung*, Opladen 1997; JENS LACHMUND – GUNNAR STOLLBERG, *Patientenwelten. Krankheit und Medizin vom späten 18. bis zum frühen 20. Jahrhundert im Spiegel von Autobiographien*, Opladen 1995; TÍŽ (edd.), *The Social Construction of Illness. Illness and Medical Knowledge in Past and Present*, Stuttgart 1992.

⁹⁾ EDWARD SHORTER, *Doctors and Their Patients. A social History*, New York 1985.

¹⁰⁾ BARBARA DUDEN, *Geschichte unter der Haut. Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730*, Stuttgart 1987.

¹¹⁾ Viz např.: Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 123–146; Tomáš KNOZ, „...s pomocí boží dosti mírně se mám...“ *Zdraví a nemoci Karla staršího ze Žerotína*, *Časopis moravského muzea, Vědy společenské* 82, 1997, s. 183–199; Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia - Medicina - Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006. O začínajícím zájmu o problematiku lékařské péče v raném novověku svědčí i práce studentů, např.: Alžběta LANOVÁ, *Od druhorádeho řemesla k uznávané lékařské profesi. Pražští lazebníci, bradýři a chirurgové v raném novověku*, in: *Historie* 2011. Sborník prací ze XVII. studentské vědecké konference konané 29. a 30. března 2012 v Opavě, Opava 2012; Hanka TLAMSOVÁ, *Marie Justina ze Schwarzenberku. Obraz (nemocné) slechtičny v polovině 17. století*, bakalářská práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2012. (Zajímavé, ale ne vždy ověřené informace lze nalézt v odkazu: <http://www.paichl.cz/paichl/zdravotnictvi.html> [13. 12. 2013]).

¹²⁾ V. HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, s. 183–186.

nebo mezi pacientem a jeho příbuznými a přáteli.¹³⁾ Stranou zájmu ale nemusí zůstat ani další typy pramenů: účetní dokumentace, lékařské zprávy a doporučení či dobová odborná literatura, které, nahlížíme-li je optikou *Patientengeschichte*, dějin mentalit či dějin každodenního života, nám o vnímání zdraví a nemoci v raném novověku mohou mnoho napovědět.

Než se dostaneme ke zdravotnímu stavu knížete z Ditrichštejna, bude užitečné přiblížit si situaci pacienta v raném novověku a jeho vztah k lékaři. Zásadní rozdíl v léčbě oproti následujícímu období spočíval v tom, že většinou nebyvalo zvykem, aby nemocný pobýval v nějakém specializovaném zařízení (výjimku tvoří lázeňské pobyty, jejichž význam byl jak terapeutický, tak i společenský).¹⁴⁾ Urozený pacient zůstával v pohodlí svého sídla, kam docházel lékař a kde o něj pečovali sloužící, členové rodiny, případně personál najatý přímo za tímto účelem (když zastihla nemoc aristokrata na cestách, byl povolán, pokud už s výpravou nějaký necestoval, místní lékař).¹⁵⁾ V případě chronických onemocnění byla situace poněkud komplikovanější – lékař musel být pacientovi stále nablízku; aristokraté si proto nezdřídka platili osobního či rodinného lékaře, případně využívali služeb lékařů svých známých a přátel.¹⁶⁾ Další možnost, jak řešit zdravotní obtíže, představovala lékařská konsilia, na nichž se

¹³⁾ O zájmu urozených o vlastní zdraví i o zdraví přátel či významných osobností svědčí četné zmínky v dopisech, viz například postřeh o zdravotním stavu a léčení cisařovny Klaudivy Felicitas Tyrolské (1653–1676) v listu otce Waltera Xavera, Ferdinanda z Ditrichštejna, hraběti Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu: „*Ihr Maj[est]at] Kayserin fieber continueire[n] noch immerfort, aber so unset, das es die Medici noch febrem erraticam nehme[n], der Mährische Medicus Hertod ist auf Ihr Maj[est]at] befehl gestern 8. Tag anhero komme[n], welcher nunmehr 3 mahl bey Ihr Maj[est]at] gewese[n], und gleich auf das erste mahl den andern Tag hierauff Ihr Maj[est]at] Zuestandt schriftlich eingegebe[n], neben der Cur, so mag brauche[n] solle[n], undt kombt nunmehr auf seine meinung, d[e]n man mit auflösende[n] Suppen undt Pulvern, das fieber praecipitire[n], undt allezeit den 4. ten Tag mit einer gar linde[n] purgation ausführe[n] solle, und wan solches 3 od[er] 4 mahl geschehe[n] sein wirdt, dass man die Natur mit medicamente[n] nicht weiter beschwere[n] möchte.*“ Dopis z 9. ledna 1676, AVA Wien, Familienarchiv (dále jen FA) Harrach, Kart. 229, nefol.

¹⁴⁾ O hospitalizaci nemocných a vzniku prvních nemocnic od 18. do 20. století: J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 152–178.

¹⁵⁾ M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 77–83, 95–96.

¹⁶⁾ K příkladům osobních lékařů viz např.: Ivana ČORNEJOVÁ, *Deník Jana Františka Löwa z Ersfeldu – pozoruhodný a nevyužitý pramen*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 237–245 (Löw z Ersfeldu pečoval mimo jiných i o Jana Adama ze Schwarzenberku); T. KNOZ, „...s pomocí boží dosti mírně se mám...“, zde např. s. 185–187, kde autor uvádí řadu příkladů lékařů, kteří se starali o dobrý zdravotní stav Karla staršího ze Žerotina i jeho rodiny (Václav Lavín, Matyáš Lavín, Vavřinec Suchart, Lucas Giller, Jan Jakub Vadeborn a další). K osobním lékařům aristokratů můžeme zřejmě zařadit i jistého pana Maca, který poskytoval své služby Hartmannovi z Lichtenštejna – viz dále.

projednával případ konkrétního pacienta (ovšem v jeho nepřítomnosti),¹⁷⁾ či, jako v případech knížete z Ditrichštejna, konzultace na dálku – skrze dopisy: nemocný detailně popsal své příznaky a potíže a lékař mu na základě toho doporučil vhodnou léčbu. V raném novověku se tyto konzultace těšily značné oblibě; pro svou vysokou informační hodnotu tak představují pro badatele cenný pramen.¹⁸⁾

Když byla stanovena diagnóza, nabízel se několik možností léčby. Nejméně zatěžující byla pro pacienta úprava stravy a životního stylu: například zařazení či vynechání některých potravin a nápojů, úprava spánkového režimu či pohybové aktivity a podobně. Pokud tato opatření nezabrala, mohly být nasazeny léky – ať už ve formě sypkého prášku, pilulek či všelijakých kapek a roztoků, a také různé kúry, purgování (tedy projímání) a pouštění žilou. Nejinvazivnější způsob řešení potíží představovaly lékařské zákroky různého druhu či dokonce operace, které byly v raném novověku svěřovány do rukou chirurgů a ranhojičů.¹⁹⁾

Jaký vztah mohl panovat mezi raně novověkým urozeným pacientem a jeho lékařem? Michael Stolberg soudí, že se ve velké míře případů jednalo o typ vztahu patron-klient, který mohl, i přes zřejmou sociální bariéru, přerůst ve vztah vyložené přátelský; na druhé straně ale také mohlo dojít mezi lékařem a jeho pacientem i k otevřenému nepřátelství (především tehdy, když byla léčba příliš drastická či neúčinná, případně když se urozený pacient nedržel naordinované léčby a svévolně ji porušoval).²⁰⁾ Není se co divit, aristokraté své lékaře pouštěli do té nejintimnější sféry svého bytí: do péče o vlastní zdraví i zdraví svých blízkých. Do dopisů adre-

¹⁷⁾ K příkladům konsilií staršího období např.: Bohdana BURŠÍKOVÁ, *Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu*, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis, č. 1–2, Praha 1999, s. 51–63; Bohdana DIVIŠOVÁ, *Dobré rady pro zdraví. Lékařská konsilia rudolfinské doby*, Dějiny a současnost 26, č. 1, 2004, s. 15–18. Informaci o tom, že potíže Waltera Xavera z Ditrichštejna také řešilo za tím účelem svolané konsilium, najdeme v soupisu doporučení od doktora Damma – viz níže.

¹⁸⁾ Viz dále; také viz: T. KNOZ, „...s pomocí boží dosti mírně se mám...“; V. HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, s. 185–186. Nejnověji ke konzultacím skrze dopisy na příkladu raněnovověké Francie Robert WESTON, *Medical Consulting by Letter in France, 1665–1789*, Farnham – Burlington 2013. Porovnání přístupů k této problematice u zahraničních a českých autorů by jistě bylo více než vhodné, mohl by to být námět pro další studii.

¹⁹⁾ Ke konkrétním příkladům viz dále. O lécích, možnostech léčby a také o vztahu lékař-pacient pojednává M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 85–91; o klasických léčebných i alternativních terapiích v raném novověku: R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, s. 127–148; k tématu také: R. PORTER, *Bodies Politic*, s. 89–128; o lékařích v anglickém prostředí s. 128–149; k lékařské praxi v raně novověké Anglii TÝŽ, *Disease, Medicine and Society in England*, s. 11–26. Operaci jakožto spíše výjimečný případ a také jev typický spíše až pro 19. a 20. století popisuje J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 112–118.

²⁰⁾ Vztahem pacienta a lékaře se podrobně zabývá zmiňovaná publikace: E. SHORTER, *Doctors and Their Patients*; pro mladší období L. R. FURST, *Between Doctors and Patients*; dále také M. STOLBERG, *Homo patiens*, především s. 97–101, 104.

sovaných lékařům často ve větší či menší míře pronikaly nejen detailní popisy neduhů, ale i záznamy soukromého charakteru týkající se každodenního života pacienta a jeho rodiny.

Jako názorný příklad pacienta v raném novověku byl v této studii zvolen jeden nepříliš známý příslušník vysoké moravské aristokracie doby vrcholného baroka: hrabě a později kníže Walter Xaver z Ditrichštejna (1664–1738), který, ačkoli patřil k jednomu z nejvýznamnějších rodů zemí Koruny české, dosud nevzbudil takovou pozornost historiků, jakou by si býval zasloužil;²¹⁾ důvodem tohoto nezájmu je nepochybně to, že Walter Xaver nezískal žádnou vyšší dvorskou funkci – působil pouze v zemských úřadech (především Markrabství moravského).²²⁾

Než přistoupíme ke zdravotnímu stavu knížete z Ditrichštejna, bude užitečné se s touto zajímavou osobností v krátkosti seznámit. Walter Xaver se narodil roku 1664 jako třetí syn knížete Ferdinanda Josefa z Ditrichštejna a hraběnky Marie Alžběty, rozené z Eggenbergu; jako jeden z mladších synů byl předurčen k církevní dráze. Nejdříve navštěvoval jezuitský konvikt sv. Bartoloměje v Praze, dále studoval na filozofické fakultě na univerzitě ve Vídni, poté v Lovani a v letech 1683–1688 podnikl kavalírskou cestu po Říši, Francii a Itálii.²³⁾

²¹⁾ O tomto aristokratovi bude pojednávat má dizertační práce: Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Ditrichštejna (1664–1738). Sřít duchovních a světských motivů v životě barokního aristokrata*. O Waltru Xaverovi se zmiňuje Mathias Maria FEYFAR, *Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg. Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879; Jiří KROUPA, *Ditrichsteinové v 18. století. Studie o pozdně feudálním panství v době krize robotně nevolnického systému*, dizertační práce Masarykovy univerzity, Brno 1976; z novějších prací Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, k Walteru Xaverovi pouze poznámky na s. 85–86, 253 a 538. Ke kavalírské cestě Waltera Xavera nejnověji Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, výběrově s. 56–58, 76, 106, 111, 135, 185, 190, 214–215, 237–238, 242–243, 248–249. Prameny, z nichž můžeme zmapovat podstatnou část života tohoto barokního aristokrata, jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA Brno), v Rodinném archivu (dále RA) Ditrichštejnů.

²²⁾ K příkladům šlechticů, kteří z různých důvodů rezignovali na boj o úřady a místo toho se věnovali například mecenátu, zvelebování a rozšiřování vlastních panství nebo podpoře svých potomků, kteří měli díky této péči ideální podmínky pro úspěšný start své kariéry, viz například: Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003; Rostislav SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003, s. 331–354; Josef HRDLIČKA, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: Tamtéž, s. 249–273; Marie MAREŠOVÁ, *František Václav z Trauttmansdorffu (1677 – 1753). Biografie barokního šlechtice*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2007.

²³⁾ Výběrově viz: MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361; inv. č. 2001, sign. 920a, kart. 508; inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361 (prameny k výchově, studiu a kavalírské cestě

Bezprostředně po návratu z kavalírské cesty, v době, kdy už byla jeho církevní kariéra téměř hotovou věcí, ale došlo u Waltra Xavera k zásadnímu obratu. Mladý aristokrat se již dříve plně neztotožňoval s přáním rodičů, aby se stal církevním hodnostářem, nyní se ale tomuto předurčení otevřeně vzepřel, vzdal se kanonikátů, které mu byly přislíbeny, a nadále žil světským životem. Byl dvakrát ženatý: jeho první žena Zuzana Kateřina Liborie Morkovská ze Zástřízl zemřela bez potomků pouhé dva roky po svatbě, z druhého svazku s hraběnkou Karlou Maxmiliánou Pruskovskou se narodilo deset dětí včetně pozdějšího dědice Karla Maxmiliána.²⁴⁾

Úspěšnému rozvoji světské kariéry Waltera Xavera v této době teoreticky nestálo nic v cestě – komornické klíče (tedy „vstupenku“ ke dvoru) obdržel ještě za dob studií, v následujících letech působil v různých zemských úřadech Markrabství moravského.²⁵⁾ Především po roce 1708 mohlo budování jeho kariéry nabrat obrátky: toho roku totiž náhle zemřel bez mužského potomka jeho starší bratr Leopold Ignác a Walter Xaver se stal dědicem knížecího titulu i velké části rodového majetku. Měl tedy ideální podmínky pro úspěšný rozjezd kariéry, přesto ale na získávání stále vyšších funkcí rezignoval a spokojil se s působením ve správě Markrabství moravského (například byl členem různých komisí pro výběr daní). Neznamená to sice, že by se kníže z Ditrichštejna naprosto stáhl z veřejného života (rozsáhla korespondence dokládá, že byl v pravidelném písemném kontaktu s mnoha významnými osobnostmi své doby; o přízni císaře zase svědčí udělení Řádu zlatého rouna roku 1721), přesto zřejmě pozoroval okolní svět raději ze zázemí své mikulovské rezidence. Zde nakonec v poměrně vysokém věku 74 let zemřel a byl pochován ve zdejší rodové hrobce.²⁶⁾

---

mladého Waltera Xavera). Ke kavalírské cestě Waltera Xavera viz výše zmiňovaná práce: J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*.

²⁴⁾ Výběrově viz: MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356–357; inv. č. 894, sign. 111, kart. 292; inv. č. 1261, sign. 466, kart. 324; inv. č. 832, sign. 51, k. 288; inv. č. 865, sign. 85, kart. 290 (prameny k počátkům církevní kariéry Waltera Xavera i k jejímu předčasnému ukončení, dále prameny k jeho dvěma sňatkům). O pochybnostech, zda se vydat na církevní či světskou dráhu: J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 242–243.

²⁵⁾ Například jako přísedící dolnorakouského zemského soudu, poté jako přísedící moravského zemského soudu, roku 1701 získal úřad nejvyššího sudího na Moravě, v letech 1702–1714 zastával úřad nejvyššího moravského zemského komorníka a roku 1714 se stal zástupcem moravského zemského hejtmana, kterým byl v této době hrabě Jeroným Colloredo. O něm dále Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Jeroným Colloredo a jeho vídeňští agenti ve 20. letech 18. století*, bakalářská práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2008; TÁŽ., *Jeroným Colloredo v první čtvrtině 18. století. Příspěvek k informačním a sociálním sítím barokního aristokrata*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2011.

²⁶⁾ Výběrově viz: MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1429, sign. 610, kart. 350; inv. č. 969, sign. 188, kart. 299; inv. č. 970, sign. 189, kart. 299; inv. č. 2007, sign. 925, kart. 512; inv. č. 878, sign. 96, kart. 291; inv. č. 1361, sign. 560, kart. 332; inv. č. 1362, sign. 561, kart. 333; inv. č. 1363,

Vraťme se nyní k hlavnímu tématu tohoto článku: ke zdravotním problémům Waltera Xavera z Ditrichštejna i k tomu, zda měl jeho nepříliš dobrý zdravotní stav vliv na jeho osobní život i kariéru, jak se tento vliv projevoval a jaké léčebné metody byly v tomto konkrétním případě zvoleny. Hned na úvod je nutné zmínit, že ačkoliv na poznámky o různorodých zdravotních potížích můžeme narazit už v jeho korespondenci z raného mládí (trápily ho především časté bolesti hlavy, problémy s očima a také opakující se vlny melancholie),²⁷⁾ bohatší pramenná základna se dochovala až pro 20. léta 18. století – mimořádně plodným je v tomto ohledu především rok 1721, kdy bylo Walteru Xaverovi 57 let. Zdravotní stav knížete je dokumentován v různorodých typech pramenů, které pokrývají téměř celý rok 1721: k dispozici máme originály dopisů, různé koncepty a dokonce i soupis lékařských doporučení a rad, jehož edice je připojena na závěr studie.²⁸⁾

O zdraví knížete z Ditrichštejna se zajímala – soudě dle pisatelů dopisů (nejen) z 20. let 18. století – celá řada urozených i neurozených osob. O informace tohoto rázu stáli kromě knížecích lékařů také příbuzní a přátelé: například jeho sestra Erdmunda Terezie, provdaná z Lichtenštejna,²⁹⁾ kníže Hartmann z Lichtenštejna,³⁰⁾ Walteru Xaverovi psal i myšlický děkan Matyáš Karel Pietzek.³¹⁾ Tento výčet

sign. 562, kart. 334; inv. č. 2361, sign. 1188, kart. 553 (prameny ke smrti a pohřbu knížete i jeho korespondence s příbuznými a známými).

²⁷⁾ Viz například dopis Václava Zimmermana (který byl vychovatelem Waltera Xavera) z 29. ledna 1678, tedy z dob Walterových pražských studií. V tomto listu vychovatel knížeti Ferdinandovi popisuje zdravotní problémy svého svěřence a to, že bylo nutné využít služeb místního lékaře: „*Wegen Remedirung des augens hab ich mit dem anwesenden Oculisten tractiret*“. Dopis od Václava Zimmermana z 29. ledna 1678, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 63. Na nepříliš dobrý zdravotní stav mladého hraběte poukazují i stále se opakující (a poměrně vysoké) účty za různé medikamenty či služby lékařů. Na zdravotní potíže, které se u Waltera Xavera projeví už v mladém věku, upozorňuje J. KUBEŠ, *Národné dospívání urozených*, s. 248–249.

²⁸⁾ Vše je uloženo v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515.

²⁹⁾ Erdmunda Terezie Marie z Ditrichštejna (1652–1737), vdova po knížeti Janu Adamu Ondřejovi z Lichtenštejna (1662–1712). <http://genealogy.euweb.cz/liecht/liecht2.html#JA> [29. 11. 2013]. Dopis knížeti z 23. 8. 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515.

³⁰⁾ Kníže Hartmann z Lichtenštejna (1666–1728), od roku 1712 císařský komorník; v roce 1725 získal úřad nejvyššího lovčího, ale o tři roky později neočekávaně zemřel. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 6, Halle – Leipzig 1733, sl. 895 (digitalizovaná verze na <http://www.zedler-lexikon.de/>); dále také: <http://genealogy.euweb.cz/liecht/liecht3.html> [28. 3. 2014]. Dopis knížeti z 23. 12. 1721; koncepty dopisů od Waltra Xavera z 19. 9. a 25. 12. 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515.

³¹⁾ Není zcela jasné, o koho konkrétně se jednalo. Může jít o duchovního z Mušlova, což je část Mikulova. Podepisoval se jako *Mathaeus Carolus Pietzek, decanus Myslicensis*. Jeho dopisy pro

samozřejmě není kompletní, o některých osobnostech, které kníže zpravoval o svém zdravotním stavu, bude řeč dále.

Častá výměna dopisů pochopitelně probíhala mezi knížetem a jeho lékaři, ať už se jednalo o pravidelné konzultace či o jednorázovou službu. Bez nadsázky můžeme tvrdit, že o knížete z Ditrichštejna pečoval – přímo či nepřímo – celý tým lékařů a různých specialistů. Lékařem, se kterým kníže ve sledované době (soudě dle dochované korespondence) konzultoval své potíže nejčastěji a se kterým zůstal v kontaktu i v pozdějších letech, byl jistý Ludvík Kristián;³²⁾ ten ale zdaleka nepředstavoval jediného odborníka, na kterého se kníže mohl obrátit. Mezi pisateli dopisů (a také adresáty listů od knížete, jak lze soudit podle označení konceptů) můžeme nalézt doktora Lyrera,³³⁾ doktora Damma;³⁴⁾ v listech jsou dále zmíněni doktor Sutner,³⁵⁾ doktor Han,³⁶⁾ chirurg a okulista pan Maco, lékař Bruner z Düsseldorfu³⁷⁾ či pražský operatér Michael Hoffman.³⁸⁾ Se všemi zmíněnými osobami se kníže z Ditrichštejna zřejmě nestýkal osobně – s některými si vyměňoval listy (konkrétně s prvními dvěma uvedenými lékaři), v nichž podrobně popisoval, co ho trápí. Jiní mu byli přáteli doporučení; zda později ke kontaktům skutečně došlo,

---

knížete z Ditrichštejna (z 8. 8., 13. 8. a 24. 12. 1712) jsou jako jediné psány výhradně latinsky; koncepty dopisů pro něj (např. z 6. 8. 1721) jsou taktéž psané v latině, tamtéž.

³²⁾ Karla Maximiliána rozená Pruskovská, druhá manželka Waltera Xavera, se v jednom ze svých listů manželovi zmiňuje o panu Kristiánovi – velmi pravděpodobně je jím míněn právě lékař Ludvík Kristián. Nedatovaný dopis Karly Maximiliány Pruskovské manželovi, 1730, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2007/12, sign. 925, kart. 512, fol. 1. Totožnost tohoto lékaře zatím nelze s jistotou potvrdit, mohlo se ale jednat o Karla Kristiána z Vídně, který byl na pražskou lékařskou fakultu zapsán dne 25. dubna 1713 (křestní jméno sice nesouhlasí, je ale možné, že pan Kristián měl více křestních jmen, do matriky byl zapsán pod jedním, ale v budoucnu více používal druhé). Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657–1783*, Praha 1968, zde s. 42.

³³⁾ Bohužel není jasné, o koho se jednalo; ve zmíněné matrice je uveden jistý František Josef Lyro (ke studiu byl zapsán dne 10. ledna 1736), což by teoreticky mohl být syn či jiný příbuzný dotyčného. Tamtéž, s. 49.

³⁴⁾ Pravděpodobně Maxmilián Damm, který byl roku 1739 povýšen do rytířského stavu – vice k němu viz u edice lékařských doporučení níže.

³⁵⁾ Nejspíše moravský lékař František Antonín Sutter, který byl do matriky pražské lékařské fakulty zapsán dne 16. února 1693. K. KUČERA – M. TRUC, *Matricula facultatis*, s. 142.

³⁶⁾ Možná Karel Haan z Plzně; imatrikulován byl dne 23. června 1694. Tamtéž, s. 38.

³⁷⁾ Totožnost těchto dvou lékařů je bohužel nejasná, mohli to být cizinci, o jejichž lékařském umění se kníže zprostředkovaně doslechl: pan Maco poskytoval své služby, jak dále uvidíme, Hartmannovi z Lichtenštejna a o Brunerovi z Düsseldorfu se ve svém listu knížeti okrajově zmiňuje pan P. W. de la Broue (viz edice jeho dopisu níže).

³⁸⁾ S nejvyšší pravděpodobností Michael Ondřej Antonín Hofmann, kterého k 9. srpnu roku 1720 uvádí matrika pražské lékařské fakulty jako operatéra zlomenin i ran, okulistu a odborníka na zajetí psyk i rakovinu. K. KUČERA – M. TRUC, *Matricula facultatis*, s. 96.

není jisté. Je ale nade vši pochybnost, že někteří ze zmíněných lékařů (například Ludvík Kristián a doktor Sutner) byli ve vzájemném kontaktu a společně konzultovali zdravotní stav knížete. To, že postup při léčbě knížete z Ditrichštejna konzultovalo mezi sebou víc lékařů, vyplývá i ze soupisu doporučení od doktora Damma (zde je přímo použit termín *Consilium medicum*).³⁹⁾ Walter Xaver také neváhal využít zkušeností a kontaktů svých známých a přátel, například knížete Hartmanna z Lichtenštejna, jemuž v dopise nejdříve detailně popsal všechny své zdravotní problémy, a pak úpěnlivě prosil o zapůjčení jeho chirurga, pana Maca.⁴⁰⁾

Konzultace s výše zmíněnými lékaři nejspíše většinou probíhaly na dálku, pouze prostřednictvím korespondence: listy lékařů jsou bez výjimky datované ve Vídni; na konceptech od knížete z Ditrichštejna sice lokace nebývá uvedena, ale můžeme předpokládat, že kníže v době sepsání pobýval buď ve své mikulovské rezidenci, či v Brně. Soudit tak můžeme z toho, že Walter Xaver už v dřívějších letech do hlavního města monarchie nezajížděl příliš často a nyní byly navíc jeho možnosti omezeny zhoršujícím se zrakem a jinými potížemi. Navíc ho sami lékaři ve svých listech nabádali, že by bylo vhodné, aby se setkali osobně a oni jej mohli prohlédnout, nebo jeho případ na základě osobní konzultace doporučit jinému odborníkovi.⁴¹⁾

³⁹⁾ „Wie d[e]n ich gestern mit dem H[errn] Suter über eine stundt conferirt habe wegen dere[n] Medicamente[n] welche Euer hochfürst[liche] gnade vorgeschriebe[n] seindt worde[n]“. Dopis od Ludvíka Kristiána knížeti z 9. srpna 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 30. Dále viz např. dopis od téhož lékaře z 20. srpna 1721, fol. 28, v němž knížete ujišťuje, že ačkoliv sám danou proceduru ještě nikdy nevykonával, poradil se s jinými mediky a chirurgy: „ich versichere Euer hochfürst[lichen] gnade[n], d[e]n ich mein lebtage nicht gethan habe, was ich vor Euer hochfürst[lichen] gnade[n] thue, dan ich nicht allein mit ande-re[n] Wackher[n] Medici undt Chyrurgi rede nuhr zu hören, was zu thue, ist damit Euer hochfürst[liche] gnade könthe auffe eheste gehoffen werde[n]“. Hned v úvodu lékařských doporučení je uvedeno, že: „in dem letzt gehaltenen Consilio medicō fest geschlossen worden“. Tamtéž, s. d., fol. 39. Pokud si lékaři nevěděli rady, nahlíželi samozřejmě i do odborných knih – viz poznámka v dopise od Ludvíka Kristiána z 2. března 1721, tamtéž, fol. 19.

⁴⁰⁾ V konceptu listu knížeti Hartmannovi z Lichtenštejna píše Walter Xaver o dlouhodobé nemoci, která mu poničila zrak; navíc trpěl „velkým katarem a slabostí očí“. U svého přítele se proto dovolával slíbené pomoci a sentimentu a žádal ho, aby se k němu mohl pan Maco dostavit co nejdříve. Koncept dopisu knížeti Hartmannovi z Lichtenštejna z 19. a 25. září 1721, tamtéž, fol. 14 a 15. Kníže Hartmann se v reakci na tento zoufalý dopis mnohokrát omlouval s tím, že pana Maca nemohl poslat, neboť jeho služby sám potřeboval. Dopis z 23. prosince 1721, tamtéž, fol. 16.

⁴¹⁾ Viz například list od vídeňského doktora Lyrera, který knížete přesvědčoval, že by měl přijet do Vídně, aby se na něj mohl podívat nejen on, ale i jistý doktor Han, který měl mít pro knížete k dispozici ještě další dvě (konkrétněji nezminěné) osoby. Dopis od doktora Lyrera z 24. července 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 4; dále viz koncept odpovědi Waltra Xavera, v němž si kníže přiznává, že by se na osobní konzultaci nejspíše měl dostavit: „und bin eben dieser meinung wie mein H[err] schreibet, dass

Je nanejvýš pravděpodobné, že kníže kromě těchto dálkových konzultací využíval ještě služeb nějakého místního lékaře, který se k němu v urgentním případě mohl ihned dostavit, případně zaměstnával osobního lékaře, jenž se neustále pohyboval v jeho blízkosti; zmínky o někom takovém však ve sledovaném vzorku korespondence, konceptů a zpráv chybí.⁴²⁾

Zaměříme se nyní na to, jaké konkrétní zdravotní potíže sužovaly Waltera Xavera z Ditrichštejna ve 20. letech 18. století, jak se s nimi vyrovnával a jaké léčebné procedury podstupoval k jejich zmírnění. Jak už zde bylo naznačeno, nejzásadnější problém pro něj znamenaly problémy s očima, nezanedbatelné byly i bolesti hlavy, střevní potíže a celková slabost a dále různé blíže nespecifikované nemoci. Co se týká potíží se zrakem, zřejmě se nejednalo – podle příznaků, které popisuje, – o nic menšího než o postupující šedý (či zelený) zákal kombinovaný s občasnými záněty v očích, což by mohlo být samo o sobě dostatečným důvodem k tomu, aby se vzdal budování kariéry a věnoval se pouze zmírňování potíží, které z tohoto onemocnění vyplývají.⁴³⁾

Zmínku o tom, jak konkrétně se tyto potíže projevovaly, najdeme v mnoha jeho dopisech ze sledovaného období, a to v listech určených nikoliv pouze lékařům, ale prakticky všem, s nimiž byl kníže v té době v kontaktu.⁴⁴⁾ Například v listu nejvyš-

---

besser sein wird, wan der patient nacher Wienn kombt und man sodann solchen in gegenwart Examinir[en], und augen schein nehmen kan". Koncept dopisu z 25. července 1721 doktoru Lyrerovi, tamtéž, fol. 9.

⁴²⁾ To, zda kníže využíval služeb osobního lékaře, osvětlí až další výzkum. Nyní můžeme pouze předpokládat, že se – vzhledem k jeho dlouhodobým zdravotním obtížím – jeden či více lékařů neustále pohybovali v jeho blízkosti, doprovázeli ho na cestách či byli dokonce ubytováni přímo v jeho sídle.

⁴³⁾ Doktor Ludvík Kristián se domníval, že se jedná o zákal šedý (či dokonce, jak se sám několikrát vyjádřil, „zákal bílý“ – tento termín lékař zřejmě odvodil od příznaků, které kníže popisoval): „*ist ohne allen zweiffel, kein Kam[m]er mehr zu mach[en] eines Staar, dan der Staar herüret, wie ich Euer Hochfürst[lichem] gnad[en] hierüber ofts gemeldet habe, d[e]n wan eine Suffusio hypochysis Cataracta sey*“; podle popisovaných příznaků se ale mohlo jednat i o zelený zákal. List od Luvika Kristiána z 27. srpna 1721, tamtéž, fol. 27 a 34. Je ovšem otázkou, nakolik se můžeme spolehnout na popis knížete i na lékařovy domněnky. Konzultace byly povětšinou dálkové a není jisté, zda či jak často se urozený pacient s lékařem setkávali, kníže také mohl své potíže popsat nepřesně nebo je záměrně zveličít. K tomu viz Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*, Dějiny věd a techniky 41, č. 3, 2008, s. 145–154, David TOMÍČEK, *K diagnostice v česky psaných lékařských sbornících 15. a 16. století*, tamtéž, s. 155–171; Axel KARENBERG, *Retrospective Diagnosis. Use and Abuse in Medical Historiography*, Prague Medical Report 110, č. 2, 2009, s. 140–145.

⁴⁴⁾ Viz například koncept listu myšlickému děkanovi ze 6. srpna 1721, tamtéž, fol. 12, v němž píše o svých „*blöde Augen*“ a o tom, že by měl mít „*gutte Medicamenta*“.

šimu válečnému komisaři,⁴⁵⁾ jemuž se tímto zároveň omlouvá, uvádí následující: po poslední prodělané nemoci (trvající 12 týdnů), kdy došlo ke zhoršení všech potíží a po níž ho ještě další dva měsíce pronásledovaly bolesti hlavy, viděl malý bílý bod o velikosti čočky a po probuzení cítil v levém oku bolest trvající „asi půl otčenáše“, která probíhala podél nosu až k levému očnímu víčku; na pravé oko mezitím viděl pouze zastřeně. V pravém oku také vidával bílý bod (či, jak sám poeticky uváděl, „obláček“), který se potom rozlil po celé oční bulvě. To trvalo čtyři až pět hodin, přičemž se situace mohla během dne třikrát až čtyřikrát zopakovat – pokud se tak stalo, neviděl kníže po zbytek dne už nic.⁴⁶⁾

Možností, jak léčit (či dokonce vyléčit) takto závažné problémy, nebylo za života Waltra Xavera z Ditrichštejna mnoho, hlavní péče lékařů spočívala v doporučení správné životosprávy a v předepsání osvědčených léků či procedur. Důležitou roli hrál samozřejmě výběr potravin a nápojů: na doporučení Ludvíka Kristiána i jiných lékařů se měl kníže vyhýbat tučnému masu (uzenému a vepřovému), salátu, občas zeli (to lékař většinou ordinoval na katar), mléčná jídla jíst mohl; pít měl vodu a víno.⁴⁷⁾ Doporučené potraviny, které jsou uvedené ve zprávě podepsané doktorem Dammem, se s výše zmíněnými v podstatě shodují: během mléčné kúry, kterou měl kníže dodržovat a o níž bude řeč později, varoval tento lékař před požíváním jídel, která jsou příliš kyselá, slaná, horká, kníže se měl také vyvarovat ovoce a „zelených věcí“ (tedy zřejmě příliš dužnaté či nadýmavé zeleniny). Za vhodné jídlo byla naopak uznána zelná polévka, mladá drůbež (vařená i pečená) podávaná

⁴⁵⁾ Jeho totožnost bohužel není zcela jasná; kníže z Ditrichštejna v konceptech, které byly určeny nejvyššímu válečnému komisaři, konkrétní jméno neuvádí, stejně tak neupřesňuje, zda se jednalo o nejvyššího (případně generálního) válečného komisaře či o nejvyššího komisaře pro Moravu. Generálním válečným komisařem byl v letech 1713–1726 hrabě František Sebastián z Thürheimu. Za zprostředkování této informace děkuji doc. Jiřímu Kubešovi a dr. Petru Maťovi.

⁴⁶⁾ „*hat mein rechtes aug nach überstandener Kranckheith rechter hand gleich zu anfang des Sterns, ein Webklein sambt einem weisen Pinckl, [...], bekom[m]en, welches welckl, und klein weise[r] Pinckl, so nicht größer ist, als eine kleinwintzige linse beÿsamben bleibt, So kan Ich noch etwas sehen, allein in aller fruhe, da Ich erwache, so empfinde in den lincken aug ein schmerzen, das ist: ein Reissan, welcher über einen halben Vatter unser nicht dauert, dieser eÿlet gegen der nasen in das lincke augwinckl hinein, wo so dann das rechte aug mir völlig verdunckl[e]t wird, als ob ein dinker schlaüter mir über die Augen gezogen] wäre word[e]n, und da sihet mann in den rechten Aug, das sich d[er] kleine weise Pinckl, sambt dem welcklein völlig über den gantzen augenapffl ergossen hat, und dieses tauert ein 4. oder 5. stund bies et[lich] durch übung, od[er] com[m]otion das welcklein sich gemach, und gemach wiederumb zu samben ziehet, so mann haubtsächlich sehen kan, und dieses geschiehet auch 3., 4. mahl des tags, d[an]n es sich zusamben ziehet, und wiederumb ergisset, d[an]n Ich nichts sehe“.* Koncept dopisu z 5. září 1721 nejvyššímu válečnému komisaři, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 6–7.

⁴⁷⁾ List od Ludvíka Kristiána z 16. srpna a koncept odpovědi knížete z 29. srpna 1721, tamtéž, fol. 21 a 33.

s rýží či žemlí rozmočenou v mléce, případně pečeně připravená z dobrého mladého masa.⁴⁸⁾ Účinky této životosprávy však byly podle slov knížete nevalné.

Správně zvolené potraviny a nápoje mohly pacientovi raného novověku pomoci (či alespoň zmírnit jeho obtíže), důraz byl pochopitelně kladen i na podávané medikamenty.⁴⁹⁾ V případě Waltra Xavera z Ditrichštejna bylo třeba léčit především zhoršující se zrak; ke knížeti se tedy z různých zdrojů dostávaly všelijaké vodičky či kapky – některé byly připraveny výše zmiňovanými lékaři (čerstvě vyrobené vodičky mu například nechával posílat Ludvík Kristián),⁵⁰⁾ další kníže získával odjinud. Například doktor Lyrer mu nechal poslat jakousi vodičku do očí na zmírnění zánětu: kníže měl používat dvě až tři kapky čtyřikrát denně po dobu dvou až tří dnů; pokud by byl zánět příliš silný, měl si přiložit obvaz (který měl přichytit za uši a takto setrvat). Vodička prý mohla trochu pálit; uchovávaná měla být na chladném místě, pouze v případě potřeby mělo být odebráno malé množství do skleněné nádoby a to potom použito. Doktor knížeti zároveň radil, aby nechodil na prudké slunce a vítr; pít měl podle něj nápoj připravený z fenyklové vody svařené s pryskyřicí, vína se měl důsledně vyvarovat, neboť je tento lékař považoval za vyložené škodlivé.⁵¹⁾

Kníže se také živě zajímal o zprávy týkající se nových účinnějších léků: Ludvík Kristián ho například informoval o vodičce,⁵²⁾ která prý pomohla dokonce i bavorskému kurfiřtovi.⁵³⁾ V konceptu listu tomuto lékaři se navíc od knížete dozvídáme, že mu výše zmiňovaný myšlický děkan přivezl jakousi vodičku, která by mu měla napravit zrak (dokonce prý už pomohla asi stovce lidí). Kníže vodičku nejdříve začal střídavě používat (pouze po jedné kapce), ale poté ji odložil (i přesto, že byl skálopevně přesvědčený, že děkan je čestný člověk a nic špatného by mu vědomě

⁴⁸⁾ Viz edice lékařských doporučení níže.

⁴⁹⁾ K příkladům dobových léčivých přípravků (mezi něž patřily přírodní drogy, různé chemické sloučeniny, usušené části zvířecích těl a mnohé další látky) viz Pavel DRÁBEK, *Léčivé přípravky podle profesora Löwa*, Dějiny věd a techniky 46, č. 2, 2013, s. 113–117; k boji proti závažným epidemiím existuje rozsáhlá literatura, namátkově zmiňme např. následující práce, v nichž jsou zmíněna nejenom léčiva, ale také další formy boje proti nemoci: Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014 či Karel ČERNÝ – Jiří M. HAVLÍK, *Jezuité a mor*, Praha 2008.

⁵⁰⁾ Například: „durch dem juden welcher dem Spiegelmacher geliefferdt den geist in einer schacht übergeben lassen, welcher ein stundt vor dem essen alle machl in Bethonica od[er] Lindn blähe wasser muß genohmen werden“. Dopis od Ludvíka Kristiána z 16. srpna 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 21.

⁵¹⁾ List od doktora Lyrera z 24. července 1721, tamtéž, fol. 2–4.

⁵²⁾ Viz list od Luvika Kristiána z 3. září 1721, tamtéž, fol. 23–24.

⁵³⁾ Tím byl v této době Maxmilián II. Emanuel (1662–1726). Viz Ludwig HÜTTL, *Max Emanuel. Der Blaue Kurfürst 1679–1726. Eine politische Biographie*, München 1976.

nepodal), protože neměl stoprocentní jistotu, že je nezávadná, a rozhodl se počkat, až se lékař vrátí z cesty, aby se k vodičce vyjádřil.⁵⁴⁾

Případ bavorského kurfirťa a oné zázračné vodičky sledoval kníže z Ditrichštejna i dále, z čehož jasně vyplývá, že se zajímal nejenom o nové léky, ale také o podobně postižené pacienty, snažil se z jejich případu poučit a zjistit, jaké medikamenty jim pomohly, aby si je mohl také opatřit. Tuto konkrétní vodičku získal Walter Xaver, jak už víme, přes svého přítele děkana a byl ochotný ji vyzkoušet i za cenu, že jediné zprávy, které o ní v dané chvíli měl, byly pouze ústní zkazky, které se mu donesly.⁵⁵⁾ Dalším příkladem je jistý pan de la Broue (o němž ještě bude řeč později), který, jak vyplývá z jeho listu, měl s knížetem očividně hodně společného – i on se totiž potýkal s vážnou oční chorobou a s knížetem si navzájem sdělovali své obtíže i zkušenosti s lékaři.⁵⁶⁾

Vraťme se ještě k medikamentům, které byly knížeti z Ditrichštejna ordinovány. Mezi další léky, které Walter Xaver užíval (nikoli už k napravení zraku, ale spíše jako kúru během a po blíže nespecifikované dvanáctitýdenní nemoci), patřila *purgancia*, tedy látky na vyvolání průjmu, o nichž se věřilo, že tělo očistí od škodlivých látek a napomohou tak lepšímu uzdravení.⁵⁷⁾ Dále to byl jakýsi prášek, který měl kníže brát pravidelně ráno a večer, a to před pozitivím čokolády.⁵⁸⁾ Čokoláda jako léčivý prostředek (či jako podpůrná složka léčby) je v pramenech zmiňována relativně často; zahrnuta byla i do mléčné kúry, o níž hovoří doporučení od doktora Damma.⁵⁹⁾

⁵⁴⁾ Koncept listu pro Ludvíka Kristiána z 16. srpna 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 32.

⁵⁵⁾ „*man hat mir gesagt, d[ass] der Churfürst in beyern schon 2 Jahr blind gewese[n] seÿe, und danoch durch ein Wasserl wiederumb restituirt word[en], Ich habe auch das wasserl von dem H[errn] dechet, welches auch auf den H[errn] warthet, mit einem worth Ich will nichts brauche[n], in so lang bies Ich nichts höre, d[ass] mit dem H[errn] nicht hölfen.*“ Koncept listu pro Ludvíka Kristiána z 29. srpna 1721, tamtéž, fol. 33.

⁵⁶⁾ Dopis z 10. září 1721, tamtéž, fol. 1–9; viz dále.

⁵⁷⁾ K nim viz např.: Louis DU GARDIN, *Medicamenta Purgantia...: Remedium erroris in Ponderibus Medicis*, Duaci 1640.

⁵⁸⁾ Např. list od Ludvíka Kristiána z 9. srpna 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 31; v konceptu odpovědi tomuto lékaři jej kníže ujišťuje, že zmíněný prášek (podávaný před čokoládou) skutečně dvakrát denně užívá. Koncept listu Ludvíku Kristiánovi z 16. srpna 1721, tamtéž, fol. 32.

⁵⁹⁾ Viz dále. Požívání čokolády jako léku věnovali pozornost mnozí doboví učenci, například profesor pražské lékařské fakulty Leonard Ferdinand MEISNER, *...de Caffè, chocolatae, herbae thee ac nicotaniae natura, usu et abusu anacrisis...*, Norimberg 1721. Čokoládu, její využití, způsoby přípravy i její pozitivní účinky na zdraví zmiňuje i J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, sl. 2165–2167.

Léčba knížete sice primárně nespočívala v lázeňských pobytech (možná i z toho důvodu, že Walter Xaver zřejmě nebyl nadšeným cestovatelem), přesto mu lékař Ludvík Kristián navrhol tyto procedury jako jednu z možností; zda se kníže do lázni skutečně vypravil, ze studovaných pramenů nevyplývá.⁶⁰⁾

Stejně jako u jiných šlechtických rodin ve sledovaném období bylo i v rodině knížete z Ditrichštejna běžné, že se příbuzní zajímali o zdraví členů rodiny a že se osvědčení lékaři věnovali nikoliv pouze jednomu urozenému pacientovi, ale celému šlechtickému domu,⁶¹⁾ případně byli půjčováni i přátelům a známým (dokládá to i zde zmiňovaný případ knížete Hartmanna z Lichtenštejna a jeho chirurga, pana Maca). Vídeňský doktor Ludvík Kristián tak asistoval u těžkého porodu sestry knížete, Marie Josefy Antonie, provdané hraběnky Kinské,⁶²⁾ a Waltru Xaverovi o tom podal zprávu.⁶³⁾ Druhá sestra Waltera Xavera, Erdmunda Terezie, provdaná kněžna z Lichtenštejna,⁶⁴⁾ se zase snažila bratra přesvědčit, aby se konečně vypravil do Vídně a využil služeb tamních lékařů a nějakého dobrého okulisty.⁶⁵⁾

⁶⁰⁾ Například v listu z konce března 1721 poukazyval lékař na to, že by kníže mohl do lázni vyjet. Dle jeho slov by svůj pobyt musel odbyt nejpozději po jarních svátcích (tedy po Velikonocích), neboť v květnu toho roku se do oněch lázní chystá sama císařovna Alžběta Kristýna (která skutečně roku 1721 absolvovala lázeňský pobyt v Karlových Varech). Dopis od Ludvíka Kristiána z 25. března 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 18. Walter Xaver se nejspíše do Karlových Varů ani roku 1721, ani v následujících letech nevypravil – v dochovaných kurlistech každopádně není zmíněn. Kurlisty jsou dostupné on-line: <http://www.portafontium.cz/kurliste/karlsbader-kurliste-1686-i1067> [28. 4. 2014].

⁶¹⁾ Paralelu můžeme spatřovat například u Karla staršího ze Žerotína a jeho lékařů, kteří se starali jak o šlechtice, tak i o jeho již dospělé dcery. T. KNOZ, „...s pomocí boží dosti mírně se mám...“.

⁶²⁾ Marie Josefa Antonie z Ditrichštejna (1694–1758): v roce 1717 se provdala za hraběte (a později knížete) Štěpána Viléma Kinského (1679–1749). Roku 1721 se manželům narodilo jejich třetí dítě – dcera Marie Terezie Josefa Maxmiliána (1721–1751). K chystané svatbě v krátkosti: L. MARŠÁLKOVÁ, *Jeroným Colloredo v první čtvrtině 18. století*, s. 47–48; dále viz: <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/kinski1.html> [29. 11. 2013].

⁶³⁾ „*ich hätte stündlich zehrn die Nieder Kunfft der graffin Kÿnnskin das Euer hochfürst[liche] gnade[n] Kunthe auffwarthe[n] welches sich lang ziehet auch der gnädigste[n] fürstin sehr schwehr fallet so zu lebe[n], wan ich wuste, d[ass] Euer hoch fürst[liche] gnade mich wohlten welcher unterthänig biette zu berichte[n], also die stund von hier weckh ginge nuhr Euer Hochfürst[liche] gnade in alle[n] zu vergnügen, das besser dere[n] Medicamenten, was gebraucht wierdt, ist das doch so weith verhindert muß d[e]n nicht übler ist, sonder[n] die lebensgeister in besserer stärbung bringet und in ander[en] theil des leibs erhalter“.* Dopis od Ludvíka Kristiána z 3. prosince 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 49.

⁶⁴⁾ Erdmunda Terezie (1652–1737), vdova po knížeti Janu Adamu Ondřejovi z Lichtenštejna (1662–1712). Dostupné online na <http://genealogy.euweb.cz/liecht/liecht2.html#JA> [29. 11. 2013].

⁶⁵⁾ Dopis od Erdmundy Terezie z Lichtenštejna z 23. srpna 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 38.

Zbývá se ještě zamyslet nad tím, zda kníže už v této době uvažoval o nějakém radikálnějším řešení svých obtíží, tedy o lékařském zákroku, či přímo o operaci. Náповědu nám poskytuje výše zmiňovaný unikátní pramen, a sice dopis od jistého pana P. V. de la Broue.⁶⁶⁾ Tento šlechtic se nejenom zajímal o zdravotní stav knížete z Ditrichštejna, ale především mu velmi detailně popisoval své osobní zkušenosti, potíže a vyhlídky. Mimo jiné hovořil o tom, že už dříve podstoupil operaci očí (která ovšem nepřinesla očekávané zlepšení stavu) a Walteru Xaverovi sděloval své dosavadní dojmy a tipy na ověřené lékaře: například chválil operátora Michaela Hoffmana, který byl považován za zkušeného chirurga – jeho služby pan de la Broue doporučoval i knížeti z Ditrichštejna s tím, že čím dříve se začne situace řešit, tím lépe.⁶⁷⁾

Jak dokládají dopisy Waltra Xavera hraběti Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu uchované v rodinném archivu Harrachů, k operaci později – zřejmě někdy v roce 1730 – skutečně došlo. Kníže bohužel neuvedl ohledně tohoto zákroku žádné detaily, zatím tedy netušíme, kdo operaci prováděl, ani jak probíhala, případně zda přinesla kýžené zlepšení zraku. Jisté je ale to, že operace byla pro knížete podle jeho vlastních slov neobyčejně náročná a z jejích následků se zotavoval ještě řadu měsíců.⁶⁸⁾

To, zda měl nepříliš dobrý zdravotní stav knížete z Ditrichštejna vliv na jeho osobní a především pak kariérní život, případně jak se tento vliv projevoval, sice studované prameny pocházející především z 20. let 18. století neosvětlují v úplnosti, přesto nám ale mohou mnoho napovědět. V letních a podzimních měsících roku 1721 (z tohoto období pochází naprostá většina pramenů) zřejmě došlo k radikálnímu zhoršení zdravotního stavu knížete. Vlivem oné dvanáctidenní nemoci došlo k vážnému poškození jeho zraku i k opakujícím se urputným bolestem hlavy a k celkovému vyčerpání; toto všechno by nepochybně znamenalo závažnou překážku v budování kariéry; nezapomínejme ale, že v této době bylo Walteru Xaverovi už 57 let. Jaký byl zdravotní stav knížete před touto nemocí, zatím s úplnou jis-

⁶⁶⁾ Není bohužel jasné, o koho se jedná; podpis lze také číst jako *de la Brono* či *de la Brone*, dopis je datovaný v Brně. Jisté šlo ale o známého či přítele knížete z Ditrichštejna, s nímž ho spojovaly zdravotní problémy. Viz jeho dopis z 10. září 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 1–9; edice celého dopisu je připojena na závěr studie.

⁶⁷⁾ Viz dále.

⁶⁸⁾ *„Ich betauere von hertzen, das Ich nicht persönlich oder aber durch meine aigenhändige zeihlen /: weilen Ich sider [?] meiner Pariser reis und ausgestandener ser schmerzschaffen operation fast stock blind worden bin :/“* Zmiňovaná pařížská cesta představuje výjimku potvrzující pravidlo – nepočítáme-li kavalírskou cestu, jedná se u Waltra Xavera o jedinou delší zahraniční výpravu; zda měla tato cesta nějakou souvislost s operací očí, která proběhla zhruba v této době, či zda měl kníže jiný důvod, ukáže až další výzkum. Dopis od Waltra Xavera z Ditrichštejna hraběti Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu z 13. prosince 1730, AVA Wien, FA Harrach, Kart. 65/8, nefol. K pařížské cestě MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1059, sign. 278, kart. 305.

touto nevíme: jak už bylo řečeno, bolestmi hlavy i problémy s očima trpěl už v raném mládí. Toto všechno mu ale nezabránilo ve studiu, v absolvování kavalířské cesty ani v tom, aby se oženil a zplodil zdravé děti. Je tedy možné, že před onou nešťastnou nemocí v roce 1721 měl Walter Xaver z Ditrichštejna ne sice ideální, ale dostačující podmínky k tomu, aby mohl vybudovat skvělou dvorskou kariéru. Zda tomu tak skutečně bylo, případně proč se nabízených šancí nechopil, ukáže až další výzkum.

Léčba knížete z Ditrichštejna se zřejmě nijak výrazně nevymykala dobovému pojetí: primárně spočívala v úpravě životního stylu, v podstupování různých více či méně účinných kúr a také ve zkoušení všemožných medikamentů, které mu měly navrátit zhoršující se zrak. Jako zajímavá skutečnost se ovšem jeví jednak jeho velice aktivní přístup a snaha získávat informace i medikamenty z různých zdrojů (připomeňme si, že se živě zajímal nejenom o nové léky, ale také o podobně postižené pacienty, z jejichž zkušeností se snažil poučit a inspirovat; s některými z těchto pacientů byl dokonce v pravidelném písemném a možná i osobním kontaktu) a také jeho rozhodnutí vyřešit celou situaci radikálněji, než bylo v jeho době obvyklé. Podstoupil operaci očí, jejímž výsledkem si nemohl být předem jistý a která ho teoreticky mohla připravit nejenom o zbytky zraku, ale – například v případě zavlečení infekce – dokonce o život. Ačkoliv zatím netušíme, jak tato operace probíhala, ani zda její výsledek splnil očekávání, je jisté, že nebyla vložena neúspěšná: po jejím absolvování žil Walter Xaver z Ditrichštejna dalších osm let.

Edice lékařských doporučení pro Waltera Xavera z Ditrichštejna od doktora Damma⁶⁹⁾

Lékařská doporučení (stejně jako níže uvedený dopis od pana de la Broue) jsou psána dobře čitelnou německou novogotickou kurzívou, slova převzatá z jiných jazyků (především z latiny, ale i z italštiny, španělštiny nebo francouzštiny, případně slova s cizím základem a německou koncovkou) jsou odlišena humanistickým písmem, což ale v edici nerespektují. V textech se občas vyskytují i zkratky, na které většinou upozorňuje dvojtečka, či vodorovná čára nad zkrácenou částí slova. Zkratky jsou v edici rozepsány, v hranatých závorkách jsou uvedeny editorské po-

⁶⁹⁾ Z lékařova podpisu, který je uveden pouze jako *Dr. Dam[m]*, se sice nedozvíme křestní jméno (či jména), pravděpodobně se ale jednalo o Maxmiliána Damma, který byl roku 1739 povýšen do rytířského stavu – k tomu viz: Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě i ve Slezsku od Bílé Hory do současnosti, I*, Praha 2008, s. 168; Anton SCHIMON, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, Česká Lipa 1859, s. 26; August VON DOERR, *Der Adel der Böhmischen Kronländer*, Praha 1900, s. 226. Doporučení pro knížete jsou uložena v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 39–40.

známky či doplňky. Velká písmena jsou použita spíše nahodile, v edici jsou proto důsledně psána pouze u vlastních jmen, zdvořilostních frází, oslovení a titulů, vědeckých hodnot (pojí-li se se jménem), názvů dnů a měsíců či u výrazů jako je například *Gott* apod., v ostatních případech jsou ponechána písmena malá. Pro snadnější porozumění byla interpunkce přiblížena současnému jazyku – nadbytečné čárky byly odstraněny a chybějící byly doplněny. Dlouhá souvětí nebyla násilně dělena do více jednotlivých vět, pouze do nich byly doplněny čárky. Vyskytuje-li se v originálním textu středník, je ponechán. Místy nejednoznačné či nejednotné rozhraní slov bylo taktéž přiblíženo současnější podobě, stejně tak použití *s* a *ß*. Ostatní nepřesnosti či zvláštnosti (vyjma přehlasovaného *y* či *y* s čárkou, které bylo v edici nahrazeno pouze *y*) ale byly ponechány a odpovídají originálu. Ponechány byly i gramatické chyby, které jsou v případech, kdy hrozí nesprávné porozumění významu daného slova či části textu, objasněny v poznámkách.⁷⁰⁾

Pisatel doporučení počítal s informovaným a vzdělaným čtenářem, čemuž odpovídá kultivovaná forma a styl psaní. Text třístránkové zprávy je vepsán pouze do levé poloviny listu, pravá polovina měla zřejmě sloužit pro případné poznámky. Nejspíše se jedná pouze o koncept, případně o kopii: zpráva není datovaná a není uvedena žádným nadpisem. Předpokládejme ale, že byla sepsána přímo pro knížete Waltera Xavera z Ditrichštejna, jak už napovídá určení „jeho knížecí milosti, knížete z Ditrichštejna“, případně pro jinou urozenou osobu z okruhu jeho rodiny.

To, že soupis doporučení byl nejspíš skutečně určen přímo Walteru Xaverovi, dokládá i úvodní odkaz na nemoc, kterou urozený pacient nedávno prodělal – jak již víme, kníže se ve svých dopisech mnohokrát zmiňoval o těžké nemoci trvající 12 týdnů, která mimo jiné přispěla k poškození zraku. O tom, že by měl pacient v teplých měsících na počátku léta podstoupit mléčnou kúru, rozhodlo konsilium lékařů; čtyři či pět dní před započatím kúry mu měl být podán *Antiheticum Poteri*.⁷¹⁾

⁷⁰⁾ Při edici jsem se řídila v současné německé a rakouské historiografii poměrně rozšířenými pravidly Archivschule Marburg, *Grundsätze für die Textbearbeitung im Fachbereich Historische Hilfswissenschaften* (Stand: 13. 1. 2005), URL: <http://www.archivschule.de/content/409.html> [5. 3. 2015]. Nedávno se jimi řídili např. Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667)*, Svazek 1, Wien – Köln – Weimar 2010. Dále jsem využila následující publikace: Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, kde je řada odkazů na další literaturu, pro německy psané dokumenty především s. 61–62; Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526-1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie. Díl I. Pisemnosti z let 1526-1535*, Praha 2010, k obecným pravidlům s. 9–53, zde především s. 35–42.

⁷¹⁾ Tento lék se dle dobových příruček užíval při souchotinách; k využití viz: *Journal der practischen Arzneykunde und Wundarzneykunst*, svazek 4, svazek 11, 1800.

Průběh mléčné kúry byl následující: kníže na počátku kúry jako obvykle nedostal ráno *Laxir*, ale po probuzení – kolem šesté či sedmé hodiny – mu bylo podáno oslí mléko ve stříbrném pohárku a poté na špičku nože fenyklový cukr, buď smíchaný s račima očima, či bez nich. Zmíněné mléko měl kníže popíjet vždy ráno: prvních šest či sedm dní v takovém množství, aby si na něj žaludek zvykl, potom – po celou dobu trvání kúry – celý žejdlík brzy ráno. Po vypití mléka měl kníže spát či několik hodin odpočívat na lůžku a za dvě hodiny mohl vypít oslí mléko svařené s čokoládou. Před obědem mu byla podána *Tinctura Antipthisica Wedelij*,⁷²⁾ a to 20 až 30 kapek rozpuštěných ve vodě. Léčbu mělo podpořit i užívání prášků smíšených s růžovým cukrem, popíjení mléka, konzumace zelné polévky a ostatních výše zmiňovaných potravin (kromě zelné polévky se jednalo o pečenou či vařenou mladou drůbež podávanou s rýží, případně žemlí rozmočenou v mléce a o pečení z mladého masa; naopak příliš kyselým, slaným a horkým jídlům, stejně jako ovoci a „zeleným věcem“ se měl kníže vyhýbat).

Nachdem bey jetziger beschaffenheit Ihro Hochfürstliche[n] Gnaden fürst von Dietrichstein x. x. (plenissimo titulo) kranckheit betreffend, vor deroselben gegen nechst kommenden halben May und bey verspührter wärmeren zeit die milchchur zugebrauchen, in dem letzt gehaltenen consilio medicó festgeschlossen worden, bis dahin aber unterdessen mit der bißhero gebrauchten kraütter suppen undt milchzucker fortzufahren, letzlich aber ein 4. oder 5. tage vor erst gedachter milchchur das antihecticum poteri etwan eines halben scrupels schwehr mit gleich so viel krebsaugen vermischt zu geben.

Als solle so dan der anfang ohne vorher gebrauchter laxir dergestallt gemacht werden: daß alle fruhmorgen, nachdem Seyne Hochfürstliche Gnaden erwachet, nehmlich umb 6. oder 7. uhr längstens, die eselin an ein ohnweit Ihro Hochfürstlicher Gnaden schlaaffzimer gelegenes orth gebracht, woselbst die milch in einen silbernen becher (welcher in ein geschir mit warmen wasser gestellet werden muss) durch ein dinnes leinenes tüchel, so über den becher gedeckt und darauff eine guthe messerspitz voll gestossener überzogener fenichelzucker, mit oder ohne krebsaugen vermischt, zu vorher gethan, darüber durchgemelckt und also gesiegen; welche milch alsdan von Seyner Hochfürstlichen Gnaden also warmer auff einmahl ausgetruncken werden muss, bey welcher quantitet der milch die ersten 6. oder 7. tage, damit der magen die milch anzunehmen gewohne, zu verharren, nach diesem aber täglich, so lange die chur wehret, alle fruhmorgen ein seydl vorgedachter maassen zu trincken. Da dan allemahl nach genossener milch Seyne Hochfürstliche Gnaden einen schlaaff thun oder ein paar stund im bett darauff rasten können, item wirdt 2. stund nach genomener milch eine

⁷²⁾ Latinský popis této tinktury lze nalézt v knize od Moritze Antona CAPELLERA, *Prodromus Crystallographiae De Crystallis Improprie Sic Dictis Commentarium*, Luzern 1723.

chiockolatta mit eben vorgedachter eselsmilch anstatt des wassers gesotten zu trincken erlaubt, worauff so dan eine mässige bewegung geschehen kan.

Wehrender milchchur muss nichts, was sauer, sehr gesalzen, faist,⁷³⁾ auch sonst unverdaulich ist, genossen, inngleichen alles obst und grüne sachen vermieden werden. Hingegen dienen absonderlich junge gekochte und gebradene hühel, die mit rais oder semmel in milch geweigt, gespeysset undt genähret werden müssen, nicht weniger ein guthes junges kalbfleisch, mehr gebradten als gesotten, junge pfasanel und dergleichen.

Solte aber, wieder verhoffen, diese milchchur nicht etwan wohl anschlagen (wie wohl[e]n solche ohne wichtige ursachen nicht gleich zu abandoniren), welches aus denen schon bekandten zufällen leicht abzunehmen, und man daher gezwungen seyn sollte, solche zu unterlassen, so ist auff solchen fall ferner beschlossen worden, das coagulum lactis durch ein gelindes abstergens von 20. gran⁷⁴⁾ rhuberber pulver mit einem zucker rosat gegeben zu expediren, ferners aber anstatt der vorgedachten milch den milchzucker mit der gewöhnlichen kreüttersuppen zu continuiren, vor dem mittagessen aber allemahl die tincturam antiptysicam Wedelij zu 20. bis 30. troppfen in wenig ehrenpreis wasser oder andern vehiculo appropriatô zu geben.

Was nun hierieber weiters vor guth befunden werden möchte, erwartte großg[nädige] erinnerung, welchen in allen gebührend soll nachgelebet werden.

Dr. Dam[m]

Edice dopisu od pana P. W. de la Broue knížeti z Ditrichštejna

Text sedmistránkového dopisu je psán úhlednou německou novogotickou kurzívou (občas se vyskytují slova převzatá z jiných jazyků: z latiny, italštiny, španělštiny či francouzštiny) a splňuje všechna pravidla tzv. vysokého dvorského stylu.⁷⁵⁾ I přepis tohoto textu se řídí zásadami popsány u výše uvedených lékařských doporučení.

Ačkoli toho o (dosud tajemném) panu de la Broue mnoho nevíme,⁷⁶⁾ je jisté, že patřil ke známým a přátelům knížete z Ditrichštejna a že mezi nimi probíhala pra-

⁷³⁾ Patrně ve významu „heiß“.

⁷⁴⁾ Zde mohlo být myšleno 20 gramů (Gramm), ale také 20 zrněk (Gran[üle]).

⁷⁵⁾ Více viz: Beatrix BASTL, *Formen und Gattungen frühneuzeitlicher Briefe*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarischer Handbuch*, München – Oldenbourg – Wien 2004, s. 801–812; a také Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Aristokratická korespondence doby vrcholného baroka – její specifika, problémy a možnosti výzkumu* (v tisku).

⁷⁶⁾ Jak už bylo řečeno dříve, není jasné, o koho se jedná; podpis lze číst více způsoby: jako *de la Broue*, *de la Brono* či *de la Brone*. Pár informací o jeho životě nám podává editovaný dopis:

videlná výměna dopisů. S Waltrem Xaverem z Ditrichštejna ho pojilo nejenom přátelství, ale bohužel také nepříjemné zdravotní problémy, konkrétně špatný zrak a opakované záněty v očích. Pan de la Broue svému příteli do detailů popisoval své obtíže i mírná zlepšení a také vývoj nemoci a postup léčby. Podle jeho popisu mohli s knížetem trpět stejnou chorobou, tedy pravděpodobně šedým zákalem (stejně jako u knížete se ale i zde vyskytuje termín „bílý zákal“).

Špatný zrak pana de la Broue byl (stejně jako v případě knížete z Ditrichštejna) dlouhodobou záležitostí, což tohoto šlechtice vedlo ke zkoušení všemožných medikamentů a léčebných postupů i k aktivnímu vyhledávání lékařů a jiných odborníků, jejichž znalosti a dovednosti mu měly ulevit. I pan de la Broue četl s obtížemi (neobešel se bez brýlí) a trpěl opakovanými záněty v obou očích, které jeho zrak ještě více zhoršovaly a které se jeho lékaři pokoušeli (bohužel bez větších úspěchů) léčit. Dokonce podstoupil operaci očí, která ale kýžené zlepšení nepřinesla; velké naděje upínal k uznávanému pražskému operatérovi Michaelu Hoffmanovi, jehož služby také doporučoval Walteru Xaverovi.

Kníže z Ditrichštejna mohl z korespondence s panem de la Broue (která velmi pravděpodobně probíhala v delším časovém úseku) čerpat nejen útěchu v tom smyslu, že není se svými problémy sám, ale především naprosto konkrétní informace týkající se popisu zdravotních potíží, jednotlivých kroků léčby i možných diagnóz a v neposlední řadě také zkušeností s různými lékaři a okulisty, což mohlo značně usnadnit rozhodování o tom, jaké kroky by měl podniknout on sám.

Durchlauchtiger hochgebohrner fürst, gnädigster fürst und herr herr.

Aus Eüer Hochfürstlichen Gnaden untern 6ten dieses [Monats] erlasenen und gestern erhaltenen gnädigsten schreiben habe mit größer disconsolation den zugestosenen ublen augenzustand ersehen, so ich von hertzen bethauere und winsche, damit solcher ehestens möge vertreiben und Euer Hochfürstliche Gnaden nebenst genissung ohn unterbrochener guten gesundheit durch selbst verlangende anzahl nachfolgender jahr[e] die vollkommenheit des gesichts von dem Höchsten verleihen werden. Annebenst vor die hohe gnad mir das letztere anzuwünschen unterthänigsten danck erstatte. Von dem stand meiner augen beybringen solle, daß zwar mein voriges gesicht nicht völlig doch solcher gestalten erlanget, wormit in der nähe alles sehen und mit hilffē der gläser lesen und schreiben kan.

Die blödigkeit meiner augen hatte sich fast unmerksam angefangen und zwar habe erstens verspühret, als im lesen die buchstaben mit dem lincken auge etwas verdünckelter und gleichsam durch ein wölcklein sehend wargenommen, welches die ansetzung

---

z něj můžeme vyčíst například to, že nějakou dobu pobýval ve Vídni nebo že v roce 1715 navštívil Nizozemí. Dopis z 10. září 1721, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2029, sign. 934, kart. 515, fol. 1–9.

des staars gewesen, so aber nicht geachtet, vermeinend eine wieder vergehende blöde der augen zu seyn, dahero solche eine zeitlang mit l'eau d'ongrie gewaschen, worauf das auge etwas klarer worden.

Nachdeme aber Anno 1715 in Nederland gegangen, hat sich das ubel täglich vergrößert, weshalben doctor, wundartze, barbierer und dergleichen umb rath gefragt; die bey ansehung das auge gantz hell zu seyn befunden und wusten mir nicht zu helffen; da dan mitlerzeit allerhand farben wolckel gleichwie kleine fliegen oder mucken des morgents in lincken auge herumbgeschwebet und wieder vergangen, kunte mir auch niemand sagen, was dieses seye; nichtsdestoweniger habe doch als wie durch ein flor sehen schon können.

Kurtz aber vor erhaltener verordnung mich hieher in Mähren zu begeben, kamme ein gewieser Doctor namens Bruner von Düseldorff nacher Brüsel, dem ich meinen zustand beybrachte und von ihme erfuhre, daß es der weiße staar seye, mir rathend, ein fontanelle setzen zu lassen, auch zu zusehen, damit das andere auge conserviret werde; weiln nun in procinctu abzureisen ware, kunte auf der reise nichts brauchen.

Bey meiner ankunfft in Wienn habe ich wieder doctor und oculisten zu rath gezogen, die mir kein ander[es] mittel zu seyn, als den staar stechen zu lassen, gemeldet, mitlerzeit wurde das rechte aug gleich den lincken, ohne den geringsten schmerzen von den staar auch dergestalten angegriffen, daß als mit anfang Octobris 1718 einsmahl in der frühe auf die postschreiben wolle, keinen buchstaben mehr erkennen kunte;

erkundigte mich also aller orthen umb einen guten oculisten und erfuhre, einen zu Jägerndorff⁷⁷⁾ zu seyn, welchen zu mir kommen lassen, der mich vertröstete die operation in monath Majo vornehmen zu können, wie auch in beyseyn zweyer doctor und des barbierers Gyrot geschehen, allein der gewünschte effect hat sich nicht gezeigt und ware mein zustand fast wie vorhin.

Endlich wurde durch den herrn advocaten Schellenberger einer zu Praag wohnhaffter operateur namens Michael Hoffman mir zugewiesen, dem zu mir beruffen, der nach eingennommener information meines zustandes sagte: der staar wäre zu früh gestochen worden, doch mich vertröstet, durch seine wissenschaftt und curen das nothdürfftige gesicht zu verschaffen, welches ich auch, dem Höchsten seye danck, in so weit erhalten.

Dieser ist gewis ein erfahrener mann und kein marcktschreyer, er hat mich versichert, wan er gleich anfangs zu mir kommen währe, der staar an rechten auge wolte er ohne operation vertrieben haben, gleich er an unterschiedlichen effectuiret habe, so ihm einige hiesige von Praag ihn kennende attestiret.

Weilen nun Eüer Hochfürstliche Gnaden solche wölckel im auge haben, die bald vergehen, bald sich wieder zeigen, so ist muthmaßlich ein ansatz des staars zu befürchten, deme je ehender je besser vorzukommen wäre, dan die schleimichte materie dürff-

⁷⁷⁾ Krnov.

te sich mit der zeit figiren und eine völlige blindheit veruhrsachen, daher ohne gehorsambstes maaßgeben obbemelter operateur Michael Hoffman schriftlich und persöhnlich (das leztere doch am besten erachtend) könnte consultirt werden; finden nun Eüer Hochfürstliche Gnaden nach ihro gnädigsten befehl, mit meinen unterthönigen diensten etwas zu bewürcken fähig zu seyn, so werde denselben schuldigstermasen vollzühen, wie dan zu hochfürstlichen gnaden mich empfehle.

Eüer durchlauchtigen hochgebohrnen fürsten und herrn unterthäniger gehorsamster P. W. de la Broue m. p.

Brün den 10ten Septembris Anno 1721

Lenka Maršálková

**THE HEALTH AND ILLNESS VIEWED
BY THE BAROQUE ARISTOCRAT**

**The health condition of Prince Walter Xaver
of Dietrichstein in the 1720s**

SUMMARY

The essay introduces the personality of Prince Walter Xaver of Dietrichstein (1664–1738) and his illness with its impacts on his private life and career, his coping with the illnesses and treatment procedures, which he undertook. This aristocrat had suffered from various health problems since his early childhood and his condition sharply deteriorated in the 1720s. The greatest problem was his deteriorating eyesight (probably cataract combined with frequent cases of conjunctivitis) together with headaches, intestinal problems, overall weakness and various unspecified illnesses.

A whole team of doctors and various specialists looked after the health of Prince of Dietrichstein directly as well as indirectly. The researched correspondence indicates that the prince consulted his problems mostly with doctor Ludvík Kristián (he kept a contact with him even in the following years); he also consulted doctor Ljýrer and Damm as well as his relatives and friends to whom he communicated his problems and who recommended services of their well-proven physicians. Consultation with the mentioned doctors probably proceeded at a distance, only by correspondence; it is very likely that the prince's private physician was constantly present, but the sources give no information in this respect.

The treatment of the Prince of Dietrichstein did not much differ from the contemporary concept: the doctors' main care included recommendations of good lifestyle and prescriptions of well-proven medicines or procedures. An important factor included the choice of the food and drink (for example cabbage soup, young poultry, roast prepared from good young meat and dairy products; he was to avoid sour, salty and hot food as well as flatulent vegetables) and medicines (various eyes drops and lotions and pills), which were to treat especially his deteriorating eyesight. Around 1730, the prince underwent an eye surgery, but we have no closer information on it.

Whether the prince's poor health affected his personal life or career or to what extent this influence was manifested is not completely indicated in the researched sources coming mainly from the 1720s, but they can hint a lot. The prince's condi-

tion probably greatly deteriorated in 1721, which probably presented a serious obstacle in building of his career; at that time, however, he was 57 years old. It is thus possible that before this significant health deterioration, Walter Xaver of Dietrichstein had no ideal but sufficiently good conditions to create a great career on the court or in high land offices. Further research will show if it really happened and why he failed to embrace the offered opportunities.

Translated by Miroslav Košek

**Hedvika Kuchařová - Jana Opletová -
Kateřina Bobková-Valentová***

**HISTORIOGRAFICKÉ A BIOGRAFICKÉ PRAMENY
V PROSTŘEDÍ ČESKÝCH, MORAVSKÝCH
A SLEZSKÝCH ŘEHOLNÍCH DOMŮ
RANÉHO NOVOVĚKU**

**K formám zpřístupňování rukopisů a metodám
jejich formálního a obsahového popisu**

ABSTRACT

Historiographic and biographic sources in the milieu of Early Modern Bohemian, Moravian and Silesian monastic houses

The paper is concerned with works connected with large, thematically and formally specified groups of manuscript sources in the Early Modern Age. Based on historiographic and biographic sources from the monastic milieu, it explains creation of the so-called interpretation tools, proceeding from factual description of the manuscripts, thus allowing monitoring of the factual aspect of the researched text and their authorship.

Keywords: Historiography, description of manuscripts, monastic orders, early modern age, library standards

V archivech, knihovnách a částečně také i mimo paměťové instituce se nacházejí desítky rukopisů vzniklých v dlouhém období raně novověké prosperity řeholních domů v českých zemích. Nalezeme zde obširné manuskripty i fragmenty čítající

---

* Text byl zpracován v rámci grantového projektu GA ČR, č. 14-05167S *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích.*

několik stránek, práce koncipované jedním známým autorem i díla sepsaná desítkami povětšinou anonymních rukou. Některé rukopisy s diaristickou či analistickou věrností popisují všední i sváteční dny jednotlivých klášterů, jiné se vrací do historie a snaží se o ucelený a koncepční pohled na minulost. Jsou psány z povinnosti dané zastávaným úřadem, z potřeby zachytit současnost pohledem očitého svědka nebo z hlubokého zájmu o minulost konkrétního domu, provincie či řádu. Většina děl je stylizována autorem, který je členem konkrétní komunity či alespoň řeholníkem téhož řádu, setkáme se zde i s prací *ab extraneo quodam conscripta*. Mnohé kroniky, anály, deníky, historie, pamětní knihy, soupisy či životopisy řeholníků jsou známé, čtené a hojně citované, část z nich však zůstává badatelsky nepovšimnuta a nevyužita. Většinou však mají něco společného – jsou vnímány jako zdroj konkrétních informací, často odtržené od prostředí, z něhož vzešly a pro něž (až na výjimky) byly určeny.

I. Zpracování rukopisů v internetovém prostředí

Zpracování rukopisných pramenů v prostředí internetu se v současnosti v České republice ubírá dvěma cestami. První, preferovanou, je masivní digitalizace s minimálním formálním i obsahovým (věcným) popisem rukopisu, často rezignujícím na pravidla doporučená národní katalogizační agenturou.¹⁾ Druhou cestou je podrobnější popis blízký se „klasickým“ předpočítačovým pravidlům, v ideálním případě doplněný rovněž o digitalizované obrazy.

Výhody první cesty jsou nasnadě. Badatelům už není třeba zpřístupňovat originál rukopisu, což je nesporná výhoda vzhledem k jeho ochraně, minimální popis zajišťuje alespoň základní prohledávání takto vystavených databází. Vše ostatní je na badateli: vzhledem k tomu, že u jednotlivých rukopisů je sekundární literatura uváděna velmi kolísavě, může však mnohdy objevovat už objevené, jednotlivé rukopisy nemusí být úplně jednoduché zařadit do místního i původcovského kontextu (byť v posledních letech umožňují databáze výstavbu osobních virtuálních kolekcí a knihoven); primárním posláním takto pojatého zpřístupnění se tedy zdá být zřejmější obsah rukopisu s potlačením kontextuálních prvků (propojení s edicemi, katalogy, sekundární literaturou). Příkladem takové databáze může být současná podoba *Manuscriptoria*²⁾ spravované Národní knihovnou České republiky.

Nedořešenou otázkou zůstává také zpětná vazba ve smyslu začlenění nových badatelských poznatků do databáze. Při úvahách na toto téma narazíme na řadu

¹⁾ Viz <http://www.nkp.cz/o-knihovne/odborne-cinnosti/zpracovani-fondu/katalogizacni-politika>. Všechny webové odkazy jsou nahlíženy k 6. 8. 2011.

²⁾ Dále <http://www.manuscriptorium.com>.

problémů: ať už je to záležitost autorských práv, nejsou-li poznatky publikované v citovatelné formě, na niž by databáze odkazovala, nebo otázka validity a relevance jednotlivých badatelských příspěvků, a nastavení přístupu, možnosti změn, a funkce a práv supervizora. Jinou hodnotu mají pochopitelně zjištění v bakalářské práci, jinou postřehy badatele, který se určitou skupinou rukopisů zabývá řadu desetiletí. K některým rukopisným památkám se navíc váže řada protichůdných hypotéz.

Na opačném konci pomyslné škály přístupů stojí databáze Oddělení pro soupis a studium rukopisů Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR (MÚ AV ČR). Budovaná databáze nabízí obsahy katalogů vypracovaných Komisí pro soupis rukopisů, k nimž má oddělení autorská práva. Záznamy jednotlivých rukopisů jsou propojeny se související literaturou. Vzhledem k tomu, že komise není vlastněkem popisovaných literárních památek, chybějí zcela digitální obrazy.³⁾

Podnětné řešení nabízí Die Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově, která digitalizáty svých rukopisů propojuje s digitalizáty katalogů (obecných, speciálních i katalogů výstav), pokud má k těmto dokumentům autorská práva.⁴⁾

Je však třeba podotknout, že všechny tři uvedené příklady si kladou za cíl zpřístupnění digitalizovaných rukopisů resp. záznamů o nich v knihovnicko-bibliografickém pojetí. Potlačen je tedy prvek interpretace daného díla a jeho zařazení do kontextu, byť databáze Die Bayerische Staatsbibliothek vychází v tomto směru uživateli do značné míry vstříc.

A právě o začlenění interpretačních nástrojů usiluje databázové zpracování rukopisů vznikající v rámci grantového projektu *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie*.⁵⁾

II. Bio-bibliografická databáze řeholníků jako prostředí pro vytváření databáze rukopisů

Původní databáze vznikla v rámci grantového projektu *Postavení jednotlivce v rádo- vých komunitách Čech a Moravy*, řešeného podobným řešitelským týmem jako sou- časný projekt v letech 2009–2011, a je již několik let přístupná na webových strán-

³⁾ Podrobnější informace přináší ww.mua.cas.cz/index.php/cs/oddeleni/oddeleni-pro-soupis-a-studium-rukopisu, databáze je přístupná na <http://tslanius.mua.cas.cz/KATALOG>.

⁴⁾ Např. evangelistař Jindřicha II. (sign. BSB Clm 4452) je dostupný jako digitální kopie se základním popisem a linky na tři základní katalogy z let 1894, 1912 a 2004. Digitalizáty katalogů jsou strukturované tak, že uživatel nemusí listovat dokumentem, ale hledá přímo přes odkazy na signaturu rukopisu.

⁵⁾ GA ČR, 14-05167S, nositel: Historický ústav AV ČR, spolunositel Univerzita Palackého Olomouc, řešitel: Kateřina Valentová, spoluřešitel: Jana Oppeltová, délka trvání 2014–2016.

kách Historického ústavu AV ČR. Nová databáze rukopisů je koncipována jako další rozšíření této původně především biografické databáze, a proto mohou být postupně doplňované popisy historiografických a biografických rukopisů alespoň v jednodušší podobě ihned zveřejňovány,⁶⁾ i když databáze stále prochází nutnými úpravami a revizemi.

Pro databázi byl vybrán knihovnický systém Clavius, jehož výrobcem je firma LANius se sídlem v Táboře.⁷⁾ Systém se řídí mezinárodními knihovnickými standardy MARC 21, ISBD a AACR2R (s možným přechodem na RDA) a je využitelný i pro zpracování biografických dat,⁸⁾ starých tisků a rukopisů.

Popis rukopisů zpravidla upravují národní specializovaná pracoviště. Velmi plodná a užitečná je v tomto ohledu pro řešitelský tým spolupráce s Oddělením pro soupis a studium rukopisů MÚ AV ČR, jehož již zmíněná *Databáze rukopisů a bibliografie kodikologické literatury* funguje také v systému Clavius.

V současnosti se *Bio-bibliografická databáze řeholníků v českých zemích v raném novověku* skládá ze dvou hlavních modulů: *databáze hlavních autorit (biografická)* a *katalog rukopisů (bibliografická databáze)*. Dalšími bibliografickými moduly jsou katalog starých tisků a katalog knih, které však mají v současnosti pouze podpůrnou funkci. V případě starých tisků se počítá spíše než s vlastní masivní katalogizací s přejímáním záznamů pomocí modulu Z39.50 client, běžně používaného v knihovnických systémech pro vyhledávání ve vzdálených (tuzemských i zahraničních) Z39.50 serverech a přebírání bibliografických i autoritních záznamů do katalogizace. Katalog knih má sloužit především jako databáze sekundární literatury, popř. edic pro katalog rukopisů a databázi hlavních autorit, opět s pomocí modulu Z39.50 client. V případě databází, které pro jednotlivé záznamy disponují trvalým odkazem, se využívá i toto propojení. Záznamy z knihoven katalogizujících v systému Clavius je možno přejímat i bez Z39.50 klienta na základě rešerše způsobem export - import. Systém umožňuje i vývoj vlastních modulů, v počátcích je katalogizační modul pro inscenace jezuitského školního divadla.

⁶⁾ GA AV ČR, IAA800150902, nositel: Historický ústav AV ČR, řešitel: Kateřina Valentová, délka trvání 2009–2011. Kromě údajů přepsaných z vydaných soupisů a katalogů řeholníků zpřístupňuje výsledky badatelské práce Anny Fechtnerové, Markéty Holubové, Kateřiny Bobkové-Valentové, Jiřího M. Havlíka, Ivany Čornejové, Michaely Freemannové, Pacifika Matějky, Marka Brčáka a dalších. Hesla k jednotlivým osobnostem jsou zde zpracována s různou měrou podrobnosti danou jak možnostmi přispěvatelů, tak mírou dochování pramenů. Přístupné na adrese: <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/clpr54.htm>.

⁷⁾ Firma se zaměřuje výhradně na vývoj, servis a prodej knihovnických aplikací. S vývojem systému Clavius začala v roce 1997 a původně byl určen pro běžné veřejné knihovny, které ho také v současnosti v největší míře využívají. Pro podrobnější informaci internetové stránky firmy <http://www.lanius.cz>.

⁸⁾ V systému Clavius umožňuje zpracování biografických dat modul *Databáze regionálních autorit*, který byl použit jako základ pro modifikovanou databázi řeholníků a řeholnic.

II. 1. Standardní součásti databáze užívané při evidenci narativních a biografických pramenů a jejich specifika

II. 1. 1. Katalog rukopisů

Katalogizace rukopisů obsahuje tři segmenty: vlastní kodikologický popis, identifikaci rukopisu (tj. jednak ve smyslu jeho vlastníka a správce jako osob kompetentních pro zpřístupnění a studium rukopisu a pro další nakládání s ním, jednak ve smyslu přiřazení jedinečného řetězce znaků, který slouží jako odkaz v rámci systému a umožňuje propojení záznamu rukopisu mezi moduly) a speciálně vytvořená pole, která rukopis zařazují z hlediska žánru, obsahu a autorství.

Kodikologický popis vychází z databáze Oddělení pro soupis a studium rukopisů a přebírá speciální pole (neobsažená ve standardu MARC 21), která byla vytvořena pracovníky oddělení. Používání téhož systému (Clavius) umožnilo převzetí a implementaci všech zásad a doporučení Oddělení pro soupis a studium rukopisů prakticky bez technických obtíží, v budoucnosti se díky tomu otvírá cesta pro výměnu a sdílení dat. Pro potřeby databáze narativních a biografických raně novověkých pramenů jsou poněkud potlačena pole zaměřená na výzdobu středověkých iluminovaných rukopisů. Struktura katalogu dovoluje popis rukopisu ve dvou úrovních. Podřízená úroveň, textová jednotka, se uplatňuje při popisu narativních pramenů zejména v případě konvolutů vzniklých pozdějším svázáním disparátních textů.

Identifikaci rukopisu ve smyslu jeho vlastníka a správce obsahuje pole 982 („Majitel – korporace“), ve smyslu propojovacího „návěští“ pak pole „Unifikovaný název“. Unifikovaný název je uměle vytvořený katalogizátorem, a protože se používá v jiných záznamech (biografie, tisky, jiné rukopisy, které dílo citují či opisují) jako odkaz, měl by „na první pohled“ poskytnout základní informaci o obsahu rukopisu, dataci (vzniku či obsahu), jeho uložení a signatuře, pod kterou ho lze dohledat.

Podle detailnosti záznamu jsou rukopisy katalogizovány ve třech úrovních. Nejnižší úroveň je obecně určena rukopisům, jejichž digitální forma je k dispozici v databázi *Manuscriptorium* (vyšší verze této databáze by měla nabízet pro jednotlivé rukopisy také trvalé odkazy). Menší časovou náročnost si vyžadají rukopisy, jejichž podrobné popisy už existují v tištěných katalogích. Nejpodrobněji budou během trvání grantového projektu zpracovány prameny, které jsou málo známé, ve stávajících inventářích a pomůckách nedostatečně popsáné nebo badatelsky obtížné přístupné.

II. 1. 2. Databáze hlavních autorit

Tvorba autorit je z knihovnického hlediska jednoznačně normována formátem MARC21 pro autority. Z hlediska vytváření databáze, která by umožňovala sledování vnitřních souvislostí mezi vznikem rukopisu a autorstvím v řeholním prostředí, však nejsou tato pravidla příliš vhodná. Jak národní autority, tak mezinárodní tezaury zpravidla nabízejí jenom základní informace. Zcela zřejmě to lze sledovat na příkladu Bohuslava Balbína, jehož lze dohledat i v mimočeských databázích. Důležitým nástrojem je *VIAF (Virtual International Authority File)*, propojující národní i další databáze autorit,⁹⁾ s propojením pracuje i *CERL Thesaurus*.¹⁰⁾ Samozřejmostí jsou permanentní linky. Nelze však očekávat, jak vzhledem k poměrně striktním pravidlům pro tvorbu autorit, tak vzhledem k objemu autoritních databází, změnu ve filozofii struktury a obsahu záznamů. Prostřednictvím permanentních linků lze však databázi hlavních autorit v budoucnosti implementovat do mezinárodní sítě. *VIAF* zobrazuje různé formy záhlaví a neřeší rozdíly v jejich pojetí – např. na rozdíl od ostatních knihoven vyplňuje Vatikánská knihovna do 100 \$c řeholní příslušnost (zkratku instituce).

Jak z předešlého vyplývá, je důležité vytvářet bibliografickou i biografickou databázi zároveň. V našem případě, jak už bylo řečeno, rozvinutí biografické části předcházelo podrobné katalogizaci rukopisů. V první etapě byli zpracováváni příslušníci řádu jezuitů, který si vytvořil specifický způsob a prameny pro evidenci a sledování kariéry svých členů. Při postupném zapisování členů dalších řádů byla zvolena strategie, která umožňuje zápis základních mezníků řeholního života do obecně platných polí, zároveň však dochází vytváření nových polí, jež mohou zohledňovat zvláštní výpovědní hodnotu pramenů charakteristických pro daný řád.

Do hlavních autorit jsou dále zahrnuty jednotlivé řády, řeholní domy a podle potřeby také řádové územní celky (provincie, cirkárie apod.). Pro osoby i instituce je standardní forma jména vytvářena v jazyce pramene, tj. zpravidla v latině nebo v latinizované podobě, systém však dovoluje provázání s libovolným počtem dalších alternativních forem. Latinsky jsou zapisovány i funkce a úřady, které jednotlivec během svého života vykonával, místní jména se zapisují v současném oficiálním tvaru. Slovníky, které je možné vytvářet z vybraných polí a podpolí, pomáhají při kontrole správnosti termínů a při propojování biografické databáze s databáze-mi bibliografickými.

Úplnost záznamů se hodnotí v pětistupňové škále (nejnižší úroveň – 1, detailní popis – 4, detailní popis s doplněními – 5). Při vytváření autoritního záznamu pro popis rukopisů se zapisuje do databáze alespoň základní informace (řeholní jmé-

⁹⁾ Pro Bohuslava Balbína <http://viaf.org/viaf/7429672/>.

¹⁰⁾ Zde <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp00403939>.

no, přijetí, řád, v optimálním případě i základní životní data), které je možno dále doplňovat. Stejně jako v případě rukopisů má každý autoritní záznam trvalý odkaz.

II. 2. Specifická pole interpretačních nástrojů

Pro potřeby podchycení, kategorizace a interpretace narativních a biografických pramenů z řeholního prostředí je nutné ve strukturované a standardizované formě popsat obsah rukopisu, určit vztah jeho autora k řádu, v jehož prostředí dokument vznikl, případnou vazbu mezi autorovou řádovou funkcí a vznikem dokumentu a z formálního hlediska také vyjádřit autorskou atribuci, ať už jejím základem bylo přiznané autorství přímo v rukopisu, známá písařská ruka, tradice nebo jiné indicie.

Pro efektivní vytváření a zejména využívání takto vymezených polí je třeba vytvořit přesný „slovník“, jenž umožní členění rukopisů do přehledných kategorií, definuje autorské vztahy a vymezi obé přesně stanovenými kategoriemi.

II. 2. 1. Definování žánrů

Požadavek co nejpřesnějšího vystižení žánru znamenal v první řadě snahu vymezit základní rysy známých děl, které jsou dány jejich koncepcí, strukturou, obsahem i časovým odstupem od popisovaných událostí. Na podkladě těchto rysů bylo možné pokusit se blíže charakterizovat známé pojmy, dosud běžně používané pro formálně i obsahově velmi různá díla. Vymezení a charakteristika každého z těchto pojmů umožnila stanovit základní typologii historiografických i biografických prací vznikajících v řeholním prostředí českých zemí v 17. a 18. století. Přestože je nepochybně možné stanovit jiná kritéria a tak dojít i k jinak definované typologii, je stanovení základního žánrového rozdělení popisovaných pramenů klíčové pro výzkum i formulaci jeho výsledků.

Zároveň je třeba předeslat, že mnohá díla, která budou předmětem žánrového vymezení, jsou – v různé míře – známá z literatury a vystupují zde pod tradičními názvy. Část z nich pochází již z doby vzniku a je přesnou či zkrácenou formou titulu, který se v díle objevuje. Patrně menší část rukopisů získala své označení díky archivářům, knihovníkům či badatelům. Spíše výjimečně tyto tradiční názvy odrážejí koncepci, strukturu či okolnosti vzniku rukopisu, a proto se jen zřídka shodují s termíny, které byly použity pro žánrovou charakteristiku díla. To však neznamená, že záměrem vzniku níže popsaných žánrových charakteristik je nahradit tradiční názvy a přejmenovat rukopisy, známé pod konkrétními označeními déle než sto

let. Databáze i všechny studie, které budou na projekt navázány, budou tento tradiční název nadále evidovat jako součást unifikovaného názvu díla.

Vedle tradičního titulu však řešitelé i spolupracovníci budou věnovat pozornost co nejpřiléhavější charakteristice konkrétního rukopisu, která se ovšem může měnit – nejčastěji se změnou autora, jeho motivace, pověření a role v rámci komunity. Žánr díla kolísá také v souvislosti s proměnami účelu vzniku rukopisu, dále v souvislosti s množstvím a kvalitou dostupných a použitých pramenů a také z dalších, dnes již obtížně zjistitelných, příčin.

Část rukopisů může být charakterizována větším počtem žánrových označení – v některých případech jsou charakteristiky shodné s vymezením textových jednotek, jinde se však prolínají i v rámci jedné jediné kapitoly. Připojeny mohou být i jiné druhy textů – normativní prameny,¹¹⁾ úřední dokumenty,¹²⁾ soukromá či úřední korespondence¹³⁾ a další.

II. 2. 1. 1. Žánrové rozdělení historiografických pramenů

Zatímco pro středověké narativní prameny najdeme i v českém prostředí základní žánrové charakteristiky,¹⁴⁾ pro raně novověké texty historiografické povahy podobné rozčlenění neznáme. Niže publikovaná tabulka vychází z dosavadního průzkumu historické produkce různých řeholních domů a odráží dosavadní stav pozná-

---

¹¹⁾ Normativní prameny jsou v řádovém prostředí zejména řehole, konstituce či statuta (dle typu řádu a způsobu jeho organizace), dále pak ustanovení generálních či provinciálních kapitul a nařízení představených. I když tyto prameny vystupují většinou samostatně, opis řehole může být součástí knihy profesí, ustanovení kapitul či představených bývá reflektováno a často i opisováno v análech či kronikách.

¹²⁾ Některé knihy, které jsou evidovány v rámci projektu, vznikaly často z povinnosti, která byla svázána s konkrétní funkcí v rámci komunity, tedy jako úřední kniha pro vnitřní potřebu. Příkladem mohou být deníky představených (zejména například v jezuitském řádu, kde bylo jejich vedení nařízeno) či pamětní knihy (v případě české provincie františkánů známe instrukce stanovující dokonce i strukturu jejich obsahu). V jiných případech jsou součástí kronik či análů ověřené i neověřené opisy úředních dokumentů, vzniklých v příslušném roce a dokládajících popisovanou skutečnost.

¹³⁾ Obdobně jako v případě popsaném v předchozí poznámce se zejména v osobních denících řeholníků a poznámkových knihách setkáváme s opisy, výtahy či koncepty přijaté nebo odeslané korespondence soukromého charakteru.

¹⁴⁾ Marie BLÁHOVÁ, *Klasifikace předhusitských narativních pramenů české provenience*; in: Lubomír Věbr (ed.), *200 let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy*, Praha 1988, s. 165–199. Inspiraci pro tvorbu následující klasifikace byla také ediční řada nazvaná *Typologie des Sources du Moyen Âge occidental*, vydávaná od roku 1972 a zahrnující více než devadesát svazků věnovaných nejrůznějším druhům nejen písemných pramenů.

ni.¹⁵⁾ Před několika lety vznikla jako podklad pro diskusi na konferenci věnované řádovým domům raného novověku v Čechách a na Moravě¹⁶⁾ a po řadě zpřesnění se stala vzorem pro určení typů historiografických pramenů řeholní proveniencí v rámci badatelského výzkumu výše uvedeného grantu.¹⁷⁾

Základním kritériem žánrového rozdělení je časový vztah mezi dobou vzniku pramene a událostmi, které popisuje. Zachycuje-li autor události, které se odehrály nedávno (v případě deníků před několika dny, u análů pak před několika lety) a při jejichž vystižení se může opřít o vlastní zážitek či prožitek svých současníků, je možné říci, že popisuje svou současnost. Zvětšuje-li se časový rozdíl mezi dobou popisovanou a datem sepsání tak, že se autor musí opřít o různé typy pramenů (případně dát prostor fabulaci), lze to charakterizovat jako popis minulosti. Zatímco některá díla začínají popisem minulosti, který dovedou až do současnosti, a pak pokračují pravidelnými záznamy (kroniky pokračující jako anály), známe i díla záměrně rozkročená mezi ději minulými, k nimž jsou dopisovány události současné (pamětní knihy, paměti). Většina žánrů je však ukotvena v současnosti nebo věnována minulosti.

Dalším kritériem je formální členění spisu. Pokud je u rukopisů popisujících děje nepřilíš vzdálené (současnost) základní kapitolou den, máme před sebou *deník* (*diárium*),¹⁸⁾ pokud rok, jedná se o *anály* (*letopisy*).¹⁹⁾ Jím jsou podobné *literae*

¹⁵⁾ Jistý pokus o typologii narativních pramenů řádové proveniencí z raného novověku přináší práce: Jana OPPELTOVÁ, *Barokní slavnosti v premonstrátské kanonii Klášterní Hradisko u Olomouce ve světle klášterních diářií*, Brno 1994 (diplomová práce na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU) a v redukované podobě TÁŽ, *Tempus scribendi. Narativní prameny vzniklé v prostředí premonstrátských kanonií v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století*, Brno 2005 (dizertační práce na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU).

¹⁶⁾ Konference s názvem *Locus pietatis et vitae II* byla věnována problematice církevních řádů v raném novověku a konala se ve Vranově u Brna 20.–22. září 2010. Rozdělení pramenů ve formě poněkud méně propracované tabulky bylo součástí nepublikovaného příspěvku Filipa Hradila a Jany Oppeltové nazvaného *Narativní prameny českých a moravských řeholních domů v období raného novověku*.

¹⁷⁾ Žánrové rozdělení bude doloženo na některých rukopisech z prostředí českých a moravských řeholních domů, které jsou zahrnuty v *Bio-bibliografické databázi řeholníků v českých zemích v raném novověku*. V tomto textu bude na ně odkazováno pomocí unifikovaného názvu pramene (zahrnujícího tradiční název /případně svazek/, časový rozsah a uložení) a trvalého odkazu.

¹⁸⁾ V závorce jsou uváděna synonymní, avšak v tomto kontextu méně často užívaná označení. Typová škála diářií je velmi široká a jejich různé varianty zahrnují osobní deník konkrétního řeholníka, deníky představených či deníky řeholních domů. Konkrétní příklady přinášejí poznámky 29–31.

¹⁹⁾ Příkladem může být například čtrnáctý díl Tepelských análů, který (na rozdíl od jiných svazků) popisuje roky 1749–1751 a byl Adriánem Antonínem Fritschem, Opraem napsán v letech 1753–1755 (*Annales Teplenses* - tomus 14, 1749–1751, NK, Teplá A 47 XIV/4, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=159395>).

annuae (výroční zprávy)²⁰⁾ vznikající zejména v řádu jezuitů jako úřední dokument a nástroj jisté kontroly i vzájemné informovanosti, které jsou opisovány, svazovány a archivovány také jako historický pramen. Na pomezí mezi ego-dokumentem²¹⁾ a historickým pramenem jsou *knihy poznámek konkrétních řeholníků*,²²⁾ které se liší od soukromých deníků tím, že chronologická posloupnost a pravidelnost zápisů přestává být důležitá a nahrazuje ji důraz na obsah poznámek.

Naopak díla věnovaná minulosti je možné podle celkové koncepce rozdělit na *gesta*,²³⁾ která jsou vyprávěna na pozadí působení jednotlivých představených, *kroniky*,²⁴⁾ jež zachycují události po jednotlivých letech, a *historie*,²⁵⁾ tedy díla s pro-

²⁰⁾ Jezuitské literae annuae měly pevně stanovený obsah, ale jejich podoba se proměňovala – od kompilace textů pro celou provincii uspořádané podle rádoých domů (např. Literae annuae SJ, Bohemia, 1741, ÖNB, Cod. 12349, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158802>), přes pouhé svazky v kolejších vytvořených zpráv (např. Literae annuae SJ, Bohemia 1658, NK, XXIII C 105/3, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=159087>) až po tematicky uspořádané zprávy za celou provincii (např. Literae annuae SJ, Bohemia, 1716, ARSI, Boh. 129, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158763>). Pro krátká období (1586–1614 a 1650–1654) existují i knižní vydání zkrácených zpráv pro celý řád. Přehled vydání viz Markus FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication*, Archivum Historicum Societatis Iesu 78 (153), 2008, s. 35–37.

²¹⁾ Některé zde reflektované typy pramenů jsou běžně zařazovány mezi ego-dokumenty. Týká se to zejména vlastních životopisů, paměti, deníků a poznámkových knih.

²²⁾ Jako příklad poznámkových knih mohou sloužit některé svazky z řady *Miscellaneae* tepelského kanovníka Aloise Jana Hackenschmidta, OPraem. V rukopisu označeném pořadovým číslem 2 tak nalezneme opisy převážně soukromé (částečně však také opatské) korespondence, poznámky a výpisky z literatury a pramenů, zapsané mezi dubnem 1673 a počátkem června 1674 (Hackenschmidt, *Miscellanea* – tomus 2, 1673–1674, SOKA Cheb, Premonstráti Teplá II, kniha č. 33a, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~p=159397>)

²³⁾ Rukopisem, který je koncipován jako gesta, je dvoudílný výťah z prvních svazků Tepelských análů nazvaný *Ilias in nuce seu magnalia et portenta Annalium canonicae Teplensis in compendiosiore methodum historicam redacta*. V prvním svazku díla psaného v letech 1724–1730 popsal Zikmund Jan Josef Schädli, OPraem působení tepelských opatů v prvních čtyřech stoletích existence kanonie (Schädli, *Ilias in nuce* – tomus 1, 1197–1599, NK, Teplá e 63/1, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~p=159399>).

²⁴⁾ Příkladem kroniky psané po jednotlivých letech mohou být některé retrospektivně psané svazky Tepelských análů, například třetí svazek zachycující léta 1629–1654, který v roce 1698 začal psát Hyacint Jan Calcus, OPraem a v letech 1712–1714 dokončil Michal Kryštof Josef Pohl, OPraem (*Annales Teplenses* – tomus 3, 1629–1654, NK, Teplá A 47 III, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~p=158554>).

²⁵⁾ Uceleně je koncipováno dílo Karla Mitise, OPraem nazvané *Annales Siloae exortae, lucentis et eclypsatae ad modum orientis, lucentis et eclypsati Solis*, které rozdělovalo historii želivské kanonie do období slávy a úpadku, jednotlivé dějinné úseky jsou pak dále děleny dle působení jednotlivých opatů, doplněny předmluvou a obohaceny *externy* (tedy významnými událostmi, které se odehrály mimo kanonii). Jedná se o neúplný čistopis rozsáhleji koncipovaného díla,

myšlenější koncepcí, zachycující například zrod, úpadek a opětné obnovení konkrétní řeholní instituce. Zvláštní typ pak tvoří *kalendária*²⁶⁾ – práce opouštějící lineární chronologickou koncepcí a nahrazující ji výročími různých událostí z historie, které jsou řazeny jen s ohledem na datum od 1. ledna do 31. prosince.

Rukopisy na pomezí historie a pisatelovy současnosti jsou *paměti*²⁷⁾ a *pamětní knihy*.²⁸⁾ Zatímco paměti odrážejí osobní vzpomínky jednotlivce, zachycují pamětní knihy důležité události konkrétní instituce. Kvůli jednoduché orientaci je pamětní kniha členěna do kapitol, v nichž jsou zaznamenávána fakta zachycující jména (seznamy představených, bratří, dobrodinců, pohřbených), události uvnitř i vně domu či poznámky týkající se jeho stavebního vývoje, vybavení, ekonomického zázemí (příjmy, desátky, daně, dary a náklady). Část zápisů vzniká retrospektivně na základě pramenů, zakladatel knihy však počítá s postupnou aktualizací a přidáváním nejnovejších událostí.

Posledním kritériem pro určení žánru je autor či širě zaznamenaných událostí – máme tak například osobní *deníky konkrétních řeholníků*,²⁹⁾ *deníky představe-*

---

odvolávajícího se na různé autory a prameny a přinášejícího různě rozsáhlé citace (Mitis, *Annales Siloae exortae, lucentis et ecclipsatae*, 1131–1591, SOA Třeboň, Premonstráti Želiv, kniha č. 7, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=159401>).

²⁶⁾ Kalendárium premonstrátské kanonie v Želivi započal stejný autor jako předcházející rukopis, totiž Karel Mitis. K jednotlivým dnům roku připojoval nejen úmrtí osob svázaných s kanonií či řádem, ale také další údaje týkající se řeholního a liturgického života, konání disputací, divadelních představení, události spojené se stavební a hospodářskou aktivitou domu či naopak živelné pohromy (*Diarium monasterii Siloensis OPraem*, 1685–1887, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158826>).

²⁷⁾ Rukopisy paměti v čisté podobě jsou v tomto období velice vzácné. Charakter paměti mají do jisté míry některé pasáže v knihách *Miscellaneí* Aloise Jana Hackenschmidta, kde autor vzpomíná na svá studia i studijní cesty – například v druhém svazku fol. 111v (Hackenschmidt, *Miscellanea* – tomus 2, 1673–1674, SOkA Cheb, Premonstráti Teplá II, kniha č. 33a, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~p=159397>).

²⁸⁾ Příkladem by mohla být pamětní kniha vyškovského konventu kapucínů, která má následující části: předmluvu s popisem založení konventu a vysvěcení oltářů a kostela, na niž navazuje seznam vyškovských kvardiánů; dále soupis generálů a provinciálů řádu; stručné medailonky o různých domech provincie; vymezení území pro sbírání almužen; stavební záležitosti, opravy a vybavení kláštera a kostela; záznamy o personálních změnách v konventu doplněné analitickými zápisy; opisy písemností; seznam pohřbených v kryptě kostela (*Protocolum conventus Viscoviensis OFM Cap*, 1712–1785, soukromá sbírka, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~p=159406>).

²⁹⁾ Příkladem čistě soukromého deníku, který byl veden zcela pro osobní potřebu řeholníkem, který ve svém domě nezastával žádnou významnější funkci, mohou být denní záznamy tepelského kanovníka Anselma Jana Josefa Poltze z let 1775–1777, v nichž vytváří sžíravý obraz života v tepelské kanonii pod vedením tehdejšího opata Kryštofa Heřmana hraběte Trauttmansdorffa (Polz, *Ephemerides canoniae Teplensis*, 1775–1777, NK, Teplá e 69, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158617>).

ných³⁰⁾ či *deníky řeholního domu*.³¹⁾ Na druhé straně se můžeme setkat s historiemi konkrétního domu, ale i provincie nebo celého řádu. Nejčastější konkrétní typy jednotlivých žánrů historiografických pramenů odráží následující tabulka č. 1:

Název pramene	Zachycující	Základní kapitola a nastínění jejího obsahu	Různé varianty
Diarium/deník	současnost	záznam dne (počasí, konkrétní události uvnitř i vně domu, zprostředkované novinky), někdy jsou doprovázeny úvodem či závěrem (zhodnocení měsíce, roku, soupisy řeholníků, obecnější informace), záznamy nemusí být každodenní, důležitá je jejich fixace ke dni a chronologická posloupnost (někdy psány do tištěných kalendářů)	deník řeholního domu deník související s funkcí (opata, převora, rektora, provisor, opatského sekretáře, novicmistra atd.) deník osobní
Anály/letopisy		záznam roku (mohou být psány chronologicky / obvykle po měsících/ nebo členěny věcně: život domu, stavební a hospodářské záležitosti, <i>externa...</i>)	anály řeholního domu, anály domácího studia, anály poutního místa atd.
Litterae annuae/ výroční zprávy		záznam roku psaný z úřední potřeby v řádu jezuitů, kde má předepsanou strukturu (počet členů, počty vstoupivších, zemřelých, výsledky práce členů, duchovní růst, působení navenek, školy, protivenství proti řádu) i funkci (byly posílány nadřízeným), částečně známy také u piaristů	domu provincie (kolovaly také po provincii) řádu (posílány do provincií a domů)
Knihy poznámek		pamětní záznam důležitý pro pisatele (často svázaný s jeho funkcí), záznamy řazený nepravidelně chronologicky či věcně	knihy poznámek představeného (opata, provisor, novicmistra)

³⁰⁾ Na jedné straně stojí úřední deník, jaký museli vést představení jezuitských domů (např. *Diarium Collegii Glacensis SJ*, 1691–1720, ATKr 2800, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cll~P=158703>), na druhé pak osobní deníky představených vedené spíše ze zájmu a pro vlastní potřebu. Jako specifické je možno uvést diarium, které si vedl strahovský opat Marian Hermann během své cesty na generální kapitulu ([Hermann], *Iter Vicarii generalis ad capitulum, OPraem, NA, RP Strahov*, kniha č. 52, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cll~P=158918>).

³¹⁾ Výjimečnou, i když ne zcela dochovanou řadu deníků řeholního domu nalézáme u premonstrátské kanonie Klášterní Hradisko u Olomouce, kde se dochovaly z let 1693–1782. Pečlivými každodenními záznamy byli zde pověřováni diaristé (nazýváni též analisté), kteří zachycovali počasí, průběh liturgie, příchody a odchody řeholníků mimo klášter, návštěvy, slavnosti a také události i za zdi kanonie – příkladem může být první deník z roku 1693 (*Series diariorum canoniae Gradicensis*, 1693, MZA, E 55, kniha č.4, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cll~P=159403>).

Pamětní kniha	současnost – minulost	zázpisy důležité pro paměť jsou rozčleněny dle charakteru, tj. rukopis má více kapitol (např. historie domu, seznamy představených, stavební akce, hospodářské záležitosti – nadace, dobrodinci, <i>externa</i>), zázpisy jsou připisovány do kapitol chronologicky a místy mohou přecházet v analý	pamětní kniha řeholního domu pamětní kniha poutního místa pamětní kniha farnosti pamětní kniha provincie
Memoáry/ paměti		vzpomínky, nemusí být členěny (vzpomínky na události vlastního života spojené s jinými lidmi, událostmi - nemusí to být celý život pisatele)	paměti konkrétní osoby
Gesta	minulost	záznam působení jednoho představeného (může být dále strukturován, bývá doprovázen lemmaty, elogii, heraldickou výzdobou)	gesta představených konkrétního řeholního domu
Kronika		popisuje události po jednotlivých letech (připomíná analý, ale zázpisy jsou psány na základě pramenů a mohou být dále členěny: život domu, hospodářské záležitosti, <i>externa</i>)	většinou jen konkrétního řeholního domu
Historie		konkrétní období širší než jeden rok či období, působení jednoho představeného (dílo má širší záběr, jasnou koncepci a promyšlenou periodizaci)	historie řádu historie provincie historie řeholního domu
Kalendárium/ kalendář		seřazené dny (od 1. 1. do 31. 12.) a k nim přiřazená výročí událostí z historie domu, provincie či řádu (často i <i>externa</i>) řazená podle denního data (může připomínat nekrologium)	kalendárium řádu kalendárium provincie kalendárium řeholního domu

II. 2. 1. 2 Žánrové rozdělení biografických pramenů

I když byl původní projekt zaměřen na historiografickou produkci svázanou s řeholním prostředím, záhy se zjistilo, že podobné rozdělení bude třeba najít i pro různě podrobné seznamy a soupisy bratří a sester,³²⁾ které často prameny historiografického charakteru doprovázejí, doplňují či nahrazují.

Hlavním rysem, který rozděluje popisované biografické prameny, je míra podrobnosti záznamu, která jde ruku v ruce i s důvodem, pro nějž konkrétní rukopisy vznikaly. Nejstručnější jsou *soupisy*,³³⁾ které obsahují jen seznamy jmen řeholníků,

³²⁾ Niže uvedená tabulka vznikala na základě porad autorek článku jako doplněk k tabulce zachycující historiografické prameny.

³³⁾ Soupisy bratří či sester bývají součástí některého jiného pramene, případně zůstávají ukryty ve spisovém materiálu konkrétního fondu. V denících či análech se setkáváme s roční aktualizací personálního stavu, uváděnou na začátku či na konci rukopisu (například u deníku hradiské

doplňené maximálně funkcemi, které jmenovaní zastávali, či dobou působení. Více informací přináší *katalogy*,³⁴⁾ zachycující obvykle ve formě tabulky důležité životní mezníky bratří nebo sester. Nejpodrobnější informace podávají *životy (biografie) bratří či sester*,³⁵⁾ z nichž vyčteme celou řadu informací o životě konkrétního řeholníka či řeholnice – údaje o rodinném zázemí, o osudech před vstupem do řádu, o studiu, zastávaných funkcích i dalším působení. Nepříliš častým pramenem obdobného obsahu je *vlastní životopis (autobiografie)*.³⁶⁾

Informace životopisného charakteru přináší také *elogia*,³⁷⁾ která vznikala jako připomenutí zemřelého spolubratra (v některých řádech jen představených), proto zde byly akcentovány nebožtíkovy ctnosti a zásluhy. Navíc byla zvolena i reprezentativní literární forma, často doplněná nejrůznějšími ozdobnými figurami, chronogramy či verši. S propracovanou podobou elogií kontrastují *nekrologia*,³⁸⁾ která se omezovala na prostou připomínku úmrtí řeholníka konkrétního domu, provincie či

---

kanonie, popisovaném v poznámce č. 31). Právě z hradiských deníků byly tyto seznamy sekundárně vytrhány a svázané do konvolutů nacházejících se v MZA Brno, Cerronih sbírka, sign. Cerr II 238 a Cerr II 337. Obdobou těchto seznamů jsou soupisy řeholníků, kteří se součástí komunity teprve stanou (u peregrinujících řádů). Zajímavá je snaha sepsat držitele určitých vyšších funkcí (převor, podpřevor, provisor, učitelé domácího studia, faráři na řádových farách) ve větším časovém rozsahu. Příkladem může být soupis Adriána Fritsche, který vznikl v průběhu celého autorova života (Fritsch, Operarii vineae Hroznataeo-Teplena, 1600–1780, NK, Teplá d 53, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~P=159404>).

³⁴⁾ Jako příklad může posloužit katalog konventu karmelitek u sv. Josefa v Praze, zahrnující také ostatní ženské kláštery rakouské provincie, kde jsou ke každé řeholnici zapsána data narození, profese a úmrtí (Catalogus Klosterfrauen in der österreichischen Provinz, OCDII, Karmel sv. Josefa Praha, č. 14, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~P=158941>).

³⁵⁾ Podrobné životopisy karmelitek od sv. Josefa v Praze obsahuje rukopis s názvem *Libro nel quale si scriuono le religiose*, vedený již od druhé poloviny 17. století. (Libro nel quale si scriuono le religiose OCDII, 1663?–1943, SK, DV I 31, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~P=158501>).

³⁶⁾ Autobiografií z prostředí českých a moravských řeholních domů raného novověku známe jen velmi málo. Zajímavá je v této souvislosti podrobná autobiografie Aloise Jana Hackenschmidta, Opraem obsažená ve čtvrtém svazku jeho Miscellaneí na ff. 108r–117r (Hackenschmidt, Miscellanea – tomus 4, 1667–1669, SOKA Cheb, Premonstráti Teplá II, kniha č. 28, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~p=159405>).

³⁷⁾ Elogia jsou evidována, pokud tvoří samostatné soubory (např. Elogia patrum et fratrum SJ 1613–1708, ATKr 2549, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~P=158740>), ale také jsou zachycována jako součásti výročních zpráv, kde jsou uváděna v rámci textového popisu (např. v Literae annuae SJ, Bohemia, 1713, ARSI, Boh. 126, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~P=158752>).

³⁸⁾ Například nekrologium evidující zemřelé kapucíny z celé rakouské provincie má pro každý den v roce připravenou stranu, kam se jména v ten den zesnulých bratří zapisovala a s nimi i další údaje: řeholní jméno, geografický původ, datum vstupu do řádu, datum a místo úmrtí a počet let v řádu (Catalogus defunctorum Provinciae Bohemiae et Austriae, 18. ex, NA, ŘK, Rukopis, inv. č. 44, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?cl~P=159202>).

kláštera spojeného s příslušným domem poutem konfraternity. Nekrologia, mající podobu kalendáře, nezapomínala ani na výroční dny smrti dobrodinců.

Nekrologia otevírají další skupinu pramenů s biografickými informacemi, které primárně vznikají z jiných než evidenčních důvodů. Nekrologia tvoří již od středověku součást pravidelné liturgie hodin, zápisy do *knihy profesí*³⁹⁾ jsou vlastně písemnou formou řeholního slibu. Svým právním charakterem (vytvářejí jakousi „matriku“ řeholníků) patří mezi úřední knihy příslušného řádu, zatímco *zápisy hodnotící jednotlivé bratry pro účely představených*⁴⁰⁾ (pravidelně užívané především v jezuitském řádu) by nejspíše mohly být řazeny mezi úřední korespondenci.

Míra podrobnosti a důvod vzniku nejsou však jedinými hodnotícími kritérii biografických pramenů. Těmi je nepochybně také množství zahrnutých osob (můžeme mít soupisy bratrů jednotlivého domu, provincie, ba i řádu), časový rozsah a také uspořádání. Životy bratrů či sester bývají často uspořádány podle data vstupu či úmrtí, výjimkou však není ani jiné – například abecední či hierarchické – uspořádání. Vzájemnou podobnost a rozdílnost jednotlivých biografických pramenů nejlépe opět odráží tabulka (č. 2):

Název pramene	Zachycující	Základní část a nastínění jejího obsahu	Různé varianty
Soupis bratrů / sester	aktuální stav	prostý seznam jmen, doplněný případně funkcemi v rámci konventu	aktuální soupis řeholníků, konkrétního domu, provincie, řádu
	proponovaný stav	prostý seznam jmen, doplněný případně funkcemi	plánovaný soupis řeholníků (nejčastěji pro provincii) obvykle na následující rok
	retrospektivní stav	prostý seznam jmen, doplněný případně 1/ funkcemi v rámci konventu 2/ obdobím působení v konkrétní funkci	1/ soupis řeholníků z určitého roku či období (pro konkrétní dům či provincii) 2/ soupis představených či nositelů určité funkce po letech

³⁹⁾ Pro jezuitu jsou doloženy tři typy knih: generalátní svazky písemných verzí slibů, kolejni knihy profesů s autografy zkrácených verzí slibů (např. Liber votorum collegii ad S. Clementem Pragrae SJ, NK, XXIII C 110/2, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XXIIIC1102XXOMVW5CF-CS) a provinční knihy evidující ty, kteří složili sliby, datum a místo profese a jméno přijímajícího (Vota solennia et simplicia SJ, Bohemia, NK, XXIII C 110/1, http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XXIIIC1101XX3CYJ7QE-CS).

⁴⁰⁾ Typickým příkladem jsou druhé řady tzv. tříletých katalogů jezuitského řádu, tyto katalogy jsou v databázi evidovány pouze na úrovni základního formálního popisu bez podrobného rozpisu obsahu (např. Catalogi triennales SJ Bohemia, 1770 – secundus, ARSI, Boh. 87, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cl~P=155238>).

Název pramene	Zachycující	Základní část a nastínění jejího obsahu	Různé varianty
Autobiografie / vlastní životopis	osudy pisatele	nemusi být členěna (hlavním tématem je líčení celého vlastního života /nebo jeho převážné části/)	vlastní životopis konkrétní osoby
Katalog	osudy ostatních řeholníků	většinou v podobě tabulky se základními daty (obvykle narození, vstup do řádu, profese, u kněží primice /méně často svěcení/, druhá profese a primice, úmrtí)	obvykle katalog všech členů domu či provincie
Biografie / životy bratří / sester		podrobnější údaje (osudy před vstupem do řádu, rodinné zázemí, studium, působení v řádu, funkce, literární i jiná umělecká činnost), nemusí být členěna	životopis jednoho řeholníka, více řeholníků či všech lze dělit na: životy dle data vstupu životy dle data úmrtí životy s jiným uspořádáním (např. abecedně)
Elogia		posmrtné hodnocení života řeholníka (obsahuje většinou zvýraznění jeho ctností a zásluh, je doplněno i dalšími informacemi z jeho života)	elogia bývají koncipována samostatně nebo svazována do knih
Nekrologium	vážou se na dílčí událost	v kalendáři (od 1. 1. do 31. 12.) seřazená výročí úmrtí bratří domu, provincie, klášterů spojených konfraternitou a dobrodinců, určeno pro liturgické účely	liší se různým zastoupením osob mimo komunitu, délkou období, z něhož jsou jména přebírána, případně mírou podrobnosti uváděných údajů
Hodnocení pro účely představených		obvykle pouze u jezuitů, mají formu tabulky se záhlavím s hodnotícími kritérii nebo tištěného či předepsaného formuláře (často dochovány jen formuláře)	druhá řada tříletého katalogu (catalogus secundus) examina candidatorum informationes
Knihy profesí		obsahují vlastnoručně napsaný text řádového slibu (profese) řeholníka (analogie k matrikám)	knihy profesí domu knihy profesí provincie (může se jednat o sekundárně svázané profesní lístky)

II. 2. 2. Vztah textu a jeho autora

Další velmi důležité otázky, kterým je třeba při popisu a charakteristice řádové historiografie věnovat pozornost, jsou spojeny s autorstvím dochovaných textů. Jak vnímat autory spisů a jejich tvůrčí podíl? Můžeme je vůbec zjistit? A má takové

hledání smysl pro pochopení procesu vzniku textu a jeho fungování uvnitř i případně vně řádu? Odpovědi na tyto otázky se pochopitelně velmi různí pro jednotlivé spisy, typy textů, řádová prostředí či časové periody a jen stěží je lze převést na nějaké jasně definovatelné a obecně platné schéma. Přesto bylo třeba zvolit určitá popisová kritéria a formalizovaná vyjádření, která by umožnila určitou kompatibilitu informací o autorech a původcích jednotlivých pramenů shromážděných v databázi.

Pro zapisování autorů, původců a dalších osob či korporací podílejících se na vzniku zapisovaného rukopisu či tisku používá databáze standardních polí „Primární, resp. „Sekundární intelektuální odpovědnost“ (pole 700, 710, resp. 702, 712). Podpole „Autor“ a „Spoluautor“ vyplňujeme obvyklým způsobem⁴¹⁾ včetně využití možnosti uvedení údaje jako nejistého s tím, že vysvětlení takto označeného jména lze nalézt ve zvláštních polích.⁴²⁾ V případě řady autorů, kteří na sebe vzájemně navazovali, uvádíme pouze řeholní dům nebo provincii, kde příslušný spis vznikl (do podpole „Původce“).⁴³⁾ A to jak v případě, že jména autorů jednotlivých částí známe (uvádíme je pouze u konkrétních částí),⁴⁴⁾ tak v případě, že je určení autorství zatím neprovedené,⁴⁵⁾ obecně neproveditelné⁴⁶⁾ či individuální spe-

⁴¹⁾ Jako příklad je možné uvést rukopis nazvaný *Liber sororum et capellanorum Doxanensium* – autorem podstatné části textu byl proboš Josef Míka a pouze malou část doplnil jeho nástupce Benedikt Beyer (*Liber sororum et capellanorum Doxanensium OPraem scripta a praeposito Josepho Míka, 1709–1734, NA, ŘP Strahov, kniha č. 36, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158888>).*

⁴²⁾ Například v kladském souboru elogií jezuitského řádu sice není uveden autor systematicky uspořádaných textů, ale porovnání typu písma a doby vzniku nás vedou k jednoznačnému atribuování díla historikovi kladské koleje Georgiu Langerovi (*Elogia patrum et fratrum SJ, 1613–1708 ATKr, sign. 2549, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158740>).*

⁴³⁾ Často se tak bude dít u průběžně vedených soupisů nebo katalogů (např. *Catalogus Praepositorum, Patrum, Donatorum et Monialium Carmelitarum Discalceatorum, 1778, SK, A/133, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158688>).*

⁴⁴⁾ Jména autorů uvádíme u jednotlivých částí textu (textových jednotek i jejich částí) v textovém popisu (např. *Historia Collegii Clatoviensis SI, KNM, sign. VII C 29, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158505>). V některých případech, i když je to možné, určení konkrétního autora neprovádíme s ohledem na náročnost rozpisu díla. Příkladem jsou tříleté katalogy jezuitů, kde nejmenovanými autory jednoho každého katalogu pro řádový dům je představený, zápisu o něm pak provinciál a sumáře dopisuje *socius provincialis*. Přestože jsou zamlčená jména všech těchto hodnostářů dohledatelná, identifikace se neprovádí a jsou zde uvedeny pouze funkce, jejichž vykonavatelé se na vzniku textu podíleli. (*Catalogi triennales SJ, Bohemia, 1690 – primus, ARSI, Boh. 23, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158762>).**

⁴⁵⁾ Jako tomu je u rukopisu *Catalogus Ordinis Eremitarum S. P. Augustini, 1770–1830, NA, ŘA, sign. IIIa 1 (<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158834>).*

⁴⁶⁾ Plošně určení autorství nelze povést např. u jezuitských výročních zpráv nebo *supplement historiae*, uvádíme proto pouze charakteristiku autora určením jeho řádové funkce *historicus do-*

cifikace rolí není podstatná.⁴⁷⁾ Abychom zabránili záměně kolektivního autorství⁴⁸⁾ se situací, kdy evidentně individuálního autora neznáme, používáme pro takové autory označení „neznámý“.

Pro specifikace způsobu určení autora či skupiny autorů bylo vytvořeno zvláštní pole (Autorství – bližší určení), kde se snažíme specifikovat, zda autora neuvedeného na titulní stránce spisu určujeme sekundárně na základě tradice, literatury či atribucí podle řádové funkce,⁴⁹⁾ nebo jeho jméno sami nacházíme v rukopise či poznáváme bezpečně podle písma.⁵⁰⁾ V tomto typu určení je možné zvolit variantu „záměrné zamlčení autora“,⁵¹⁾ které lze použít jako dalšího specifika i v případech, že dnes pro nás autor již není neznámý, ale text jasně deklaruje záměrnou anonymitu autora.⁵²⁾

Jak už bylo řečeno, je pro sledování řádové historiografie důležité postihnout souvislosti mezi vznikem textu a povinnostmi a funkcemi autora v rámci řádové komunity. Pole eviduje, zda byl autor členem řádu, o kterém psal, dále uvádí vztah

---

mus. Pokud je autorství známé nebo pravděpodobné, lze jej i v tomto případě uvádět do textového popisu (podpole „Autor“, například Supplementum Historiae SJ, Bohemia, 1711–1713, ARSI, Boh. 124, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158758>).

⁴⁷⁾ Neuzitečnost specifikace autorské role je zřejmá zejména u pramenů, kde její určení není žádným přínosem pro poznání obsahu nebo vypovídací hodnoty. Příkladem takového pramene mohou být výroční katalogy v řádu jezuitů (Catalogi breves SJ, Bohemia, 1657–17XX, MZA, G12, II, inv. č. 80, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=155114>) nebo průběžně doplňované katalogy a soupisy členů s pevně stanovenými rubrikami, které nedávají prostor pro individuální přístup.

⁴⁸⁾ Například u rukopisu *Libro nel quale si scrivono le religiose OCDII, 1663–1943, SK, DV I 31* (<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158501>). Zde se jedná o více autorek, jejich jména však mohou být na základě paleografického rozboru alespoň částečně identifikována.

⁴⁹⁾ Například u rukopisu *Urbarium fundi conventus Stockensis, OESA, BA Roma, sign. 1976* (textová jednotka *Historia conventus*, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158798>). Určení autorství vychází z článku Stanislav PETR – Irena ZACHOVÁ, „*Urbář*“ kláštera *augustinianů-eremitů v Pivoni v knihovně Angelica v Římě*, *Studie o rukopisech* 39, (2009 [vyd. 2010]), s. 189–229.

⁵⁰⁾ Jméno autora je opakovaně uvedeno v rukopise (Polz, *Ephemerides canoniae Teplensis, 1775–1777, NK, Teplá e 69*, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158617>) nebo katalogizátor zná písmo autora z řady dalších jednoznačně identifikovaných pramenů a v uvedeném příkladě jej zahrnuje i do konstruovaného názvu anonymního spisu bez titulu (*Liber sororum et capellanorum Doxanensium OPræ scripta a praeposito Josepho Mika, 1709–1734, NA, ŘP Strahov, kniha č. 36*, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158888>).

⁵¹⁾ Příkladně, když byl autor řádovým historikem (např. Kreybich, *Catalogus Patrum ac Fratrum Ordinis Eremitarum S. P. Augustini, 1799, NA, ŘA, sign. IIIa4*, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cll~P=158880>).

⁵²⁾ Otázce zamlčení autorství a nutnosti jeho reflektování a tudíž i evidování se blíže věnuje Veronika Čapková. Své teze představila na pracovním setkání „Evidence, popis a klasifikace řádových pramenů historiografického charakteru“ v Olomouci 12. 6. 2014.

jeho historiografické práce k řádové funkci a případně ji specifikuje. Tato jednoduchá struktura jistě nepřináší žádné neobvyklé otázky a přístupy. Nutnost specifikovat uvedené charakteristiky u všech děl, tedy i tam, kde individuálního autora neznáme, nebo se anonymně skrývá často právě za svou řádovou funkci, nám však umožní, jak se domníváme, lépe postihnout některé mechanismy vzniku určitého typu řádových narativních pramenů.⁵³⁾

III. Místo závěru

Podchycení stovek rukopisů (od základní evidence až po podrobný kodikologický popis) propojených s databázovým modulem biografických záznamů nabízí ve výzkumu narativních pramenů z řeholního prostředí řadu nových východisek. Indexace záznamů usilující o systematický popis z hlediska žánru pramene a z hlediska vztahu textu a autora, by se měla stát účinným nástrojem interpretace. Stejně tak umožní rozšiřovat jak možnosti analýzy geneze jednotlivých typů pramenů i jedinečných děl v rámci jednoho řádu či domu, tak komplexního uchopení řeholní raně novověké narace v českém prostředí jako celku. Většině badatelů, specializujících se zpravidla na jeden řád, by měla databáze nabídnout prostor a data pro širší interpretaci výsledků jejich práce.

Príslušnost k řádovému společenství a řádová tradice totiž neovlivňovala jen autory, ale i podobu jejich díla. Staré kláštery benediktinů a cisterciáků zdůrazňovaly svou dějinnou kontinuitu nejčastěji pomocí kronik a historií, které se obvykle při dosažení autorovy současnosti přerodily v analý či deníky. Obdobnou formu zaznamenávání volily i domy řeholních kanovníků (premonstrátů a augustiniánů kanovníků), naopak řády a kongregace vzniklé v pozdější době kladly důraz na evidenci událostí z jejich hlediska současných – a to formou deníků, analů či *litterae annuae*. Tyto výroční zprávy byly typické pro jezuitu, kteří promyšleným systémem evidence zachycovali důležité právní a správní skutečnosti včetně personálii. Naopak v konventech mendikantských řádů vznikaly zejména pamětní knihy, které umožňovaly rychlou a přehlednou orientaci jak v historických, tak z jejich pohledu soudobých záležitostech, což bylo důležité zejména u domů, kde se kvůli peregrinaci pravidelně obměňovalo jak složení konventu, tak představení.

Zdá se zřejmé, že volba konkrétní formy historiografických děl souvisela s dějepisnou tradicí příslušného domu a řádu, ale také se zaměřením a podobou řeholní

⁵³⁾ Spojení autora s řádovou funkcí lze provést u většiny jezuitských pramenů. U piaristů je to možné jen částečně, protože víme, že o zápisy do kroniky koleje (*Historia collegii*) se staral nejen vicerektor (v katalogích neuváděno), ale i sám rektor, což bylo většinou specifikováno v katalogích u jeho výčtu povinností (*Historia Collegii Slanensis I*, OPI, 1658–1782, NA, ŘPi, inv. č. 556, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?cl~P=158692>).

ho života. Toto zjištění pak otevírá možnost systematicky popsat novověkou řádovou historiografii v českých zemích, v níž své místo nalezne jak obvyklá a předpokládaná produkce, tak i díla zapomenutá nebo svým pojetím zcela výjimečná. Očekáváme, že naše práce vyvolá diskusi o použitých žánrových charakteristikách, o různých formách a podobách autorství a obtížích jeho definování. Zároveň budeme vděční i za upozornění na historiografické a biografické práce, spojené s reholními domy na území dnešní České republiky, které vznikly v 17. a 18. století.⁵⁴⁾

---

⁵⁴⁾ Autory lze oslovit skrze webové stránky Historického ústavu AV ČR: <http://www.hiu.cas.cz/cs/databaze/bio-bibliograficka-databaze.ep/>, kde je možno nalézt i podrobnější kontakty.

**Hedvika Kuchařová - Jana Oppeltová -
Kateřina Bobková-Valentová**

**HISTORIOGRAPHIC AND BIOGRAPHIC SOURCES
IN THE MILIEU OF EARLY MODERN BOHEMIAN,
MORAVIAN AND SILESIAN MONASTIC HOUSES
Forms of popularization the manuscripts and methods
of their formal and factual description**

SUMMARY

Elaboration of manuscript sources in the Internet environment is currently taking two courses in the Czech Republic: mass digitalization with minimum formal or factual description (e.g. *Manuscriptorium*, www.manuscriptorium.com) and a more detailed description approaching "classic" pre-computer rules (database of the Department for registering and study of manuscripts of the Masaryk Institute of the Academy of Sciences CR, <http://tslanius.mua.cas.cz/KATALOG>), in an ideal case also supplemented with digitalized images (database of Bayerische Staatsbibliothek).

All of the three mentioned approaches seek to publicize digitalized manuscripts, or records on them, in a library-bibliographic conception. Interpretation of the given work and its inclusion in the context is thus suppressed. Now, database processing of manuscripts emerging within the Bio-Bibliographic Database of Religious in the Early Modern Czech Lands (<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/>) seeks to incorporate the interpretation tools. The library system selected for the database is Clavius, which observes the international library standards. Descriptions of the manuscripts are usually modified by specialized national workplaces. At present, the database incorporates two main modules: a database of the main authorities (biographic) and a catalogue of the manuscripts (bibliographic database).

Cataloguing of the manuscripts consists of three segments: the actual codicological description, identification of the manuscript (location, the owner, etc.) and specially created fields, which categorize the manuscript as regards the genre, content and authorship. The manuscripts are categorized on three levels according to attention to detail. The lowest level generally involves manuscripts whose digital form is available in the *Manuscriptorium* database. Manuscripts whose detailed descriptions already exist in printed catalogues are less time demanding. The most

detailed elaboration involves less known materials insufficiently described in the existing stocks or in sources hard to obtain for research.

From the library perspective, creation of authorities is standardized by the MARC21 format for authorities. However, for creation of a database that enables monitoring of internal relations between the origin of the manuscript and the authorship in the monastic milieu, these rules are not very suitable. Thus, the database has been supplemented with a number of special fields. The first stage of processing involved members of the Jesuit order, but for the other orders, we chose a strategy allowing entry of basic turning points in the religious life. The main authorities further include the individual orders, the religious houses and, where necessary, the religious territorial units (provinces, circaria, etc.). Completeness of the records is evaluated on a five-level scale. Analogous to the manuscripts, each authority record has a permanent reference.

To register, categorize and interpret the narrative and biographic sources from the monastic milieu, it is necessary to create specific fields for interpretation tools. The basic tool represents the *genre identification*. The so-called traditional identifications, which are frequently based on a misleading name of the source, were abandoned, replaced with introduction of characteristics strictly based on the content of the work and on the fact that some of the manuscripts can be characterized by a larger number of genre identifications.

The basic criterion in historiographic sources is chronological relation between the origin of the source and events, which it describes. The next criterion is formal sectioning of the document. If the basic unit in a manuscript describing immediate events (*the present time*) is the day, we refer to it as *diarium*; if it is the year, we refer to it as *annals*, which are similar to the Jesuit *litterae annuae*. *Books of notes of the particular religious* lie on the threshold between an ego-document and a historical source.

Works dedicated to the past can be divided according to their overall conception into the *geste*, which are narrated against the background of the individual superiors' activities, *chronicles*, which capture events over the individual years, and *history*, i.e. works of more elaborate conception. *Calendaria* represent a special type – the works abandon the linear chronological conception, replacing it with anniversaries of various historical events.

Memoirs are manuscripts on the threshold of the writer's past and presence reflecting the individual's personal memories, while *memoir books* are books that capture important events of an institution. The last criterion for determination of the genre is the author or broadness of the recorded events - on the one hand, there are personal diaries and on the other hand, there is history of the religious house, province or even the entire order.

The main feature that divides the described biographic sources is attention to detail of the record, which goes hand in hand with the reason for which the particular manuscripts were written. The briefest sources include *registers*, while *catalogues* bring more information, and the most detailed information is captured in the *lives (biographies) of the brethren and sisters* where we can find much information on their lives. *Autobiography* represents a less common source of a similar content. Information of a biographical character is also provided by *elogia*, which were written in memory of a deceased religious to accentuate his virtues and merits. *Necrologia* contrast with the elaborated *elogia*, being limited to a mere observation of the religious' death.

Another group of sources brings information on specific events in the monks' lives. The *books of professions* represent a written form of the religious oath and are official books of the corresponding order; *records evaluating the individual brethren for purposes of their superiors* are especially known in the Jesuit order.

Other essential issues, which demand attention in description and characterization of the monastic historiography, are connected with authorship of the extant texts. Hence, besides the standard fields, a system of subfields has been created, which allows specification of the following: the path of the author's identification; the author's relation to the order about which he is writing and his potential position in it; the level of formality in the author's historiographic work.

Translated by Miroslav Košek

III

LITERATURA

Géza PÁLFFY - Ferenc Gábor SOLTÉSZ - Csaba TÓTH, Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563-1830) - Coronatus Posonii... A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563-1830), Bratislava - Budapest, Slovenské národné múzeum: Historické múzeum - Magyar Nemzeti Múzeum 2014, 156 s.

Rozsahem nevelká dvojjazyčná publikace vznikla u příležitosti stejnojmenné výstavy, kterou společně připravily ústřední muzejní instituce Slovenské republiky a Maďarska. Expozici věnovanou medailím a žetonům, jež jsou významnou součástí dochovaného souboru hmotných památek na bratislavské korunovace z doby mezi šedesátými léty 16. a začátkem třicátých let 19. století, bylo možno zhlédnout od 10. července 2014 do 18. ledna 2015 na Bratislavském hradě. Představená kniha plní zejména úlohu katalogu vystavených pamětních ražeb: přináší kvalitní oboustranné fotografie celkem 116 exponátů a jejich zevrubné popisy včetně textového převodu na nich se nacházejících opisů či nápisů. Kromě této dokumentační části, již ocení zejména zájemci o numismatiku, však práce obsahuje také dvojici úvodních pojednání (otištěných nejprve ve slovenském znění, a pak v maďarské mutaci), která by rozhodně neměla uniknout zájemcům o uherské dějiny období raného novověku a několika bezprostředně následujících decenií.

Do širšího politického a kulturního kontextu zasazuje problematiku korunovačních medailí a žetonů přední znalec uherských raně novověkých dějin Géza Pálffy. Jeho studie v hutné zkratce načrtává předpoklady, průběh a význam bratislavských korunovací s důrazem na první z nich, konanou v roce 1563. Zatímco ve středověku byli všichni uherští panovníci bez výjimky korunováni ve Stoličném Bělehradě, na prahu novověku došlo v tomto ohledu k výrazné změně. Vynutila si ji rychle postupující osmanská expanze provázená fatálním mocenským rozštěpením Uher. Obsazení Budína (1541) a Stoličného Bělehradu (1543) Turky vyzdvihlo význam Bratislavy (Prešpurku), která se napříště jako „vnitropolitické hlavní město“ dělila s Vidní o funkce nového politického střediska zemí Svatoštěpánské koruny. V rámci příprav korunovace arciknížete Maxmiliána Habsburského uherským králem (tím se stal jako Maxmilián I.), která se uskutečnila 8. září 1563, byl právě Prešpurk vybrán rovněž za nové korunovační město. Zůstal jím pak po více než dvě

a půl století až do ceremoniálu Ferdinanda V. z 28. září 1830, přičemž vedle uherských králů zde byla v uvedeném období korunována rovněž většina uherských královen.

Jelikož povědomí o podobě složitě ritualizovaných a organizačně velmi náročných korunovačních festivit bylo v kruzích uherské politické elity před Maxmiliánovou slavností z roku 1563 již poměrně slabé (posledním předchozím ceremoniálem tohoto typu byla totiž korunovace Ferdinanda I. Habsburského uherským králem z 3. listopadu 1527), došlo na prahu šedesátých let 16. století k pořízení jejich prvního známého psaného „scénáře“. Ten se kromě osobních zkušeností nemnoha dobře informovaných pamětníků a kromě ústně zprostředkovaných tradic opíral také o rešerše středověkých uherských kronik a listin, při jejichž shromáždování sehrála nezastupitelnou úlohu uherská dvorská kancelář v čele s ostříhomským arcibiskupem a uherským primasem – jinak též významným humanistou – Mikulášem Oláhem (1493–1568).

Na základě dochovaných písemných pramenů z let 1561–1563 mohl Géza Pálffy podrobně sledovat vlastní průběh bratislavské korunovace Maxmiliána Habsburského a zdokumentovat ceremoniální role, jež při ní sehráli přední uherští hodnostáři. Jejich uplatnění v oficiálním slavnostním programu do značné míry odráželo aktuální politický význam i společenské ambice jednotlivců. Zcela novým elementem uherských korunovaci se roku 1563 stalo zařazení kopií říšských insignií do korunovačního průvodu – promítalo se v tom začlenění Uher do mnohonárodnostní habsburské monarchie. Nicméně jak z církevní části slavností, která se odbyvala v souladu s liturgickou knihou římského ritu (*Pontificale Romanum*) v prešpurském kostele sv. Martina, tak z navazujícího světského programu (jeho klíčovými prvky byly korunovační průvod, panovnický slib, symbolické tětí mečem do čtyř světových stran a korunovační hostina v paláci ostříhomského arcibiskupa) je patrná maximální snaha organizátorů o vyjádření kontinuity nově situovaných festivit s jejich středověkými předchůdkyněmi odbyvajících se ve Stoličném Bělehradě. Důraz na prastaré tradice a jejich propojení se symbolickými odkazy na novou politickou realitu Uherského království pak patřily k charakteristickým rysům všech dalších bratislavských korunovaci, které až do roku 1830 (třebaže s dílčími obměnami) navazovaly na schéma utvořené na prahu šedesátých let 16. věku.

Mezi protagonisty průvodu z 8. září 1563 jela dvojice šlechticů, jejichž úkolem bylo rozhazovat z koňských sedel stříbrné korunovační žetony (označované též jako korunovační mince). Jak podrobněji objasňuje pojednání z pera Ference Gábor Soltésze, budapešťského soukromého sběratele spolupracujícího s Maďarskou akademií věd, a numismatika Maďarského národního muzea Csaby Tótha, udržela se tato praxe i do pozdější doby, i když ne vždy byly u příležitosti prešpurských korunovačních festivit raženy speciální žetony – někdy je totiž nahrazovala standardní platidla. Korunovační mince, které kromě své reprezentační a memo-

riální funkce přispívaly k zajištění plynulosti světské části slavností (jejich sběr zaměšťoval část tisíců se davu přihlížejících, což zejména v úzkých městských uličkách usnadňovalo pohyb účastníků průvodu), ostatně představovaly pouze jeden typ ražeb zhotovovaných v přímé souvislosti s uherskými královskými korunovacemi. Vedle nich se uplatňovaly (byť ne při každé ze sledovaných slavností) rovněž korunovační medaile, zhotovované obvykle ze zlata. Šlo jednak o takové ražby, jež právě korunovaný panovník během mše obřadně položil jako symbolický dar, respektive obětinu, na podnos či stříbrný kalich; dále o medaile, které dostávali nejlivnější uherští magnáti (úlohu darovacích medailí mohly ovšem plnit i ze zlata zhotovené varianty korunovačních žetonů, jejichž stříbrné exempláře se používaly v průvodu). Mimo uvedených artefaktů pak dodatečně vznikaly medaile, které připomínaly korunovační slavnosti zpětně, a to s různě dlouhým – nezřídka i víceletým – časovým odstupem.

Ferenc Gábor Soltész a Csaba Tóth ve svém příspěvku načrtávají rovněž základní obrysy vývoje ikonografie uherských korunovačních medailí a žetonů ze 16.–19. století, v jejichž ztvárnění se pozoruhodně projevovaly politické priority i propagandistické záměry příslušníků vládnoucí habsburské, respektive habsbursko-lotrinské dynastie. Tak při korunovaci Josefa I. v roce 1687 bylo jednoznačně dominujícím tématem příslušných ražeb úspěšné vytlačování Turků z evropské půdy. Obrazové motivy a také opisy či nápisy korunovačních medailí a žetonů Karla VI. (v Uhrách Karla III.) z roku 1712 se povětšinou nesly v duchu symbolického vyjádření nadějí, že v osobě tohoto panovníka dojde ke sjednocení a upevnění vlády nad oběma mocenskými sférami rakouského domu, jehož španělská větev tehdy již patřila minulosti. Potíže s prosazováním Pragmatické sankce z roku 1713 poté, co s Karlovou smrtí vymřela v mužské posloupnosti i středoevropská linie habsburské dynastie, se projevil také ve výzdobě ražeb, které spatřily světlo světa v souvislosti s prešpurskou korunovaci jeho dcery Marie Terezie 25. června 1741. Typická je pro ně heroická stylizace bojovné královny, houževnatě bránící svou říši před zástupy nepřátel.

Představená slovensko-maďarská kniha potěší nejen svým nesporným vědeckým přínosem, ale i výpravností. Čtenářský zážitek umocňuje bohatý obrazový doprovod, zvláště když se prakticky všechny reprodukce dočkaly vysoce kvalitního grafického zpracování. Týká se to jak katalogu korunovačních medailí a žetonů (ten kromě fotografií slavnostních ražeb přináší také mezi jednotlivé bloky katalogových položek umístěné reprezentativní portréty korunovaných uherských panovníků, doplněné o jejich stručné biogramy), tak úvodních studií, které jsou doplněny řadou dobře zvolených ilustrací jiného typu (především zde našly uplatnění přetisky dobových vedut či výřezy z nich). Společně se souborem precizně zdokumentovaných numismatických artefaktů jsou texty Gézy Pálffyho, Ference Gábora Soltésze a Csaby Tótha vítaným mezioborovým příspěvkem ke kýženému ucelenému zmapování

mnohohrstevné symboliky a rituálů, provázejících uherské panovnické korunovace v období raného novověku a počínajícího 19. století.

Tomáš Sterneck

Jan MARTÍNEK, *Martiniana. Studie o latinském humanismu v českých zemích, Praha, Academia 2014, 501 s.*

Jako dodatek k monumentálnímu dílu o latinském básnictví v českých zemích¹⁾ vyšel nyní zásluhou editorky Marty Vaculínové a součinnosti Kabinetu pro klasická studia monograficky zpracovaný výběr reprezentativních studií jednoho z autorů. Lze jej pokládat za jedinečný pohled do badatelské dílny, který neztrácí svěžest a značnou dávku inspirativnosti ani po desetiletích. V průběhu druhé poloviny 20. století, kdy celý opus vznikl, oba jeho autoři zveřejnili, zejména v *Listech filologických a Zprávách Jednoty klasických filologů*, stovky studií, v nichž průběžně prezentovali výsledky badatelského výzkumu v domácích i zahraničních knihovnách a reflektovali jednotlivé metodické a s tématem latinského humanismu v českých zemích spojené dílčí problémy.

Studie, jichž jsou více než tři desítky, byly otištěny na základě výběru již zesnulého autora a v publikaci jsou rozčleněny do sedmi tematických skupin. První se věnuje periodizaci latinské humanistické literatury, význačným básníkům či jejich skupinám a pěstovaným žánrům.²⁾ Lze ji pojmut jako pandán k Truhlářově pojednání o humanismu v době jagellonské.³⁾ Největší pozornost Martínek věnoval básníkům tzv. druhé generace, kteří náleželi k okruhu Jana st. Hodějovského z Hodějova (1496–1566). Druhá skupina studií je zaměřena na předbělohorské školství a podporu vzdělanosti.⁴⁾ Autor se v ní nejprve pokouší vymezit účast městských elit na humanistickém básnictví. Ta je charakteristická zejména pro druhou a třetí generaci humanistů, zatímco pro první generaci je příznačný především soukromý zájem šlechticů, resp. církevních hodnostářů. Autorův zájem se zde rozšiřuje i na náboženský kontext, když jsou reflektovány rozdíly mezi katolickým a nekatolickým tvůrcem, pro nějž je příznačné vytváření komunikačních vazeb na zahraniční protestanty, zejména v německých zemích. Předmětem následujících studií je výzkum partikulárního školství a žánrů s tímto prostředím spojených. Zvláštní otázku představuje vliv pražské univerzity na „venkovské“ městské školy, sledovatelný

¹⁾ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě / Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv. 1–6, Praha 1966–2011.

²⁾ J. MARTÍNEK, *Martiniana*, s. 29–102.

³⁾ Josef TRUHLÁŘ, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894.

⁴⁾ J. MARTÍNEK, *Martiniana*, s. 103–187.

těž v úsilí o centrálně organizované zajišťování kvalifikovaného pedagogického personálu. Autor analyzuje též vztahy předních domácích humanistů (Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Matouše Collina, Jiřího Carolida a Jana Campana) k univerzitě. Do tohoto oddílu je zařazeno i pojednání o roli mecenátu v prostředí humanistického písemnictví.

Třetí část publikace shrnuje příspěvky zaměřené na sledování vztahu humanistů k národním jazykům a na otázky spojené s interakcí českého a německého jazykového prostředí v humanistické kultuře.⁵⁾ Cenná je komparace projevů humanistické kultury v českých zemích se situací v zemích německých, kde měla tato literatura na národní písemnictví podstatně větší vliv než v Čechách.⁶⁾ Závěry zde formulované se opírají o systematický průzkum tisků v desítkách německých knihoven. Z celého tohoto oddílu je zřejmé, že na šíření latinské humanistické kultury v českých zemích měl rozhodující vliv úzký vztah našich humanistů s kulturním, zejména nekatolickým prostředím Říše. Významný pramen pro zkoumání otázek spjatých s tímto tématem představují bilingvní česko-latinská a německo-latinská vydání poezie. Nejméně rozsáhlá je čtvrtá část publikace, která sestává ze tří kratších příspěvků, věnovaných převážně onomastické tematice.⁷⁾ Je mezi nimi i pojednání o jménech a příjmeních humanistů, k jehož sepsání dala podnět diskuse o rodišti Jana Amose Komenského. Někteří badatelé se tuto otázku pokoušeli rozřešit na základě údajů, které pozdější bratrský biskup uvedl při svých imatrikulačních zápisech. Martínkovy vývody, formulované na základě analýz jmen desítek představitelů humanistické kultury, lze jistě vzít v potaz i při pohledu na duchovní jednotlivých konfesních útvarů, působící v raném novověku v českých zemích.

Pátá část publikace je výběrem příspěvků zkoumajících různé aspekty tištěných i psaných pramenů, relevantních pro výzkum latinské humanistické kultury a jejich protagonistů.⁸⁾ Jde zejména o vymezení žánrů a jejich dochování. Autor se věnuje též specifickým otázkám spojeným se vznikem konvolutů, které běžně sestávají z desítek tisků a kromě potenciálu využitelného pro obsahovou analýzu mohou poskytnout řadu doplňujících informací, získaných rozborem údajů, vzniklých v souvislosti s vlastnictvím knihy. Jde o dedikace, rukopisné vpisky a komentáře, případně jiné dokumenty připojené ke konvolutu, které jsou samy o sobě významným pramenem a důležitým svědkem dějin knižní kultury. Autor zde nastiňuje některé možnosti detailní analýzy konvolutů a očekávané výsledky. V jiném příspěvku dává nahlédnout do metod aplikovaných při fyzickém průzkumu tisků, tedy do oboru samotné knihovědy. Ukazuje, jaké informace lze získat na základě rozboru fyzického stavu

⁵⁾ Tamtéž, s. 189–241.

⁶⁾ Tamtéž, s. 194.

⁷⁾ Tamtéž, s. 243–255.

⁸⁾ Tamtéž, s. 257–316.

dvou nebo více exemplářů jednoho a téhož díla, jež se v některých částech tisku od sebe navzájem liší, a vzájemnou konfrontací těchto odlišností. V jiné studii se pokouší najít klíč k jednotné a efektivní metodě popisu obsahového členění zkoumaných tisků. Ty jsou často svědectvím dosti komplikovaných vztahů mezi různými institucemi, autory, těmi, jimiž je dílo dedikováno, a mecenáši. V závěru tohoto oddílu se autor věnuje významu zpráv o tiscích, jež se do dnešních dní nedochovaly.

V šesté části knihy autor podává několik příspěvků, reflektujících stav dochování humanistických bohemik v domácích i zahraničních knihovnách.⁹⁾ Stručně hodnotí význam fondů největších českých a slovenských institucí pro bádání o daném tématu a pokouší se přiblížit historické pozadí, které mělo za následek koncentraci tisků v těchto knihovnách. Samostatnou pozornost věnuje řadě významnějších konvolutů, z domácích institucí připomíná vybrané sborníky pražských knihoven. Výběr z náleзовých zpráv, jichž bylo zejména v šedesátých a v sedmdesátých letech v souvislosti s prací na *Rukověti* publikováno mnoho desítek, umožňuje čtenáři učinit si hrubou představu o rozsahu badatelské práce, realizované v knihovnách a dalších institucích téměř celé střední a východní Evropy.

Závěrečná sedmá část výboru Martínkových studií jednak rekapituluje vykonané práce na *Rukověti*, jednak je výhledem do budoucnosti.¹⁰⁾ Autor se snaží zachytit všechny zásadní podněty a formulovat hlavní důvody, které vedly k monumentálnímu zpracování příležitostného latinského básnictví a obecně se zamýšlí nad významem edic (sám některé také připravil) pro poznávání humanistické literatury. Následně se pokouší formulovat vize a náměty pro další badatelskou generaci, vědomě mu jde o zachování kontinuity výzkumu. Své konkrétní představy o dalších pracích shrnul v oddíle 7.6.¹¹⁾ Jde mimo jiné o zamýšlený svazek s rejstříky, který by doplnil svazky základní řady *Rukověti* a jehož absence je nejcitelnějším nedostatkem tohoto jinak úctyhodného díla. Martínek zde v hrubých obrysech načrtává celý jejich systém, který dalece překračuje to, co si dnes recipient odborné literatury obecně představí pod pojmem „rejstříky“.

Jakkoli jsou vize a cíle formulované v této části ušlechtilé, nelze se ubránit mírné skepsi, již ostatně dala průchod sama editorka v závěru předmluvy k publikaci. Možnosti svobodného cestování a prakticky neomezeného šíření informací, které v posledním čtvrtstoletí otevírají cestu velkolepým projektům a v době prací na *Rukověti* byly zcela nemyslitelné, dnes na straně druhé ztěžují okolnosti, které příliš nenahrávají velkorysejší podpoře dalších humanistických studií. Editorka konstatuje, že „současné pojetí vědy nepřeje dlouhodobým projektům základního výzkumu“¹²⁾

⁹⁾ Tamtéž, s. 317–389.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 391–470.

¹¹⁾ V oddíle „Další cesty bádání o humanismu v českých zemích“. Tamtéž, s. 429–443.

¹²⁾ Tamtéž, s. 18.

a důraz je naproti tomu kladen na vysokou frekvenci výstupů. Nakolik mají tyto obavy reálný základ, může nakonec nejlépe posoudit ten, kdo se o podporu badatelských projektů u příslušných institucí uchází.

Publikace, v níž jsou některé ze studií zveřejněny bilingvně (česko-latinsky, případně česko-německy) a jiné doplňují německojazyčná resumé, uzavírá bibliografie prací Jana Martínka. Je rozčleněná na knihy, redigovaná díla, studie a články, recenze a zprávy. Samozřejmostí je jmenný, místní a věcný rejstřík, otištěný v samém závěru díla. Čtenář ocení, že publikace vizuálně ladí s předcházejícími svazky *Rukověti*, již je důstojným doplňkem. Martínkovy nejreprezentativnější samostatné studie, nyní vydané souborně, se tak stávají výrazně snadněji přístupnými badatelům nové generace, jimž jejich předchůdci v mnohém usnadnili cestu.

Jiří Just

Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy, Praha, Artefactum 2013, 268 s.

Ústav dějin umění Akademie věd České republiky vydal publikaci, která obsahuje příspěvky k tematice konfesionality uměleckých děl. Po vydání průkopnické monografie, věnované uměleckým projevům české reformace,¹⁾ je tak dalším interdisciplinárně orientovaným výstupem, který usiluje o inovativní pohled na vznik uměleckého díla z perspektivy širšího kontextu dobové religiozity. Publikaci předchází úvodní pojednání,²⁾ v němž se Kateřina Horníčková pokusila stručně shrnout výsledky moderního bádání o této problematice a objasnila členění publikace, která přináší tři souhrnné a jedenáct případových studií rozdělených do tří bloků. Horníčková kriticky reflektuje rozdílnost i styčné plochy v přístupu k uměleckému dílu z pozice historika a historika umění, pokouší se nastínit problematiku rozpoznání „konfesní stopy“ v určitém díle a upozorňuje na aspekty, které ovlivňují srozumitelnost obrazového sdělení. Formuluje také limity našeho porozumění obrazové komunikaci v konfesním prostředí našich zemí. Pro inovativní koncept, jaký publikace představuje, je příznačné, že analýzám nebyla podrobena pouze samotná umělecká díla a objekty architektury, ale také projevy slovesné kultury, jakými jsou např. liturgický zpěv a kázání.

¹⁾ Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK, *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010.

²⁾ Kateřina HORNÍČKOVÁ, *Konfesionalita díla*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 9–20.

První blok, který sestává ze tří studií prezentujících nové perspektivy zkoumání uměleckých památek, zahajuje pojednání Mileny Bartlové.³⁾ Autorka se zde pokouší definovat vztah mezi pozdní gotikou a renesancí v českých dějinách umění, vymezit prostor, jaký se české reformaci v dosavadních badatelských konceptech dostal a stanovit její národní specifika na pozadí domácího kulturního dědictví. V závěru nabízí sedm tezí, na jejichž základě lze umění české reformace přiznat místo v kontextu domácích dějin umění. Z textu je zřejmé, že silným impulsem pro zkoumání těchto problémů byl zdařilý výstavní a publikační projekt „Umění české reformace“, realizovaný od konce roku 2009 do dubna 2010 v Císařské konírně Pražského hradu, na němž měla sama autorka výrazný podíl. S odkazem na část zde představených exponátů se pokouší charakterizovat obsah pojmu „česká renesance“, proměny jeho chápání v dosavadním bádání a chronologicky vymezit domácí variantu této kulturní epochy.

V úvaze o periodizaci období autorka reflektuje moderní koncepty, které kladou mezník mezi (pozdní) gotikou a renesancí zhruba do časového rozpětí od 90. let 15. století do poloviny 16. století; při hledání periodizačního zlomu se pak rozhoduje pro období života generace mezi 90. lety 16. století a nástupem luterské reformace. V následující části svého pojednání se snaží formulovat konceptuální model „umění české reformace“, jejím záměrem je „*uchopit reformaci jako určující prvek struktury umělekohistorické výkladové konstrukce i hodnocení dochovaných památek*“.⁴⁾ Za „ústřední referenční bod“ české reformace, vnitřně značně diferencované, považuje *Českou konfesi* z roku 1575, přičemž konstatuje omezený zájem domácích badatelů o sledování kulturních projevů domácích reformačních útvarů v evropském a středoevropském kontextu.⁵⁾ Při pátrání po specifickém rysu české reformace, tedy po jakýchsi stopách národní (či lépe řečeno: zemské, ve smyslu *böhmisch*) identity v samotných uměleckých dílech se obrací k luterské konfesní kultuře, v moderním bádání doposud spojované převážně s jazykově německým prostředím. Výsledky svých bádání o konceptu „české renesance“, již ovšem považuje za manýrismus a rané baroko, autorka sumarizuje v závěrečných sedmi tezích, které předkládá k diskuzi a současně jejich formulací nabízí orientaci pro další základní výzkum.

Ve druhé studii se Ondřej Jakubec synteticky zabývá značně opomíjenou problematikou sakrálních staveb a klade si za cíl upozornit na některé aspekty „konfesní architektury“.⁶⁾ Koncentruje se na prostředí Moravy, příznačné ve své době velkou

³⁾ Milena BARTLOVÁ, *Renesance a reformace v českých dějinách umění: otázky periodizace a výkladu*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 23–48.

⁴⁾ Tamtéž, s. 35.

⁵⁾ Na s. 40 mluví autorka dokonce o „zapomínání na umění české reformace“.

⁶⁾ Ondřej JAKUBEC, *Modalita a a konfesionalita sakrálních staveb v českých zemích 16. a počátku 17. století*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 49–72.

mírou náboženské snášenlivosti. Autor se vyrovnává zejména s doposud obecně přijímaným tvrzením, že domácí sakrální stavby se nevyznačují distinkcemi, odrážejícími rozličnost etablovaných domácích konfesních kultur. Představu „*absolutní konfesní indiferentnosti sakrálních staveb*“ však odmítá.⁷⁾ V této souvislosti uvádí příklady jezuitských chrámů vybudovaných v českých zemích na přelomu 16. a 17. století, které se vyznačují vysokou mírou stylové indiferentnosti a historizujícími tendencemi. Za nekatolické sakrální stavby, u kterých lze rozpoznat projevy osobitého stylu, považuje především chrámy historické jednoty bratrské, vystavěné Matteem Borgorellim pro Krajíře z Krajku. V případě těchto staveb lze však namítnout, že vznikly na objednávku vrchnosti a doposud není k dispozici jediný doklad, který by umožňoval přiznat duchovním jednoty bratrské, resp. jejímu vedení, jakýkoliv vliv na architektonickou podobu těchto objektů.⁸⁾ Vyhraněný charakter mají podle autora i některé pozdně renesanční stavby moravských luteránů, konkrétně kostel Nanebevzetí (správně: Narození) Panny Marie v Andělské Hoře na Bruntálsku a některé další stavby, vedle jiných monumentální chrámy v Branné a ve Velkých Losinách. Za osobitost nekatolických staveb považuje sjednocený prostor a vyhraněný systém štukatur, zdobicích klenbu.

V závěrečném příspěvku první části publikace se Martin Horyna pokusil oprotit tematiku hudebních útvarů české reformace, určených pro liturgické využití, od apriorních ideových a nacionalistických hledisek, ulpívajících na výsledcích badání předcházejících generací.⁹⁾ Studii zaměřil na hudební složku bohoslužby a pokusil se objasnit, jak se proměna náboženské situace v našich zemích odrazila v bohoslužebném zpěvu. Horynův příspěvek je (též pro svoji odlišnou koncepci od předcházejících dvou této části knihy) osvěžujícím průvodcem – s až didaktickými rysy – po rozličných formách utrakvistické a bratrské bohoslužby. Stranou pozor-

---

⁷⁾ Tamtéž, s. 53.

⁸⁾ Jiným případem je výzdoba interiéru, při níž se v Mladé Boleslavi, ovšem až v 80. letech 16. století, uplatnil bratrský zvyk zdobit stěny chrámu kaligraficky provedenými nápisy zejména s biblickým textem (k tomuto problému srov. např. Jiří JUST, *Předlohy latinských biblických nápisů v bratrském kostele v Ivančicích*, Z kralické tvrže 23, 2005, s. 23–27; Jindřich ŠEBÁNEK, *Nápisy v kralickém kostele*, in: Vlasta Fialová (ed.), Kralice, Brno 1959, s. 111–120). Dosavadní konfesní badání představovalo Arnošta Krajíře z Krajku téměř jako příkladnou bratrskou vrchnost, srov. např. Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952. Otázka konfese mlado-boleslavské vrchnosti bude však pravděpodobně složitější, srov. Ernst Alwin SEELIGER, *Zittauer Freunde der Züricher Reformatoren und der Böhmischen Brüder*, Zittauer Geschichtsblätter 9, 1932, č. 10, s. 37–44.

⁹⁾ Martin HORYNA, *Hudba v liturgii české reformace*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), In puncto religionis, s. 73–83. Studie je zkrácenou verzí článku téhož autora: *Česká reformace a hudba, studie o bohoslužebném zpěvu českých nekatolických církví v období 1420–1620*, Hudební věda 48, 2011, č. 1, 5–40.

nosti nezůstává ani prostředí tvůrců a aktérů liturgického zpěvu (farní škola, literátská bratrstva, farní obec) či médií, zachycujících hudební texty.

Druhý blok nese název „Paralelní světy – náboženská kultura a komunikace“ a prostřednictvím několika případů přibližuje tvorbu jako formu určitého náboženského vyjádření. Zahajuje jej pojednání Jana Hrdiny s tématem chronologicky náležejícím ještě do období předhusitského, vztahuje se k události v Jevičku, kde se v roce 1384 navzdory požáru kostela augustiniánského kláštera zachoval zázračný obraz Panny Marie.¹⁰⁾ Arcibiskup Jan z Jenštejna nechal události přešetřit a věřícím, přicházejícím do Jevička, udělil čtyřicetidenní odpustky. Instituci odpustků, vázanou na návštěvu místa s náboženským obrazem, v tomto případě klášterního kostela v Jevičku s obrazem Panny Marie, autor ve svém příspěvku analyzuje. Milada Homolková se poté zabývá písní *Věrní křesťané*, dochovanou na dodatečně přivázané složce k Jenskému kodexu, který označuje za „svěrázný obrazově-textový památník české reformace“.¹¹⁾ Srovnává textové znění písně s jinými jejími dochovanými záznamy (z nichž nejstarší nacházíme v *Jistebnickém kancionálu*) a pokouší se nastínit její textovou a historickou tradici. Jitka Vlčková obrátila svou pozornost k působivé výzdobě Smiškovské kaple v chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře, odkryté v roce 1878, a k osobě jejího objednavatele, kutnohorského měšťana a rudokupce Michala Smiška z Vrchovišť († 1511), jehož autorka opatrně řadí k umírněným utrakvistům.¹²⁾ Malířská výzdoba pochází z období mezi lety 1488–1492, tedy z doby, kdy ve městě pobýval italský biskup Augustin Luciani, a svým provedením v našich zemích ohlašuje nástup renesance. Text příspěvku ruší drobný přehmat: namísto „v humanitním prostředí“ by zde mělo být „v humanistickém prostředí“.¹³⁾ Toporně, až nesrozumitelně působí výrok „*Kdo chtěl být v církvi, musel být jednotný v Kristovi*“,¹⁴⁾ který je navíc zkomolenou citací pramene, otištěnou v díle J. Mac-
ka.¹⁵⁾

Petr Voít rozšířil interdisciplinární záběr publikace o pohled knihovědce a ve svém příspěvku pojednal o knižní ilustraci v českých tiscích 1. poloviny 16. stole-

¹⁰⁾ Jan HRDINA, *Indulgentie ad ymagines aneb „odpustkové obrazy a sochy“ v předhusitských Čechách. K funkci obrazu před husitstvím*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 87–102.

¹¹⁾ Milada HOMOLKOVÁ, *Píseň „Věrní křesťané“ v Jenském kodexu*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 103–115.

¹²⁾ Jitka VLČKOVÁ, *Výzdoba Smiškovské kaple v kutnohorském chrámu sv. Barbory a otázka náboženského vyznání Michala z Vrchovišť*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 117–136.

¹³⁾ Tamtéž, s. 124.

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 131.

¹⁵⁾ Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 59.

tí.¹⁶⁾ Jeho stať je názornou ukázkou, jak je nutné pro sledování dané problematiky udržovat neustálý ohled na vývoj v těch oblastech či zemích, které jsou z hlediska kulturního vlivu pro naše území zásadní. Z jeho pojednání je zřejmé, jak významnou roli sehrál při zavádění knižní ilustrace v domácích tiscích během první poloviny 16. století prostý komerční pohyb typografického materiálu. V řadě případů tím podnítil do značné míry spontánní přesazování ilustrací do nového kontextu. I při snaze o zajištění ilustrací z vlastních zdrojů (domácími řezači) jsme svědky vysoké závislosti na předlohách, pocházejících především z německého luterského prostředí. Závěrem autor konstatuje, že „*dodnes zachované projevy reformační ilustrace [z 1. poloviny 16. století – pozn. aut.] jsou překvapivě hubené*“,¹⁷⁾ což ovšem souvisí zejména s pomalým nástupem knižní ilustrace v našich tiscích.

Poslední dva příspěvky druhé části publikace jsou zaměřeny na konkrétní dochované artefakty. Jan Royt se zaměřil na dochované luteránské křtitelnice.¹⁸⁾ Nejprve stručně představil uspořádání chrámového prostoru luterských sakrálních staveb, luterskou teologii a liturgii křtu. Poté přistoupil k charakteristice tvaru křtitelnic a jejich ikonografie, kterou konfrontuje s některými luterskými věroučnými texty. Závěrem popisuje tři křtitelnice dochované na našem území (Svádov, Frýdlant, Most). Blanka Kubíková se věnuje dochovanému portrétu moravského rytíře a příslušníka jednoty bratrské Jiřího Zikmunda Praksického ze Zástřizl a zkoumá kontakty této osoby s vůdcem švýcarských reformovaných Theodorem Bezou.¹⁹⁾ Obraz vznikl v souvislosti se studiem Jiřího Zikmunda na reformované akademii v Ženevě, kam mladého Praksického doprovázel Václav st. Morkovský ze Zástřizl. Ten v Ženevě v r. 1597 nevydal „*Bezovy sebrané spisy*“, jak uvádí autorka (to by bylo bezpochyby nad jeho síly),²⁰⁾ nýbrž jen výběr z jeho básnické tvorby. V příspěvku připomíná též záměr reformovaného učenice prodat Jiřímu Zikmundovi svou knihovnu, k čemuž skutečně došlo, a Bezova knihovna našla místo na moravském Buchlově.²¹⁾ V závěru svého příspěvku autorka upozorňuje na portrétní galerii rodu Zástřizlů, dochovanou na Buchlově.

¹⁶⁾ Petr VOIT, *Česká a německá reformace v ilustraci české knihy první poloviny 16. století*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 137–162.

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 153.

¹⁸⁾ Jan ROYT, *Voda omilostňující a voda trestající. Ikonografie luteránských křtitelnic v Čechách*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 163–174.

¹⁹⁾ Blanka KUBÍKOVÁ, „*Ozdoba Moravy*“ – *ženevský portrét a ženevské kontakty moravského rytíře Jiřího Zikmunda Praksického ze Zástřizl*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 175–186.

²⁰⁾ Tamtéž, s. 178.

²¹⁾ K osudům knihovny srov. též František Michálek BARTOŠ, *Po stopách knihovny Theodora Bezy na Moravě*, in: Rudolf Fukal – Milan Kopecký (edd.), *Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora*, Brno 1958, s. 382–385.

Třetí blok publikace, nazvaný příznačně „Cesty k (in)toleranci“, zahrnuje příspěvky pojednávající o uměleckém díle v interakci konfesních kultur. V jeho první studii se Kateřina Horníčková zabývá konfesionalitou v prostředí měst, přičemž se pokouší stopovat její vliv při utváření městského prostoru.²²⁾ Také v tomto případě jde o poměrně obtížný úkol, protože velká část staveb či jejich částí, nesoucích projevy dobové nekatolické konfesionality, je nenávratně ztracena, ať již následkem pobělohorských zásahů, které měly za cíl potlačit projevy upomínající na nekatolickou minulost, nebo vlivem postupné přirozené proměny tváře našich měst. S pomocí pozdějších pramenů se autorka pokouší rekonstruovat podobu dvou nedochovaných staveb města Hradce Králové, které nesly výrazné znaky dobové religiozity: gotické pískovcové kašny, vybudované na památku krále Jiřího z Poděbrad, a nápisových polí, doplněných heraldickými motivy a umístěných na severní hradecké bráně, jejichž text byl polemicky namířen proti pikartům (tedy jednotě bratrské). Je škoda, že autorka nevěnovala v souvislosti s těmito nápisy pozornost také hradeckému protibratrskému vystoupení Jana Ležky, které v době vzniku nápisů mohlo být ještě živé a zachycují jej i tisky z let 1559 a 1588.²³⁾ Zmínka Jana Amose Komenského, kterou zde autorka v souvislosti s nápisy uvádí (a která se vztahuje k protikalvinistickému nápisu na brance kostela sv. Antonína na Slezském předměstí, zhotovenému v době pobělohorské rekatolizace),²⁴⁾ se s velkou pravděpodobností skutečně netýká uvedených nápisů, ale zřejmě naráží na existenci nepočtené skupiny stoupců reformovaného vyznání (část jich byla původem ze Slezska), doložených v Hradci Králové na počátku 17. století, kteří mohli mít ke zmíněnému kostelu určitý vztah.²⁵⁾ Tuto hypotézu by však bylo třeba potvrdit dalším bádáním.

Martina Šárovcová se v následujícím příspěvku pokouší nově interpretovat jednu do dvou samostatných celků členěnou iluminaci litomyšlského graduálu (pochází z let 1561–1563), jejímž hlavním tématem je svornost.²⁶⁾ Malba podle jejího názoru odráží konfesní situaci Čech, která je charakteristická rozdělením

²²⁾ Kateřina HORNÍČKOVÁ, *Městská architektura jako prostor vymezení identit. Studie ke konfesionalitě urbánního prostoru*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 189–204.

²³⁾ *Odvolení jednoho bratra z roty pikhartské, kteréž jest učinil v Hradci Králové nad Labem (...)*. První tisk, který se nedochoval, realizoval v roce 1559 v Praze Jan Kantor Had (Knihopis č. 1394), druhý tisk z roku 1588 tamtéž Jan Jičínský (Knihopis č. 1395).

²⁴⁾ K. HORNÍČKOVÁ, *Městská architektura*, s. 201–202.

²⁵⁾ Nadto nelze předpokládat, že by Komenský neporozuměl protibratrskému zaměření nápisu, jak hypoteticky připouští Horníčková na s. 201 své studie, když byl termín „pikharté“ (vedle označení „valdenští“) po celou dobu 16. století i v následujících desetiletích 17. století běžně užíván při konfesních polemikách k označování stoupců jednoty bratrské.

²⁶⁾ Martina ŠÁROVCOVÁ, *Svatopluk varující své tři syny před nesvorností jako obraz konfesní situace v Čechách?*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), *In puncto religionis*, s. 205–216.

početné obce evangelických věřících do několika konkurenčních proudů. V této souvislosti zmiňuje osobnost Samuela Martinia z Dražova, jeho napomenutí ke sjednocení českých evangeliků a spis *Haggaeus redivivus*, ve kterém Jan Amos Komenský vybízí k budování nového a již konfesně nerozděleného národního společenství.

Michal Šroněk se věnuje výzdobným prvkům bratrské Bible kralické v jednoduchém vydání z roku 1596 a jejich konfliktnímu potenciálu.²⁷⁾ V úvodní části svého pojednání se zamýšlí nad rozporem, že jednota bratrská na jedné straně odmítala náboženské obrazy a na straně druhé velkoryse zdobila určité žánry bratrských tisků (bible a kancionály). V tisku bratrské bible z r. 1596 si všímá zejména bohatě zdobené titulní strany a identifikuje nizozemský vzor jejich obrazových motivů. V závěru své studie se pokouší vyložit kontext té části náboženské polemiky luterského duchovního Samuela Martinia z Dražova, která je věnována kritice bratrských knižních ilustrací.

Petr Hrachovec pojednává roli náboženského obrazu ve výzdobě luteránských chrámů.²⁸⁾ Předchází tomu nárys proměn vztahu luterské teologie k posvátnému prostoru, který od konce 16. století výrazně ovlivnily konfesní střety s kalvinistickým proudem reformace. Luterské chrámy se svou zdobností interiéru od té doby mohou směle měřit s katolickými a pevné místo v luterské konfesní kultuře mají i okázale pojaté festivity. V tomto kontextu Hrachovec analyzuje kázání žitavského pastora Kašpara Tralla, pronesené v září 1619 při vysvěcení nového vybavení kostela Panny Marie na žitavském předměstí, které je apologií kostelní výzdoby a náboženských obrazů. V ohnisku Tralovy argumentace se nachází nově adaptovaný oltář Panny Marie, která má být uctívána, ale ne zbožňována. Její účta má mít navíc jasný christocentrický směr.

Závěrečný příspěvek Petra Hlaváčka nás zavádí do Jáchymova, který byl od vystoupení Martina Luthera po dvě desetiletí křížovatkou rozmanitých reformních idejí, včetně projevů radikální reformace (významný byl v této souvislosti vliv obrazoborce Andrease Karlstadta, který se zde ve 20. letech pokoušel získat místo faráře), načež se z této lokality pod duchovním vedením faráře Jana Matthesia stalo jedno z významných českých center hlavního proudu luterské konfesní kultury.²⁹⁾ Na otázku, proč v Jáchymově nedošlo v raných letech reformace k jině běž-

²⁷⁾ Michal ŠRONĚK, *Bratrská Bible z roku 1596. Příběh výzdoby a polemiky*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), In puncto religionis, s. 217–232.

²⁸⁾ Petr HRACHOVEC, *„Maria honoranda, non adoranda“*. Studie k poznání role obrazů a umělecké výzdoby v luteránském kostele éry konfesionalizace, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), In puncto religionis, s. 233–251.

²⁹⁾ Petr HLAVÁČEK, *Jak se šlikovský Jáchymov nestal ohniskem ikonoklasmu. Studie k vlivům evropských reformací v česko-saském prostoru*, in: K. Horníčková – M. Šroněk (edd.), In puncto religionis, s. 253–264.

ným projevům ikonoklasmu, když zde evidentně potenciál k takovým skutkům byl, autor s velkou dávkou vtipu odpovídá, že „v tomto mladém městě nebylo co exemplárně zničit“.³⁰⁾

Předkládaná publikace je vedle již zmíněné monografie *Umění české reformace* významným příspěvkem k výzkumu uměleckých projevů spjatých s nekatolickými konfesními kulturami v českých zemích v době raného novověku. Vydavatelům se podařilo připravit solidní publikaci, v níž nelze pokládat ani jeden z příspěvků za nadbytečný. Pečlivé redaktorské práci uniklo, kromě již uvedených dílčích výtek, jen nemnoho míst, která mohou vyvolat mírné rozpaky čtenářů. Týkají se zejména užité terminologie. V příspěvku Martina Horyny se objevuje poněkud zavádějící označení „reformované církve“,³¹⁾ když má autor zjevně na mysli souhrnné církevní útvary tábora reformace, nikoliv jeho specifickou část, tedy „reformované“, běžně označované také za „kalvinisty“, nebo v dobových pramenech za „orthodoxy“. Dvakrát se v textu objevuje termín „křesťanské denominace“,³²⁾ který je v obecném diskurzu užíván zejména v souvislosti s určitým typem moderních protestantských církví (tzv. evangelikálního směru a společenstev tzv. kongregačního typu) a jeho užití pro označení konfesních kultur doby pozdního středověku a raného novověku je více než diskutabilní.³³⁾ Podobně nežádoucí asociace s moderním protestantským útvarem by mohla vyvolat slova o sborech „církve bratrské“ v příspěvku Jana Royta.³⁴⁾ Závěrem lze podotknout, že publikací tohoto typu by svědčil místní, jmenný a případně též i věcný rejstřík. V údajích o zdrojích vyobrazení za s. 264 chybí též informace o půvabném motivu, užitém na přední straně obálky – snímek nástěnné malby kalicha s nápisem „*veritas vincit*“ byl pořízen v chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře, motiv se objevuje na východní stěně kruchty, situované nad tzv. Minciřskou kaplí. Jde o jeden z mála reliktních, upomínajících na reformační minulost tohoto objektu. Celkový dobrý dojem z díla tyto drobné nedostatky však nikterak ohrozit nemohou.

Jiří Just

³⁰⁾ Tamtéž, s. 261.

³¹⁾ M. HORYNA, *Hudba v liturgii české reformace*, s. 75.

³²⁾ K. HORNÍČKOVÁ, *Konfessionalita díla*, s. 11 a P. HRACHOVEC, *„Maria honoranda, non adoranda“*, s. 236.

³³⁾ K pojmu srov. Pavel FILIPI et al. *Malá encyklopedie evangelických církví*, Praha 2008, s. 44.

³⁴⁾ J. ROYT, *Voda omilostňující a voda trestající*, s. 163.

Martina LISÁ, Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 463 s.

Osobní zápisky náboženských exulantů z prvních pobělohorských desetiletí představují pro naši historiografii velmi cenné zdroje informací k osudům, postojům a myšlení svých tvůrců, ale i šířejí k dějinám jednotlivých exilových obcí. Vydávání těchto vzácně dochovaných textů má již více než stoletou tradici, připomeňme například Menčíkovu edici pamětí Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic,¹⁾ zápisky Karla Pfefferkorna z Ottopachu²⁾ či texty Jiřího Kezelia Bydžovského.³⁾ Nejnovějším příspěvkem k této záslužné ediční činnosti je publikace Martiny Lisé, která zpřístupňuje zápisky litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblice (1592–1649) z let 1626–1639. Jedná se o náboženského exulanta, který našel útočiště v saské Pirně. Jeho text je tedy důležitým pramenem pro poznání tamních poměrů v letech, kdy přichází z Čech doslova zaplavili nevelké saské městečko poblíž českých hranic.

Téma pobělohorského náboženského exilu do Saska, speciálně do Pirny, získalo v českém polistopadovém dějepisectví mocný impuls na samém konci minulého století zásluhou badání a publikací Lenky Bobkové.⁴⁾ Autorka recenzované knihy, Martina Lisá, která v současnosti působí v Lipsku, je její žačkou. Již během studií v jejím semináři se orientovala na tuto problematiku. Na počátku dlouhé cesty k předložené edici Nosidlova textu stála úspěšně obhájená diplomová práce, ovšem vydaná kniha je plodem dalšího výzkumu uvedené problematiky i náročné a dobře zvládnuté ediční a překladatelské práce.⁵⁾

¹⁾ Ferdinand MENCÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897.

²⁾ Josef VOLF, *Genealogické příspěvky k rodu Pfefferkornů z Ottopachu*, Památky archeologické a místopisné 23, 1908–1909, s. 333–340, 587–590.

³⁾ Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*, Mladá Boleslav 1935.

⁴⁾ Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999; TÁŽ, *Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629*, FHB 19, 1999, s. 83–116; TÁŽ, *Česká komunita v Pirně v letech 1629–1639. Příspěvek k pobělohorskému exilu v Sasku*, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1999, s. 27–39; TÁŽ, *Böhmische Exulanten in Sachsen während des Dreißigjährigen Krieges. Am Beispiel der Stadt Pirna*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, č. 1–2, s. 21–29; TÁŽ, *Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.–6. listopadu 1998, Ústí nad Labem 2001 s. 72–106.

⁵⁾ Martina LISÁ, *Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic*, Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie 54, 2009, č. 1–4,

Nejstarší text Nosidlovy Kroniky se nalézá na nepotištěných stránkách či částech stránek Veleslavínova *Kalendáře historického*, přesněji výtisku jeho druhého vydání z roku 1590, který je uložený v Knihovně AV ČR v Praze. Takové využití Veleslavínova spisu v měšťanských kruzích nebylo zdaleka ojedinělé, nicméně Nosidlovy zápisky jsou výjimečné díky tomu, že barvitě zachycují exilové osudy svého autora. Jejich význam postřehl již na konci 18. století František Martin Pelcl, k němuž se uvedený výtisk Veleslavínova *Kalendáře historického* s Nosidlovými zápisky dostal. Pelcl nejen využil tento text ve svém díle *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen (1774)*, ale také pořídil jeho opis (dnes uložen v Národní knihovně ČR). Edice Martiny Lisé vychází ze staršího rukopisu ve Veleslavínově knize, k Pelclovu opisu přihlíží pouze v ojedinělých odůvodněných případech.

Stavba recenzované publikace odpovídá standardům moderních raně novověkých edičních projektů. Po stručné předmluvě s poděkováními všem podporovatelům (zde je zdůrazněna role prof. Lenky Bobkové a prof. Winfrieda Eberharda) autorka zařadila úvodní studii. Na jejím počátku se zamýšlí nad charakterem Nosidlova textu z hlediska ego-dokumentů, dále zařazuje českou pobělohorskou náboženskou emigraci do širšího kontextu raně novověkých migrací, pak se věnuje exilu v Sasku a především české exilové obci v Pirně. Součástí této studie je také bližší pohled na rodinný původ a životní osudy Václava Nosidla z Geblic a více než polovinu tohoto textu autorka věnovala vydávané Nosidlově Kronice. Informuje o jednotlivých rukopisech a předpokládaných okolnostech jejich vzniku, ale především nastiňuje hlavní tematické rámce tvořící obsah celého díla. Podrobněji se pak věnuje tematice prorocství (která hrála v první polovině 17. století významnou roli v myšlení řady příslušníků náboženského exilu) a problematice každodennosti emigrantů v Pirně (jež je v editovaném textu dobře podchycena).

Vlastní edice chronologicky řazeného českého textu Kroniky je zpracována ve shodě se současným přístupem k vydávání rukopisných textů ze 17. století. Jedná se samozřejmě o transkripci textu s primárním historickým určením, která však nepouští ze zřetele (v mezích možnosti) ani lingvistické hledisko (textově-kritický aparát je uveden v poznámkách pod čarou, jež jsou označeny písmeny). Paralelně s českým textem obsahuje kniha i německý překlad, jehož hlavním cílem je srozumitelnost. Autorka však při nutných zjednodušeníh nerezignovala na přesnost, v poznámkách pod čarou u německého překladu se snaží vysvětlovat složitější pojmy či jazyková spojení, současně zde pro německého čtenáře určuje méně známé lokality v Čechách. Na německý text jsou také vázány historické vysvětlivky, které jsou číslovány a nalézají se za edicí. Poslední část knihy obsahuje základní soupisy – soupis použitých zkratk, soupis pramenů a literatury, rejstřík osob a míst. Na

---

s. 3-43; TÁŽ, *Der Homo migrans der Frühen Neuzeit. Die böhmischen Exulanten und die neuere deutsche Migrations- und Exilforschung*, Acta Comeniana 25 (49), 2011, s. 221-240.

samém konci je zařazen nesporně užitečný slovníček dobových českých výrazů, které jsou vysvětleny jak česky, tak i německy.

Precizně zpracovaná edice Nosidlova textu je (spolu se zařazením autora, jeho života i vydávaného díla do širšího kontextu v úvodní studii) významným příspěvkem k dějinám českého pobělohorského exilu v 17. století. Nejedná se však „jen“ o pramen k náboženským, případně politickým dějinám, nýbrž jde o pramen široce použitelný k výzkumu dějin myšlení, každodenního života a řady dalších témat. Velmi záslužné je na edici tohoto – u nás samozřejmě již dříve známého a občas při historickém výzkumu i užívaného – textu jeho zpřístupnění v němčině. Díky němu se Nosidlova Kronika stává součástí širší středoevropské kultury, do které svými životními osudy patřil i její autor.

Jiří Mikulec

Tomáš PARMA, František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve, Brno, Matice moravská 2011, 636 s.

Není snadné krátce vystihnout, co je tématem doktorské dizertace Tomáše Parmy. Jde totiž o práci, která se rozvinula do mnoha proudů a zátočin a její titul ani podtitul nemůže pojmenovat vše podstatné, co kniha nabízí. Zároveň budíž hned řečeno, že jde o práci v kontextu české historiografie opravdu mimořádnou.

Sama postava Františka z Dietrichsteinu, jež na nás shlíží z obálky (mimochoodem, jde o mimořádně zajímavý miniaturní portrét pocházející z generální kurie piaristů v Římě a darovaný Dietrichsteinem osobně sv. Josefu Kalasánskému) může být – a měla by být – logicky osou celého výkladu. Spíše než červenou nití je však ponornou říčkou, jež ze stránek občas mizí, aby se znovu vynořovala. Hned na první stránce v úvodu nás autor konfrontuje s dvěma pozoruhodnými tvrzeními: „[Dietrichsteinovi – pozn. aut.] *se dosud nedostalo kritické a vědecké biografie*“, o pár řádek dále pak čteme: „*naše historiografie disponuje hned několika životopisy kardinála Dietrichsteina*“. Ne, není to rozpor, jen důkaz vysokých autorových nároků na vědecký životopis (který tedy, jak z řečeného vyplývá, nespĺňuje Balcárkova biografie z roku 2007). Jeden důležitý pilíř k takovému opravdu kritickému životopisu nepochybně vybuodovala recenzovaná Parmova kniha, ačkoli zdaleka není „jen“ o moravském kardinálovi. Z velké části je totiž knihou o Římu 17. století. V tom spatřuji onu výše zmíněnou mimořádnost.

Protože Dietrichsteinovy životní osudy a kariéra autora „přinutily“ ponořit se hluboko do římských reálií, nabízí se logicky otázka, zda můžeme najít v českých zemích raného novověku jinou osobnost, jejíž osudy by byly s Římem podobné

těsně propojeny. Odpověď je poměrně snadná. Je jí pražský arcibiskup a kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu, o generaci mladší současník Františka z Dietrichsteinu. Parma měl v době, kdy práci psal, již k dispozici Catalanovu monografii o Harrachovi (italsky 2005, česky 2008), nemohl ale ještě studovat vydané Harrachovy deníky (vyšly 2010). Domnívám se, že komparace kariér obou mužů by mohla přinést velmi zajímavé výsledky.

Vraťme se ale k recenzované knize a k její struktuře, která by výše naznačené rozbíhavosti měla dát určitý řád. Autor svou práci rozčlenil do čtyř velkých oddílů, z nichž první je věnován mládí Františka z Dietrichsteinu s důrazem na jeho římská studia a je doveden až do okamžiku, kdy v pouhých 29 letech získává kardinálský klobouk. Druhý a třetí oddíl tvoří jádro celé práce. V druhé části pojednává Parma římské (tj. papežské) instituce a Dietrichsteinův vztah k nim, ve třetí pak otázky komunikačních médií, jež zprostředkovávaly tok informací mezi Itálií a Moravou. Trochu rozháraně pak působí poslední čtvrtý oddíl, ve kterém jsou výsledky pramenné analýzy (tj. Dietrichsteinovy římské korespondence) „aplikovány“ na biskupovu domácí, především církevní politiku. Sám autor označil obsah tohoto oddílu za „*jakási prolegomena k dějinám diecéze za Dietrichsteinova episkopátu*“. Když se pak blíže soustředíme na vnitřní skladbu jednotlivých oddílů, zjistíme, že se tu s jistotou pravidelnosti střídají kapitoly o římských realitách s kapitolami, v nichž jsou vylíčeny konkrétní Dietrichsteinem zastávané hodnosti, úřady či politické aktivity (zejména ovšem ty, jež byly spojeny s jeho kardinálatem). Jinými slovy, dostává se nám místy dost podrobného a vždy kompetentního a o výbornou znalost literatury opřeného výkladu o klíčových římských institucích, jakými byly papežský dvůr, kardinál nepot, kardinálské kolegium, kardinálský palác a apartmá, kardinálský dvůr či kardinál-protektor. Podobně najdeme ve třetím oddílu rozsáhlá „encyklopedická hesla“ o postavení a úkolech agentů a prokurátorů u kurie, o římských *avvisi* a vůbec o zpravodajství, o fungování pošty na italském území. Tyto pasáže pokládám za nesmírně užitečné a vůbec nevadí, že se v nich hlavní protagonistista vždy na chvíli ze stránek knihy vytrácí. Vytvářejí totiž potřebný kontext, v němž se Dietrichsteinova činnost jeví o to pochopitelněji.

V první části knihy sledujeme rychlou cestu Františka z Dietrichsteinu k církevním hodnostem (už ve 12 letech přijal tonzuru a mohl tak získávat první benefícia), cestu usnadněnou především rodovým původem. Autor zde Františka zajímavě srovnává s jeho takřka vrstevníkem Maxmiliánem z Pernštejna, jenž měl nastartováno k podobně zářné kariéře, v 17 letech ale předčasně umírá. Dietrichsteinův příchod do Říma v roce 1588 se pozoruhodně shoduje s věkem, kdy vyráželi šlechtičti mladíci na kavalírskou cestu; bylo mu v té době 18 let. Františkova studia v Římě jsou pak autorovi vhodnou příležitostí k hutnému vylíčení reformem a zásadních politických změn (mimo jiné v postavení kardinálského sboru), kterými Řím za Sixta V. (1585–1590) a poté za Klimenta VIII. (1592–1605) procházel. Byl to

současně Řím, ve kterém se mohl setkat s osobnostmi zásadními pro katolickou reformu, jako byli Federico Borromeo či Robert Bellarmin (s těmi si Dietrichstein skutečně korespondoval), nebo také později svatořečení Alois Gonzaga či Filippo Neri. Zásadním mezníkem Dietrichsteinova života byl rok 1599, kdy v průběhu pouhých několika měsíců získal kardinálskou hodnost i biskupský úřad. Už zde se projevuje mimořádný Parmův smysl pro význam ceremoniálu jakožto symbolického jazyka raně novověké politiky. Detailní vylíčení postupu při kardinálské kreaci či biskupském svěcení vůbec nepokládám za zbytečné. Pozornost ceremoniálním otázkám umožní také lépe pochopit Dietrichsteinovy nezdary či tápání při prvních politických úkolech – shodou okolností spojených v obou případech s arcivévodou Albrechtem a infantkou Isabelou Klárou. Císařem byl vyslán v roce 1598 do Ferrary (v té době tam dlel papež kvůli známé záležitosti estenského dědictví), kde byl v listopadu toho roku přítomen svatbě habsburského páru. Cesta obou manželů do Nizozemí, kde se měli ujmout místodržitelského úřadu, byla pak důvodem prvního pověření Dietrichsteina jakožto papežského legáta *a latere*. V Miláně, tedy na „španělském“ území, měl předat Isabele prestižní papežův dar, zlatou růži. Dietrichsteinova legace se potýkala s řadou problémů ceremoniálního charakteru, vyplývajících z rivality světské a církevní moci, a historka o tom, jak milánský ceremoniář vyřešil spor mezi legátem a arcivévodou (legát měl být okuřován kadidlem při vstupu do katedrály, což ovšem nepříslušelo arcivévodovi, který jej doprovázel) tím, že v kritickém okamžiku „nenašel kadidelnici“, je prostě půvabná (s. 100).

Druhá část knihy je věnována především institucím spjatým s kardinálským sborem. Mimořádně velká pozornost je zde opět věnována otázkám etikety a ceremoniálu. „*Forma a etiketa získávají stále větší význam a místo úměrně tomu, jak klesá reálná moc kardinálů a jejich vliv na rozhodování v církvi*“, podotýká Parma (s. 126). Kardinálové byli současně papežovými dvořany i ministry (pokud stáli v čele jednotlivých kongregací vytvořených Sixtem V.), vydržovali si vlastní dvůr, jejich rezidence a apartmány určené k přijímání návštěv podléhaly ve své struktuře celé řadě pravidel.¹⁾ K otázkám precedence, tedy pořadí a přednosti římských elit při veřejných příležitostech (a barokní Řím byl pochopitelně městem obřadů a slavností) se Parma odvolává nejčastěji na dvoudílný opus Jeana Delumeaua.²⁾ Neobyčejně důležité je autorovo upozornění na nejrozšířenější příručku ke skladbě a „fungování“ papežského dvora, *Relatione della Corte di Roma* od Girolama Lunadora (první vydání 1635); velmi dobře se orientuje i v další dobové literatuře tohoto charakteru. Následuje vylíčení Dietrichsteinových cest do Říma, jeho legací a kardinál-

¹⁾ Zde se autor opírá hlavně o dnes již klasickou práci Patricia WADDY, *Seventeenth-Century Roman Palaces: use and the art of the plane*, Cambridge – London 1990.

²⁾ Jean DELUMEAU, *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle*, I-II, Paris 1957–1959.

ských protektorátů, což byla neobyčejně významná funkce „zprostředkovatele“ mezi Římem a oblastí, kterou protektor reprezentoval, a to zejména v době, kdy císař neměl v Římě stálého vyslance. František z Dietrichsteinu by kardinálem-protektorem dědičných habsburských zemí od roku 1604, od roku 1608 jedním z protektorů Collegia Germanica a na konci života (1634) krátce i protektorem Germánie.

Třetí část Parmovy práce je zřejmě nejpřínosnější, autor si je toho ostatně sám vědom (viz poznámka na s. 199). Ke své výborné orientaci v římských reáliích zde totiž přidává důkladnou analýzu pramenného materiálu. Nejprve ovšem rozebere jednotlivé komunikační kanály, kterými se k Dietrichsteinovi dostávaly informace z Říma – na prvním místě to byla osoba agenta u kurie. V osobě agenta šlo nejen o zástupce a reprezentanta, ale především o privátní informační centrum, k němuž se soustřeďovaly i další informační zdroje, ze kterých agent nejen čerpal pro své pravidelné týdenní zprávy svému zaměstnavateli, a které v podobě psaných novin, římských *avvisi*, také přikládal do svých zásilek. Kardinálova korespondence s jeho římským agentem Jacodem Olivierim a – v menší míře – s dalšími italskými rezidenty a korespondenty se tak stává klíčovým pramenem celé knihy. O postavení a roli agentů v raně novověké společnosti víme stále velmi málo. Parma tak záslužně vyplňuje alespoň částečně tuto velkou mezeru. Úloha kuriálního agenta byla sice poměrně specifická – tak jako postavení Říma jako komunikačního centra v Evropě –, konkrétní úkoly agenta se ovšem zase tolik nelišily od úkolů, které plnili například agenti české šlechty ve Vídni v pokročilejším 17. století. Závažný je hlavně poznatek o vlastní informační a sociální síti, kterou si musel agent vytvořit, aby mohl poskytovat svému zaměstnavateli kvalitní servis. A dalším předpokladem pro fungování tohoto systému byla určitá úroveň poštovních služeb. Parma vytěžuje Olivieriho pravidelné týdenní zprávy (přitom víceméně rozluštil i šifrované pasáže), v přílohách otiskuje 53 dopisů týkajících se Dietrichsteinových římských agentů a v tabulkách podává kompletní přehled dochované Dietrichsteinovy italské korespondence; podrobně se zabývá také poštovními termíny a dobou doručování zásilek a dopisů. Lze mimochodem konstatovat, že ačkoliv do konce století síť poštovních spojů zhoustla, doba doručení se do 80. let 17. století nezměnila a zůstala – například pro spojení mezi Římem a Vídní – u zhruba 20 až 25 dnů.

Čtvrtou část své knihy věnoval autor otázkám, jak se kardinálovy římské vztahy odrazily v jeho biskupské činnosti a zejména v pravidelných (a povinných) relacích (případně cestách) *ad limina*. Zhodnocení těchto pasáží ponechám moravským kolegům. Upozorním jen na velice zajímavý autorův postřeh o přestavbě chóru olomoucké katedrály ve spojení se snahou o získání ostatků sv. Cyrila a Metoděje do nové krypty pod ním. Dietrichstein zde opravdu mohl být inspirován v té době vznikajícími *grotte vaticane* pod východní částí svatopetrské baziliky.

Parmova kniha se čte dobře, jen občas autor upadá do zbytečně složitých větných konstrukcí, např. „*Z hlediska patrona pak jde o použití interpersonálního vztahu ke klientovi pro budování celé sítě sociální soudržnosti ...*“ (s. 200). Věcných chyb či přehlédnutí je v jinak velmi pečlivé publikaci pouze několik a jsou vesměs marginálního rázu: Při výkladu o Dietrichsteinově studiu v jezuitském šlechtickém konviktu v Praze (s. 29–30) postrádám odkaz na práci Evy Doležalové.³⁾ Domenico Fontana, architekt Sixta V., nemůže být označen za Švýcara (s. 42). Pocházel sice z Melide na Lugánském jezeře v dnešním švýcarském kantonu Ticino, politicky byl tento region jakýmsi protektorátem kantonu Uri, ke švýcarské konfederaci ovšem nepatřil. Z kraje od Lugánského jezera ostatně přicházela celá řada vynikajících stavitelů a kameníků, kteří směřovali jak do střední Evropy, tak do Itálie, a podle stejné logiky by musel být za Švýcara označen i například Francesco Borromini. U autora *Dialogo del maestro della casa* (s. 134), jímž byl jistý Cesare Evitascandalo (přeloženo: „vyhni se skandálu“), předpokládám, že se jedná o pseudonym. Autora psaných novin označujeme v češtině jako „novelanta“, nikoli „novelistu“ (s. 209). Jednu část uloupeného mikulovského archivu opravdu získal švédský diplomat [!] Alexander von Erskain. Poměrně značná část jeho sbírky se však dodnes nachází v poboce Dolnosaského státního archivu ve Stade, nebyla tedy předána celá sbírka (fond *Erskainska samlingen*) do Hannoveru a následně do Vídně (s. 219). Určitě benátská větev rodiny Tasso/Taxis a myslím, že i další „italští“ Taxisové používali v 17. století formu jména Tassis, nikoliv Tassi (s. 223). Město Pesaro, rodiště jedné z Dietrichsteinových italských „spojek“ Giulia Cesara Ginnaniho, neleží v Umbrii (s. 270), nýbrž v Markách. Predikát Jana Tiburce Kotvy zní správně „z Freifeldu“, nikoliv „z Preifeldu“ (s. 339, chybně i v rejstříku). A konečně možná to nejzajímavější: záhadné sdělení v Dietrichsteinově dopisu Paolovi Savelimu z 29. 3. 1624 o zaslání „malých perspektivů“ se nemusí týkat malířství. Jako „perspektivy“ byly označovány v dobových inventářích optické přístroje, jednoduché dalekohledy. Citovaná pasáž z dopisu, kde se mluví o tom, že jsou „složeny ze dvou částí a jedna se přibližuje k druhé až do okamžiku, kdy je vidět malý černý puntík“, (s. 281) by pro tento výklad svědčila. Záhada se tím ovšem nestává o nic menší. Zabýval se Dietrichstein když ne malířstvím, tak konstrukcí dalekohledů?

Na závěr je třeba si položit otázku, zda bylo téma „Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii“ vyčerpáno. Odpověď bude v tomto případě záporná a autor sám předchází případným námitkám přiznáním: v knize nebyly zohledněny zprávy vídeňských (případně ještě pražských) nunciů, celý okruh pramenů z prostředí cisařské nunciatury byl záměrně ponechán stranou. Dodávám k tomu, že podobně se vedlo i korespondenci s Kongregací de Propaganda Fide, která má sice v knize

³⁾ Eva DOLEŽALOVÁ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 186–261.

svou kapitolu, ale o případné Dietrichsteinově korespondenci s ní se nedozvíme nic. Důvod takových mezer spočívá pochopitelně v edičních podnicích (založených na pramenech z produkce těchto institucí), kdy tyto ediční podniky nejsou v příliš dobré kondici (v případě kongregace propagandy nebyla příslušná edice ani obnovena a k bádání zůstává jen úctyhodný soubor opisů v Národním archivu). Navzdory této očekávatelné výtce považuji nicméně Parmovu práci za přínosnou a pro české italské výzkumy v mnoha směrech průkopnickou.

Zdeněk Hojda

OBSAH

I. STUDIE - KONFESNÍ NÁSILÍ

Kateřina Pražáková

- Konfesní nepokoje v Krakově pohledem rožmberského zpravodajství
Confessional unrests in Krakow from the perspective of the Rosenberg news service 5-32

Jiří Just

- Internace Jana Augusty na Křivoklátu jako příklad konfesního násilí a problém její interpretace
Internment of Jan Augusta in Křivoklát as an example of confessional violence and the problem of its interpretation 33-46

Josef Hrdlička

- Vymezení hranic a prezentace přítomnosti. Pohřby jako konfliktní téma vícekonfesní společnosti předbělohorských českých a moravských vrchnostenských měst
Delimitation of borders and demonstration of the presence. Funerals as a confrontational issue of multicultural society in the Bohemian and Moravian post-White-Mountain seigneurial towns 47-76

Marie Ryantová

- Konfesijní násilí v raně novověkých revokačních kázáních
Confessional violence in early modern revocation sermons 77-89

Radmila Prchal Pavlíčková

- „Co jest spasení? Na čem záleží“? Prezentace konfese v pohřebních kázáních: mezi násilím a spásou.
„What is Salvation? What Matters“? Presentation of confession in funeral sermons: between violence and salvation 91-111

Josef Kadeřábek
„Jen srdce a zuby ukázati“.Násilí jako základní prvek protirefor-
mačního konceptu Jaroslava Bořity z Martinice
*“Just show the heart and the teeth” Violence as a basic element
in anti-reformatory concept of Jaroslav Borzita of Martinice* 113-126

Jiří Kubeš
Kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století
*Chapels of imperial legates in Dresden in the second half
of the 17th century* 127-156

II. STUDIE - MISCELLANEA

Marek Pučalík
Pražský světitel biskup? Jiří Ignác Pospíchal (1635-1699)
The Prague suffragan? Jiří Ignác Pospíchal (1635-1699) 159-169

Lenka Maršálková
Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata. Zdravotní stav kní-
žete Waltera Xavera z Ditrichštejna ve 20. letech 18. století
*The Health and Illness Viewed by the Baroque Aristocrat.
The health condition of Prince Walter Xaver of Dietrichstein
in the 1720s* 171-195

Hedvika Kuchařová - Jana Opletová - Kateřina Bobková-Valentová
Historiografické a biografické prameny v prostředí českých, mor-
avských a slezských řeholních domů raného novověku. K for-
mám zpřístupňování rukopisů a metodám jejich formálního
a obsahového popisu
*Historiographic and biographic sources in the milieu of Early
Modern Bohemian, Moravian and Silesian monastic houses. Forms
of popularization the manuscripts and methods of their formal
and factual description* 197-219

III. LITERATURA

- Géza PÁLFFY - Ferenc Gábor SOLTÉSZ - Csaba TÓTH, Coronatus
Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563-
1830) (Bratislava - Budapest 2014)
Tomáš S t e r n e c k 223-226
- Jan MARTÍNEK, Martiniana. Studie o latinském humanismu v čes-
kých zemích (Praha 2014)
Jiří J u s t 226-229
- Kateřina HORNÍČKOVÁ - Michal ŠRONĚK (edd.), In puncto
religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech
a Moravy (Praha 2013)
Jiří J u s t 229-236
- Martina LISÁ, Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Auf-
zeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna
zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges (Stuttgart 2014)
Jiří M i k u l e c 237-239
- Tomáš PARMA, František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k řím-
ské kurii (Brno 2011)
Zdeněk H o j d a 239-244

SEZNAM AUTORŮ:

- Mgr. Kateřina Bobková-Valentová, Ph.D., Historický ústav AV ČR, Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9
- Mgr. Jiří Just, Th.D., Historický ústav AV ČR, Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9
- Doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
- PhDr. Josef Kadeřábek, Ph.D., Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
- Doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D., Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice
- Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D., Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Strahovské nádvoří 1/132, 118 00 Praha 1
- Mgr. Lenka Maršálková, Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice
- Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
- Mgr. Kateřina Pražáková, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
- Doc. Mgr. Radmila Prchal Pavličková, Ph.D., Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
- PhDr. Marek Pučalík, Ph.D., O.Cr., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Thákurova 3, 160 00 Praha 6
- Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Zástupce vedoucího redaktora Martin Holý. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2015 - 252 s. [1-252]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 30/1)

Časopis Folia Historica Bohemica vychází dvakrát ročně.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.

